TÚLNYOMÓLAG, (túl-nyomólag) ösz. ih. Túlnyomó állapotban.

TÚLNYOMÓSÁG, (túl-nyomóság) ösz. fn. Túlnyomó állapot vagy tulajdonság. *Túlnyomóságra vergődni, jutni.*

TÚLNYÚLIK, (túl-nyúlik) ösz. k. Valamely határpontot vagy vonalt meghaladva odább nyúlik, terjed. V. ö. NYÚLIK.

TULOK, (tul-ok) fn. tt. *tulkot.* Közönségesen egy értelemben használtatik tinó szóval, ámbár a tulok szükebb jelentésü mint a *tinó*, mert ez általán jelent minden kiherélt bikát fiatalabb korától fogva kifejlettségig, ellenben a tulok csak mintegy négy éves, és járomba fogható tinót.

„A szántó, mihelyest kél az aranyhajú
Hajnal, tulkaival metszeni gyöpjeit
Örvend.“

Virág Benedek.

„Az Sionnak, Uram, puszta falait
Épits (régiesen am. épitsd) föl romlott oszlopit,
Hogy az te néped ajaki tulkait
Áldozza abban néked, áldozatit.“

A XVII. századból (Thaly K. gyüjt.).

V. ö. TINÓ.

Minthogy a tulkok különösen szeretnek öklelözni, vagy is *tulizni, tulakozni*; innen magyar elemzéssel valószinű, hogy nevöket a tulakozástól (tolakodástól) vették, s a *tulok* gyöke *tul* v. *tol.* V. ö. TULIZ. Hasonlóan a fiatal tehén neve *üsző*, vagyis üző, *üzekedő*, miként mondani szokták róla, hogy nemi párosodáskor üzekedik. Egyébiránt mongolul *tughul* am. borju (Kalb, veau); Dankovszky szerént oroszul: *telenok*, illirül: *telak* (szintén borju, vitulus); Vámbéry szerént csagataj nyelven *turuk* (két éves tinó), *tulan* (fiatal ló).

TULOKDÍSZ, (tulok-dísz) ösz. fn. Növénynem a kétfőbbhímesek seregéből és magrejtősök rendéből; csészéje öt hasábu, egyenetlen; bokrétája öblös, harangforma, kevessé lapított; tokja száraz csontárhéju, két szarvú, négy rekeszű, kétfelé nyiló. (Martynia.) Különösen midőn egyik faja, a *czifra tulokdísz* érettségre jut, leválik vastag húsos kopácsa, s tokja olyan két szarvuvá lesz, mint a czíme res tulok, honnan amaz elnevezés.

TULOKFALVA, falu Zaránd m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról.*

TÚLONTÚL ösz. ih. Szerfölötti mértékben v. mértékkel, túlságosan. *Túlontúl megadni valakinek a becsületet.* Erdélyi, különösen székely kifejezés; másképen: *tuljan túl.*

TÚLONTÚLI, (túlon-túli) ösz. mn. 1) Túlságos vagy szerfölötti mértékkel vett. 2) L. TÚLHALADÓ alatt.

TÚLOZ, (túl-oz) önh. m. *túloz-tam*, —*tál*, —*ott*, v. *túlz-ottam*, —*ottál*, —*ott*, par. *túloz-z*, htn. —*ni*, v. *tulzani.* Bizonyos cselekvésekben, vagy nyilatkozatokban a kellő mértéken túlmegy, péld. rendkivül nagyít, vagy kicsinyít, dicsér vagy gyaláz stb. Mandsu nyelven: *tuli-me*, am. túlmenni (überschreiten).

TÚLSÁG, (túl-ság) fn. tt. *túlság-ot*, harm. szr. —*a.* A cselekvésnek, illetőleg állításnak azon tulajdonsága, melynél fogva valaki a kellő mértéket és módot általlépi. *Egyik túlságból a másikba esni. Túlságig dicsérni valamit.* „A tulságok tőszomszédok.“ (Francziául: Les extrémes se touchent). Széchenyi István beszédéből a főrendeknél. 1840. april 22.

TÚLSÁGOS, (túl-ság-os) mn. tt. *túlságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* A kellő mértéken túl menő; ami az illető tárgygyal nem áll arányban; fölösleges, nem szükséges. *Túlságos félelem, gondoskodás. Túlságos követelés.*

TÚLSÁGOSAN, (túl-ság-os-an) ih. Mérték fölött, kelletén túl v. fölül; székelyesen: *túlján túl, túlon túl.*

TÚLSÁGOSKODÁS, (túl-ság-os-kod-ás) fn. tt. *túlságoskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Gyakorlatos cselekvés, vagy állitás, midőn valaki tulságoskodik. V. ö. TULSÁGOSKODIK.

TÚLSÁGOSKODIK, (túl-ság-os-kod-ik) k. m. *túlságoskod-tam*, —*tál*, —*ott.* Tetteiben vagy állításaiban gyakran vagy rendesen túlságig megy; a kellő mértéket és módot által szokta hágni; másképen: *túloz, túlkodik.*

TÚLSÓ, (túl-só v. túl-eső) mn. tt. *túlsó-t.* Bizonyos vonalon, vagy határponton túl fekvő, lévő; a többiek sorában legtávolabb eső. Néha am. általellenben lévő. *Tulsó sor. Szép mint tulsó soron a dőlt ház.* (Km.). Ellentéte: *innenső.* Mandsu nyelven *tulesi* am. külső (aussen, ausserhalb) ‚tule‘ szótól mely am. túl és kivül.

TÚLSULY, (túl-suly) ösz. fn. 1) Oly suly, mely a vele viszonyban levő sulynál nehezebb, s azt fölbillenti. 2) Azon részsuly, elvonva, melylyel egyik test a másikat fölülmúlja. *A túlsulyt külön megfizetni.* 3) Átv. erkölcsi erő, hatalom, mely mások fölött uralkodik.

TÚLSZABADELMÜSÉG, vagy —ELVÜSÉG, (túl-szabad-elmüség v. —elvüség) ösz. fn. Józan mértéken túl csapongó szabadelmüség.

TÚLSZÁRNYAL, (túl-szárnyal) ösz. áth. Átv. ért. mintegy szárnyra kelve, repülve fölülmúl, megelőz valamit v. valakit.

TÚLTEHER, túl-teher) ösz. fn. Oly nagy teher, mely a szállító erővel arányos viszonyban nem áll. *Túlteher alatt elsülyed a hajó, összeroskad a szekér, megszakad a barom.*

TÚLTELT, (túl-telt) ösz. mn. A kellő mértéknél többet evett-ivott, torkig jól lakott; megzabált.

TÚLTERHEL, (túl-terhel) ösz. áth. Kellő mértéket haladó terhet rak valamire, vagy valakire.

TÚLTERJESZKEDÉS, (túl-terjeszkedés) ösz. fn. Terjeszkedve a határvonalon túl lépés.

TÚLTERJESZKEDIK, (túl-terjeszkedik) ösz. k. Terjeszkedve a kiszabott határt áthágja.

TÚLTÉSZ, v. —TÉSZÉN, (túl-tész v. —tészén) ösz. önh. Állapitó ragu viszonynévvel: *túltenni valamin*, am. cselekedve általesni rajta, végbevinni

azt; *túltenni valakin*, bizonyos versenyben, vetélkedésben kifogni rajta; *magát túltenni valamin*, nem gondolni vele, nem hajtani reá.

TULU, tájdivatosan am. tollu; l. ezt.

TÚLÚT, (túl-út) ösz. fn. 1) Kerülőút mely néha az irányponton túljár, milyenek a hegyre vezető tekervényes útak. 2) Tulnat létező út.

TÚLVILÁG, (tul-világ) ösz. fn. Halál utáni élet.

TULVILÁGI, (tul-világi) ösz. fn. Halál utáni.

TÚLVISZ, (túl-visz) ösz. áth. 1) Valamit túl oldalra visz, általvisz. 2) Átv. ért valamiben a kellő mértéket általlépi, pl. szerfelett nagyít, vagy kicsinyít; máskép: *túloz.*

TÚLVITT, (túl-vitt) ösz. mn. l. TÚLZOTT.

TÚLZÁS, (túl-oz-ás) fn. tt. *túlzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki túloz. V. ö. TÚLOZ.

TÚLZOTT, (túl-oz-ott) mn. tt. *túlzott-at*. Ami a kellő mértéket meghaladja; a czélon túl csapongó. *Tulzott ájtatosság, hazafiság, szerénység.*

TÚLZOTTSÁG, (túl-oz-ott-ság) fn. tt. *túlzottság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki túloz.

TULYOK, tájnyelven am. tulok; l. ezt.

TUMKA, (tum-ka v. tom-ka?; mandsu nyelven *tungge*, bizonyos felfolyó növény, mint alább a latin *smilax* is értelmeztetik) fn. tt. *tumkát*. Amennyiben Diószegi-Fazekasnál *tukma* név alatt fordul elé, növénynem a kétlakiak seregéből és hathimesek rendéből; himvirágának csészéje hat levelű; bokrétája nincs; anyaszála három; bogyója három rekeszü, két magvu. (Smilax). Nevezetesb faja a nevezetteknél a *szurós tumka* v. *tukma*. (Smilax aspera). Páriz-Pápainál a ‚smilax' *török bab, felfolyó*, s fajai: *szúrós felfolyó* (sm. aspera), *lágylevelü felf.* (sm. lenis), *kerti kék* v. *szederjes tölcséres virágu felf.* (sm. hortensis). Gönczy Pálnál csak a természetes rendszerben a 7-ik rendben jönnek elé a *tumka* v. *tukma-félék* (smilaceae), s ezek közé számittatik a *csillár* (paris) és *gyöngyvirág* (convallaria). Kachler János Növényszótárában a csillár ugyan szintén a tumkafélékhez számittatik, de a gyöngyvirág a magzating- (asphodelus-) félékhez; az 1858-ban kijött Német-magyar Tudományos Műszótárban pedig a tukma- (v. tumka)-félék a nyúlárnyékfélékkel (asparagineae) azonosak. Minthogy a ‚tukma' szó régente egészen mást (t. i. szerződést) jelentett, itt a *tumka* elnevezést helyesebbnek tartjuk, melyet Ballagi szótárából vevénk által.

TÚN, tájdivatos kiejtés a szokott *túl* helyett; innen: *túnan* v. *túnnan* am. túlnan, *túnat* v. *túnnat* v. *túnatt* am. túlnat. Egyébiránt oly módosulati viszony van a *tún* és *túl* között, mint a kérdő *hon* v. *hun*, és *hol* között. Az *l* és *r* néha *n*-vel fölcserélődnek, pl. *lám nám, már mán, onnan* régiesen *onnal* stb.

TUNG, (tum-g v. tom-g) fn. tt. *tung-ot*. Balaton mellékén am. káposztás hordó. Kresznericsnél eléjön: „Tungra veri a mézet s lépet. Márton Gábor. Méhtartás. p. 233." Tehát itt is hordó vagy tonnafélét jelent. Amennyiben pedig ‚tungos' am nagy farú: általán jelent dudorodtat, dundát, mely utóbbival gyökben is (tum=dum) egyezik. Mandsu nyelven *dongmo* gömbölyü edényféle (eine Art rundes Gefäss. Gabelentz); mongolul is *dongmo* v. *dungmo* v. *domo* (gömbölyü edény theának. Kowalewski).

TUNGOS, (tum-g-os) mn. tt. *tungos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Túl a Dunán mondják nagy faru emberről, különösen nőről; szokottabban: *duczifaros*. V. ö. TUNG, DUNDI, DUNDA.

TUNNI, TUNNIA, TUNNÁM stb. tájdivatosan és régiesen am. *tudni* stb. „Emlits meg (= emlitsd meg — ez alakok régente gyakran fölcseréltettek —) az uramnak, hogy az Kocsis János jó tuna (tunna=tudna) az solomokhez" (solymokhoz. Levél 1510-ről. Szalay Ág. 400 m. l.).

TUNYA, TÚNYA, mn. tt. *tunyát*. 1) Kinek kevés tevékenységi, müködési hajlama, ösztöne van, lomha, lusta, rest, lajhár; más ejtéssel különösen a székelyeknél: *tonyhó*, Balaton mellékén: *tohonya*. Mennyiben a rögzött tunya ember testét, illetőleg tagjait elhagyja, s nem egyenesen és feszesen, hanem meggörbedve, sunnyogva szokott járni, innen a fönnebbi jelentésnél fogva hihető, hogy a *tunya* nevezet gyökben rokon a *sunya, hunya, henye, kunya* szókkal. 2) Molnár ‚Albertnél (Eder kiadásában) régiesen am. könnyü, mely jelentése a székelyeknél e kifejezésben: *tunya neki* (=könnyü neki, v. tenni könnyü neki) Kriza J. szerént ma is divatos pl. *tunya a nagy gazdának nagy asztagot rakni*. Molnár Albert az első jelentésben hosszu *ú*-val, a 2-ikban pedig rövid *u*-val irja; a népnyelv általában rövid *u*-val ejti.

Ha mindkét jelentésre nézve alapul az első pont alatti *tohonya* szót veszszük, melytől a székely *tonyho*, csak hangáttétel által különbözik, gyökként azon *tuh* elemet tekinthetjük, melyből *tuh-ad, tuh-aszt, tuh-odik*, s *tuh-úl* is erednek; ezen származékok szerént abban a duzzadás fogalma rejlik, honnan *tohonya* (összevonva: *túnya*) eredetileg valami duzzanót vagy duzzadtat jelentene; tehát átvitelesen egy részről lomhát mint a duzzadt test; más részről könnyüt, mint a duzzadt hab. Egyébiránt mandsu nyelven *duyen* (olvasd: *dujen*) am. hanyag, lassu; barátjai iránt hideg (nachlässig, langsam; kalt gegen seine Freunde); továbbá Budenz J. szerént lapp nyelven *tokkones* am. haszontalan, gyáva (inutilis, iners).

TUNYÁLKODÁS, (tunya-al-kod-ás) fn. tt. *tunyálkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Henyélkedés, restelkedés, lustálkodás.

TUNYÁLKODIK, (tunya-al-kodik) k. m. *tunyálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Dologtalanul, henyélve, restelkedve, lustálkodva tölti az időt. V. ö. TUNYA.

TUNYÁN, (tunya-an) ih. Lustán, lomhán, henyélve, dologtalanul, magát elhagyva. *Tunyán tölti a napot. Tunyán lép, mozog.*

TUNYASÁG, (tunya-ság) fn. tt. *tunyaság-ot*, harm. szr. —*a*. Lomhaság, restség, lustaság, henye-

ség; a testi virgonczság hiányából származó dologtalanság, cselekvési, mozgási lankadtság.

TUNYÍT, (tunya-ít) áth. m. *tunyít-ott.* par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Tunyává, lomhává teszen. *A sok evésivás, tele gyomor, kövérség tunyitja a testet.* V. ö. TUNYA.

TUNYÍTÁS, TUNYITÁS, (tunya-ít-ás) fn. tt. *tunyitás-t*, tb. —*ok*, h. szr. —*a*. Tunyává, lomhává tevés.

TÚNYOG, falu Szatmár m.; helyr. *Túnyog-ra*, —*on*, —*ról*.

TUNYÚL, (tunya-úl) önh. m. *tunyúl-t*. Tunyává lesz, lomhúl, lustúl. *Sok heverés, veszteglésben eltunyúl a test.* V. ö. TUNYA.

TUNYÚLÁS, TUNYULÁS, (tunya-úl-ás) fn. tt. *tunyúlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot midőn valami vagy valaki tunyává, lomhává leszen.

TUPRI, mn. tt. *tupri-t*, tb. —*k*. Dunán tuli tájszó, s jelent kis termetü, piczi, törpe embert. — Vagy a szokottabb *törpe* szónak hangáttétele által módosított mély hangu változata, *töpri* helyett; vagy pedig a *töpör* törzsöktől származtatva am. *töpöri*, azaz töpörödött. Rokon *cseprő* szóval is, mint *apró-cseprő* ikerített szó egyik részével. Különben alakjára nézve gúnynév, mint *kopri* kopasz, *csitri* nyirott haju, *bodri, ugri, putri* stb. Budenz J. szerént finn nyelven: *typerä*, és lapp nyelven: *csaur* am. törpe. V. ö. TÖRPE; és TÖPÖR, TÖPÖRÖDIK.

TUR, természeti hang, melyből a galambok bizonyos szavát utánzó *turbékol*, s talán az elavult *turul* is származtak.

TÚR, (1), fn. tt. *túr-t*, tb. —*ok*. 1) Sándor J. szerint hajdan jelentett földtorlást, vagy domborúra fölhányt földet. Alapfogalomban és gyökhangokban egyezik a következő *túr* igével, melylyel oly viszonyban áll, mint okkal az okozat. Honnan *vakandtúrás* jelenti a vakand által föltorlasztott földet. Több helynév fordul elé e szó alatt, részint változatlanul, részint némely képzővel módosítva, vagy újabb szóval összetéve; pl. Túr, Tura, Turány, Turcz, Turia, Túregyház, Túrkeve, Túr-Pásztó, Túr-Terebes, Túrvékonya stb. V. ö. TÚR, (4), TURA. *Túr* persa nyelven Feridún király fiának neve, kiről az Oxuson, illetőleg Persián v. Iránon túli föld vagy ország szintén *Túr*-nak vagy *Túrán*-nak neveztetett; továbbá *Túr* v. *Túri* ugyanott am. török, a többesben pedig *turján* alatt a parthusok, szittyák, különösen mongolok is értetének. (Vullers). *Túra* (szintén Vullers szerént) keleti török nyelven általán fejedelmet és fejedelemséget jelent. V. ö. TURA, (1); TURÁN. *Túr*, folyó neve is Ugocsa és Szathmár megyékben.

TÚR, (2), fn. tt. *túr-t*, tb. —*ok*. Dörzsölés, feltörés által támadt genyes, rutságos seb az igás, hámos, nyerges állatok testein, illetőleg nyakukon, hátukon, vagy szügyökön. Szabó D. szerént általán var, kosz, koszmó. Származéka: *túros*. Ezen érteményre nézve rokon egy részről a ‚túr', más részről a *tör* igével (honnan törés, nyeregtörés bizonyos érteményben egyezik a ‚túr' szóval); de rokon gyökben (tör) különösen *dörzsöl* v. *törzsöl* igével is. Mongolul *daghari*, (eine durchgeribene Wunde z. B. von Sattel), mandsu nyelven: *darin*. Dankovsky szerént vend nyelven: *tvúr, tvór*, Miklosich szerént új szláv nyelven: *tvor*.

TÚR, (3), áth. m. *túr-t*. 1) Szoros ért. mondjuk némely állatokról, melyek a földet orraikkal fölszurkálják, föltorlasztják. *A disznók fölturják a gyöpöt, ugart, kiturják a gyökereket. A vakand zsombékokat túr. A földi giliszták is turják az iszapos földet. A szarbogár ganéjt túr. Fene túrja ki* (átkozódás). 2) Szélesb ért. valamely hegyes eszközzel a földet bolygatja, vagy más porhanyú, lágy stb. testet fölkever. *Bottal fölturni a homokot, ekével a gyöpöt. Kanállal villával túrni, fölturni az ételt. A csontszedők czövekkel túrják a szemétdombot.* Származékai: *turkál, turz* stb.

Alapfogalmánál fogva rokonérteményü s eredetü azon szókkal, melyek *szu* gyökből származván valami hegyesre, illetőleg böködre vonatkoznak, u. m. *szú, szúr, szucza, szulák, szúnyog*. V. ö. SZÚR. Miszerént *túr* nem egyéb volna, mint keményebb hangon kiejtve *szúr*. Rokon bizonyos érteményben *gyúr* szóval is. l. TÚRÓ alatt. A finnben Budenz J. szerént *tuhraa-* am. turkálni (fodio in sorde ut sus), sárban vagy hamuban henteregni, fertőzni.

TÚR, (4), falu Somogy m.; erdélyi falu Torda m.; ALSÓ— v. KIS—, FELSŐ— v. NAGY—, KÖZÉP—, faluk Hont m.; MEZŐ—, mváros Heves m.; helyr. *Túr-ra*, —*on*, —*ról*.

TURA, (1), faluk Pest, Szabolcs és Trencsén m.; Ó—, mváros Nyitra m.; helyr. *Turá-ra*, —*n*, —*ról*. Mongol nyelven *tura* am. erőde (fortesse, un fort, citadelle); továbbá persa nyelven (تورا v. تورة) hadi palánk-féle (genus plutei, quo milites pro clipeis utebantur, quemque etiam in terram infigebant, ut quasi *vallo* muniti tela in hostes mittere possent. Vullers).

TURA, (2); TURÁL, *teretura* és *tereturál* ikerszók utóbbi részei; l. ezeket.

TURÁN, a nyelvészetben gyakran eléforduló név. A persák régente Persiával (Iránnal) keleti szomszédságban az Oxus (ma Dsihun v. Amu-Darja) folyón tuli földet vagy országot Feridún király fiának Túrnak nevéről általán *Túr* v. *Turán* néven nevezték; s a ‚Túr', többesi raggal toldva: *turján* szó alatt értették általán a parthusokat, szittyákat, különösen mongolokat is (Vullers). V. ö. TÚR, (1). A mai földiratokban (Galletti, Bromme stb. munkáiban) eléfordúl ‚Turán' név alatt különösebb jelentésben *Nagy Buchara* vagy *Szabad Tatárország*, másképen régiesen: *Dsagatai*, a persáknál *Mawaralnahr* (Vámbéry szerint *Mavera-ül-nehr* az Oxus és Jaxartes — ez utóbbi ma Sir-Darja v. Sihun — folyamok közti tartomány), a benszülötteknél *Turkesztán* v. *Turkisztán* (Turkhon, Turkföld, mint a turkok v. törökök törzs telepe; a *sztan* végezet am. hely, föld, ország; v. ö. TANYA. *Turáni nyelvek* alatt általán értjük az ural-altai v. szit-

tya nyelveket. V. ö. TATÁR. *Turáni* mn. a perzsában is: *turáni* (turaniensis).

TURÁNY, mváros Turócz m.; helyr. *Turány-ba, —ban, —ból.*

TÚRÁS, (túr-ás) fn. tt. *túrás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Cselekvés, midőn bizonyos állat vagy eszköz valamit túr. *A vakandot rajtaérni a turáson, s ásóval kivetni.* 2) Maga azon föld, vagy más anyag, melyet fölturtak: *Vakandtúrás, disznótúrás. A vakandturásokat kiegyengetni.*

TÚRAT, (túr-at) fn. tt. *túrat-ot*, harm. szr. *—a.* Túrás által fölhányt föld, iszap, ganéj stb. *Friss túrat. A túratokból látszik, hogy sok vakand van a kertben.*

TURBA, fn. tt. *turbát.* Bőrtarisznya, bőrláda, börönd, milyet az utazók, gyalog vándorlók használnak. *Ellopták o turbát, de nálam a kulcsa* (km.), oly embernek önvigasztalása, ki valaminek lényegét, tartalmát elvesztette, s azon örül, hogy a héja, takarója megmaradt. — Szabó Dávid szerént am. tüsző. Egyezik a ‚turba' szóval a török-persa *torba*, másképp: *tobra* (Sack, Futtersack, Ranzen).

TURBÁL, (1), l. TÖRÖKBÁLINT; helyr. *Turbál-on, —ra, —ról.*

TURBÁL, (2), l. TORBÁGY, KIS-TORBÁGY.

TURBÁN, fn. tt. *turbán-t* tb. *—ok*, harm. szr. *—ja.* Fejre tekert kontyos föveg, milyet a törökök, s több más keleti népek viselnek. Vullers szerint mint hindusztán-persa szó igy hangzik: *tulband* v. *dulband* s jelentése: involucrum capitis, tiara, pileus. (Est vox hind. significans: „a turband, or the fine cloth of one," Shakespeare szótárából). Zenkernél; *tülbend* v. *dülbend* (Nasseltuch, Musselin; Kopfbund, Turban). Vullers azt véli, hogy *band* (vinculum, ligamentum) szóval van összetéve („vox cum بند composita videtur".)

TURBÁNLILIOM, (turbán-liliom), összetett fn. Liliomfaj, melynek levelei gyürűsek, vagy örvösek, tojás-kerek-láncsásak; virágai lekonyultak, szirmai kikunkorodnak; másképp köz néven: *török liliom, erdei liliom, százrétü gyökér.* (Lilium Martagon). Nevét onnan kapta, mert virága némileg turbánhoz hasonló.

TURBÁNY l. TURBÁN.

TURBÁS, (turba-as) mn. tt. *turbás-t*, v. *—at*, tb, *—ak.* 1) Turbával ellátott, fölszerelt. *Turbás vándorok, utasok.* 2) Mint fn. tárgyesete: *turbás-t*, tb. *—ok*, s ekkor am. turba-készitő. V. ö. TURBA.

TURBÉK, puszta Somogy m. helyr. *Turbék-ra, —on, —ról.*

TURBÉKOL, (turbék-ol) önh. m. *turbékol-t.* Mondjuk galambokról, midőn szerelmi ömledezéseikben, nyájaskodásaikban *turbék*-féle erős torokhangon szólnak. Átv. szerelmesen epedez, vágyait, fájdalmait galambok módjára nyögdelve fejezi ki. Szabó Dávidnál: *turbikol.* „A galambok, gerliczék turbikolnak".

TURBÉKOLÁS, (turbék-ol-ás) fn. tt. *turbékolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az epedő, nyájaskodó galambok sajátságos szólása.

TURBIKÁL, (tur-b-ik-ál) gyak. önh. m. *turbikál-t.* A vizet, hig sarat vagy más folyadékot bottal, doronggal, evezővel stb. kavarja, kotorja. (Az első hajósok) „csak a part mellett turbikáltak." Faludi Ferencz. (Téli éjtszakák. 185. l.). Szabó Dávidnál: *turbikol.* „Az ételben turbikolnak a disznók, ha egyszer jóllaknak." Egyezik vele *turbokol* is.

Gyöke vagy hangutánzó, vagy maga a *túr* ige, melyből *b* közbetéttel lett gyakorlatos *turbogál*, s hangváltozattal a kicsinző *turbikál*, mint *irkál, firkál, ránczigál, sántikál, mórikál, szunydikál* stb.; némi változattal mint föntebb: *turbikol, turbokol.* Rokon vele még *turkál, zurbol*, továbbá a latin *turbo* és Budenz J. szerént a finn *tarpo-* (=zurbol-ni, pisces conto agere).

TURBIKÁLÁS, (tur-b-ik-ál-ás) fn. tt. *turbikálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn valaki a vizet vagy sarat turkálja, zurbolja, kavarja.

TURBIKOL, 1) l. TURBÉKOL; 2) l. TURBIKÁL.

TURBIKOLÁS 1) l. TURBÉKOLÁS; 2) l. TURBIKÁLÁS.

TURBOKLÁS, TURBOKOLÁS, (tur-b-ok-ol-ás) fn. tt. *turboklás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn egy vagy több személy turbokol. V. ö. TURBOKOL.

TURBOKLÓ, (tur-b-ok-ol-ó) fn. tt. *turbokló-t* tb. *—k.* Halászok póznája, melylyel a vizet fölzavarják, hogy a lappangó halakat mozgásba hozzák. (Contus piscatorius. Molnár Albertnél, Eder kiadásában).

TURBOKOL, (tur-b-ok-ol) áth. m. *turbokoltam, —tál, —t*, v. *turbokl-ottam, —ottál, —ott*; htn. *turbokol-ni* v. *turbokl-ani.* Szabó Dávid a halászokról mondja: „Gübülni, turbokolni a padmalyt halászatkor (*Gübü* alatt); gübülni, vizet zurbolni, turbokolni (*Butykázni* alatt). L. TURBIKÁL.

TURBOLYA, (tur-b-oly-a) fn. tárgyeset: *turboly-át.* Diószegi-Fazekasnál növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből. (Scandix). Ismeretesb faja: *tümagvu turbolya*, melynek gyümölcse tűforma hosszú, érdes orrú; másképp köznéven: *vad turbolya, tűhegyüfű.* (Scandix pecten). Gönczy Pálnál e szó egyszerüen, mint növénynem neve nem fordul elé. A közéletben főkép a Tisza némely vidékén, *turbolya* v. *turbolyka* egyértelmü a *bubulyicska*, v. *mogyoró saláta*, v. *csemegebürök* szókkal, mely a növénytanokban *bubulyicska-baraboly* (chaerophillum bulbosum) név alatt áll. Szabó Dávid is e jelentésére utal. Eléjön még Diószegi-Fazekasnál: *bécsi turbolya*, növénytani néven: *nagy magu mirhaszag* (myrrhis odorata v. scandix odorata); továbbá *közönséges turbolya*, l. TURBOLYA-BARABOLY; és *vad turbolya* mint föntebb.

Amennyiben az egyszerü *turbolya* népies jelentése: bubulyicska v. mogyoró saláta v. csemegebürök, egyezik vele hangokban, de alakját s termési módját tekintve, rokon hozzá jelentésében is a persa *turbuza* v. *turbuz* v. *turb* (raphanus, retek). Mikloisch felhozza rokonokul a cseh *třebule*, szlovák *trebulka*, ujszláv *trebelje* (Sumpfkreuzwurz), horvát *trbulja* (oenanthe), *krabilika* (chaerophillum), lengyel *trzebula*, *trybula*, *trebulka* szókat. Talán magát a német *Körbel* v. *Kerbel* szót is ide sorozhatjuk (*t*=*k*, mint *töp*=*köp*).

TURBOLYA-BARABOLY, (turbolya - baraboly) össz. fn. Diószegi-Fazekas füvész könyvében növényfaj a barabolyok neméből; szára alacson, tövön vörös; levelei háromszor szárnyaltak, felül kopaszak, simák, alul ritka szőrösek; köz nyelven: *közönséges turbolya*, *olasz saláta*, (Chaerophillum sativum; máskép: scandix cerefolium.) Gönczy Pálnál ennek növénytani neve: *turbolya-ormánka*. (Anthriscus cerefolium).

TURBOLYKA l. TURBOLYA alatt.

TURBUCZA, falu Közép-Szolnok m., helyr. *Turbuczá-ra*, *—n*, *—ról*.

TURBULYA l. TURBOLYA.

TURCSÁNKA, falu Nyitra m.; helyr. *Turcsánká-ra*, *—n*, *—ról*.

TURCSEK, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Turócz m.; helyr. *Turcsek-én*, *—re*, *—ről*.

TURCSOK, falu Gömör m.; helyr. *Turcsok-ra*, *—on*, *—ról*.

TURCZ, falu Ugocsa m.; helyr. *Turcz-ra*, *—on*, *—ról*.

TURCZÓCZ, falu Zemplén m.; helyr. *Turczócz-ra*, *—on*, *—ról*.

TURCZOS, (tur-cz-os) mn. tt. *turczos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Baranyai tájszólás szerint am. bozontos, borzas, mintha szőrét, haját felturkálták volna. *Turczos fejü gyerek*. *Turczos komondor*. Néhutt: *turzos*, *torzas*.

TÚRDOGÁL, (túr-od-og-ál) gyak. áth. és önh. m. *túrdogál-t*. Folytonosan, vagy bizonyos kényelemmel, kedvteléssel túr. *Az ugart szántás helyett disznók túrdogálják*. *A malaczok a ganéjdombon túrdogálnak*.

TÚRDOGÁLÁS, (túr-od-og-ál-ás) fn. tt. *túrdogálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn vki v. vmi túrdogál.

TÚRE, erdélyi falu Kolos m., helyr. *Túrė-ra*, *—n*, *—ról*.

TÚREGYHÁZA, puszta Temes m., helyr. *—egyházára*, *—on*, *—ról*.

TÚRÉSZ, (túr-ész) áth. és önh. m. *túrész-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—sz*. Orral, vagy bizonyos eszközzel valamit vagy valami között turkál, különösen a végett, hogy valamit találjon. Képeztetése oly sajátságos ‚túrász' helyett, mint *kórész*, *rákész* igéké ‚kórász', ‚rákász' helyett.

TÚRÉSZÁS, (túr-ész-ás), fn. tt. *túrészás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Turkálás. V. ö. TÚRÉSZ.

TURFA, fn. tt. *turfát*. L. GYÉPTŐZEG.

TURFALÁP, (turfa-láp), ösz. fn. Lápos hely, mely turfával van benőve.

TURGULYA fn. tt. *turgulyát*. Némely vidéken, különösen Bácsban, Pestben am. gömbölyü szilva, bódi szilva.

TURHA, (tur-ha) fn. tt. *turhát*. Enyekes sürü nyálka, mely a gyomorból jön fel, vagy hurutos bajban fölszakadoz. *Kiköpni a turhát*.

Alaphangban és fogalomban egyezik az eves, genyes fekélyt jelentő *túr* és *torongy* szókkal. Képeztetésre olyan mint *purha*, *börhe*, *görhe*, *irha*, *lomha*, *csürhe*, *renyhe*. Egyébiránt törökül: *tükrük* am. pök, *tükür-mek* (= pök-ni) igétől.

TURHÁS, (tur-ha-as) mn. tt. *turhás-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) A ki turhát pökdös. *Turhás beteg*. 2) Turhával rutított. *Turhás kendő*, *szobapadló*.

TURHÁZ, (tur-ha-az) önh. és áth. m. *turháztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Turhát pökdös; turhával mocskít.

TURHÁZÁS, (tur-ha-az-ás) fn. tt. *turházás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hurutos pökdösés, midőn valaki turhát hány; v. azzal mocskít.

TURIA, falu Bács m.; helyr. *Turiá-ra*, *—n*, *—ról*.

TURIA-BISZTRA, falu Ung m.; helyr. *—Biszirá-ra*, *—n*, *—ról*.

TURIA-REMETE, falu Ung m.; helyr. *—Remeté-re*, *—n*, *—ről*.

TURICSKA, falu Nógrád m.; helyr. *Turicská-ra*, *—n*, *—ról*.

TURICZA, KIS—, falu Ung m; helyr. *Turiczára*, *—n*, *—ról*,

TURIK, falu Liptó m.; helyr. *Turik-ra*, *—on*, *—ról*.

TURI-SZAKÁLLOS, falu Komárom m.; helyr. *Szakállos-ra*, *—on*, *—ról*.

TURJÁN, (1) vagy TURJÁNY, (tur-j-ány) fn. tt. *turján-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*, v. *—ja*. Bozótos, zsombékos láp, ingovány, dsindsa, gyingya.

Gyöke valószinüleg azon *túr*, mely fölturt, fölhányt földet, zsombékot jelent, minthogy a turján helylyel-közzel csakugyan zsombékos szokott lenni, kivált midőn a benne járó barmok fölvágják s mintegy föltúrják.

Képeztetésre hasonló a *bojtorjány*, *surjány*, *burjány* szókhoz. V. ö. TURJÁN, (2).

TURJÁN, (2) falu Zemplén m. helyr. *Turján-ba*, *—ban*, *—ból*.

TURJÁNY l. TURJÁN (1).

TURJÁNYOS, TURJÁNOS, (tur-j-ány-os) mn. tt. *turjányos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Ingoványos, lápos, bozótos, zsombékos, dsindsás. *Turjányos völgy*, *határ*, *vizmellék*.

TURK l. TÖRÖK.

TURKÁL, (túr-og-ál) gyak. áth. és önh. m. *turkál-t*. Bizonyos gyürészekből álló tömeg, avagy hig, lágy test közepét folytonosan vagy gyakran túrja, valamely eszközzel kavarja, kotorja. *A disznók a*

ganéjt, a földet turkálják. Bottal turkálni a sarat. Kalánnal, villával turkálni az ételt, vagy ételben. Az irományok között turkál. Mindent fölturkál a szekrényben. Turkál a becsületes emberben, mint a jól lakott disznó a makkban. (Km.). Törzse a gyakorlatos *turog*, mintha volna *turogál*. Igy képződtek és módosultak e gyakorlatos igék is: *szurkál, furkál, irkál, firkál, piszkál, járkál, herkél, bujkál, fujkál* stb. s megfelel nekik a szintén gyakorlatos *túrogat, fúrogat, szúrogat, irogat, járogat* stb.

TURKÁLÁS, (tur-og-ál-ás) fn. tt. *turkálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn az ember vagy más állat turkál valamit, vagy valamiben. V. ö. TURKÁL.

TURKÁLÓDZÁS, l. TURKÁLÁS; és v. ö. TURKÁLÓDZIK.

TURKÁLÓDZIK, (tur-og-ál-ó-od-oz-ik) belsz. m. *turkálódz-tam, —tál, —ott*. Különös kedvvel, szenvedélylyel, vagy hajlamnál fogva turkál, mint a disznók szoktak tenni.

TURKÁSZ, (tur-og-ász) gyakoritó önh. és áth. m. *turkász-tam, —tál, —ott*, par. *—sz*. Am. turkál vagy turogál, különösen az ételben. Olyforma képeztetésü mint *kaparász, markolász*.

TURKE, falu Vas megyében; helyr. *Turkė-ra, —n, —ról*.

TÚRKEVE, mváros a Nagy-Kunságban; helyr. *—Kevé-re, —n, —ről*.

TURKON, puszta Trencsén m.; helyr. *Turkon-ba, —ban, —ból*.

TURNA, faluk Veszprém, Vas és Trencsén m.; helyr. *Turná-ra, —n, —ról*. Veszprémben másképen: *Torna*, és Vasban: *Torony*.

TURNISA, mváros Szala m.; helyr. *Turnisá-ra, —n, —ról*.

TÚRÓ v. TURÓ, (1), (túr-ó), mn. és fn. Aki v. ami túr; különösen tréfás mondatokban v. szójátékban a disznót nevezik így, mint kiválólag túró vagy turkáló állatot, pl. ezekben: *túró tormával*, azaz disznóhus, főleg disznófej eczetes tormával (kedves eledele a magyarnak); *túróval* (disznóhussal) a *rosz káposzta is jó*.

TÚRÓ v. TURÓ, (2) (túr-ó) fn. tt. *túró-t*. 1) A tejnek azon szivos, és nyálkás részei, melyek savanyodás vagy melegség által a többi részektől elválnak, s ha nedvök kipárolog, vagy leszivárog, morzsás csomókba tömörödnek. A turó az alutt-tejnek durvább alkatrésze, s különbözik a vajtól, mely a tejfölben rejlik. A turónak vize *savó*, a vajé, illetőleg tejfölé pedig *iró*. 2) Ezen tejrészek különféle alakban és módon eledelül készitve. *Lapos túró, hegyes túró, édes túró, érett túró. Szárított, füstölt túró. Sajtólt, homolkatúró. Jó ember, mint a falat túró.* (Km.). *Fehér czipó sós túróval használ éhes gyomornak.* (Km.). *Fölült a tyúk az ülőre, heyyes túró lett belőle.* (Népd.). *Nem jó a túró, ha nem jó a gyúró.* (Km.). *Túrót reszelni, morzsolni. Túróval készitett metélt, galuska, csusza. Száraz túrót rágni. Tehéntúró, juhtúró, Kecsketúró* átv. tréfás ért. farbarugás.

Hasonló hozzá az oltott tejet, mint hüvősitő eledelt jelentő *tarhó*. V. ö. SAJT; TARHÓ. — A tejnek finomabb része fölfelé száll, és gyül öszve, honnan a *tejszin* és *tejföl* nevezetek, durvább része alá nehezedik, s ez az alutt-tej. A tejfölnek nemesebb része *vaj*, mintegy a tejnek java, legjava; vizenyős része pedig *iró*, azaz hig, folyó, a higat jelentő *ir* gyöktől; az alutt-tej vékony, vizes része *savó*, azaz savanyú, a *savik* igétől, durvája pedig *túró*, talán a *gyúr* igétől; ezt mutatja a közmondat is: *akár turják, akár gyurják*. Igy a görögben τυρός am. túró (Käse), és τυρέω v. τυρεύω am. gyúrok (unter einander mengen und kneten). Rokon vele még a mongol *tarak* (gesäuerte Milch nach Abkochung derselben), továbbá Vámbéry szerint a csagataj *turak* (turó), *t* helyett *k*-val: *khurut*, (mint: töpörödik a székelyeknél: köpörödik); mandsu nyelven is *kóru* (espèce de fromage, Käse aus Pferdemilch.)

TURÓCSÍK, (turó-csík) ösz, fn. Turós csík; l. TÚRÓS alatt.

TÚRÓCZ vagy TURÓCZ, lásd TÚRÓCZVÁRMEGYE.

TÚRÓCZ-SZENTMÁRTON, l. SZENTMÁRTON alatt.

TÚRÓCZ— v. TURÓCZVÁRMEGYE, (Túróczvár-megye) ösz. fn. Árva, Trencsén, Nyitra, Bars és Zólyom vármegyék közt fekvő vármegye. Használják magában is: *Túrócz* v. *Turócz*, helyragokkal: *Turócz-ba, —ban, —ból*.

TÚRÓDZÁS, TURÓDZÁS, (túr-ó-od-oz-ás) fn. tt. *turódzás-t*, tb. *—ok*; harm. szr. *—a*. A tejnek azon változási állapota, midőn turódzni kezd. V. ö. TÚRÓDZIK.

TÚRÓDZIK, TURÓDZIK, (túr-ó-od-oz-ik) k. m. *turódz-tam, —tál, —ott*. Mondjuk tejről, midőn megsavanyodott részei közöl a turós alkatrészek kifejlődnek, s morzsásan öszvetömörödnek; görögül: τυρόω. V. ö. TURÓ.

TÚRÓKOSÁR, (túró-kosár) öszetett fn. Kosár, melybe a turó-zacskókat rakják, s melynek rostjai között a zacskókból kifolyó savó az alátett hordóba vagy sajtárba leszivárog.

TUROLUKA, falu Nyitra m., helyr. *Turoluká-ra, —n, —ról*.

TURONY, falu Baranya m. helyr. *Turony-ba, —ban, —ból*.

TUROPOLYA, falu Nógrád m. helyr. *Turopolyá-ra, —n, —ról*. Vidék is Zágráb megyében.

TÚRÓRÁCS, (túró-rács) ösz. fn. Vesszőből font rács, melyre a kisajtólt turót rakják szárogatás végett, vagy magasabb helyre akasztják, hogy a kártékony állatok hozzá ne férjenek.

TÚROS, (túr-os) mn. tt. *túros-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Eves, genyes, fekélyes sebü, feltörött testü. *Túros hátu ló* (Szabó D.). *Közös lónak túros a háta.* (Km.) Nem: *túrós; túr* és nem *túró* törzstől. V. ö. TÚR. (2)

TÚRÓS, TURÓS, (túr-ó-os) mn. tt. *túrós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Miben a túrórészek különváltak. *Túrós tej, túrós zsendicze, tarhó.* 2) Túróval készített, hintett, töltött. *Túrós étek, túrós tészta, túrós metélt, túrós csik, túrós csusza, túrós táska, lepény, gombócz, rétes, béles, galuska.* 2) Mondják megromlott borról, midőn fölszinén fehéres turóforma anyag úszkál; másképen: virágos.

TÚRÓSAJT, (túró-sajt) ösz. fn. Különféle módon megsavanyított, s csipőssé csinált turó, melyet döbönökben szoktak tartani, pl. az úgy nevezett érett túrót, vagy liptai sajtot, breznói sajtot (brinzát).

TÚROSÍT, TÚROSIT, (túr-os-ít) áth. m. *túrosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Túrossá, azaz genyessé, fekélyessé tesz, p. az iga az ökör nyakát, a hám a ló szügyét, hátát. V. ö. TÚROS.

TÚRÓSÍT, TÚRÓSIT, (túr-ó-os-ít) áth. m. *túrósít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*, par. *—s* Túróssá tesz. *A tejoltó megtúrósitja az édes tejet.*

TÚROSODÁS, (túr-os-od-ás) fn. tt. *túrosodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Dörzsölés, feltörés által támadt sebesedés, evesedés a testen. V. ö. TÚR, (2); TÚROS.

TÚRÓSODÁS, TURÓSODÁS, (túr-ó-os-od-ás) fn. tt. *túrósodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A tejnek azon állapotváltozása, midőn a túrós részek a többi híg és vajas részektől különválnak.

TÚROSODIK, (túr-os-od-ik) k. m. *túrosod-tam, —tál, —ott*. Az állati testnek valamely része dörzsölés, törés által túrossá, azaz evessé, fekélyessé, sebessé leszen. *Megtúrosodott a ló háta.* Másképen: *túrosúl* (nem: túrósúl). „A lovának az lába mert igen megtúrosult“ Lakadalmi gajd a XVI. századból. (Thaly K. gyüjt.). V. ö. TÚR, (2); TÚROS.

TÚRÓSODIK, TURÓSODIK, (túr-ó-os-od-ik) k. m. *túrósod-tam, —tál, —ott*. A tejnek durvább, szivosabb részei morzsákká tömörödnek. *A beoltott vagy megsavanyodott tej megtúrósodik.* Másképen: *túródzik.*

TÚROSÚL, (túr-os-úl) önh. m. *túrosult*. L. TÚROSODIK.

TUROVA, falu Zólyom megyében; helyr. *Turová-n, —ra, —ról.*

TÚROZ l. TURZ.

TÚRÓZ, TURÓZ, (túr-ó-oz) áth. m. *túroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Túróval behint, beken, megtölt. *Túrózni a galuskát, a lepényt.*

TÚRÓZACSKÓ, (túró-zacskó) ösz. fn. Csúcsos végű zacskó vászonból, melybe a megtúrósodott savanyú tejet beleöntik, azután valamely edény fölé akasztják, hogy a savó leszivárogjon belőle. Az így megtisztult túrótömeget a zacskóban lenyomtatják, s úgy lesz belőle lapos turó. Tréfás népnyelven alakja után jelent hálósüveget is.

TÚRÓZÁS, TURÓZÁS, (túr-ó-oz-ás) fn. tt. *túrózás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Turóval behintés vagy megtöltés.

TÚRÓZSÁK, (túró-zsák) l. TÚRÓZACSKÓ.

TÚR-PÁSZTÓ, puszta Heves m.; helyr. *—Pásztó-ra, —n, —ról.*

TÚRTÁP, (túr-táp) ösz. fn. Az Erdészeti Műszotárban a makkon kivül mind azon táplálék, melyeket a szelid és vad sertések az erdőn turás által lelnek, pl. rovarok, ezek alakjai, bábjai, gomba, gyökér stb.

TÚR-TEREBES, falu Ugocsa m.; helyr. *—Terebes-re, —en, —ről.*

TURUK, eléjön a régi Halotti beszédben ‚torok‘ helyett: „Turchucat mige szokosztja vola“ (torkukat megszakasztja vala).

TURUL, fn. tt. *turul-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—ja*. Turóczi és Kézai krónikáik szerént Etele király hadi czímerül a paizsokon és zászlókon a fején koronát viselő madár képét hordoztatta, mely madár magyarul *turul*-nak nevezteték. E czímer a magyaroknál egész Gejza vezér koráig fennállott. A ‚turul‘ név utóbbi korban ismeretlenné levén, értelmének fejtegetésében több jelenkori iró fáradozott, azonban különösebben Jászay és Szabó Károly úgy vélekednek, hogy a *t* betü helyett *c*-t kell tenni s akkor lesz *curul* vagyis *kurul* azaz *karoly, karvaly.* Azonban Vámbéry szerént csagataj nyelven *turgul* sólyom fajta madár. Mi csak figyelmeztetésből azt jegyezzük fel, hogy mandsu nyelven *turbelji* ragadozó madárfajt jelent (eine Art Raubvogel. Gabelentz). A mandsu nyelvben az egyes szók nem végződhetnek mássalhangzón, kivéve az *n*-et, hanem utóhangul még önhangzót vesznek föl, így *batur-u* am. bátor, *tail-i* am. tál, tehát ‚turbelji‘ szóból is ha a végső *i* s talán az egész *ji* (dsi?) elesik, marad: *turbel.* Olyan véleményt is hallottunk, mely szerént ‚turul‘ annyi volna mint *tur-ölyv* azaz fejedelmi ölyv, minthogy *túra* keleti török nyelven fejedelmet jelent. V. ö. TÚR, (1); valamint *karoly* is e vélemény szerént *kar-ölyv.*

TURUNTUL, fn. tt. *turuntul-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—ja*. l. TORONTÁLPÓK.

TURVÉKONYA, falu Szathmár megyében; helyr. *Turvékonyá-n, —ra, —ról.*

TURZ, (túr-oz) áth. m. *turz-ott*, htn. *—ani*, par. *turzz*. Bányászok nyelvén am. ásvány- vagyis érczkeresés végett próbaásásokat tesz, ittott fölturja a földet. *A kőszénkeresők turzzák a hegy oldalát.* Némelyek szerént másképen: *kutat*, de ez már mélyebb ásást jelent.

TURZÁS, (túr-oz-ás) fn. tt. *turzás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Bányászi ásás, áskálás, földturás, holmi ásványok, érczes erek keresése végett.

TÚRZIK, (túr-oz-ik) k. m. *túrz-ott*, htn. *—ani*. L. TÚROSODIK.

TURZÓ, (túr-oz-ó) mn. és fn. Aki turz; vagy eszköz, melylyel turzanak.

TURZON, erdélyi puszta Kőhalomszékben; helyr. *Turzon-ba, —ban, —ból.*

TURZOS, baranyai tájszó, l. TORZAS; és TURCZOS.

TUS, (1), fn. tt. *tus-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. v. —*sa*. 1) Lakomai, asztali felköszöntés, és ivás valakinek egészségére. *Tust inni, tust húzni, hegedülni.* Úgy látszik, hogy nem más mint az angol *toast* (olvasd: tószt), mely 1) am. pirítós kenyér. 2) ivás valakinek egészségére; t. i. úgy tartják: Angolhonban régente szokásban vala, hogy ha valaki valamely lakománál más egészségére ivott, poharába pirított kenyeret tett, a poharat körüljáratta, s midőn ez hozzá ismét visszajött vala, a pohárból a maradékot kiitta s a pirított kenyeret megette. Heyse szótárában pedig ezt olvassuk: „tuschen (ein Schallwort vgl. = vergleiche: *tosen*) oberdeutsch für dumpf klatschend erschallen; schlagen, klopfen, stossen....; innen: der Tusch (vgl. = vergleiche das altdeutsche: *dóz, duz*) eine festliche Begrüssung mit Trompeten- und Pankenschall z. B. beim Gesundheit trinken und Lebehoch.“ Figyelmet érdemel a szanszkritban *tus* gyök, am. örülni, elégült lenni (gaudere, contentum esse), innen: *tusti* am. gaudium, satisfactio. Némelyek az érintést jelentő franczia *touche* (koczintás) v. *touchez* (koczints) szótól származtatják, menynyiben a tusivás rendesen, a népek közszokása szerint pohárkoczintással, öszveütéssel jár. Más részről rokonnak látszik a magyar *duska, duskál, duskálkodik, dutykol* szókkal is. Átv. ért. *nem nagy tus*, azaz nem oly dolog, melyen nagyon örülni vagy melyre nagy sulyt fektetni kellene; v. mely nagy tusába, küzdésbe került volna.

TUS, (2), fn. tt. *tus-t*, tb. —*ok*. A puskának agya, vastag zömök vége. Ez értelemben egyezni látszik a zömök rövid karót, tönköt jelentő *tusak, tuskó*, továbbá a dudorúságra vonatkozó *ducz* szóval és *duz* gyökkel (‚duzzad‘ szóban). Néhutt: *tusa*, sőt mint a székely ‚tusakol‘ mutatja, *tusak* is.

TUS, (3), fn. tt. *tus-t*, tb. —*ok*, Finom fekete festékanyag, melyet olajretek-, zézámfű- stb. magolaj kormából készítenek, s használatkor vizben öszvedörzsölve fölolvasztanak. *Khinai* (sínai) *tus. Tussal festeni, bemázolni valamit.* Széles ért. tusnak neveztetik más ilynemü, s hasonló czélra való festék is. A franczia *touche* (olvasd: *tus*) szóból (Farbenauftrag) több más nyelvbe is átment; németül is: *Tusche.*

TUSA, fn. tt. *tusát*. 1) Szoros ért. oly verekedés, oly ütközés, melyben az ellenfelek egymást taszigálják, tuszkolják, pl. ököllel, homlokkal, szarvakkal, dárdával. Széles ért. birkozás, mely az ellenfél legyőzésére törekszik. Átv. ért. lelki küzdelem, tusakodás. Alapfogalmánál fogva rokon a *tuszkol, tuszkál, toszit, taszit* szókkal, mintha volna *tusza*, honnan *tusakodni* am. tuszakodni. Jakut nyelven *tuszun* = harczolás, verekedés, *tusztu*=tusa, keleti török ny. *togus* (Zenker). 2) L. TUS, (2). 3) Heves megyében ugy nevezik a kéve alsó végét, hol t. i. a szárak mintegy öszve vannak tuszkolva; vagy talán ez értelemben *tusak* szóval egyezik; vagy végre ugyanazon szó, mely a puska agyát is jelenti. *A kévéket tusáikra állítani.*

TUSAK, (tus-ak) fn. tt. *tusak-ot*, harm. szr. —*ja*. 1) L. TUSKÓ. 2) Mint a székely ‚tusakol‘ mutatja, am. tus, vagyis puska agya; l. TUS, (2).

TUSAKFA, (tusak-fa) ösz. fn. A kiásott tuskókból s gyökerekből nyert fa.

TUSAKODÁS, (tus-ak-od-ás) fn. tt. *tusakodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tolakodó, egymást tuszkoló verekedés, küszködés. Átv. ért. a léleknek az erkölcsi törvénynyel küszködése, vagy ezzel összeütközésben szenvedése. „Lelkisméretnek tusakodása.“ (Szabó. D.). V. ö. TUSAKODIK.

TUSAKODIK, (tus-ak-od-ik) gyak. k. m. *tusakod-tam*, —*tál*, —*ott*. Valakivel tolakodva, öklelődzve, tuszkolódva verekedik, birazodik. *Tuszakodnak a homlokkal öszveütköző kosok, bikák. Ökröllel, vállvetve tusakodni.* Átv. lelke, akarata önmagával erős erkölcsi küzdelemben szenved; valamiről töprenkedik, nem képes elhatározni magát.

Ez igének gyöke talán *tus*, makép: *tusz, tosz, tasz*, melyből gyakorlatos képzővel fejlődött ki a *tus-ag-od-ik*, keményebben *tusakodik*, mint a *mos, vesz, mar, ver, tol* igékből *mosakodik, veszekedik, marakodik, verekedik, tolakodik*, és sok más. V. ö. TUSA.

TUSAKOL, (tus-ak-ol) áth. m. *tusakol-t*. 1) Valamire ösztönöz, ösztökél, sürget, s mintegy taszigál valakit; másképp: *tuszkol*. 2) A székelyeknél fegyvertussal taszit v. taszigál. (Kríza J.).

TUSAKOLÁS, (tus-ak-ol-ás) fn. tt. *tusakolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Ösztönzés. 2) Fegyvertussal taszigálás.

TUSALG, (tus-al-og) önh. m. *tusalg-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Önmagában v. magával tusakodik, töprenkedik.

TUSANYAK, (tusa-nyak) ösz. fn. A puskatus közepén lévő vékonyabb rész.

TUSAPÁNT, (tusa-pánt) ösz. fn. A puskatust erősítő vas vagy más nemü érczpánt.

TUSÁZ, (tus-a-az) önh. m. *tusáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Birkozik, verekedik, harczol, különösen tolakodva, öklözve, öklelőzve, nyomdosva törekszik legyőzni az ellenfélt. V. ö. TUSA.

TUSÁZÁS, (tus-a-az-ás) fn. tt. *tusázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Az ellenfélt tolakodva visszanyomni s legyőzni törekvő birkozás.

TUSFESTÉK, (tus-festék) l. TUS, (3).

TUSIN l. TUSON.

TUSIVÁS, (tus-ivás) l. TUS, (1).

TUSKA; TUSKÁL; TUSKÁLKODIK, l. DUSKA; DUSKÁL; DUSKÁLKODIK.

TUSKÉK, (tus-kék) ösz. fn. A tusféle festékanyag színéhez hasonló sötét kék.

TUSKÓ, fn. tt. *tuskó-t*, tb. —*k*. A faderéknak vagy vastag ágnak zömök, buczkós, tömött darabja, akár úgy vétessék, mint a fának azon része, mely annak levágása után a föld fölött megmarad; akár pedig, ha ez maga is ki van vágva, milyen pl. azon koloncz, melyet a kút gém végére kötnek. *Tuskót tenni a tüzre, hogy sokáig égjen. Hamvazószerdán tuskót hu-*

zatni a leányokkal. Tuskó is szép, ha szépen felruházzák. (Km.). Átv. ért. *faragatlan tuskó*, am. müveletlen, idomtalan, nyers, durva erkölcsü ember. Némely tájakon pl. Balaton mellékén: *tusak*; mint *tüske* Baranyában: *tüsök, csutkó*, néhutt másképp: *csutak* stb. Előfordúl a tájbeszédben *tucskó* és *dücskő* alakban is. Ez utóbbi Bodrogközben.

Gyöke *tus* nem egyéb, mint a dudorodást jelentő *ducz* változata, mintha volna *duczkó*. Képeztetésre hasonlók hozzá a szintén zömökös, csomós testekre, illetőleg fadarabokra vonatkozó *buczkó, bunkó, furkó, bötkő*.

TUSKOL l. TUSAKOL.

TUSKÓMOZSÁR, (tuskó-mozsár) ösz. fn. Mozsár, melyet tuskóból fúrtak v. faragtak.

TUSKÓS, (1), (tuskó-s) mn. tt. *tuskós-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Tuskóval biró; (valamely helyről szólva) ahol tuskó vagy tuskók vannak.

TUSKÓS, (2), puszta Somogy m.; helyr. *Tuskós-ra, —on, —ról.*

TUSNÁD, erdélyi falu Csik székben, helyr. *Tusnád-ra, —on, —ról.*

TUSNÁD-ÚJFALU, l. ÚJFALU alatt.

TUSOL, (tus-ol) áth. m. *tusol-t*. 1) Fegyvertussal taszít v. taszigál; másképp: *tusakol*. 2) Tusféle festékkel fest, mázol, beken valamit. V. ö. TUS, 3).

TUSON, ARANYLÁBU—, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Tuson-ba, —ban, —ból.*

TUSSA, falu Zemplén m.; helyr. *Tussá-ra, —n, —ról.*

TUSSA-ÚJFALU, falu Zemplén m.; helyr. *—Újfalu-ba, —ban, —ból.*

TUSSINA l. TUZSINA.

TUSTYA, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Tustyá-ra, —n, —ról.*

TUSSZOGAT, (tusz-og-at v. tussz-og-at) áth. m. *tusszogat-tam, —tál, —ott*; par. *tusszogass*. A székelyeknél am. tuszol, azaz zuvatol, pletykál. *Mind azt tusszogatják, hogy .....* (Kríza J.).

TUSZ, (1), fn. tt. *tusz-t*, tb. —*ok*. Kríza J. szerént a székelyeknél am. vita, zuvat azaz pletyka, utczahír. Minden esetre különbözik a következő ‚tusz' v. ‚túsz' szótól, mely am. megfelelő, hasonló rész; továbbá: személykezes. L. TUSZ, (2), v. TÚSZ. Ezen (1) szám alatti *tusz*-tól származnak: *tuszol* (egyik jelentésében), és *tuszogat* v. *tusszogat*.

TUSZ, (2), v. TÚSZ, fn. tt. *túsz-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*sza*. 1) Erdélyben Incze J. szerént hasonló, megfelelő rész, különösen osztályrész, mely bizonyos földből, nevezetesen köz rétből, kaszálóból valakinek jut; melyet néhutt *nyilas*-nak neveznek. 2) Kríza J. szerént am. zuvat, vita; továbbá valaminek hasonmása. *Tuszszát fizetem* am. visszatuszolom. 3) Kezes vagy személyzálog, azaz oly személy, kit háboru alkalmával, vagy más meghasonlott állapotban egyik fél a másiknak általad, hogy az által magát bizonyos föltételek teljesitésére lekötelezze. „Farkasok és a bárányok ... egyszer frigyet szerzének, és minden felöl egymásnak zálagot adának. A farkasok adák túszon az ő kölykeit." (Pesti G. XXXVIII. mese). „Fiát tuzsúl adá" (*obsidem, vadem dedit*. Szabó D.)

Magyar elemzéssel *túsz* lehet am. *dú-sz* azaz dúrész, birtokrész, mint az 1-ső jelentésben. Egyébiránt a kalmuk-mongolban Jülg szerént *tusz* am. átellenben (gegenüber, vis-à-vis); és *tusza* készség (die Bereitschaft, Hilfe); továbbá *tusja* am. átellenső, ellenső; kölcsönös viszony (gegenüber stehend; gegenseitige Beziehung). Vullers és Zenker szerént a török *tutu* am. zálog; tusz (Pfand; Geiszel). Vámbéry szerént ujgur nyelven: *tus, tös* am. érték, hasonló megfelelő rész; csagataj nyelven: *tus* rész; jakut nyelven: *tusz*, ellenkező, megfelelő rész.

Amennyiben a székelyeknél vitát és zuvatot azaz pletykát, utczahírt is jelent, úgy véljük, hogy ezen jelentésekben valamely zajra vonatkozó hangutánzás rejlik, mint a *zuvat* és *zuvol* (= zuvatol) szókban is, melyek szintén a székelyeknél divatosak.

TUSZA, falu Kraszna m.; helyr. *Tuszá-ra, —n, —ról.*

TUSZKÁL, (tosz-og-ál) áth. m. *tuszkált*. L. DUSZKÁL. Rokon sőt egy eredetü a *tuszkol* igével.

TUSZKOL, (tosz-og-ol) áth. m. *tuszkol-t*. Kézzel, vagy valamely eszközzel taszigál, hogy tovább menjen; átv. ért. bizonyos cselekvésre sürget, nógat. *A nádalók*, midőn házat földnek, *tuszkolják a nádat. A kelletlen vendéget kituszkolni, eltuszkolni. Ne tuszkolj, hisz ugy is eleget iparkodom. Előre tuszkolni.*

Gyöke *tusz* nem egyéb, mint a *tosz (tasz)* módosulata, honnét *tuszkol* gyakorlatos ige elemezve = *toszog-ol*.

TUSZKOLÁS, (tosz-og-ol-ás) fn. tt. *tuszkolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg nyomás, tolás, sürgetés, mely által valamit, vagy valakit tuszkolunk. V. ö. TUSZKOL.

TUSZKOLÓ, (tosz-og-ol-ó) fn. tt. *tuszkoló-t*, A nádalók vagy zsuppolók eszköze, melylyel a tetőre fölrakott nádat, zsuppot helyre verik.

TUSZLI, a német *Stutz* v. *Stutzen* v. *Stützel*, a köznépnél: *Stutzli* szó módosulata. L. KARMANTYÚ.

TUSZOGAT l. TUSSZOGAT.

TUSZOL, (tusz-ol) áth. m. *tuszolt*. 1) Hasonlóval fizet; v. ö. TUSZ (2), a 2-ik pont alatt. 2). Zuvatol, tudakozódik, pletykál. (Kríza J. V. ö. TUSZ, (1).

TÚSZTÁRS, (túsz-társ) ösz. fn. Személy, kit az ellenfélhez másod, vagy többed magával túszul adtak, köz viszonynál fogva ezeknek társa.

TUTAJ, fn. tt. *tutaj-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Egymás mellé gúszolt, vagy szegezett fenyüszálakból álló vízi jármü; másképp: *talp*. Az Erdészeti Műszótár szerént a tutaj több talpból áll. *Tutajon szállitani deszkát, zsindelyt, sót.* 2) Szeged tájékán igy nevezik az összefüzött nád-, vagy gyékény-káka-szárakat. *Vizenyős helyeken oszlopokra, és nádtutajokra*

építik a házikókat. A tiszamelléki gyermekek gyékénytutajon tanulnak úszni.

A *tutaj* szó valószinüleg a tovauszástól vagy té-tova, ide-tova hányatástól vette nevét; ezért néhutt, mint idősb Mándy P. följegyzette, máskép: *lábbó* (mintegy, lebegő). A *hajó* szóban is a hajladozás fogalma látszik rejleni. Egyébiránt persául *tóti* (توتی) am. hajó (navis. Vullers 3. pont alatt), továbbá keleti török nyelven: *tuta* (توده) am. nád. (Rohr. Zenker).

TUTAJGÚZS, (tutaj-gúzs) ösz. fn. Gúzs, melylyel a fenyüszálakat, vagy más növényszárakat öszvekötik, hogy tutaj legyen belőlök.

TUTAJHOROG, (tutaj-horog) ösz. fn. A tutaj szálait öszvetartó kampós horog.

TUTAJMESTER (tutaj-mester) ösz. fn. Személy, ki több tutajra, illetőleg a tutajszemélyzetre felügyel, vagy ki tutajokat készít.

TUTAJOS, (tutaj-os) fn. tt. *tutajos-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Személy, ki a tutajon evezői, vagy kormányosi szolgálatot tesz. *Tutajos mester. Tutajos legény.* Oly képeztetésü mint *hajós, sajkás, kocsis, szekeres, targonczás, taligás.*

TUTAJOZ, (tutaj-oz) önh. és áth. m. *tutajoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Tutajon jár, vagy szállít; oly alkatu mint: *hajóz, sajkáz, csónakoz, kocsiz, szekerez.*

TUTAJOZÁS, (tutaj-oz-ás) fn. tt. *tutajozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —a. Tutajon járás, v. szállitás.

TUTAJOZHATÓ, (tutaj-oz-hat-ó) mn. tt. *tutajozhatót*. Kisebb folyámról mondjuk, melyen tutajjal menni lehet.

TUTAJRÉV, (tutaj-rév) ösz. fn. l. FARÉV.

TUTAJTULAJDONOS, (tutaj-tulajdonos) ösz. fn. A tutaj nevü vizi jármü tulajdonosa.

TUTALY, TUTALYOS stb. l. TUTAJ, TUTAJOS stb.

TUTI l. TUTYI.

TUTMA, l. TUTYMA.

TUTOL l. TUTUL.

TUTU, fn. tt. *tutut*. Végig lyukas, csőalaku test, melyen által lehet fújni. Szabó Dávidnál: *vas-tutu* =puska; *méregtutu* =mérges, haragos. *Te méregtutu.* A nyelvnek gyermekkorából való eredeti, természeti hangszó, melynek gyöke a fuvást jelentő *tu, du*, honnan *tutul és dudul* a szél. Vámbéry szerint oszmanli nyelven *düdük* am. síp, furulya.

TUTUKÜRT, (tutu-kürt) ösz. fn. *Tutu*-féle hangon szóló kürt.

TUTUL, v. TUTÚL (tutu-l v. tutu-ol) önh. m. *tutúl-t*. Tompa, vastag *tutu*-féle hangon szól, mint néha a szél. Különösen mondják a farkasok, rókák, kutyák ilynemü ugatásáról. Rokona: *dudul* vagy *dúdol.*

TUTULÁS, TUTÚLÁS, (tutu-l-ás) fn. tt. *tutulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. *Tutu*-féle hangon szólás, illetőleg fúvás, vagy ugatás. Legrokonabb hozzá: *dudulás.*

TUTULÓ (tutu-l-ó) mn. és fn. 1) A ki v. ami tutul. 2) L. TUTUKÜRT.

TUTUSKA, (tutus-ka) kics. fn. tt. *tutuskát*. A gömöri barkóknál, s némely más palócz vidékeken jelenti azon kis ganajkupaczokat, melyeket a szántóföldeken a ganajhordó szekerekről lerakosgatnak, hogy utóbb szétteregessék.

Törzse: *tutus*, gyöke: *tut*, mely alapfogalmánál fogva egy a *dudor, dudorodik* szók gyökével, s képeztetésre hasonló a *tüttüs, bubus, mumus, pampus* szókhoz.

TUTY elvont hangutánzó gyök *tutyma, tutymog* és *tutyog* szókban.

TUTYI, fn. tt. *tutyi-t*, tb. —*k*. 1) Hosszukás, kobakforma, hátraálló kontyos kemény fejkötő, milyet túl a Dunán több vármegyében viselnek. 2) Szőrből, vagy posztószélből füzött papucs.

Úgy látszik tréfás gúnynév a *tutu* szóból módosítva, mely csövet, és ehhez némileg hasonló zacskót is jelent, honnan *méregtutu* máskép: méregzacskó. A *tutyi* szó is ily zacskóforma föveg, vagy lábtyú.

TUTYIFEJKÖTŐ, (tutyi-fej-kötő) ösz. fn. L. TUTYI, 1).

TUTYMA, (tuty-ma) mn. tt. *tutymát*. A ki az orrán, tisztátalan tompa hangon beszél, tutyog; valamint kinek az orra szuszog, *szuszma*, és aki haragjában duzzog, *duzma*, aki fityog, *fityma.*

TUTYMASÁG, (tuty-ma-ság) fn. tt. *tutymaság-ot*, harm. szr. —*a*. Az orrszervek hibás állapota, midőn a hangot tutyogva bocsátják ki.

TUTYMOG, (tuty-m-og) l. TUTYOG.

TUTYOG, (tuty-og) önh. m. *tutyog-tam*, —*tál*, —*ott*. Orrán beszél, dunnyog.

TUTYOGÁS, (tuty-og-ás) fn. tt. *tutyogás-t* tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Orrán beszélés.

TÚZ, fn. tt. *túz-t*, tb. —*ok*. 1) ‚Túzok' szó egyik alkatrésze; l. ezt. 2) A magyar kártyajátékban, am. disznó. *Töktúz, makktúz*; mely jelentésben egyezik a török *domuz* (=disznó) szóval.

TÚZBEREK, puszta Pest m. helyr. *Túzberekre*, —*én*, —*ről.*

TÚZOK, fn. tt. *túzok-ot*. harm. szr. —*ja*. A gólábuak közé tartozó nagy, sikmezei madárfaj; orra rövid, nyaka hosszú és szürke tollazatú, háta szürke és veres pettyü, hasa fehéres, és farktollai tarkák. Teste lúdnagyságu, melynek nehézkessége miatt csak neki futamodva, és lassan bir fölrepülni. Húsa elkészitve izletes. (Otis tarda). Hazánkban nyáron a sik pusztákon szeret tanyázni. Van egy kisebb faja, melynek neve *reznek* v. *törpetúzok*. A nagy fajtát különösen *lomha túzok*-nak hivják. Van *örvestúzok* is, a nyakán örvvel. *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok.* (Km.)

Némely tájakon csak *túz*, mint a vakandok *vakand*, a poczok *pocz*, a mocsok *mocs*. Magyar elemzéssel, mintha *to-oz, tova-oz* vagyis *távoz* szóból volna

összehuzva, mert az embert megpillantva, legott távozni, tovarepülni törekszik. A szlávok is Miklosich szerént igy nevezik *túz*, kicsinezve: *túzek*. Vámbéry szerint csagataj nyelven: *tugdak* és *tujdak*.

TUZSA, puszta Abauj m.; helyr. *Tuzsá-ra*, *—n*, *—ról*.

TUZSÁR, fn. tt. *tuzsár-t*, tb. *—ok*. A Fertő mellékén am. törzs; l. ezt 1) pont alatt.

TUZSINA, falu Nyitra m. helyr. *Tuzsiná-ra*, *—n*, *—ról*.

TÜ, régiesen, és székelyes kiejtéssel ma is, am. *ti* névmás. Más szókkal viszonyban: *tünektek*, *tütöket*, *tüveletek*, *tünmagatok* stb.

TŰ, fn. tt. *tű-t*, tb. *—k*, harm. szr. *—je*. A hasonló alakú *hű*, *bű*, *nyű*, *mű*, *szű*, *sű* nevektől abban különbözik, hogy *v* nélkül kap ragot, illetőleg képzőt, és ragozáskor is megtartja hosszu önhangzóját: *tűt*, *tűk*, *tűs*, *tűz*, nem *tüvet*, *tüvek* stb. Kivétetik a *tüvis* származék. 1) Némely növények vékony, hegyes, szurós sarjai, milyenek az ugynevezett tüvisek, tüskék szálkái, vagy a fenyvek levelei. 2) Ezekhez némileg hasonló eszközök vasból, rézből stb., melyek különféle használatra valók. *Rézmetszők*, *aranymivesek tűje*. *Kötőtű*, *füzőtű*, *hajtű*, *iránytű* v. *delejtű*, *gombostű*, *tűzőtű*, *himzőtű*, *spékelő* (szalonna-) *tű*. 3) Legszorosb ért. aczélból készült, egyik végén vékonyka hegyes, másikán fokos, likas, és varrásra használt eszköz, varrótű. *Tű hegye*. *Tűhegyre állitani valamit*, élire állitani (auf die Spitze stellen); l. TŰHEGY. *Tű foka*, l. TŰFOK. *Tűvel megszúrni*, *fölszúrni valamit*. *Ujjába ment a tű*. „Gyönge tűvel varrott szép sátorernyőket.“ Gróf Zrinyi Miklós. (Siklós alatt). *Keresni mint a tűt*, v. *mindent tűvé tenni* t i. a keresésben mindent fölhányni. *Tűvel keresi kenyerét*, azaz varrással. *Átugorja még a száz tű hosszát*, (km.) azaz ifju erejében van. *Tűn kezdik a lopást*. (Km.). *Ki tűt lopott*, *ökröt is próbál*. (Km.). *Nincs tű köztünk*, *hogy össze ne férjünk*. (Km.)

Mongolul: *dzü* v. *dzeü* v. *dzegü* v. *dzegün* (aiguille à coudre, aiguille. Kowalewszki ‚dzeü‘ és ‚dzegü‘ alatt), honnan *dzegü-kü* am. tűz-ni; *dzegü-tü* am. *tüské-s*.

TŰALAKÚ, (tű-alakú) ösz. mn. A mi alakra nézve a tühöz hasonló, az az, hegyes, vékony. *Tűalakú falevelek*.

TŰÁRU, (tű-áru) ösz. fn. Különféle tükből álló áru, mint eladó jószág. *Tűáruval kereskedni*.

TÜCS, borjukat üző, hajtó szó. *Tücs te! Tücs be! Tücs ki! Se tücs ki, se hajts ki*, (km.) az az semmi barma sincs, semmije sincs; másképp: *se tücske* (*tücsöke*), *se bogara*. Tájejtéssel: *trücs*, *prücs*.

TÜCSINÁLÓ, (tü-csináló) ösz. fn. Mesterember, ki tüket gyárt; másképp: *tűmíves*, régiesen: *tűgyártó*.

TÜCSKÉRÉZ, (tücs-ök-ér-ez) önh. m. *tücskéréz-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—z*. Túl a Dunán arról mondják, ki az időt hiába töltve ide-oda járkál, s a mesebeli tücsök módjára henyél.

TÜCSKÉRÉZÉS, (tücs-ök-ér-ez-és) fn. tt. *tücskérezés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Hiába ide-oda járkálással töltött idővesztegetés.

TÜCSÖK, (tücs-ök) fn. tt. *tücsk-öt*, harm. szr. *—e*. Ismeretes bogárnem, melynek két fő faja van: *házi tücsök*, ez konyhákban, sütőszobákban s egyéb meleg helyeken tartózkodik; szine barnasárga; van két tapogató szarva, négy evőcsipérje, s kétágu farka; *mezei tücsök*, buczkós fejü, és sötétbarna szinü, s a mezőn holmi kis dombocskákon tartózkodik. Mindkét fajnak sajátnemü csiripoló éneke van, melyet különösen éjjelenként hallat. *Gyönge tücsöknek is hangos a szava*. (Km.). *Tücsök bujt a fejébe*, (km.) nyugtalan, háborgó gondolatok bántják. *Összeeszik tücskét, bogarat*. (Km.). Másképp: *trücsök*, *prücsök*, *ptrücsök*; és *szütyőke*. Hangutánzó, valamint a latin *gryllus*, *cicada* is. Miklosich a magyar *trücsök* szót a szerb ‚čvrčak‘ és szlovák ‚čvrčok‘ szókkal rokonítja.

TŰDED, (tü-ded) m. tt. *tüdedét*. L. TŰALAKÚ.

TÜDŐ, (tüd-ő) fn. tt. *tüdő-t*, tb. *—k*, harm. szr. *—je*, v. *tüdeje*. Az emberi, s több nemü állati testnek egyik nemesebb belrésze, mely egy kül hártyával szorosan összekötött rostosforma, sejtszövetes rongyocskákból áll, a mellüregben fekszik, s a lélekzés szerve. *Levegővel teli szivni*, *fölfujni a tüdőt*. *Majd kifúvom a tüdőmet*, igen erősen dolgoztam vagy szaladtam. *Jó tüdeje van*, azaz, hosszu lélekzetet tud huzni, egy lélekzettel sokáig beszélni, énekelni, erősen kiáltani, hangszereket fujni. *Félre tüdő a májtul* (km.) azaz jobb a máj mint a tüdő, nem kell tüdő, mikor májat ehetem. *Mint egy tüdő úgy él*. (Km.). *Tüdeje romlik, sorvad, gyuladásban van*. „Kicsin vagyok én, majd megnövök én, mint a tüdő a fazékból kidagadok én.“ (Népd.) Legvalószinübbnek látszik, hogy valamint a hellen *πνεύμων* v. *πλεύμων* és a latin *pulmo*, e testrésznek azon tulajdonságát vette alapul, melynél fogva a levegőt magába sziva fölfuvódik, földudorodik: hasonlóan a *tüdő* elnevezésében is, melynek Lugossy József szerint is mély hangon *duda* felel meg, ez alapfogalom rejlik, miszerint gyöke *tüd* egyezik az arcznak dudoru vagy fölfujható részét jelentő régies *tügy*, valamint a fölfuvódásra vonatkozó *duda* és *dudoru* szókon kivül ezen szóknak is *dödölle*, *dundi*, *döme*, *dömhe* stb. gyökeikkel (illetőleg gyökelemeikkel): *dud*, *död*, *dun*, *döm*. Budenz J. szerént finn nyelven *täty*, *tävy* am. tüdő, lapp nyelven: *tabd*, *tabde* am. lép, cseremisz nyelven *šodo* (hegyi cseremisz: *šoda*) am. tüdő, votjákul *ťť*, zürjénül: *ti* stb. A mennyiben *tügy* szóval is rokonítható l. a rokonságokat TÜGY alatt.

TÜDŐBAJ, (tüdő-baj) ösz. fn. A tüdőnek valamely kóros állapota. *Tüdőbajban szenvedni*. V. ö. TÜDŐKÓR.

TÜDŐBALZAM v. BALZSAM, (tüdő-balzam) ösz. fn. Balzam, bizonyos tüdőbajok ellen.

TÜDŐBETEGSÉG, (tüdő-betegség) lásd TÜDŐKÓR.

TÜDŐÉR, (tüdő-ér) ösz. fn. Erek a tüdőben, melyek a vért a szivből a tüdőbe vezetik, vagy viszont. A lovaknál jelent eret a nyakban, mely a tüdőbe nyúlik.

TÖDŐFEKÉLY, (tüdő-fekély) ösz. fn. A tüdőnek külsejét vagy belsejét meglepő fekély.

TÜDŐFÉREGKÓR, (tüdő-féreg-kór) ösz. fn. Kór v. kórság, midőn a tüdőt féreg v. férgek rágják, emésztik. Juhok betegsége.

TÜDŐFŰ, (tüdő-fű) ösz. fn. Növényfaj népies neve; 1) az elágazó levelü zuzmók neméből; lombja sallangos; sallangjai fölül apró gödrösek, alul molyhosak; tenyészik vén tölgy- és bikkfákon; máskép: *tüdőmoh.* Növénytani néven: *tüdőzuzmó.* (Lichen pulmonarius.) Tüdőbajok ellen használtatni szokott gyógyfü. 2) A köznép szintén tüdőfünek hívja a *pettegetett gálnát* is, melynek latin neve: pulmonaria officinalis.

TÜDŐGÁLNA, (tüdő-gálna) ösz. fn. A gálnák neméhez tartozó növényfaj; gyökérlevelei láncsásak, nyélrefutók; szárlevelei szárölelő szabásuak. (Pulmonaria angustifolia) V. ö. GÁLNA.

TÜDŐGYÚLADÁS, (tüdő-gyúladás) ösz. fn. A tüdő szerveiben kifejlett gyuladásféle kórállapot. V. ö. GYÚLADÁS.

TÜDŐHÁM, (tüdő-hám) ösz. fn. A tüdőnek felső finom bőrnemü része.

TÜDŐKÓR, (tüdő-kór) ösz. fn. Általán, mindenféle kór, mely a tüdőt bántja. Különösen, genyes tüdőfekély, mely folytonos lappangó lázzal van összekötve, s az egész testet lassanként elsorvasztja. (Phthisis pulmonalis.)

TÜDŐKÓROS, (tüdő-kóros) ösz. mn. Aki tüdőkórban szenved. V. ö. TÜDŐKÓR.

TÜDŐKÓRSÁG, (tüdő-kórság) l. TÜDŐKÓR.

TÜDŐLÁZ, (tüdő-láz) ösz. fn. Láz mely a tüdőkórral szokott járni.

TÜDŐLOB, (tüdő-lob) ösz. fn. l. TÜDŐGYÚLADÁS.

TÜDŐMOH, (tüdőmoh) ösz. fn. l. TÜDŐFŰ.

TÜDŐPÉP, (tüdő-pép) ösz. fn. Apróra vagdalt borjú, vagy tehén, vagy ökör stb. tüdejéből készitett pépféle eledel, vagy töltelék.

TÜDŐPRÓBA, (tüdő-próba) ösz. fn. A rendőrségi orvostanban azon kisérlet, melyet az imént született holt gyermeken tesznek, midőn tüdejét vizbe teszik, s annak alámerülése, vagy a fölszinen maradásából megtudják, ha holtan jött-e ki az anyja méhéből, vagy születése után még egy ideig lélekzett-e?

TÜDŐS, (tüd-ő-ös) mn. tt. *tüdős-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Állati szervezeténél fogva tüdővel ellátott, tüdővel lélekző. *A szopós állatok tüdősek; a halak nem tüdősek.* 2) Bizonyos állatok, pl. borjúk, tehenek, disznók öszvevagdalt tüdejével készített, töltött. *Tüdős táska. Tüdős hurka*, tájdivatosan: *tüttüs.*

TÜDŐSORV, (tüdő-sorv) ösz. fn. Sorvadási betegsége a tüdőnek.

TÜDŐSZAK, (tüdő-szak) ösz. fn. lásd TÜDŐPÉP.

TÜDŐ SZAKADTÁIG, TÜDŐSZAKADTAN, TÜDŐSZAKADVA, (tüdő-szakadtáig v. —szakadtan v. —szakadva) ösz. ih. Oly erős lélekzéssel, fuvással, kiáltással, hogy tüdeje csaknem megszakad.

TÜDŐSZÁRNYAK, (tüdő-szárnyak) ösz. fn. A tüdőnek két főrésze, melyek közől egyik a mell jobbik, másik annak bal oldalán fekszik.

TÜDŐSZÉLHÜDÉS, (tüdő-szélhüdés) ösz. fn. Szélhüdésféle bántalom, mely a tüdőt támadja meg.

TÜDŐSZER, (tüdő-szer) ösz. fn. Általán mindenféle gyógyszer, melyet tüdőbajok ellen szoktak alkalmazni.

TÜDŐTÁLYOG, (tüdő-tályog) ösz. fn. Tályogféle kór a tüdőben. V. ö. TÁLYOG.

TÜDŐVÁGÁS, (tüdő-vágás) ösz. fn. Vágás, vagy ütés a mellnek azon táját illetőleg, hol a tüdő fekszik.

TÜDŐVÉSZ, l. TÜDŐKÓR; és TÜDŐSORV.

TÜDŐVÉSZES, (tüdő-vészes) ösz. mn. Ki, vagy mi tüdőkórban, tüdősorvadásban szenved.

TÜDŐZUZMÓ, (tüdő-zuzmó) ösz. fn. l. TÜDŐFŰ.

TŰDZ, (tü-dz v. tü-d-öz) áth. m. *Tűdz-tem*, —*tél*, —*ött*; htn. —*ni*, v. —*eni*, par. *tüdzdz.* Tüvel varr, hímez, likgat valamit; másképen: *tűz, tüdzel, tüzdel.*

TŰDZEL (tü-dz-el) áth. m. *tüdzelt.* L. TŰDZ.

TŰDZELÉS, (tü-dz-el-és) fn. tt. *tűdzelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. l. TŰDZÉS.

TŰDZÉS, (tü-dz-és) fn. tt. *tűdzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Tüvel varrás, himezés, likgatás.

TŰFEJ, (tü-fej) ösz. fn. A tünek felső, vastag vége, különböztetésül a tühegytől, különösen a gombostünek gombja.

TŰFOGÓ, (tü-fogó) ösz. fn. A tücsinálók fogója, melylyel a varrótüket megcsipik, midőn fokot, s likat csinálnak rajtok.

TŰFOK, (tü-fok) ösz. fn. A varrótünek lapos végén levő lik. *A tűfokon általhúzni a fonalat, czérnát; szük, tág tűfok.*

TŰGÖMB, (tü-gömb) ösz. fn. A gombostünek gömbölyü vége, feje.

TÜGY, fn. tt. *tügy-öt*, v. —*et*. A régi iratokban jelenti az embernél az orczának azon oldalait, melyeket köznyelven pofának nevezünk; az állatoknál pedig ezek vastag nyakát, lebenyegét. (A Vulgatában mindkettő *maxilla* szóval van kifejezve, mely Párizpápainál: állcsont, állkapcza). „De ha megcsapand tégedet jog *tügyödre* (dexteram maxillam tuam) tartsad annak a másikat es. (Müncheni cod. Máté V.) „És kicsapandja egyik *tügyödet.*“ (Ugyanott Luk. VI.). „És leszek önekik monnal (mintegy) felmagasztató iga ő tügyökön“ (Károlyinál: mint a ki a jármot a *baromnak nyakában* megkönnyebbítik; Tárkányinál: mint ki az igát fölemeli nyakokról

quasi exaltans jugum super maxillas eorum. Ozeas. XI. A Bécsi codexben hibásan „Capitulum tized“ kétszer áll).

Véleményünk szerint, valamint a *pofa* a fölfuvódásra vonatkozó *puffad, pöffed, pöfeteg* szókkal áll fogalmi és hangi rokonságban: hasonlóan a *tügy* oly hason hangu szókkal egy eredetü, melyek valami tömöttet, dudorút jelentenek, mint *tőgy, tüdő* is. V. ö. TÜGYES; TÜDŐ; TŐGY. Egyébiránt rokon hozzá mongolul: *tügüsi* (das Ende der Kinnlade, wo die Zähne aufhören, les deux côtés de la mâchoire où finissent les dents). A mongolban is a *tüg düg* gyökök teljest, tömöttet, gömbölyüt jelentenek, mint több származék mutatja, pl. *tügel* am. teljes, *tügerik* v. *tügürik* am. kör, gömböly; *dügüreng* am. teli, töltött. A persában *tüde* am. halmaz, domb (Haufen, Hügel).

TÜGYÁRTÓ, (tü-gyártó) l. TŰCSINÁLÓ. „Tügyártó Gergely“ többször eléjön egy 1567-iki levélben. R. M. Nyelvemlékek III. K.

TÜGYES, (tügy-es) mn. tt. *tügyes-t*, tb. —*ek*. Kríza J. szerént a székelyeknél a fejsze és hasító szeg éliről mondják, mikor hirtelen összeköszörülik, illetőleg faragják s e miatt az élin fölül mintegy martja marad; mondják a tü éliről is. Némely tiszai vidéken pl. Abaújban a késnek ilyen éléről azt mondják: *soros*. — Kríza J. nem említi ugyan magát a *tügy* szót, de ha a fejsze éle tügyes, kétségen kivül mondhatjuk igy is: a fejsze élén tügy van, vagy tügyek vannak.

TŰHAL, (tü-hal) ösz. fn. Azon nemü halak neve, melyek aránylag hosszú vékony testeiknél fogva tühöz hasonlók, különösen melyeknek öszvenőtt kopoltyúik hegyesek. (Syngnatus acus, typhle).

TŰHEGY, (tü-hegy) ösz. fn. A tüféle, különösen varró eszköznek vékonyabbik vége. *Tühegygyel szurkálni valamit. Tűhegyre szedni beszédét*, igen szorosan öszvehúzni. *Tűhegyre állitani valamit* t. i. éles vagy hegyes részére, melyen nehezen vagy épenséggel meg nem állhat, tehát átv. ért. veszélybe esésnek tenni ki. „Csak úgy fogunk boldogúlni, ha némely kitételeket nem állitunk mindjárt tühegyre.“ Gr. Széchenyi István. (1844 ben).

TÜK, székelyes kiejtéssel am. *tik* személynévmás. Igeragként változat végett divatos —*tök* helyett pl. *szömtük* =szömötök, *körötük* =körötök.

TŰKORONG, ösz. fn. tt. A tücsinálók korongja aczélból, közepett ki van likasztva, és ráspoló fogakkat ellátva. A tüket ezzel reszelik és simitják ki.

TŰKÖR v. TÜKÖR, fn. *tükör-t*, v. *tükröt*, tb. *tükrök*, harm. szr. —*e*, v. *tükre*. Tájejtéssel, különösen a palóczoknál lágyitva: *tyűkör* v. *gyűkör*. 1) Széles ért. bizonyos testek sima lapja, fölszine, mely a fénysugarakat erősen visszaveri, s az előtte levő testek képeit a néző szemei elé tünteti. Minél simább és fényesebb ezen lap, annál tisztább és tökéletesebb az alakított kép. *A csendesen álló viz tükre. A köszörült drágakő tükre. Sima, domboru, homoru tükör. Érztükör.* 2) Szoros ért. simára csiszolt, köszörült, hátulsó oldalán cin- és higanyvegyülékkel borított üvegtábla, mely az előtte álló tárgyak hasonlatos képeit visszaadja, s a nézővel láttatja. *Tükörbe nézni. Tükör előtt állni, tükörben látni magát. Faltükör, zsebtükör* stb. *Oly tiszta a tükör, hogy a lehelet is árt neki.* (Km.) *Nem vaknak való a tükör.* (Km.). *Tükör azt mutatja, mi előtte van.* (Km.). *Nem mindig tükör az oka ha csúnyát mutat.* (Km.). *Hazud mint a rosz tükör.* (Km). *Tükör a példa.* (Km.). Az 1-sö pontban: *Víz tükre.*

„A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedi.“

Berzsenyi.

3) Átv. oly dolog, mely bizonyos eszmeképeket tüntet elénk, melyben valaminek mintegy jellemét, tulajdonságait, természetét lefestve látjuk. *Az egész természet az isteni hatalomnak, bölcseségnek tükre. Emberi élet tükre*, eleven, hív rajza. *Erény tükre. E leirásban, mint tükörben láthatni őt.* A régieknél pl. a Nádor codexben eléjön *tikör* is: „Örök világosságnak fénössége és szeplőtelen tikör.“

A tükör neve több nyelvben a látszatra, nézésre vonatkozó szókkal van eredeti viszonyban, pl. a hellen *κάτοπτρον* (*ΟΠΤΩ, ὀπτάζω*), a latin *speculum* (spicio, aspicio), a szláv *zrka-dlo* (zrak am. látás) stb. Valószinü, hogy magyar neve is a *tűnik* (szembetünik), *tündöklik, tündér, tüngös* szókkal egy eredetü, s oly testet jelent, mely más testek képét elétünteti, vagy tünögteti, és mely a fénysugaraktól tündöklik. Ha alapul a gyakorlatos *tünög* igét veszszük, ennek részesülője *tünögő*, öszvehuzva lesz *tüngő* (tájbeszédben elé is fordul: *tüngös*), tehát *r* toldalékkal, mely mint ilyen, nyelvünkben sok szót képez: *tüngör* v. *tünkör*, végre a közép *n* kihagyása folytán s tájdivatosan is az *ű* megnyujtásával *tűkör*. Igy képződtek a *kunkor* és *kukor, kunkorodik* és *kukorodik*. Hogy nyelvünk több szavaiban a közép *n*, kivált a torok- és rokon hangok előtt, gyakran kimarad, fölös példák bizonyitják, pl. *tönkö töke, harmincz harmicz, munka múka, ponty potyka, münk mük* (nos), *dönt dőt, örödöng ördög*. Lehet a ‚tündököl‘ szó összehuzása is: *tündköl, tündkör, tűkör*. Mongol nyelven is: *tüle* am. láng, *tüle-kü* am. ég-ni; és *toli* am. tükör. Egyébiránt Miklosich szerént régi szláv nyelven: tykrъ. Vámbéry szerént csuvasz nyelven: *tügür* és *tügürt*.

TŰKÖR— v. TÜKÖRABLAK, (tükör-ablak) ösz. fn. Ablak, melynek táblái tükörüvegből vannak.

TŰKÖR— v. TÜKÖRAJTÓ, (tükör-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek egy részét tükörüveg teszi.

TŰKŐR— v. TÜKÖRASZTAL, (tükör-asztal) ösz. fn. Piperecasztal, melynek közepén szekrényke, s ennek fölnyitható tükörtáblája van.

TŰKÖRBORÍTÁS v. —BORITÁS, (tükör-borítás) ösz. fn. A tükörüvegnek hátulsó oldalát betakaró cin- és higanyvegyülék, vagyis foncsor.

TŰKÖRBORÍTÓ v. —BORITÓ, (tükör-borító) ösz. fn. Mesterember, ki a tükörüvegeket valóságos tükrökké alakitja.

TŰKÖRCSINÁLÁS, (tűkör-csinálás) ösz. fn. Mesterség, mely által üvegekből vagy bizonyos érzekből tükröket készítenek.

TŰKÖRCSINÁLÓ, (tűkör-csináló) ösz. fn. Mives, ki tükröket készít.

TŰKÖRFUVÓ, (tűkör-fuvó) ösz. fn. Üveghutás, ki tükörnek való üvegtáblákat készít.

TŰKÖRGYÁR, (tűkör-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben tükröket készítenek.

TŰKÖRGYÁROS, (tűkör-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki tükröket gyárt.

TŰKÖRHAL, (tűkör-hal) ösz. fn. Nagy és fényesen ragyogó pikkelyes halnem, melynek több faja van. (Zeus faber, zeus gallus, zeus vomer.)

TŰKÖRHUTA, (tűkör-huta) ösz. fn. Üveghuta, melyben tükröket is készítenek.

TŰKÖRKERESKÉDÉS, (tűkör-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki tükrökkel, tükörféle árukkal üz.

TŰKÖRKERESKÉDŐ, (tűkör-kereskédő) ösz. fn. Kereskedő, ki tükörféle árukkal üzérkedik.

TŰKÖRKÖSZÖRÜLŐ, (tűkör-köszörülő) ösz. fn. Míves, ki tükörüvegeket simára köszörül.

TŰKÖRLEMEZ, (tűkör-lemez) ösz. fn. Czinből vert vékony lemez, melylyel a tükörüvegeket hátulról behuzzák, s melyet higanynyal ragasztanak oda.

TŰKÖRMÁZ, (tűkör-máz) ösz. fn. Czinből és higanyból csinált máz, melylyel a tükörüveg hátulját beborítják.

TŰKÖRRÁMA, (tűkör-ráma) ösz. fn. Ráma, azaz keret, mely közé a tükörtáblát szoritják. *Arányos, drága tükörráma.*

TŰKÖRSIMA, TŰKÖRSIMASÁGU, (tűkörsima v. —simaságu) ösz. mn. Olyan sima, mint a tükör szokott lenni.

TŰKÖRSZÉK, (tűkör-szék) ösz. fn. Szekrényféle fiókkal ellátott pipereasztal, mely tükörrel van fölszerelve. Képeztetésre olyan mint *pohárszék*.

TŰKÖRSZEKRÉNY, (tűkör-szekrény) ösz. fn. 1) Szekrény, melyben tükröt tartanak. 2) Belül tükörrel fölszerelt pipereszekrény. 3) Oly tükrös szekrény, melynek tükre az elébe állított tárgyat nagyobbitja, vagy bizonyos távolságra vetve mutatja (camera catoptrica.)

TŰKÖRSZOBA, (tükör-szoba) ösz. fn. Szoba, vagy terem, melynek falait tükrök takarják, vagy melyben a tükrök ugy helyezvék el, hogy a köztök álló tárgyak képeit többszörözve vetik vissza.

TŰKÖRSZÜRKE, (tükör-szürke) ösz. mn. Oly szürke ló, melynek fehér alapszőre feketével vegyülve tükör gyanánt csillámlik.

TŰKÖRTANÍTMÁNY, (tükör-tanítmány) ösz. fn. A láttannak azon része, mely a testeknek tükrök általi elétüntetési módját tárgyalja.

TŰKÖRTÁVCSŐ, (tükör-táv-cső) ösz. fn. Távcső, melyben a tárgymutató üveg helyett homorú tükör van.

TŰKÖRTOK, (tükör-tok) ösz. fn. Tok, mely a tükörnek takaróul szolgál.

TŰKÖRÜVEG, (tűkör-üveg) ösz. fn. 1) Üveg, mely a valódi tükörnek lényegét teszi. 2) Simított vastag üvegtábla, milyet ablakokra is használnak.

TÜKRÖDZÉS, (tükör-öd-öz-és) fn. tt. *tükrödzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Bizonyos tündöklő testeknek azon állapota, midőn a reájok vetett fénysugarakat visszavetik.

TÜKRÖDZIK, (tűk-ör-öd-öz-ik) k. m. *tükrödztem*, —*tél*, —*ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Mondjuk bizonyos tündöklő testekről, midőn a rájok vetődött fénysugarakat visszavetik. *Tükrödzik a csendes viz, a köszörült gyémánt, a köszörült kard. Tükrödzik a szeme.* 2) Valaminek alakja, képe a tükörben, vagy tükörféle testen látszik, tündöklik. *A parti fák ágai a vizben tükrödzenek.*

TŰKRÖS, TÜKRÖS, (tük-ör-ös) mn. tt. *tükrös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Tükörrel ellátott, fölszerelt, diszített. *Tükrös szoba, terem, szekrény, asztal.* 2) Tükör módjára fényes, visszasugárzó. *Tükrös viz, aczéltábla.*

TÜKRÖSDARA, puszta Fehér m.; helyr. *Tükrösdará-n*, —*ra*, —*ról*.

TÜKRÖSMAJOR, puszta Fehér m,; helyr. —*major-ba*, —*ban*, —*ból*.

TŰKRÖZ, TÜKRÖZ, (tük-ör-öz) áth. m. *tükröztem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. 1) Egy vagy több tükörrel ellát, szerel, diszít. *Tükrözni a teremet, a falakat.* 2) Szóval, vagy leirás által oly élénken fest valamit, mintha tükörben látnók. 3) Valaminek képét tükör gyanánt visszaveti. *A csendes tó visszatükrözi a csillagokat. A szemek tükrözik a lelket*, tükör módjára ismertetik.

TŰKRÖZÉS, TÜKRÖZÉS, (tü-k-ör-öz-és) fn. tt. *tükrözés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, vagy hatás, mely által valami tükröztetik. V. ö. TÜKRÖZ; és TŰKÖR.

TŰKRÖZET, TÜKRÖZET, (tü-k-ör-öz-et) fn., *tükrözet-et*, harm. szr. —*e*. Tükrökből álló diszlet, szerelvény, tükörmű; vagy azon látképek, melyeket a tükör idéz elé.

—TŰL, v. —TÜL, névmódositó rag, pl. *kéztül, viz-tül*, l. —TŐL.

TŰLED, v. TÜLED, (től-ed) mint személyragozott szó a lóterelők, különösen kocsisok nyelvén am. jobb kéztől vett irányban félre, kifelé. Midőn a balfelül befogott nyergesnek, avagy gyeplősnek azt mondják: *tüled*, akkor az a rudas, illetőleg kisefás felé nyomul s azt odább tolja. Megfelel neki az ökröt terelő *csa!* v. *csálé*. Ellentéte a lóra vonatkozva: *hozzád*, az ökröt illetőleg: *hajsz. Se tüled se hozzád*, se jobbra se balra nem mozdúl, vagy nem mozdúlhat. Irányadásul a jobb kéz hajlása szolgál, mely ha befelé hajlik, *hozzád*, ha kifelé, *tüled*, azaz *tőled*. Fölveszik a *ra re* és *ról ről* viszonyragokat. *Egyik tüledre, másik hozzádra húz. Tüledről hozzádra.*

TÜLEKEDÉS; TÜLEKEDIK, néhutt a Tisza vidékén, pl. idősb Mándy Péter szerént Szathmárban is, am. a mély hangu *dulakodás; dulakodik*; Lugossy József szerént hallható *dülekedés, dülekedik* is. L.

DULAKODÁS; DULAKODIK. Amennyiben ‚tülök' szótól származtatható, v. ö. TÜLÖK.

TŰLEVÉL, tű-levél) ösz. fn. Némely növények, különösen a fenyüfanemüek szálkaforma, tűalaku vékony levelei.

TŰLEVELŰ, (tű-levelü) ösz. mn. Minek tűhöz hasonló levelei vannak. *Tűlevelű fák, cserjék.*

TÜLKÖL, (tülök-öl) áth. m. *tülkölt.* Lásd TÜRKÖL.

TÜLÖK, fn. tt. *tülk-öt*, harm. szr. —*e.* 1) Üreges szaru, milyen az ökörnemü barmoké. 2) Ily szaruból készített eszköz, pl. fuvóhangszer, milyent némely pásztorok, vadászok s mások használnak.

„Körben-karikában zendült magas ének,
Gerjedve hatalmas tülkök felelének."
Arany J. (Buda halála).

Továbbá a kaszások hasonló tokmánya, melyben a kaszakövet tartják; lőportartó tülök; a hurkatöltők szarucsöve. Átv. tréfás népnyelven: *tülökorr*, nagy orr, másképen: *tokmányorr*. Némi változattal (*l* helyett *r*): *türök*, melytől erednek különösen: *türköl* és *türkölődzik*. Bérczy Károly ‚Vadászműszótárá'-ban tülök az agancs két törzse (Stange). Ennek egyes ága: *csap* (Spiesz), a kettős: *villa* (Gabel), legfelső hármas ága: *korona*, négyes vagy több ága: *markolat*. Rokonnak tekinthető vele a mongol *terigün*, am. fej (la tête), és *tologhai*, am. fej; tető (tête; sommet.) Bopp Ferencz is a német *Horn*, latin *cornu* szókat stb. a szanszkrit *çirasz* (caput) szóval hozza kapcsolatba.

TÜLÖKDED, (tülök-ded) mn. tt. *tülökded-et.* Tülökhöz hasonló alakú, szaruforma. *Tülökded fuvószer.*

TÜLÖKHÁRTYA, (tülök-hártya). l. SZARUHÁRTYA.

TÜLÖKMŰ, (tülök-mü) l. SZARUMŰ.

TÜLÖKRESZELŐ, tülök-reszelő) ösz. fn. Fésüsök reszelője, melylyel a munkába vett szarukat simára reszelik, szarureszelő.

TÜLÖKSZELENCZE, (tülök-szelencze) ösz. fn. Tülökből, azaz szaruból készitett szelencze.

TÜLÖKTŐ, (tülök-tő) ösz. fn. Azon rész, mely az agancsot a homlokcsonttal összeköti. (Rosenstock. Bérczy K.)

TŰMIVES, (tű-mives) ösz. fn. l. TŰCSINÁLÓ.

TÜN, régies és tájdivatos, *tin* személynévmás helyett, pl. „tün magatoknak" a Bécsi codexben.

TŰN, l. TŰNIK.

TÜND, elvont törzs, *tünde, tündököl, tündörög* s talán *tündevény* és *tündér* szókban is. L. mindeniket saját helyén.

TÜNDE, (tün-d-e, v. tün-ed-ő, tün-ed-e) mn. tt. *tündét.* A mi csak úgy futtában alig láthatólag, rövid időre tünik elé, meg eltünik, elmúlik, tünedező. *Tünde fényü látvány, árnyék, felhőcske.*

„Elszállt tőle tünde lebbenéssel."
Czuczor.

Törzse: *tündik*, melynek részesülője: *tündő*, módosítva: *tünde.*

TÜNDEFÉNY, (tünde-fény) ösz. fn. Hirtelen föltünő, meg elenyésző fény; különösen néma (dörgés nélküli) villámlás.

TÜNDELEVÉNY, fn. tt. *tündelevény-t.* tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* Bodrogközben, és némely más tájakon igy nevezik a denevért, vagy tenevért v. bőregeret. Szabó Dávidnál eléjön *tendenevér* és *tündevény* alakokban. A tendenevér szó alkalmasint az első szótagnak *den* v. *ten* megkettőztetéséből származott; s tündelevény is vagy amabból módosult, vagy pedig összetett szó a török *dün* (=éj), vagy mongol *tün* (=sötét hely) és magyar *denevér* szókból, mintha volna: *éjjeli* v. sötéthelyi denevér. Ha valaki a *denevér* szót is a török *dün*-ből vagy mongol *tün*-ből származtatná, akkor a ‚tündelevény' szóban *dün* v. *tün* kétszer jönne elé. Nehéz hinni, hogy mi a denevér szót, vagy legalább első részét a törökből vettük volna által, midőn magok a törökök az előrészben a *gedse* szót használják, mely szintén am. éj; honnan denevér törökül: *gedse kusu* (=éj madara). A ‚tündelevény'-ből származhatott a *tündevény* is, vagy talán megfordítva? L. TÜNDEVÉNY.

TÜNDEMÉNY (Sándor Istvánnál) l. TÜNDEVÉNY.

TÜNDÉR, fn. és mn. tt. *tündér-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* 1) Molnár A. latinul igy értelmezi: *portentum, magus, praestigiator, qui se in varias species pro lubitu transformat, empusa*, németül: Zauberer, Fee; tehát általán valamely csodálatos, bűvös, szemfényvesztő, különböző alakot ölteni szokott tüneményes lény. Szabó Dávidnál am. szörnyeteg, csoda; vagy alakos, varázsló, vahorázó, tátos, szemfényvesztő, csalárd, magát változtató. *Eltünt, mintegy tündér.* (Km.). Az ujabbkori népmesékben, női szellemnemü lények neve (tündérleány), melyeket a képzelődő tehetség sokféle csalóka, csábító, változékony alakba öltöztetett, s lakásokul kies kerteket arany almákkal, erdőket, tavak, tengerek mellékét, légvárakat, s egész mesés országot tulajdonított. A tündérek hófehér szinüek, aranyhajuak, fiatalok, csoda szépségüek, bájolók, aranyos ruhában járnak, gyönyörün táncolnak stb. A nép előtt e lények képviselője gyanánt különösen ismeretes az ugynevezett *Tündér Ilona.* E mesés lény neve németül: *Fee*, melyről Adelung igy ir: „Mi németek ezen szót a dologgal együtt a franczia *fée* szótól birjuk. Spanyolul és olaszul ez *fatá, fada*, a középkori latinban *fada*, melyben finemü *fados*-ok is jönnek elé." 3) Átv. mint melléknév jelent eszményileg szépet, kiesett, bájosat. *Tündér nő, tündér szépség, tündér kert, vidék, tündér pompa.*

Továbbá jelent csalókát, mulandót, változékonyat, szemkápráztatót, a mi csak futtában, ideiglen kecsegtet, gyönyörködtet. *Tündér szerencse, tündér képek, tündér világ, tündér fény.* Adják e nevezetet

lovaknak, agaraknak is, mely esetben könnyü sebes mozgásra, futásra vonatkozik.

Mint érteményeiből kitetszik, gyöke a mulandó látszatra vonatkozó *tün* v. *tünik*, melyből *d* toldalékkal származott *tünd* vagyis *tünd-ik*, (ebből származtak *tünd-e*, *tünd-ök-lik* és *tünd-ör-ög* is), mint a *fon, un, ken, fen, mos, kér, tol* igékből: *fond* (fondor), *und* (undor), *kend* (kendő), *mosd-ik, kérd, told.*

A *tünd* törzsből lett *tündör* vagy *tündér*, azaz *tündő*, mint *fondor, füzér, fellengér, töltsér, buzgár, kopár, kajtár, buvár, nyuzár, szivár, hunyor.* Hasonlóan fejlődtek ki: *gondor, göndör, sündör.* Sőt a székelyeknél eléjövő ‚tündörög' igében mint ennek közelebbi törzse megvan *tündör* is, mely már csak alig különbözik a ‚tündér' szótól.

Finn nyelven a légi tündérek neve *tar* v. *tär*; honnan némely vélemény szerint a *tündér* szóban előforduló *dér* egyeznék amazzal, és igy a *tündér* öszvetett szó volna a *tün* és *tar* v. *tär* elemekből. De e véleményt nehéz annyiban elfogadni, amennyiben a finn *tar* szó csak női lényt jelentene (góth *dauther*, svéd *dotor*, német Tochter stb.), a ‚tündér' szónak pedig mint föntebb láttuk, a régiebbeknél a nemre való tekintet nélkül általános értelme vala. — Első részével (*tün*) egyezni látszik az arab-török *dsinn* (szellemek — Genien, Dämonen, gute und böse. Zenker); továbbá a sinai *sin* (schín=genius, numen. Schott). Kérdés: nincsen-e a mongol *tengri* v. *tegri*, továbbá a régies török *tangrí*, v. *tanrí* (mindenik am. ég; isten, istenség) összefüggésben a *tündér* szóval?

TÜNDÉRALAK, (tündér-alak) ösz. fn. A mesés tündér egész alakja. Továbbá átv. ért. a képzeleti tündérhez hasonló alak.

TÜNDÉRÁLOM, (tündér-álom) ösz. fn. Tündérképekkel v. jelenetekkel tépelődő álom. Továbbá tündérként változó álom.

TÜNDÉRÉS, (tün-d-ér-és) mn. tt. *tündérés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. A szemek előtt tündérkint megjelenő, lebegő, majd legott eltünő, elmuló. *Tündéres ábrányképek, éjjeli tüzek.*

TÜNDÉRFÉNY, (tündér-fény) ösz. fn. A képzeleti tündérvilági fényhez hasonló, ritka szépségü és szemet kápráztató fény. *A tegnapi vigalomnál a tánczterem tündérfényben ragyogott.* Különbözik: *tünde fény.*

TÜNDÉRHON, (tündér-hon) ösz. fn. Tündérek hazája, világa. L. TÜNDÉRVILÁG.

„Dal, minőt a lélek hall magában,
Éjein, ha boldog álma eljő,
S a nem ismert tündérhon öléből
Legrejtettebb vágya visszahangzik."

Vörösmarty.

TÜNDÉRI, (tündér-i) mn. tt. *tündéri-t*, tb. —*ek*. Tündérre v. tündérekre vonatkozó; tündérhez vagy tündéralakjához hasonló. *Tündéri jelenet, tündéri szépség.*

TÜNDÉRIES, (tündér-i-es) mn. tt. *tündéries-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Olyan mint a tündér vagy tündéré. *Tündéries alak. Tündéries bájkép.*

TÜNDÉRIESEN, (tündér-i-es-en) ih. Tündéri módon, tündérhez hasonlólag.

TÜNDÉRJÁTÉK, (tündér-játék) ösz. fn. Tündérek játéka. Tündéri vagy tündérekéhez hasonló játék.

TÜNDÉRJELENET, (tündér-jelenet) ösz. fn. Jelenet, melyben tündér vagy tündérek jönnek elé.

TÜNDÉRKASTÉLY, (tündér-kastély) ösz. fn. Rege vagy mesebeli kastély, melyben tündérek laknak, s melyben tünde látványok, események történnek; bűvös kastély.

TÜNDÉRKÉDÉS, (tündér-kéd-és) fn. tt. *tündérkédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Mesés, képzelt szellemi lénynek azon bűvös állapota, midőn tündér gyanánt lebeg, mutatkozik, alakját változtatja stb.

TÜNDÉRKÉDIK, (tündér-kéd-ik) k. m. *tündérkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Tündér módjára változik, elétünik, majd eltünik, szemeket kápráztatva lebeg.

TÜNDÉRKÉP, (tündér-kép) ösz. fn. Képzeletben lebegő bűvös, tünékeny, csodaszerű kép v. ábránd.

TÜNDÉRKERT, (tündér-kert) ösz. fn. 1) Mesebeli bűvös, csodás kert, melyben tündérek szállongnak, csodanövények díszlenek, milyen pl. az Árgilus históriájában leirt kert. Egy ilyen kerthez hasonló szépségü kert.

TÜNDÉRKIRÁLY, (tündér-király) ösz. fn. A tündérország mesés fejedelme.

TÜNDÉRKIRÁLYNŐ, (tündér-királynő) ösz. fn. Tündérország királynője.

TÜNDÉRLAK, (tündér-lak) ösz. fn. Lak vagy lakás, melyben tündérek tartózkodnak. V. ö. TÜNDÉRPALOTA.

TÜNDÉRLEÁNY, (tündér-leány) ösz. fn. Leánynem- és korbeli tündér.

TÜNDÉRLET, (tündér-let) fn. tt. *tündérlet-et*, harm. szr. —*e*. v. —*je*. A Müncheni codexben am. tündéralak v. tündérhez hasonló alak (phantasma). „És ők hogy láták őtet a tengeren járatta, alajták (vélék) őtet tündérletnek." Tárkányinál: *rémnek vélék.*

TÜNDÉRMAJOR, puszta Veszprém megyében; helyr. —*majorba*, —*ban*, —*ból.*

TÜNDÉRMESE, (tündér-mese) ösz. fn. Mese, melynek tárgyát tündérekről szóló csodás dolgok, események teszik.

TÜNDÉRNŐ, (tündér-nő) ösz. fn. Nő nembeli tündér. V. ö. TÜNDÉR.

TÜNDÉRORSZÁG, (tündér-ország) ösz. fn. Képzelet által alkotott mesés ország, melynek lakosai tündérek. A népek különféle képzelő tehetsége szerint az ország szerkezete is különböző. Átv. ért. gyönyörü szép ország. „Erdélynek — annak a kedves tündérországnak." Mikes Kelemen (XIV. levél). V. ö. TÜNDÉR.

TÜNDÉRPALOTA, (tündér-palota) ösz. fn. Palota, melyben tündérek laknak, mulatnak. Átv. értelemben a maga nemében igen fényes palota. V. ö. TÜNDÉR.

TÜNDÉRPOMPA, (tündér-pompa) ösz. fn. Igen fényes, a szemeket rendkivül meglepő, s gyönyörködtető pompa.

TÜNDÉRREGE, (tündér-rege) ösz. fn. Rege a tündérekről, tündérmese.

TÜNDÉRSÉG, (tündér-ség, fn. tt. *tündérség-ét*, harm. szr. —*e*. Látványi tulajdonság, mely a szemeket tündér gyanánt kápráztatja, gyönyörködteti, vagy a mi büvössége által bámulatra, csodálkozásra indit.

TÜNDÉRSZÉP, TÜNDÉRSZÉPSÉGÜ, (tündér-szép v. —szépségü) ösz. mn. Olyan szép, mint a tündért képzeljük, az emberi szépséget fölülmuló, rendkivül szép.

TÜNDÉRSZERENCSE, (tündér-szerencse) ösz. fn. Változékony, állhatatlan, tünékeny, mulandó, csalékony szerencse.

TÜNDÉRVÁR, (tündér-vár) ösz. fn. Képzelt vár, melyben tündérek laknak és uralkodnak.

TÜNDÉRVESSZŐ, (tündér-vessző) ösz. fn. Büvös bájos vessző, melylyel ha a tündér valakit, vagy valamit illet, csodaszerü müveket, látványokat, változásokat idéz elé.

TÜNDÉRVILÁG, (tündér-világ) ösz. fn. Mesés, képzeletben létező, csoda lényekből s büvszerü eseményekből álló, a maga nemében sajátszerü világ.

TÜNDÉRZET, (tün-d-ér-ez-et) fn. tt. *tündérzet-ét*, harm. szr. —*e*. Tündérileg büvölt, bájolt állapot; vagy büvös, mesés, csodaszerü mütét.

TÜNDEVÉNY, fn. tt. *tündevény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Némely régiebbeknél, pl. Sándor Istvánnál, Szabó Dávidnál (‚böregér, alatt) am. a szokottabb ‚denevér', s amaz is talán vagy ebből vagy a ‚tündelevény' máskép ‚tendenevér' szóból csavarodott el (v. ö. TÜNDELEVÉNY); vagy ha a ‚tündevény' szót veszszük eredetinek, akkor ‚tünd-ik' törzstől volna származtatható s azt jelentené: tünedező, és némileg mint éjjeli madár a kisértet fogalmával hozathatnék kapcsolatba; igy a székelyeknél is *tünet* azt jelenti: lidérez, kisértet. A ‚denevér' és ‚tündevény' szóknak mind a régiebbeknél, mind a tájbeszédben többféle alakjai fordúlnak elé, ú. m. a ‚tündevény'-en kivül: *tündelevény, tendenevér, pubtenevér, puptenevér, puppenevér, teneripup*; maga a ‚denevér' is máskép: *tenevér*. ‚Pupdenevér' szót némelyek a ‚púp' szóval összetettnek vélik, miszerint annyi volna mint púpos denevér; mi e czikk alatt az első részt ‚bubo' latin szóval azonosítottuk. Mongol neve *bakhbaghai* a bagoly szóhoz hasonlít. Mások a ‚denevér' vagy ‚tenevér' szót is a ‚tenebrae' vagy ‚tenebrio' latin szókból származtatják; ismét mások a *den* v. *ten* részt a török *dün* (=éj) szóval rokonitják. V. ö. TÜNDELEVÉNY.

TÜNDIK, (tün-d-ik) k. m. *tünd-ött*, htn. —*eni*. Sándor I. szerént ugyanaz ami az egyszerü *tűnik* (apparet, comparet, videtur, transformatur, transfiguratur). L. TŰNIK; és v. ö. TÜNDÉR.

TÜNDÖK, (tün-d-ök) fn. tt. *tündök-öt*, harm. szr. —*e*. Növénynem az együttnemzők seregéből és nősözvegyek rendéből; vaczka kopasz; fészke födelékes; pikkelyei sugárosan kinyúlnak, szinesek, sugáros virágot mutatnak honnan elneveztetése. (Elicrysum.). Egyik faja: *ragyogó tündök*, melynek csészesugárai arany szinük, tündöklők. (E. fulgidum).

TÜNDÖKÍT, (tün-d-ök-ít) áth. m. *tündökít-ett*, htn. —*ni*, v. —*eni*, par. —*s*. Tündöklővé, ragyogóvá tesz.

TÜNDÖKÍTÉS, TÜNDÖKITÉS, (tün-d-ök-ítés) fn. tt. *tündökítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Tündöklővé, ragyogóvá, fényessé tevés. V. ö. TŰNDÖKLIK.

TÜNDÖKLÉS, (tün-d-ök-öl-és) fn. tt. *tündöklés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Bizonyos testek azon állapota, vagy tulajdonsága, midőn visszavert sugaraik tündökölnek. Elemezve: *tündögöl*, melynek gyakorlatos képzője *g* keményebb rokon *k* hangra változott.

TÜNDÖKLET, (tün-d-ök-öl-et) fn. tt. *tündöklet-ét*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. Tündöklő állapot, vagy minőség; ragyogvány.

TÜNDÖKLETÉS, (tün-d-ök-let-és) mn. tt. *tündökletés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. L. TÜNDÖKLŐ.

TÜNDÖKLIK, (tün-d-ök-öl-ik) k. m. *tündöklött*, v. *tündökölt*; htn. *tündökölni*, v. *tündökleni*; par. *tündököljél*. Mondjuk oly testekről, melyek a rájok esett fénysugarakat rendkivüli módon verik vissza, és mintegy reszketeg, s tünedező mozgásban lebegtetik a szemek előtt. Rokon jelentésü *ragyog, csillámlik*, az alapértemény némi módosításával. V. ö. RAGYOG, CSILLÁMLIK. *Tündöklik a tükör, gyémánt*, midőn a nap sugarai megtörnek rajta. Átv. igen fényes, tiszta. *Minden oly szép fényes nála, csakúgy tündöklik.*

A *tündik* törzsből képzett gyakorlatos ige, eredetileg: *tündöglik, tündögölik*. Igy képződtek a *hal, fúl* igékből *haldoklik, fúldoklik*, vagy *haldokol, fuldokol*. A *tünd* törzs megvan a székely *tündörög* szóban is.

TÜNDÖKLŐ, (tün-d-ök-öl-ő) mn. tt. *tündöklő-t*. Ami tündöklik, vagyis, a ráesett és megtört fénysugarakat igen apróan és sebesen rezegtetve visszaveri. *Tündöklő tükör, drága kövek, fegyverek.*

TÜNDÖKÖL, (tün-d-ök-öl). ‚Tündöklik' törzse; használható volna amaz egyszerü alakban is (*ik* nélkül), azonban nem igen van szokásban. l. TÜNDÖKLIK.

TÜNDÖRGÉS, (tün-d-ör-ög-és) fn. tt. *tündörgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Villogás. V. ö. TÜNDÖRÖG.

TÜNDÖRÖG, (tün-d-ör-ög) önh. m. *tündörög-tem, —tél*, v. *tüdörg-öttem, —öttél, tündörg-ött*, htn. *tündörög-ni*, v. *tündörg-eni*. A székelyeknél Kríza J. szerént am. villog, azaz tündöklik.

TÜNEDÉZ, (tün-ed-éz) önh. m. *tünedéz-tem, —tél, —ett*. Lassan lassan egymás után vagy fokozatosan a szemek elől eltünik, elfogy. *Az éjjeli őrtüzek már tünedeznek. Tünedeznek a csillagok, midőn a hajnal pirulni kezd.*

TÜNEDÉZIK, (tün-ed-éz-ik) k. l. TÜNEDÉZ.

TÜNEKÉDIK, (tün-ek-éd-ik) k. m. *tünekéd-tem, —tél, —ett*. Szembetünni, föltünni kiván, iparkodik, mutogatja, fitogtatja magát.

Törzse az önállóan nem divatozó gyakorlatos *tüneg*, s képeztetése olyan mint *menekedik, verekedik, nyerekedik, vonakodik* stb.

TÜNÉKÉNY, (tün-ék-ény) mn. tt. *tünékény-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Ami könnyen, hamar eltünik, elmúlik; változékony, állandó látványúl nem szolgáló. *Tünékeny szépség, ifjúság. Tünékeny fény, csillám.*

TÜNÉKÉNYSÉG, (tün-ék-ény-ség) fn. tt. *tünékénység-et*, harm. szr. *—e*. Tünékeny állapot vagy tulajdonság.

TÜNELÉM, (tün-el-ém) fn. tt. *tünelm-et*, harm. szr. *—e*. Az észrevevő tehetségre vonatkozó állapot, mennyiben valami föltünik, bizonyos alakban látszik neki. (Apparentia). Különbözik töle ‚tünemény,' mint föltünt tárgy, vagy annak látszatos képe. (Phaenomenon).

TÜNELG, TÜNELÉG, (tün-el-ég) gyak. önh. m. *tünelég-tem, —tél*, v. *tünelgéttem, tünelgéttél, tünelg-ett*, htn. *tünelég-ni*, v. *tünelgeni*, v. *tünelgni*. Néhanéha, aprózva, lassanlassan majd föl-, majd eltünik, pl. éjjel a pásztori tüz, vagy bolygó tűz.

TÜNELGÉS, (tün-el-ég-és) fn. tt *tünelgés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Állapot midőn valami tüneleg. V. ö. TÜNELG.

TÜNELMES, (tün-el-ém-es) mn. tt. *tünelmes-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Látszatos, a szemek előtt bizonyos alakban föltünő, föltetsző. V. ö. TÜNELÉM.

TÜNEMÉNY, (tün-e-mény) fn. tt. *tünemény-t*, tb. *—ék*. harm. szr. *—e*. 1) Széles ért. minden, mit érzékeink által észlelünk, amit látunk, hallunk stb. minek eszmeképe elménkbe tünik. *Mindennapi, ritka, rendkivüli, szép, fölséges tünemény. Földi, égi tünemény.* Bölcsészeti nyelven, a tapasztalati ismeret tárgya (phaenomenon); különböztetésül azon ismeretektől, melyekhez elmélet által jutunk (numenon). 2) A képzelő tehetség által eléidézett látszat, mely a valóságnak, érzéki tárgynak csak képét, alakját mutatja. *Valóság-e az amit látok, vagy csak tünemény?*

„Földiekkel játszó égi tünemény."
(Csokonai).

TÜNEMÉNYÉS, (tün-e-mény-és) mn. tt. *tünemények-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Ami bizonyos látványok, látszatos képek által a szemeket mulattatja, káprázzatja. *Tüneményes szinpadi jelenetek.*

TÜNÉR, (tün-ér) ösz. fn. Az alsó ürös érnek egyik ága, mely a czombnak beloldalán által a belső izbütyök felé megy. (Vena saphena.)

TŰNÉS, TÜNÉS, (tün-és) fn. tt. *tünés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Állapot midőn valami tűnik, el-, fel-, elé-, szembetűnik. V. ö. TŰNIK.

TÜNET, (tün-et) fn. tt. *tünet-et*, harm. szr. *—e*. 1) A képzelet által eléidézett látszat; máskép: *tünemény*. 2) A székelyeknél am. lidércz, kisértet. (Cserey Elek).

TÜNGÖS, (tün-ög-ös v. tün-d-ös) mn. tt. *tüngös-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Tájdivatosan am. tündöklő. „Czifra tüngös kantár" (Angyal Bandi pusztai hős dalában). Kresznerics így idézi; de az Erdélyi-féle gyüjteményben: „czifra csikos kantár" áll. A ponyva irodalom szereti a tájnyelvet használni.

TŰNIK, TÜNIK, (tün-ik) k. m. *tün-t*. 1) Látásra vonatkozólag, szembe ötlik, láthatóvá lesz. *Föltünik. Eltünik. Kitünik. A szem elől eltünik*, látszatos oldala eltávozik. *Letünik a nap*, látszatos oldala leszáll. *Ez a dolog nagyon föltünik*, a közfigyelmet magára vonja, mindenki látja. *Szembe tűnik*, szembe ötlik. *Kitűnik*, kilátszik; jelesség által kiválik. *A nap sugara betünik a szobába*, belátszik, láthatóvá lesz.

„A szín megmaradott, eltünt a valóság."
B. Orczy Lőrincz. (A bugaczi czárda).

2) Valaminek látszata változik, módosúl, különféle föltünő alakban jelenkezik, honnan a *tündér, tündöklik, tündörög, tüngös* származékok.

Minthogy a *tünés* látszatra vonatkozik, s a feltünő testek, illetőleg látványok bizonyos szinben jelenkeznek; innen a *tűn* és *szín* gyökök rokonoknak látszanak. Egyébiránt csagataj nyelven is *tün-mek* am. tün-ni, fényleni; innen *tünlük* am. fény; ablak, a sátor felső nyilása; *aj tünlük*, oszmanli nyelven: *aj dinlik* am. holdfény. (Vámbéry).

TÜNKŐ, fn. tt. *tünkőt*. Bodrogközben, száraz gerezd, melyről a szemet leszedték. Vagy a ‚töngöly' azaz tengely módosúlata, t. i. a gerezdnek puszta tengelye, vagy a ‚tönk' szóval azonos.

TÜNŐDÉS, (tün-ö-öd-és) fn. tt. *tünődés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Aggodalmas, hánykodó elmebeli állapot, vagy működés, midőn valaki tünődik; töprenkedés. V. ö. TÜNŐDIK.

TÜNŐDIK, (tün-ö-öd-ik) belsz. m. *tünőd-tem, —tél, —ött*. Valaminek oka, módja, czélja, eredménye felől gondolkodva határozatlan elmével különféle képeket, eszméket forgat, aggodalmasan töprenkedik. *Azon tünődik, miért mellőzték el őt? hogyan érhetné el czélját? Nem szól senkinek, mit akar, csak magában tünődik.*

Ez igének törzse *tűn-ik*, s alapfogalmát azon képek teszik, melyek a tünődő ember eszében és képzeletében föltünnek, s melyeket maga idézget elé.

TÜNTET, (tün-tet) mivelt. m. *tüntet-tem, —tél, —ett*, par. *tüntess*. Eszközli, hogy valami tünjék,

azaz szembe ötöljék, látszatossá legyen; vagy a többi között a figyelmet különösen rá vonja. *Az ördög is néha angyallá tünteti magát.* (Páz. Kal. 100. l.). *Kitüntetni valakit*, különös figyelmet, tiszteletet, méltánylást mutatni iránta. *Ezen ifjú a tanulásban kitüntette magát.* V. ö. TŰNIK; TÜNTETÉS.

TÜNTETÉS, (tün-tet-és) fn. tt. —*t.* tb. —*ék.* Cselekvés, mely által valami vagy valaki szembetünővé, figyelem tárgyává tétetik. *Kitüntetés. Hadi tüntetés*, a hadsereg oly mozdulatai, melyek látszólag az ellenfél megtámadására mutatnak. *Politikai tüntetés*, midőn a politikai érzelem vagy vélemény himezetlen nyilvánitása tiltva levén, valamely nem tiltott cselekvényben ad valaki érzelmének kifejezést pl. a magyarellenes rendszer idején magyar ruha viselésében. V. ö. TÜNTET.

TÜNTETŐ, (tün-tet-ő) mn. Aki v. ami tüntet; különösen a székelyeknél, tüntetőleg elémutató, megint elrejtő.

TŰPÁRNA, (tü-párna) ösz. fn. Kis párnaforma készület a szabók, varrónők stb. asztalán, melybe a tüket szúrják, midőn nem varrnak velök, vagy hogy el ne hányódjanak, máskép: *tűvánkos, varrópárna.*

TÜPÉNZ, (tü-pénz) ösz. fn. 1) Pénz, melyet valaki tükre szokott költeni. 2) Átv. havi vagy évi pénzjárandóság, melyet a nők a végre kapnak, hogy rajta szükségeiket, különösen a női piperéhez tartozókat födözzék. 3) Ajándékpénz, melyet hálául valamely nőszemélynek adnak, midőn valamely szolgálatot tett.

TÜR l. TÜR MELLÉ.

TÜR, (1), áth. m. *tűrt.* Származékaiban az *ű* rendszerént megrövidül. 1) Valamely hajlékony, lapos, leveles, lebenyeg testet hajtogatva csavar, tömegbe teker, öszveszorít. *Hengerbe türni a papirost, vásznat. Öszvetürni a ruhát, hogy a böröndbe férjen. Sárban a gatyaszárt föltürni, vagy a csizmába türni. Föltüri az üng ujját, a kalap karimáját. Letürni a gallért.* E szóban alapfogalom a görbére csavaró mozgatás és nem egyéb mint a *gyűr* szónak módosúlata; Szabó Dávidnál: „türni v. gyürni am. fogni, hajtani; öszvetürni a ruhát, papirost"; honnan *türemlik* és *gyüremlik, türet* és *gyüret* egy jelentésüek. Továbbá rokon a *csavar* igével is, melynek gyöke a félrehajló irányt jelentő *csa.* T. i. *csavar* öszvehuzva *csór*; honnan a *csór-csavar*, v. *csúrcsavar* ikerigének előbbi része vékony hangon *csür* (csűrcsavar). Némi értelmi módosúlattal hasonló hozzá *gyür* is, mennyiben a gyürás által az illető lágy tömeg öszvevissza csavartatik, forgattatik, pl. midőn tésztát gyúrnak. Vámbéry szerént egyeznek vele a csagataj *tür-mek*, tűr-ni, honnan *türle-mek* felgyürköz-ni, *itek türle-mek*, ruha szegélyét felgyür-ni; továbbá az oszmanli *dür-mek*, jakut *tür-* gyür-ni, göngyöl-ni.

TŰR, (2), önh. és áth. m. *tűrt.* Bizonyos benyomást, mely a kedélyre kellemetlen, kinos, fájdalmas hatással van, lelki ereje által kiáll, elszenved. *Békével tűrni, eltürni a csapást, kint. Ezt tovább nem tűrhetem. Akármit is tűrve ér el az ember.* (Km.). *A ki tür, uralkodik*, vagy *ki nem tűr, nem uralkodik.* (Km.). *Sokat kell neki türni. Eltüri a papiros, akármit irsz rá.* (Km.). Származékaiban az *ű* ezen szónál is többnyire megrövidül. Mongolul *türe-kü* am. (sehr erschöpft seyn durch Mangel, Leiden u. s. w.). Budenz J. szerént cseremisz nyelven: *turk-(em)* türni, elszenvedni.

TŰR, (3) erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Türbe, —ben, —ből.*

TÜREDÉK, (tür-ed-ék) fn. tt. *türedék-et*, harm. szr. —*e.* Göngyöleg, csomó, henger, mely bizonyos testnek öszvetürése, csavarása által alakult. *Papir-, posztó-, vászontüredék.* Máskép: *türet.*

TÜREDELÉM, l. TÜRELÉM; és v. ö. TÜRÖDELEM.

TÜREDELMES, l. TÜRELMES.

TÜRÉKÉNY, TÜRÉKENY (tür-ék-ény) mn. tt. *türékény-t*, v. —*et*, tb. —*ek*, A ki türni, azaz szenvedést, kint, fájdalmat kiállani kész vagy képes, s azt, mintegy elmellőzni, félretériteni bírja.

TÜRÉKÉNYEN, TÜRÉKÉNYEN, (*tür-ék-ény-en*) ih. Türékeny módon vagy állapotban.

TÜRÉKÉNYSÉG, TÜRÉKENYSÉG, (tür-ék-ény-ség) fn. tt. *türékénység-et*, harm. szr. —*e.* Kedélyi, illetőleg akaraterői tulajdonság, melynél fogva valaki türékeny. V. ö. TÜRÉKÉNY.

TÜRELÉM, (tür-el-ém) fn. tt. *türelm-et*, harm. szr. —*e.* Kedélyi állapot, melynél fogva valaki türni tud, azaz, a kellemetlen benyomásokat, fájdalmakat, kinokat stb. békén, és tartósan kiállja, ellenök nem panaszkodik. Különösen, mások gyöngéinek, hibáinak, alkalmatlankodásaiknak stb. elnézése, elszenvedése. *A tanitáshoz sok türelem kell. A kinek türelme nincs, ne fogjon nehéz munkába. Türelemmel lenni mások iránt. Vallási, véleményi türelem*, mely a más valláson, vagy véleményen levőket nem gyülöli. V. ö. TÜR (2).

TÜRELMES, (tür-el-ém-es) mn. tt. *türelmes-t*, v. —*et*, tb. —*ek.* Kinek türelme van; kitartó, viszontagságokat békén, nyugton kiálló, szenvedő; mások iránt elnéző. *Türelmes tanitó, nevelő. A szeretet türelmes.* (Km.). V. ö. TÜRELÉM.

TÜRELMESEN, (tür-el-ém-es-en) ih. Kitartó, erős akarattal, békésen, nem nyugtalankodva, nem zúgolódva, panasz nélkül. *Türelmesen szenvedni a csapásokat, mások sértegetéseit.*

TÜRELMESSÉG, (tür-el-ém-es-ség) fn. tt. *türelmesség-et*, harm. szr. —*e.* Állapot, vagy tulajdonság, midőn valaki az érzékekre kellemetlenül ható benyomások ellen türelmes; kitartás, békés szenvedés; mások iránti engedékenység. Különösen, keresztény erény, mely mindenféle viszontagságot Istenbe vetett bizodalommal zúgolódás nélkül elszenved. Továbbá társadalmi erény, mely a különböző véleményen vagy valláson levőket szeretetéből ki nem zárja, nem üldözi stb.

TÜRELMETLEN, (tür-el-ém-etlen) mn. tt. *türelmetlen-t;* tb. —*ek.* A kinek türelme nincs; ki a kedélybántó benyomásokat békén nem szenvedi;

nem kitartó, nyugtalankodó, mások iránt nem elnéző. V. ö. TÜRELEM.

TÜRELMETLENSÉG, (tür-el-ém-etlen-ség) fn. tt. *türelmetlenség-ét*, harm. szr. —*e*. Gyönge, kényes, edzetlen kedély tulajdonsága, mely tűrni nem képes, vagy nem akar. V. ö. TÜRELÉM.

TÜRELMI, (tür-el-ém-i) mn. tt. *türelmi-t*, tb. —*ek*. Türelmet illető, különösen, társadalmi s vallási türelemre vonatkozó. V. ö. TÜRELÉM.

TÜREM, (1), (tür-em) fn. tt. *türem-ét*, harm. szr. —*e*. Öszvetürt, öszvecsavart valami, pl. göngyöleg, csomó. Származéka: *türemlik*, mint, *sikam sikamlik*, *villám villámlik*, *félem félemlik*.

TÜREM, (2), helyesebben: (tör-em) fn. tt. *türem-et*, harm. szr. —*e*. Pápa vidékén, omladék, megromlott része a falnak.

TÜREMLÉS, (tür-em-el-és) fn. tt. *türemlés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Némely hajlékony, lapos, lebenyes testek alakváltozása, midőn göngyökbe, csomókba, ránczokba szedődnek. V. ő. TÜREMLIK.

TÜREMLIK, (tür-em-el-ik) k. m. *türeml-ét*, htn. —*eni*. Göngybe, csomóba, hengerbe, ránczokba csavarodik, tömörödik, pl. a fekvő teste alatt a lepedő. Átv. türemlenek a víztől hajtott hullámok, midőn hengeralakban mozognak. „Egy hőst énekelek, ki hadával Volga türemlő habjait átszegvén...“ (Horvát E. ‚Árpád‘ nevü költeménye).

TÜREMPIKK, (türem-pikk), ösz. fn. Növénynem az együtt nemzők seregéből és nősözvegyek rendéből; vaczka kopasz; fészke födelékes; külső pikkelyi nagyobbak, kinyilók, hátratüremlettek, (honnan a neve); virágai csövesek; bóbitája nincs. (Carpesium.)

TŰRÉS, TÜRÉS, (tűr-és) fn. tt. *türés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Cselekvés, mely által valamit göngybe, csomóba, hengerbe stb. csavarunk, szoritunk. 2) Az akarat edzett erejének folytonos működése, melynél fogva bizonyos nehézségeket legyőz, szenvedéseket kitart, mások hibái iránt engedékeny, átnéző stb. *Keserű a türés, édes a gyümölcse*. (Km.). *Mi türés, tagadás*, nem akarom tovább tagadni. V. ö. TŰR, (1); és (2).

TÜRET, (tür-et) fn. tt. *türet-ét*, harm. szr. —*e*. Türés, összehajtás által alakult göngyöleg, csomó, henger. Szabó Dávidnál másképen: *gyüret*. *Türetvászon*, *türetpapir*, *türetbőr*. *Türetposztó* =végposztó (Szabó D.). *Türetszéna*, midőn a szekér vagy kazalrakók a szénát nyalábonkint öszvegöngyölgetik, és szarvakat vetnek belőle.

TÜRETLEN, (tür-et-len) mn. tt. *türetlen-t*, tb. —*ék*. 1) A mi nincs öszvetürve, sima, kiterjesztett lapú. *Türetlen vászon*, *melyet nem hajtogattak öszve*. 2) Türéssel, türelemmel nem biró.

TŰRHETETLEN, TÜRHETETLEN, TŰRHETLEN, (tűr-het-[et]len) mn. tt. *türhetetlen-t*, tb. —*ék*. 1) A ki, vagy ami oly annyira kellemetlen, vagy fájdalmas hatással van ránk, hogy békén szenvedni, kiállani nem birjuk. *Türhetetlen*, *házsártos*, *garázda ember*. *Türhetetlen szolgálat*. *Türhetetlen állapot*. *Türhetetlen magaviselete miatt kizárták őt a társaságból*. Máskép: kiállhatatlan, szenvedhetetlen. 2) A ki tűrni nem tud, kinek türelme nincs, bizonyos esetekben nyughatatlan. *Ne légy oly türhetetlen, hanem szenvedj békével*.

TŰRHETETLENSÉG, TÜRHETETLENSÉG, TÜRHETLENSÉG, (tür-het-[et]len-ség) fn. tt. *türhetetlenség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Valakinek vagy valaminek oly tulajdonsága, melynél fogva őt v. azt türni, kiállani, kitartani, elszenvedni, elnézni nem lehet. *Türhetetlensége miatt mindenütt kiadtak rajta*. 2) Kedélyi, illetőleg akarati tulajdonság, midőn valaki türni, szenvedni, kitartani nem képes.

TŰRHETETLENÜL, TÜRHETETLENÜL, TÜRHETLENÜL, (tür-het-[et]len-ül) ih. Szenvedhetetlen, kiállhatatlan módon. *Türhetetlenül viselni magát*, *garázdálkodni*.

TÜRHETLEN v. TÜRHETLEN l. TŰRHETETLEN.

TŰRHETŐ, TÜRHETŐ, (tür-het-ő) mn. tt. *türhető-t*. Mondjuk oly tárgyról, mely a maga nemében középszerű, melyben sem különösen dicsérni, sem gyalázni való nincsen, s mint mondani szokás, a mi megjárja, meglehetős, vagy a minek gyönge oldalai, hibái nem olyanok, hogy el nem nézhetnők.

TŰRHETŐEN, TÜRHETŐEN (tür-het-ő-en) l. TŰRHETŐLEG.

TŰRHETŐKÉP, TÜRHETŐKÉP v. —KÉPEN, (tür-het-ő-kép v. —képen) l. TŰRHETŐLEG.

TŰRHETŐLEG, TÜRHETŐLEG, (tür-het-ő-leg) ih. A maga neméhen meglehetősen, nem kitünőleg jól, de nem is roszul. *Eddig türhetőleg viselte magát*.

TŰRHETŐS, TÜRHETŐS, (tür-het-ő-ös) mn. tt. *türhetős-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Oly tulajdonsággal biró, melynél fogva azt mondhatjuk róla, hogy tűrhető, vagy is, kit nem csak egyszer másszor, hanem általán minden alkalommal türni lehet. A *türhetős* szó terjedtebb eszmét fejez ki, mint a *türhető*, amaz t. i. képességre és hajlamra, emez egyszerü állapotra vonatkozik. Igy különböznek egymástól: *szopós* és *szopó* gyerek, *harapós* és *harapó* kutya, *fájós* és *fájó* has, *nevetős* és *nevető* ember stb.

TŰRHETŐSÉG, TÜRHETŐSÉG, (tür-het-ő-ség) fn. tt. *türhetőség-ét*, harm. szr. —*e*. Állapota vagy tulajdonsága valaminek, midőn a maga neméhen türhető, meglehetős, megjárja.

TÜRJE, mváros Zala m.; helyr. *Türjé-n*, —*re*, —*ről*.

TÜRK (Szabó Dávidnál) l. TÜRÖK.

TÜRKÖL, (tür-ök-öl) önh. m. *türköl-t*, 1) Türökbe, azaz szaruból csinált hangszerbe fúj. *Türköl a kanász*, *tehéncsordás*. „Türkölni a kopóknak.“ (Szabó D.). Szélesb ért. némely helyeken divatos, cseresnye vagy megyfából fúrt hosszú pásztori sípba fuvásról is mondják. 2) Szarvával öklel, szúr, bök. *Türkölnek a bikák*. *A szilaj tulkok türkölik egymást*.

„Türköltek szarvokkal a bikák, kosok: öszvecsaptak, erejeket kisértgették, próbálgatták.“ (Szabó D.). Máskép: *tülköl.*

TÜRKÖLÉS, (türk-öl-és) fn. tt. *türkölés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) Türök nemü hangszerbe fuvás. 2) Szarvával öklelés.

TÜRKÖLŐDZÉS, (türk-öl-ő-öd-öz-és) fn. tt. *türkölődzés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Szarvasmarhák verekedése, midőn szarvaikkal ökleldezik egymást.

TÜRKÖLŐDZIK, (türk-öl-ő-öd-öz-ik) belsz. m. *türkölődz-tem, —tél, —ött*, htn. *—ni*, v. *—eni*. Szarvaival öklelődzik. *Türkölődznek a bikák, kosok, tulkok.*

TÜRKÖS, erdélyi falu Brassó vidékében; helyr. *Türkös-ön, —re, —ről.*

TÜRKÖZIK, (tür-ög-öz-ik) k. m. *türköz-tem, —tél, —ött*, par. *—zél*. Gatyája, nadrágja szárát, vagy inge, dolmánya ujját föltüri, föltekeri, fölhajtja. Átv. valamely kézi munkához vagy birkozáshoz készül; mi rendesen a ruha ujjának föltürésével történik. *Neki türköztek mindketten, s összekaptak.* Egyezik *gyürközik* szóval.

TÜRKÖZTET, (tűr-köz-tet) szokottabban: *türtöztet*; l. ezt. Amaz a székelyeknél divatozik; a második *t k*-vá változván, mint ebben is: *köpörödik= töpörödik.*

TŰR MELLÉ! A székelyeknél amely ökör nem szereti, hogy szarvát megfogják, hanem önként a járom mellé áll, annak szokták mondani, ha be akarják fogni: *tür mellé.* Átv. ért. a háborgó házasoknak is. (Kriza J.)

TÜROLAJ, (tür-olaj) l. TŰRÖMOLAJ.

TŰRŐ, TÜRŐ, (tűr-ő) mn. tt. *türő-t*. A ki valamit tür, elszenved, kiáll, kitart. *Munkatürő ember. Béketürő beteg. Az Isten hosszutürő*, az emberek gyarlósága iránt engedékeny, megjavulásukra sokáig várakozó, nem mindjárt büntető. V. ö. TŰR (2).

TÜRÖDELÉM, (tür-öd-el-ém) fn. tt. *türödelm-et*, harm. szr. *—e*. Folytonos, kitartóbb, nagyobb türelem. Egyébiránt, valamint más ily képzöjü szókat, úgy ezeket is a közönséges szokás többnyire azonegy értelmében használja.

TÜRÖDELMES, (tür-öd-el-ém-es) mn. tt. *türödelmes-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Ki sokat, tartósan, folytonosan türni, szenvedni képes; a bajok, csapások, viszontagságok kitartására elég lelki erővel és elszántsággal bir. V. ö. TÜRÖDELÉM.

TÜRÖDELMESSÉG, (tür-öd-el-ém-es-ség) fn. tt. *türödelmesség-ét*, harm. szr. *—e*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki türödelmes.

TŰRŐDZÉS, (tür-ő-öd-öz-és) fn. tt. *türődzés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) Cselekvés, midőn valaki ruháját föltüri. 2) Állapot, midőn a ruha ránczokba stb. tekeredik, csavarodik. V. ö. TŰRŐDZIK.

TŰRŐDZIK, TÜRŐDZIK (tür-ő-öd-öz-ik) belsz. m. *türődz-ött*, htn. *—ni*, v. *—eni*. 1) Ruhájának szárait, vagy ujjait föltüri, különösen valamely kézi munka, avagy birkozás végett; máskép: *türközik, gyürközik.* 2) Mondjuk magáról a ruháról, midőn göngyölegbe, ránczokba csavarodik, tekeredik. *A lovagló legénynek feltürődzött a gatyaszára.* Szabó Dávidnál mindkét jelentésben: *türözni*, feltürni magát, ruháját, karját, eltürözni.

TÜRÖK, fn. tt. *türköt*. Szaru, különösen szaruból csinált ivó- vagy fuvószer, milyen a kanászoknál és csordásoknál egyik vagy másik tekintetben divatos; azonos *tülök* szóval l. TÜLÖK.

TŰRÖMFŰ, v. TÜRÖMFÜ (türöm-fü) l. TŰRÖMOLAJ. *Kösd be szived sebét türömfüvel és jajlevéllel.*

TŰRÖM— v. TÜRÖMOLAJ, (türöm-olaj) ösz. fn. Kedélyes, képes kifejezéssel, am. béketürés, türelem, mint bizonyos bajok egyetlen gyógyszere. *Ennek csak türömolaj az orvossága. Kend meg* v. *kösd be türömolajjal.* Hasonló jelentésüek: *türömfű, türömvaj.* Sajátságos összetétel, melyben az első alkatrész személyragozott ige, mint ezekben is: *iszomkárász, eszem-iszom-ember.*

TŰRŐM— v. TÜRÖMVAJ, l. TŰRÖMOLAJ.

TÜRÖS l. TÚROS.

TŰRŐZÉS, TÜRŐZÉS, (tür-ő-öz-és) lásd TŰRŐDZÉS.

TŰRŐZIK, TÜRŐZIK, (tür-ő-öz-ik) lásd TŰRŐDZIK.

TÜRTET, (tür-tet) mivelt. m. *türtet-tem, —tél, —ett*, par. *türtess*. Visszaható névmással am. valamitől visszatartja magát, vagyis elszánt akaratánál fogva bizonyos nélkülözést szenved. *Haragtól, torkosságtól türtetni magát.*

TÜRTŐDZÉS, (tür-t-ő-öd-öz-és) l. TÜRTŐZÉS.

TÜRTŐDZIK, (tür-t-ő-öd-öz-ik) l. TÜRTŐZIK.

TÜRTŐDZTET, (tür-t-ő-öd-öz-tet) lásd TÜRTŐZTET.

TÜRTŐZÉS, (tür-tő-öz-és) fn. tt. *türtőzés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Türve, szenvedve valamitől tartózkodás.

TÜRTŐZIK, (tür-tő-öz-ik) k. m. *türtöz-tem, —tél, —ött*, par. *—zél*. Türve, szenvedve, vágyait elnyomva, megtagadva valamitől visszatartja magát.

TÜRTŐZKÖDIK, (tür-tő-öz-köd-ik) k. m. *türtözköd-tem, —tél, —ött*. l. TÜRTŐZIK.

TÜRTÖZTET, TÜRTŐZTET, (tür-t-öz-tet) mivelt. m. *türtöztet-tem, —tél, —ett*, par. *türtöztess*. Magát, vagy mást bizonyos vágyak kielégitésétől visszatart, vagyis eszközli, hogy türtözzék, különösen: *magát türtőzteti*; máskép: *magát türteti*. A székelyeknél *türköztet*. V. ö. TÜRTŐZIK.

TÜRTSZIROM, (türt-szirom) ösz. fn. Az öthimesek seregébe és egyanyások rendébe tartozó növénynem; bokrétája kerékforma, hátratüremlett karimával (innen a neve); torkolatja kicsucsorodott, bogyója tokban van. (Cyclamen), Egyik faja, a *ligeti türtszirom* (c. europaeum); köznyelven máskép: *disznórépa, disznókenyér, földikenyér.*

TŰS, (tü-ös) mn. tt *tűs-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Egy vagy több tüvel ellátott, fölszerelt; a miben tűt

tartanak. 2) Tüleveles pl. *tűserdő, tűsfa.* 3) Erdélyben, különösen Toroczkó vidékén am. tövis, tüske. (Kriza J.). Innen származnak: *tüske, tüshaj, tűses* v. *tüsses.* 4) Önálló főnévként jelent tűcsinálót, s ekkor tárgyesete: *tűs-t,* tb. *tűs-ök.*

TÜSÉK, (tüs-ék) fn. tt. *tüsék-ét.* A tüskebokrok közt tanyázó közönséges gyík.

TŰSERDŐ, (tűs-erdő) ösz. fn. Tűlevelü fákból álló erdő. (Nadelholzwald. Erdészeti M.)

TŰSES l. TÜSSES.

TŰSFA, (tűsfa) ösz. fn. Azon fanemüekből való, melyeknek levelei tűalakuak, s leveleiket (a vörös fenyü kivételével) nem egyidejüleg, hanem lassanként hullatják el, minek következtében ezen fák télen-nyáron zöldek.

TŰSHAJ, (tűs-haj) ösz. fn. Tűs vagyis tüske módra össze-vissza álló haj; a kosznak elüljáró postája. (Tájszótár). V. ö. TŰS.

TÜSKE, (1) (tű-ös-ke v. tű-v-is-ke) fn. tt. *tüskét.* 1) Némely növények szálkaforma hegyes, szurós sarjadéka, finomabb, vékonyabb tövise. *Tüske ment a talpába, körme alá. Ne menj a tüskére, ha sarud nincs.* (Km.). 2) Magok az ily tövisü növények. *Haragos tüske. Isten átkozta tüske. Tüskével keritett udvar. Tüskére való,* am. égetni való boszorkány. 3) Némely állatok kemény, tövishez hasonló szőre, sörtéje, milyen a borzé, süldisznóé. 4) A halak szálkája. — Másképen: *tövis,* néhutt: *bökőcze.* Különböző ejtéssel Baranyában az ormánságban: *tüsök*; Erdélyben Toroczkón divatos maga a törzs *tűs* is, ‚tüske' v. ‚tövis' jelentéssel; l. TŰS, 3)

TÜSKE, (2), puszta Tolna m.; helyr. *Tüské-n, —re, —ről.*

TÜSKEBOKOR, (tüske-bokor) ösz. fn. Cserjebokor, melynek tüskés, tövises ágai vannak, milyen az úgynevezett csipkebokor, s tövis nevü többféle cserjék.

TÜSKEMAG, (tüske-mag) ösz. fn. Gönczy Pálnál az ötporodások (öthímesek) seregébe és kétterméjüek (kétanyások) rendébe tartozó növénynem; magvacskái háta sürü tüskés, melyek közt három sor serte van. (Torilis). Fajai: *mezei, teleki, cseplesz tüskemag.* Diószegi-Fazekasnál a *borzon* (caucalis) fajai közt jönnek elé.

TÜSKEPÁR, (tüske-pár) ösz. fn. Gönczy Pálnál az ötporodások (öthímesek) seregébe, és részint az egy-, részint a háromterméjüek (anyások) rendébe tartozó növénynem; föl nem nyiló csontárát köralaku hártyaszárny szegélyezi; tövisei párosak. (Paliurus). Diószegi-Fazekasnál mint a benge faja *szárnyasbenge* név alatt jön elé.

TÜSKÉS, (1) (tü-v-is-ke-es) mn. tt. *tüskés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* A minek tüskeféle sarjadékai, szálkái vannak. *Tüskés növények, cserjék. Tüskés disznó. Tüskés hal.* Átv. igen kemény szőrü, vagy sörtéjü. *Tüskés haj, bajusz.*

TÜSKÉS, (2), puszta Baranya m.; helyr. *Tüskés-én, —re, —ről.*

TÜSKÉSÁLLAT, (tüskés-állat) ösz. fn. Állat, melynek tüskéhez hasonló sörtéje, vagy szőrözete, vagy szálkái vannak, milyenek a borzok, süldisznók, és némely halak, csigák; némelyek szerént másképen: *tüsköncz.*

TÜSKÉSBORZ, (tüskés-borz) ösz. fn. l. BORZ.

TÜSKÉS-CSIGA, (tüskés-csiga) ösz. fn. Csigák neme, melyeknek héjai göröncsösek, szúrósak, szálkásak, tüvisesek. (Murex).

TÜSKÉSCZÁPA, (tüskés-czápa) ösz. fn. Czápafaj, melynek nyaka tüskés. (Squalus acanthius). V. ö. CZÁPA.

TÜSKÉSFÉRÉG, (tüskés-férég) ösz. fn. Féregnem, melynek testét tüskeféle kemény szőrök vagy szálkák födik.

TÜSKÉSHASÚ, (tüskés-hasú) ösz. fn. Állatnem, melynek hasából tüskék állnak ki, különösen ilyféle tengeri halak, melyeknek gömbölyü testök, és négy foguk van. (Tetrodon).

TÜSKÉSHERNYÓ, (tüskés-hernyó) ösz. fn. Hernyó, melynek testét tüskeferma szőr takarja.

TÜSKÉS-MALOM, puszta Somogy m.; helyr. *—Malom-ba, —ban, —ból.*

TÜSKÉSORRU, (tüskés-orru) ösz. fn. Bélféregfaj, melynek sima teste, s tüskeforma szőrözettel lepett hengerded ormánya van. (Echinorhynchos.)

TÜSKESÖVÉNY, (tüske-sövény) ösz. fn. Eleven tüskebokrokból álló sövény.

TÜSKÉSRÁJA, (tüskés-rája) ösz. fn. A ráják neméhez tartozó állatfaj, melynek hátát, szája és szeme környékét, továbbá oldalait és farkát szegforma tüskék födik (Raja clavata.)

TÜSKESZÁRNY, (tüske-szárny) ösz. fn. Szurós, tüskeforma szálkákból álló halszárny.

TÜSKE-SZENTPÉTER, falu Zala m.; helyr. *—Szentpéter-én, —re, —ről.*

TÜSKESZER, falu Zala m.; helyr. *Tüskeszer-én, —re, —ről.*

TÜSKETOP, (tüske-top) ösz. fn. Tüskés talpu féregfaj. (Acanthopus).

TÜSKEVÁR, mezőváros Veszprém, és puszták Somogy m.; helyr. *Tüskevár-ra, —on,* v. *—ott, —ról.*

TÜSKÖNCZ, (tű-ös-k-öncz) fn. tt. *tüsköncz-öt,* harm. szr. *—e.* L. TÜSKÉSÁLLAT.

TÜSÖK, (tü-ös-ök) fn. tt. *tüsök-öt,* harm. szr. *—e,* v. *—je.* Ormánsági tájszó Baranyában, a közösebb divatu *tüske* értelmében. Lehet végül hangáttétel is, mint *csutak csutka, tusak tuskó,* és némely más szókban.

TÜSSES, v. TŰSES, (tű-ös-es) fn. tt. *tűses-t,* tb. *—ek.* Kemenesali tájszó, am. tüvises, tüskés, csöpétés legelő. V. ö. TŰS, 3).

TÜSSZ; TÜSSZEN stb. l. TÜSZSZ; TÜSZSZEN stb.

TÜSTÉNT, TÜSTINT, időhatározó. Minden haladék nélkül, mindjárt, azonnal, legottan, ízében, röktön, a kiszabott, meghatározott időponttal egy-

szerre. *Tüstént menj innen*, pillanatig se maradj itt. *Tüstént térj vissza. A mint pénzem lesz, tüstént lefizetem adósságomat.* Néhutt, nevezetesen Somogyban, Kemenesalon, Ormánságban így is mondják: *üstöllést, üstellést, istöllést*, melyek alkalmasint ‚tüstént' szónak ferdítései. (Vas József. Dunántúli Nyelvjárás). Kresznericsnél eléjön *ezen tüst* (l. végül).

A ‚tüstént' szónak eredetére nézve a vélemények különbözők. Némelyek szerént a *tő*, illetőleg *tős* szóból képződött volna: *tőstént*, azaz bizonyos meghatározott időnek mintegy tövéből kifakadva. Mások azt vélik, hogy törzse *tűz* igeszó, mennyiben időkijelölésre vonatkozik, pl. *kitűzni az időt*; mi szerint *tüstént* annyi volna mint *tűztönt*, kitűzött időben. Ismét mások szerént alapját a *tűz* főnév teszi, s am. hevenyében, melegében (in flagranti); úgy vélekedvén, hogy hasonló alapfogalom rejlik a *rögtön* v. *röktön* szóban is, melynek gyöke *rök* a *rökönyödik* szók gyökével látszik egyezni. Végre némelyek szerént az nem más mint *füstént* ‚füst' szótól, mely törökül *tütün*, *tütszü* (fumée), ‚füstént' pedig am. füstként (l. —ÉNT). Mi *tűz* szóból képeztetését illeti: a *tüz* gyökből először *t* határzó képzővel lehetett *tüz-t* v. *tüs-t*, miként *mindjárt, mihelyt* szókban, azután *ent* összvetett képzővel: *tüzténi*, *tüstént*. Ha a Kresznericsnél eléforduló *ezen tüst* v. helyesebben *ezentöst* visgáljuk (melyről azonban szokása ellenére nem mondja hogy hol van használatban): bizvást állíthatjuk, hogy az más képeztetéssel am. ezennel vagyis *ezen-t* (a székelyeknél is divatos), ebből lett további származtatással: *ezent-és*, v. *ezent-ös*, ebből ismét: *ezentös-t*, mit *kegyelmest, keservetöst, kivánatost, méltóságost, sietetöst* és számtalan régi, valamint a mai *örömest* igehatározóban.

TÜSTÖNTŰBŐL, l. TŐSTÖNTŐBŐL.

TÜSZEJ, a székelyeknél divatos, kissé összevonva a *tűzhely* szóból; l. ezt.

TÜSZKÖL, TÜSZKÖLÉS l. TÜSZSZÖG, TÜSZSZÖGÉS.

TŰSZŐ, TÜSZŐ, fn. tt. *tüszö-t*. 1) Széles bőröv, erszényféle öblös üreggel ellátva, milyet hazánkban a tótok, és a magyarok közől a palóczok, derékon átkötve viselnek. Ebben hordják a pénzt, vagy más apróságokat; néhutt máskép: *tüszü*, és *gyüszü*; hangátvetéssel: *szütyü*. *Tanácscsal nem telik a tűszö* (km.), nem elég a tanács, hol anyagi v. pénzsegitség kellene. 2) A növénytanban egyetlen termőlevélből képződött olyan toktermés, mely a szár vagy kocsán felől való oldalán egy felül feslik föl; ilyen termése van a sarkvirág- (delphinium-)nak.

Magyar elemzéssel, minthogy a *tűszö* oly készület, melybe holmit bele szoktak tüzni, azaz, szürni, dugni, tehát am. tüző; továbbá *gyűszű* alakban lágyított kiejtés, mint *tükör* helyett *gyükör*. Egyébiránt keleti török nyelven *tüse* Zenkernél am. mell (poitrin, Brust); tehát tüszö v. tüszü (tüsze-ü) eszközt jelentene, melyet a mellen, derékon szoktak hordani.

TÜSZSZ, vagy TÜSZ, vagy TÜSSZ, természeti hangutánzó gyöke *tüsszen*, *tüsszög*, *tüszköl* stb. szóknak.

TÜSZSZEN v. TÜSSZEN, (tüssz-en) önh. m. *tüsszen-t*. A szagló idegek csiklandozása következtében az orrizmai görcsösen öszvehuzódnak, s ez által az orrlikakon a levegő erős kitörő hangon ömlik ki. *Pordohánytól tüsszenni. Nagyot tüsszenni.* Máskép: *prüsszen trüszszen.*

TÜSZSZENÉS, (tüssz-en-és) fn. tt. *tüsszenés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Azon rendkivüli sajátságos hang, mely az orron kitör, midőn valaki tüsszen.

TÜSZSZENT, (tüssz-en-t) áth. képzővel de önhatólag használtatik, mint némely más hangutánzó gyökü igeszó. l. TÜSZSZEN. Egyébiránt néha miveltető értelme is van, honnan *tüsszentő por*, ami eszközli, hogy valaki tüsszenjen.

TÜSZSZENTÉS, l. TÜSZSZENÉS.

TÜSZSZENTŐPOR, (tüsszentő-por) ösz. fn. Bizonyos növényekből készitett por, mely az orrba fölszíva tüsszenést okoz. pl. a pordohány.

TŰSZSZENTŐSZER, (tüsszentő-szer) ösz. fn. Általán szer, mely az orrot érintve, vagy abba fölszíva, tüsszenést okoz.

TÜSZSZÖG v. TÜSSZÖG, (tüssz-ög) gyak. önh. m. *tüszög-tem*, —*tél*, —*ött*. Többször, gyakran tüsszen. Mondják haragos emberről is, midőn mérgében fúj.

TÜSZSZÖGÉS, (tüssz-ög-és) fn. tt. *tüsszögés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Többszörös, gyakori tüsszenés.

TÜSZSZÖGTET, (tüssz-ög-tet) mivelt. m. *tüsszögtet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *tüsszögtess*. Tüsszögésre ingerel, késztet, kényszerít. *A pordohány, a nátha tüsszögteti az embert.*

TŰSZÚRÁS, v. —SZURÁS, (tű-szúrás) ösz. fn. Szurás, bökés, melyet valamely testen tűvel tesznek; továbbá tűvel tett egyegy öltés a varrásnál.

TŰSZÚRAT v. —SZURAT, (tű-szúrat) ösz. fn. Tüszurás eredménye, végrehajtott tüszurás.

TŰSZÜ l. TŰSZŐ.

TŰTARTÓ, (tű-tartó) ösz. fn. Tok, melyben tűket szoktak tartani.

TŰTOK, (tű-tok) l. TŰTARTÓ.

TÜTTÖS, (1), (tütt-ös azaz tüd-ő-ös, valamint májos [hurka] am. máj-as); fn. tt. *tüttös-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Rövid, zömök, vastag hurka, a leölt disznónak főleg vagdalt tüdővel töltött kis gyomra; különbözik tőle: *gömböcz*, azaz, töltött nagy gyomor. Törzse: *tütt* lehet annyi is mint tött vagyis tölt. A kövér gömbölyü kis gyermekről is mondják, hogy olyan mint a tüttös.

TÜTTÖS, (2), faluk Zala m.; helyr. *Tüttös-ön*, —*re*, —*ről*.

TÜTTÜS, l. TÜTTÖS, (1).

TÜTŰ, fn. tt. *tütü*, tb. —*k*. Gyermeknyelven jelent italt, különösen vizitalt, mint a *papa* ételt, a

pupa kenyeret. Úgy látszik az *it*-al első részének megkettőzéséből (*it-it*) származott, mint több más szó a gyermeknyelvben. Tréfás népnyelven, borital. *Szereti a tütüt.*

TÜVES, (tü-v-es) mn. tt. *tüves-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Tűforma, szurós, bökős, hegyes szálkáju, tövises, tüskés. *Tüves borona; tüves alma* (datura stramonium), *tüves csiga, hal.* (Eléjönnek Sándor Istvánnál). *Tüves fenyű*, tülevelü fenyű; másképp: *tűs*. 2) L. TÖVES.

TÜVESFA, (tüves-fa) ösz. fn. 1) L. TŰSFA. 2) L. KÖKÉNYFA.

TÜVESHAL, (tüves-hal) l. ORSÓHAL.

TŰVESZTÉS, (tű-vesztés) ösz. fn. Fiatal erdei fenyünél eléforduló kórállapot, melyben a tülevelek megvörhönyesednek s lehullanak, minek következtében a fenyük egészen ki is vesznek.

TÜVIS l. TÖVIS.

TŰZ, (1), fn. tt. *tüz-et*, harm. szr. —*e*. A régieknél gyakran *tíz*, pl. Sz. Krisztina életében. 1) Köz életben az égő testek állapota, midőn lángot vagyis fényt és hőséget fejlesztenek ki; s az égés folyamában mind önmagok fölemésztetnek, elhamvasztatnak, mind, ha a láng táplálékot kap, ez tova harapódzva ami égékenyt ér, azt szintén fölemészti. A tűznek legkisebb részecskéjét szikrának, sziporkának, tüzes pernyének, s az elégett, de még mindig láng fényü és hőségü testet parázsnak, parázstüznek, égő vagy eleven szénnek hivjuk. *Tüzet csinálni, gyujtani, éleszteni, gerjeszteni, piszkálni, szítani. A tüz az épület belsejében támadt* v. *keletkezett. Tüzet rakni. Tűzbe, lángba borult. Az egész város tűzben áll. Lobog, szikrázik, pattog, zsizseg, zsizsereg, sustorog, sustorékol, szikrázik a tűz. Acéllal, kovával taplóba tüzet ütni. Égő, parázsos, izzó, pislogó, hamu alatt lappangó tűz. Lohadó, hamvadó, kialvó tűz. Tábori tűz. Tüzet oltani, elfogni. Tüzzel nem jó játszani.* (Km.). *Könnyü melegedni, ki a tűz mellett ül.* (Km.). *Tűznél sütni, főzni, melegedni. Tűzhöz tenni a fazekat. Tűz, tudomány eledelt kiván* (Km.). *Tűz, víz, vigyázz.* (Km.). *Tűz használ fázónak, de árt izzadónak.* (Km.). *Egy tűznél több fazék is felforr.* (Km.). *Úgy ég a tűz ha tesznek rá.* (Km.). *Vas nyakat is meglágyit a tűz.* (Km.). *Mint, rakod tüzed, úgy forralod vized.* (Km.). *Kiki a maga fazeka mellé szítja a tüzet.* (Km.). *Füstből tűzbe esett.* (Km.). *Kénkötűz, kéntűz* a kénnek égése; átv. ért. igen erős, igen emésztő tűz. *Tűzzel, vassal pusztitani az ellenséget. Tüzzel, vassal rajta lenni valamin,* átv. minden erővel. *Tűzre való boszorkány. Tüzet hányó* v. *okádó hegyek. Örök tűz* soha ki nem alvó tűz; különösen a pokol tüze. *Mennyei* v. *égi tűz* a csillagokról, mindenek fölött a napról mondják; átv. ért. az ember szellemi része. *Pokoli tűz* átv. igen nagy, égető tűz. *Görög tűz*, mesterségesen csinált látványos, tüneményes tűz. *Szalmatűz*, hirtelen föllobbanó s hamar elmuló lelkesedés. *Futosó tűz*, bolygó tűz, tüzes ember. *Tisztitó tűz* (purgatorium). *Háztűz*, konyhai gazdaság; gyakran áll az egész gazdaság értelményében pl. *háztűz-nézni*, azaz, a kérő legény házához menni, s annak konyhai, gazdasági készületét, mibenlétét megtudni, mielőtt a kért leányt neki adnák. 2) Szorosb ért. különféle égő testek, vagy gyujtás által okozott tünemények. *A katonának tűzbe kell mennie*, azaz, elsütött puskák, álgyúk golyói közé. *Két tűz közé szorulni*, az ellenség lődözésének elül hátul vagy több oldalról kitéve lenni; átv. ért. legnagyobb veszélyben forogni. — Átv. 1) Világosság, fény. *Az ég csupa tüz volt. Drága kövek tüze*, ragyogása, tündöklése. *Csupa tűz a szeme*, fényes, élénk pillantásu. *Szent Antal tüze.* 2) Melegség, forróság. *Orczájába ment a tüz.* 3) Heves indulat; élénk érzelem, vérforgás. *Tüzbe jönni. Tűzbe hozni. Tüzet nem jó tüzzel oltani.* (Km.). *Tüzre ne önts olajat.* (Km.). *Ez a fiú teli van tűzzel. Sok a tűz benne. Ne oly nagy tűzzel. Tüzről pattant gyerek, legény, leány. A ló úgy jó, ha tűz van benne.* 4) Különösen a költészetben am. szerelem.

„Azért mivel méltó vagy,
Tüzem hozzád égig nagy.
. . . . . .
Feláldozom véremet
Tüz, láng hív szívemet."

Népdal.

5) Szellemi erő. *Tűz ész, tűz eszü ifjú*; továbbá szesz bizonyos italokban, pl. borban. Tüz és víz gyakran némi ellentétbe állittatnak. *Tűznek, viznek neki menni. Elül víz, hátul tűz.*

„Egy tűz van csak erős és egy víz árja hatalmas,
Mely szíveket gyújt, mely szívbeli lángokat olt.
Mindkettőt szemeidbe, óh nember! az istenek adták:
Mennyei szikra amaz, mennyei harmat emez."

Vörösmarty.

Hosszú önhangzójánál fogva alapos azon nézet, hogy gyökeleme *tü* egyezik mély hangon a *to* (*tova, tol* szókban rejlő) gyökelemmel, mint Lugossy József tartja, és így a tova harapózás fogalmát foglalja magában. Lugossy J. a ‚lang' szót is a ‚leng' szóval hozza párhuzamba; figyelmet érdemelnek alább a persa szók. A rokon nyelvek azt tanusitják, hogy ha némely szók az utóhanggal *(z)* nem mindig egyeznek is, de a *to, tu, tü* stb. elemeket azokban rendszerént föltaláljuk; ilyen szók a mongolban, *tüli-* v. *tüle-* igetörzs am. éget-ni, gyujta-ni (brûler, allumer, mettre le feu) és az utóbbi mint név am. láng; ugyan csak a mongolban *tügüczek* am. tűz (brandon, tison); a mandsuban: *tuva* = tűz; továbbá Budenz J. szerént a finn és észt *tule* (nominat. *tuli*), a lív *tul*, lapp *toll, tolla*, finnlapp *dolla*, cseremisz *tul*, hegyi cseremisz *tul, tol*, mordvin *tol*, vogul *tol, tuol*, votják *tül*; osztják *tût*, szurguti osztják *tûget*, déli vogul *taut, tût, toat*, valamennyien am. tűz. Ide sorozandók a persa nyelvből: *tas, á* előtéttel: *átis* (ignis; lux, splendor; ira, animi levitas et mobilitas; amore incensus; ignis amoris stb.), *tigin* (ignis) *tólis* v. *tólas* (flamma), *taf* (aestus, calor; splendor, lux), *taft* (calor, estus; celeritas. Vullers). Vámbéry Á. fel-

hozza a *t*-nek *k*-vá változtával az ujgur *kizi* szót. Ugyanő nála az Uigur Szótárban eléjön *kisz-mak* (roth werden, feurig, glühend werden). Figyelmet érdemel a latin *titio* (ein brand, brennend scheit. Fabri Thesaurus), honnan a franczia *tison* (Feuerbrand, Brand). Bopp Ferencz a görög *Ζεύς* és *Διός* szókat, valamint a latin *dies* szót is a szanszkrit *div* gyöktől származtatja, mely am. a latin splendere.

TŰZ, (2), (tű-öz) áth. m. *tűz-tem*, —*tél*, —*ött* par. —*z*. 1) Tűvel varr, hímez, likgat valamit. *A ruhát szépen kitűzni. A ruha szegélyére csipkéket tűzni.* Másképp: *tűdz*. 2) Tűvel, vagy hasonló eszközzel valamit megerősít. *Kalapjára gyászfátyolt tűzött. Föltűzte mellére a nemzeti szalagot, az érdemjeleket, a rendjeleket. Hajába virágokat tűzött.* Átv. *valakivel összetűzni*, veszekedés, verekedés végett egymásba kötni, összekapni.

TŰZ, (3), áth. m. *tűz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. Bizonyos czélra v. czélul kijelöl, kitesz, meghatároz, leginkább *ki* igekötővel. *Határidőt, napot, órát tűzni ki. Zászlót tüzni ki. Pályakérdést tűzni ki. Jutalmat tűzni ki. Valakit választás végett elnökül tűzni ki. Gúnytárgyul tűzni ki.* Kérdésbe jöhet, vajjon ezen igeszó egy eredetü-e a (2-)ik szám alattival? Nekünk ugy látszik, mintha itt a *té-sz* tájdivatosan: *tő-sz* igének *tő* gyöke szerepelne, vagyiz *tűz* annyi volna mint *tő-öz*, valamint gyakorlatosan tesz. Vámbéry Á. Uigur Szótárában eléjön uigur nyelven: *tüz-mek* (az uigur irásjegy szerént inkább *tüsz-mek*) am. rendez-ni, soroz-ni (ordnen, reihen.)

Közvetlenül ezen ‚tüz' igétől származik az ujabb korban divatba jött *tüzetes, tüzetesen.*

TŰZABRONCS, (tűz-abroncs) ösz. fn. Égő szerekkel körültekert faabroncs, melyet hajdan a csatarohamban az ellenség közé szoktak volt vetni.

TŰZAKNA, (tűz-akna) ösz. fn. Ostromi akna, melyet a végre ásnak, hogy fölvessék.

TŰZAKNÁSZ, (tűz-aknász) ösz. fn. Aknász ki lőporral fölvettetni való aknákat készít.

TŰZÁLLÓ, (tűz-álló) ösz. mn. Ami a tűz erejének ellentáll, ami meg nem ég. *Tűzálló testek. Az úgy nevezett kölen tűzálló.*

TŰZANYAG, ösz. fn. Minden égékeny test; továbbá a tűz maga, mennyiben hévanyagot képez.

TŰZÁR, (tűz-ár) ösz. fn. Árvíz gyanánt elterjedő, és pusztító tüz.

TŰZBARNÍTOTT, (tűz-barnított) ösz. mn. Tüz által barnává lett; másképp: *tűz barnította*, de ekkor külön kell írni.

TŰZBÉKA, (tűz-béka) ösz. fn. Gyíkhoz hasonló hüllőfaj, melynek sötétbarna háta, s halványsárga és tüzveres pettyekkel tarkázott hasa van.

TŰZBIZTOSÍTOTT, (tüz-biztosított) ösz. mn. Aminek tüz által okozandott kárát az úgy nevezett tüzkármentő társaság visszatéríti. V. ö. TŰZKÁRMENTŐ.

TŰZBOGRÁCS, (tüz-bográcz) ösz. fn. Üstféle főző edény, vaslemezből, melyet használatkor a tüz fölé akasztanak. L. BORGÁCS.

TŰZCSÁKLYA, (tüz-csáklya) ösz. fn. Nagyobbféle csáklya, milyennel tüzveszélykor az épületek födeleteit szakgatják.

TŰZCSÉBÉR, v. —CSÖBÖR, (tüz-csébér v. —csöbör) ösz. fn. Cseber, melyben tüzoltás végett viszik a vizet, vagy azt tüz esetére előlegesen készen tartják.

TŰZCSŐ, (tüz-cső) ösz. fn. Általán cső, melyből tüz által valamit kilőnek, milyenek az álgyucső, puskacső; különböztetésül másnemü, pl. vízcsövektől.

TŰZCSUPOR, (tüz-csupor) ösz. fn. 1) Csupor melyben bizonyos czélra, p. télen a piaczon ülő kofák melegítésül égő szenet tartanak. 2) A tüzjátékoknál csupor, vagy mély tál forma edény, kénnel, salétrommal stb. megtöltve.

TŰZDEL, (tü öz-öd-el) gyak. áth. m. *tüzdel-t*. Többször, gyakran, folytonosan tűz, azaz tüvel himezget, varrogat, szurdal, akaszgat. *Szalonnát tűzdelni*=spékelni. Tájdivatosan: *tűdzel*. V. ö. TŰZ, (2).

TŰZDELÉS, (tű-öz-öd-el-és) fn. tt. *tűzdelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori vagy folytonos tüzés. V. ö. TŰZDEL.

TŰZDELET, (tü-öz-öd-el-et) fn. tt. *tűzdelet-ét*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. Amit tüzdeltek valahová. *Szalonnatüzdelet.*

TÜZDELT, (tü-öz-öd-el-t) mn. tt. *tüzdelt-et*. Ami tűzdelve van. *Tüzdelt marhasült. Tüzdelt borjúszelet.*

TÜZÉK, fn. tt. *tüzék-ét*, harm. szr. —*e*. l. TŐZEG. Zenkernél eléjön mint persatörök szó: *tezek* (Kuhfladen, besonders in Kuchen getrockneter Kuhmist, der zur Feuerung dient).

TÜZEL, (tüz-el) önh. és áth. m. *tüzel-t*. 1) Valaminek tüze, melege nagy mértékben hat. *Tüzel a nap, a fűtött kemencze, a pipa.* 2) Valamit égetve tüzet csinál, főzés, sütés, melegités stb. végett. *Fával, szalmával, tőzekkel tüzelni. Éjjel a mezőn tüzelnek a pásztorok.* 3) A lőfegyvert v. fegyvereket egymásután kisüti. *Erősen tüzel az ellenség.* 4) Átv. ért. izgatva erős, élénk mozgásba hoz. *Vérét tüzeli a bor. Harczra tüzelni a katonákat.*

TÜZELÉG, (tüz-el-ég) gyak. önh. m. *tüzelegtem*, —*tél*, *tüzelgett*. 1) Folytonosan tüzet vagy tüzeket bocsát magából. *Tüzelgő hegy. Tüzelgő fa.* Oly képeztetésü mint a füstölög. 2) L. TÜZESKEDIK.

TÜZELÉK, (tüz-el-ék) fn. tt. *tüzelék-ét*, harm. szr. —*e*. Minden, amivel tüzelni szoktak, pl. fa, szalma, nád, tőzek, köszén. *Elfogyott a tüzelék.*

TÜZELEM, (tűz-elem) ösz. fn. Azon gyulékony testrészecskék, melyekből tüz ered, vagy eredhet.

TÜZELÉS, (tüz-el-és) fn. tt. *tüzelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) A tüznek működő hatása. *A napnak, a fűtött kemenczének tüzelése.* 2) Cselekvés, mi-

dőn valaki a vadászaton vagy lövészcsatában tüzet ad. *Tüzelésre fogni a fegyvert*, czélba lövésre irányozni. 3) Átv. izgatás, bujtogatás, mely a kedélyt bizonyos tettre buzdítja. V. ö. TÜZEL.

TÜZELG l. TÜZELÉG.

TÜZELGÉS, (tüz-el-ég-és) fn. tt. *tüzelgés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) Állapot midőn valaki tüzet vagy tüzeket bocsát magából. 2) l. TÜZESKEDÉS. V. ö. TÜZELÉG.

TŰZELLENÉS, (tűz-ellenés) ösz. mn. Ami a tűz erejének, pusztításának ellent áll; ami az égés ellen biztosít. *Tűzellenes fal, boltozat.*

TŰZELLENZŐ, (tűz-ellenző) ösz. fn. Ellenzőféle készület pl. spanyolfal, deszkatábla, mely a tűz melegét távol tartja, mérsékli. *Kályha melletti tűzellenző.*

TÜZELME, (tüz-elme) l. LÁNGELME, illetőleg LÁNGÉSZ.

TÜZELŐ, (tüz-el-ő) ösz. mn. és fn. tt. *tüzelő-t*. 1) Aki tüzel. 2) Tűzi v. égő szer, melylyel tüzelnek vagy tüzelni szoktak. *Tüzelő szer, tüzelő anyag. Fogytán van a tüzelő*; másképen: *tüzelék*. 3) Tűzhely, tüzelőhely.

TÜZELŐANYAG, TÜZELŐSZER, (tüzelőanyag v. —szer) l. TÜZELŐ 2).

TŰZÉR, TÜZÉR, (tüz-ér) fn. tt. *tüzér-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Álgyús, pattantyús.

TŰZÉRI, TÜZÉRI, (tüz-ér-i) mn. tt. *tüzéri-t*, tb. *—ek*. Tüzért illető, arra vonatkozó. *Tüzéri állomás. Tüzéri szabályzat. Tüzéri készlet.*

TŰZERŐ, (tüz-erő) ösz. fn. 1) A tűznek bereje. 2) Valamely gépműnek tüzelési vagy tűzbirási képessége.

TÜZÉRSÉG, (tüz-ér-ség) fn. tt. *tüzérség-et*, harm. szr. *—e*. 1) Ágyusok v. pattantyusok testületileg véve. 2) A tüzérek által gyakorlott mesterség. *Tüzérséget tanulni.*

TÜZÉRSÉGI, (tüz-ér-ség-i) mn. tt. *tüzérségi-t*, tb. *—ek*. Tüzérségre vonatkozó, azt illető. *Tüzérségi gyakorlatok.*

TÜZÉRSZER, (tüzér-szer) ösz. fn. Mindennemü szer és eszköz, melyek a tüzérséghez megkivántatnak.

TŰZÉRTÉK, (tűz-érték) ösz. fn. A fanemek viszonylagos hévfejlesztő képessége; pl. a bükkfát mértékegységül véve a nyírfa tűzértéke 0,82 (0 egész $^{82}/_{100}$-ad rész), a nyárfáé 0,60. (Erdészeti M.)

TÜZES, (tüz-es) mn. tt. *tüzes-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Ami ég, szikrázik, lángol, lobog; parázsos. *Tüzes vas; tüzes vassal sütögetni valamit. Tüzes fogó; tüzes kanócz; tüzes lapda vagy golyó; tüzes szén; tüzes faüszök; tüzes perje, hamu. Tüzes* (tengeri) *tolvaj* Molnár Albertnél és Szabó Dávidnál. (Alkalmasint a piratát akarták érteni alatta, nem tudván, vagy nem figyelvén reá, hogy *pirata* nem a πῦρ (tűz) névtől, hanem πειράω igétől jön, mely am. vállalkozni, szerencsét próbálni; miért helyesebben ma *kalóz*-nak illetőleg *tengeri kalóz*-nak hivjuk, mely a *kaland* szóval egy eredetü). *Tüzes áldozat. Tüzes ember, bolygó tűz. Tüzes adta!* mennyköadta (káromkodó szó). 2) Tüzhöz hasonló szinü. *Tüzes ég*, csillagos ég, fölső ég. *Tüzes liliom. Tüzes felhő. Tüzes kigyó.* 3) Tüzhöz hasonló forróságu. *Tüzes arcz*; *tüzes fekély; kelés.* 4) Átv. ért. szeszes, erős, vérizgató. *Tüzes bor*, ital. Továbbá a maga nemében fölötte élénk, erős indulatú, forró szenvedélyü. *Tüzes legény, tüzes menyecske. Tüzes csók, tüzes szerelem. Tüzes tekintet, szem. Tüzes beszéd.* Adják e nevet lovaknak is. *Tüzes ne!* 5) A székelyeknél eléjön *tizes* v. *tízes* helyett is, midőn jelentése: tíz egyenlő darab szántóföldből álló táblarész. (Szabó Elek.)

TŰZÉS, TÜZÉS, (tüz-és) fn. tt. *tűzés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) Tüvel varr, himez. 2) Valaminek tüvel vagy hasonló eszközzel megerősitése. 3) Összekapás. 4) Ki-, megjelölés, meghatározás. V. ö. TŰZ, (2); és (3).

TÜZESBETEGSÉG, (tüzes-betegség) ösz. fn. Forrósággal egybekötött betegség. Szinére nézve a tüzhöz hasonló betegség, mint a vöröses szinü bőrkütegek.

TÜZESÉDÉS, (tüz-es-éd-és) fn. tt. *tüzesédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Állapot, midőn valami tüzes leszen, midőn melegedni, égni, szikrázni kezd.

TÜZESÉDIK, (tüz-es-éd-ik) k. m. *tüzeséd-tem, —tél, —ett*. 1) Tüzessé leszen, gyulékony elemei égni kezdenek, tüzet fog, lángra kap. *Tüzesedik a kohóba tett vas.* 2) Szesze, ereje növekedik. *Forrás által és után tüzesedik a bor.* 3) Élénk, szenvedélyes, indulatos mozgásba jön. *Tüzesedik a vére. Egészen neki tüzesedett.* V. ö. TÜZES.

TÜZESEN, (tüz-es-en) ih. 1) Égve, lángolva, szikrázva, parázsosan, tűzzel telve. 2) Vörösen, mint a tűz. *Tüzesen szállt le a nap.* 3) Indulatosan, élénken. *Tüzesen szeretni. Tüzesen beszélni, szavalni. Tüzesen hozzálátni valamihez.* V. ö. TÜZES.

TÜZESHAMU, (tüzes-hamu) ösz. fn. Hamu, melyben tűzrészecskék vannak.

TŰZESÍT, TÜZESIT, (tüz-es-ít) áth. m. *tüzesít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni*. Tüzessé tesz, hevít, melegít. *Vasat tüzesiteni. A bor tüzesiti a vért.* Átv. élénk mozgásba hoz, buzdít, izgat. *Föltüzesiteni a kedélyeket.* V. ö. TÜZES.

TÜZESÍTÉS, TÜZESITÉS, (tüz-es-ít-és) fn. tt. *tüzesítés-t, tb. —ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valami, vagy átv. ért. valaki tüzessé tétetik. V. ö. TÜZES.

TÜZESKÉDÉS, (tüz-es-kéd-és) fn. tt. *tüzeskédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Kedélyi állapot, midőn valaki hirtelen föllobban, heveskedik, rendkivüli élénkséggel, sebességgel működik, beszél stb.

TÜZESKÉDIK, (tüz-es-kéd-ik) k. m. *tüzeskéd-tem, —tél, —ett*. Kedélye, tűz módjára, föllobban, vére sebes mozgásba jön, s ennek következtében módot, mértéket nem tartva hirtelenül, hebehurgyán beszél, cselekszik, intézkedik stb.

TÜZESKÉDŐ, (tüz-es-kéd-ő) mn. tt. *tüzeskédő-t.* Heves indulattal, hirtelenül, hebehurgyán beszélő, cselekvő; heveskedő.

TÜZESLILIOM (tüzes-liliom) l. TŰZLILIOM.

TŰZESŐ, (tűz-eső) ösz. fn. 1) Természetes eső, melynek csöpjei bizonyos körülmények befolyása miatt csillámló fényben tünnek elé. Tüzijátékokban előidézett tünemény, vagy látvány, midőn a légben szétpattant golyóból a szikrák esőcseppek gyanánt sziporkáznak alá.

TÜZESPERNYE, (tüzes-pernye) ösz. fn. L. SZIPORKA.

TÜZESRÓKA, (tüzes-róka) ösz. fn. Rókafaj, melynek hátszőre inkább szürke mint vörhenyeges, hasa pedig és lábai feketék. A német *Brandfuchs* után nem épen helyesen alkotott szó.

TÜZESSÉG, (tüz-es-ség) fn. tt. *tüzesség-et,* harm. szr. —*e.* 1) Az égő testnek mint olyannak tulajdonsága. 2) Vérmes vörös állapota az állati testnek. *Bőrnek, sebnek, daganatnak tüzessége.* 3) Az indulatnak rendkivüli élénksége. V. ö. TÜZES.

TÜZESŰL, (tűz-es-ül) önh. m. *tüzesült.* L. TÜZESÉDIK.

TÜZESŰLÉS, TÜZESÜLÉS, (tüz-es-ül-és) l. TÜZESEDÉS.

TÜZESVASITÉLET, l. TŰZKÉMLE.

TŰZÉSZ; TÜZESZÜ l. LÁNGÉSZ; LÁNGESZŰ.

TÜZET! katonai vezényszó a lőfegyver vagy fegyverek kisütésére.

TÜZETÉS, (tüz-et-és) mn. tt. *tüzetés-t,* v. —*et,* tb. —*ek.* Gondos és részletes elintézés végett czélul kijelölt, eleve meghatározott, föltett szándékba vett. V. ö. TŰZ, (3). *Tüzetes tárgyalások, értekezések.* Legelsőbben a Kossuth L. szerkesztette „Hirlapban" olvastuk a következő igehatározóval együtt.

TÜZETÉSEN, (tüz-et-és-en) ih. Czélul kijelölve, eleve meghatározva, föltett szándékkal és minden szorgalmat s gondot ráforditva. (Ex professo). V. ö. TÜZETÉS.

TŰZFAL, ösz. fn. Két épülettető között emelt magas fal a végett, hogy a szomszédban netalán kitörő tüznek terjedését akadályozza.

TŰZFAZÉK, (tüz-fazék) ösz. fn. Fazék, melybe égőszenet tesznek, hogy a hideg ellen melegitőül szolgáljon. *A piaczon ülő kofák tűzfazeka.*

TŰZFÉCSKENDŐ, (tűz-fécskendő) ösz. fn. Készülék, melylyel oltás végett a tüzre vizet fecskendeznek. V. ö. Fécskendő.

TŰZFÉDÉL v. —FÖDÉL, (tüz-fédél v. —födél) ösz. fn. Fedél, mely tüzet, vagy tüzokozható szert takar.

TŰZFÉDŐ, (tüz-fédő) ösz. fn. 1) Általán, mivel a tüzet befödik, letakarják. 2) Vaslemezből csinált fedő, melyet a szakácsok parázszsal tetézve a lábasra tesznek, hogy a benne levő tészta vagy huseledel alulfölül egyformán süljön.

TŰZFEGYVER, (tűz-fegyver) ösz. fn. Fegyver, melyből tüzelnek, lőporral v más szerrel lődöznek, milyenek, az álgyu, mozsár, puska, pisztoly, különböztetésül másféle, ugymint vágó, szuró fegyverektől.

TŰZFÉNY, (tüz-fény) ösz. fn. A tüznek sajátságos csillogásu és világosságu fénye.

TŰZFÉSZEK, (tüz-fészek) ösz. fn. Hely, melyben könnyen gyuló és égő szerek vannak egybehalmozva, pl. nagyobb asztalosműhelyekben, ácsudvarokban, szénával, szalmával, száras gabonával megrakott szérüskertekben.

TŰZFOGÓ, (tüz-fogó) ösz. fn. Vasból csinált fogóféle eszköz, melylyel a tűznél vagy tüzzel dolgozók a parázs vagy égőtestet fölcsipik, ide-oda rakosgatják stb. V. ö. FOGÓ.

TŰZFOLT, (tüz-folt) ösz. fn. 1) A testen égés, pörkölődés által támadt folt. 2) Vörös folt az emberi test bőrén, melyet néha a gyermekek anyjok méhéből hoznak magokkal.

TŰZFŐ, puszta Veszprém m.; helyr. *Tűzfő-n, —re, —ről,*

TŰZFÖDÉL l. TŰZFÉDÉL.

TŰZFÖLD, (tüz-föld) ösz. fn. A földiratban igy neveztetik Amerikának déli csucsa, a Magellan szorosa mellett.

TŰZFÖLDI, (tüz-földi) ösz. fn. Tüzföldön lakó, oda tartozó, onnan való, azt illető. V. ö. TŰZFÖLD.

TŰZFŰ, (tüz-fü) ösz. fn. Sándor Istvánnál az, ami Párizpápainál *égető fű.* (Flammula Jovis).

TŰZGÉL, l. TŰZÖGÉL, illetőleg TŰZÖGET.

TŰZGERELY, (tüz-gerely) ösz. fn. 1) Gerely, vagy dárdaforma eszköz, a hajdani hadviselésben, melyhez ólomgolyókkal töltött zsákot kötöttek, s azt roham idején használták. 2) A tüzijátékoknál papirból csinált gerely, mely meggyujtva a tűzjátéki álláson világitóul szolgál.

TŰZGOLYÓ v. TŰZGÖMB, (tüz-golyó v. —gömb) ösz. fn. 1) A tüzérmesterségben, minden gömb, vagy golyó, melyet meggyujtani s égetni lehet. 2) Természeti légtünemény, mely égő gömb gyanánt mozogni látszik az égen.

TŰZGÚLA, (tüz-gúla) ösz. fn. Gúlaalakban emelkedő tüzláng; továbbá innepélyes látványul emelt, s égő lámpákkal világitott gúla.

TŰZGYIK, (tüz-gyik) ösz. fn. Vastag fejü, zömök testü, tonka farku, pikkelyetlen gyikfaj, melynek első lábain négy, a hátulsókon öt körme van. Testének felső része fényes fekete vagy szürke, alsó fele pedig sárgás vagy kékes. Ha parázsra teszik, tejforma nedvet fecskendez ki hátából, melylyel a gyöngébb tüzet eloltja, de az erősebbet eloltani nem birja, s megég benne. (Salamander.)

TŰZGYŐZŐ, (tüz-győző) ösz. mn. Molnár Albertnél *tűzgyőző kő* am. asbestus; l. TŰZÁLLÓ.

TŰZHALÁL, (tüz-halál) ösz. fn. Általán, akármiféle tüz, megégés által okozott halál, pl. midőn valakit tüzbe dobnak, vagy ha tüz közé szorúl stb.

TŰZHÁNYÓ, (tűz-hányó) ősz. fn. A mi tüzet bocsát ki magából. *Tűzhányó hegyek. Tűzhányó mesés sárkány, röppentyü.*

TŰZHARANG, (tüz-harang) ösz. fn. Harang, melyet akkor húznak meg, midőn az illető helységben tüz üt ki. Ily harang az ugynevezett tüztornyokban szokott lenni. Szélesb ért. minden harang, melyet tüzveszélykor félrevernek.

TŰZHELY, (tüz-hely) ösz. fn. 1) Általán minden hely, melyen rendesen tüzet rakni, tüzelni szoktak, pl. a *pásztorok tűzhelyei* a mezőn. 2) Hely, hol tüzveszély volt. Szokottan: *Égés helye.* 3) Mesterségesen rakott falféle emelvény, hol bizonyos munkához szükséges tüzet raknak. *Kovácsok, lakatosok tűzhelye.* Különösen a konyha fölszereléséhez tartozó ilyetén emelvény, melyen főzni, sütni szokás. *Sárból, téglából rakott tűzhely. Takaréktűzhely,* Gömörben, Tornában: *tüzpaly* v. *tűzpó*; l. ezeket. Molnár Albertnél eléjön *tűzhely feje*, a régibb alkatu konyhákban a kéménynek a tüzhely fölé illesztett öblös része (der Mantel ober dem Heerde). 4) Tüzhelynek nevezik némely tájakon a kemencze vagy házak fala mellé sárból vagy téglából rakott s ülőhelyül szolgáló padot is; néhutt ez másképen: *tűzpad* v. *tűzpadka.* Talán mivel ezen helyeken, padokon ülve a tüznél melegszenek; vagy a házak falánál (rendszerént a déli oldalon) a nap oda tüzik. V. ö. TŰZIK. 5) Átv. mint a családi laknak szükséges kelléke jelent házat, melyben bizonyos család lakik. *Tűzhelyeinket kénytelenek voltunk elhagyni.*

TŰZHELYPÉNZ, (tüz-hely-pénz) l. FÜSTPÉNZ.

TŰZHORDÓ, (tüz-hordó) ösz. fn. A tüzjátékoknál, holmi gyulékony anyaggal töltött hordó, melyet a földbe ásnak, s úgy rakétáznak belőle.

TŰZI, TÜZI, (tüz-i) mn. tt. *tüzi-t,* tb. —*ek.* Tüzet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Tüzi játék, fény, tünemény. Tűzi mesterség.* Továbbá tüzes részeket tartalmazó, égékeny. *Tüzi föld, tüzi kő.* V. ö. TŰZIFA.

TŰZIFA, (tüzi-fa) ösz. fn. Fa, melyet különösen égetésre, fütésre, főzésre, sütésre stb. fordítanak, különböztetésül a más czélokra pl. épitésre, szerszámokra, edényekre használandó vagy használt fától.

TŰZIFÖLD v. TŰZIGYEP, (tüzi-föld v. tüzigyep) l. TŐZEG.

TŰZIHLET, (tüz-ihlet) ösz. fn. Keresztény egyházi értelemben, Istennek természetfölötti ajándéka, vagyis vallási szellem, mely az apostolokat és első keresztényeket lelkesitette, midőn Krisztus tanát fölvevék, s most is lelkesiti azokat, kik a pogány hitről a keresztény vallásra térnek. Erre vonatkozik keresztelő szent János mondása, Lukács 3. 16. „Erősb jő pedig nálamnál; ő megkeresztel titeket szent lélekben és *tűzben.*“ (Káldi). A régi keresztény atyák kifejezése szerint: *baptismus flammans,* tüzkeresztség.

TŰZIK, (tüz-ik) személytelen ige; m. *tüzött.* Tüz módjára égetőleg v. igen melegen süt. *Jöjön be a folyosóról, mert igen oda tüzik a nap.* (Szalay Ágoston gyüjteménye.)

TŰZIJÁTÉK, (tüzi-játék) l. TŰZJÁTÉK.

TŰZIMA, (tüz-ima) ösz. fn. Ima, melylyel a babonások a tüzet elhárithatni vélik.

TŰZIMÁDÁS, (tüz-imádás) ösz. fn. A tüznek mint legfőbb lénynek, imádása. V. ö. IMÁDÁS.

TŰZIMÁDÓ, (tüz-imádó) ösz. mn. és fn. Ki a tüzet, mint főbb lényt, Isten gyanánt imádja. *Abulfeda arab iró szerént a magyarok tüzimádók voltak.* V. ö. TŰZTISZTELET.

TŰZING, (tüz-ing) ösz. fn. Gyulékony anyaggal bevont vitorlavászon, melyet tengeri csatában az ellenséges hajóra vetnek, hogy fölgyujtsák. A német *Feuerhemd* után szószerint fordított kifejezés.

TŰZISZONY, (tüz-iszony) ösz. fn. Visszarettenést, borzadást okozó iszony, melyet az ember, vagy más állat a tüz láttára érez. Különösen a katonákat vagy lovakat a harczi tüz között megrázó borzalom.

TŰZITÉLET, (tüz-itélet) ösz. fn. Mesterségesen készitett tüzi tünemények, látványok, kénnel, salétrommal, szénnel, lőporral, melyek czélja a nézőket mulattatni, vagy bizonyos innepélynek nagyobb diszt adni.

TŰZJÁTÉKOS, (tüz-játékos) ösz. fn. Személy, ki tüzjátékhoz tartozó miveket készit, s azokat látványkép eléadja.

TŰZJEL, (tüz-jel) ösz. fn. Általán a végre rakott tüz, hogy valaminek jeléül szolgáljon. Különösen a tengeren hajózók tájékozására a tengerpartokon rakott tüz vagy lámpavilág.

TŰZKÁD, (tüz-kád) ösz. fn. Kád, melyben, leginkább az épületek padlásán, vizet tartanak, hogy szükség esetén tüzoltásra szolgáljon.

TŰZKÁR, (tüz-kár) ösz. fn. Általán, mindenféle kár, vagy veszteség, melyet a tüz okoz, midőn valamely becses jószágot megemészt, elront, elhamvaszt stb.

TŰZKARD, (tüz-kard) ösz. fn. A tüzjátékoknál, fából csinált, s kardhoz hasonló üreges eszköz, vagy készület, mely meggyujtva tüzgolyókat, csillagokat stb. lövel ki.

TŰZKÁRMENTES, (tüz-kár-mentes) l. TŰZBIZTOSITOTT.

TŰZKÁRMENTÉS, (tüz-kár-mentés) ösz. fn. A tüz által okozott kárnak megtéritése, mi bizonyos egyesület által történik, ha az illető kárvallott az elégett vagyont, pl. házat, a benne levő jószágot stb. előleg bevallotta, s azok bevallott értékéhez mért dijat a kármentő egyesületnek időszakonként befizette.

TŰZKÁRMENTŐ, (tüz-kár-mentő) ösz. mn. Mondjuk oly társulat, egyesület, illetőleg intézet felől, mely a tüz által okozott kárt bizonyos föltételek mellett visszatériti. V. ö. TŰZKÁRMENTÉS.

TŰZKÉMLE, (tűz-kémle) ösz. fn. 1) Általán kémle vagyis próba, midőn valaminek jóságát, valódiságát tűz által vizsgálják meg. 2) Különösen a régi babonás világban az itélőszékek azon borzasztó eljárása, midőn az határoztatott, hogy a vádlott ártatlansága bebizonyitására kezébe tüzes vasat fogjon, s azt tartsa ott egy darab ideig; másképen: *tüzes-vas-itélet, tűzitélet, istenitélet.*

TŰZKÉVE, (tűz-kéve) ösz. fn. Fölállított kévéhez hasonló tűzjátéki készület, mely minden oldalról szórja magából a sziporkákat.

TŰZKOSZORÚ, (tűz-koszorú) ösz. fn. Égő, s tüzet hányó koszorúféle mű a tüzjátékoknál.

TŰZKOVA, (tűz-kova) l. TŰZKŐ; és v. ö. KOVA.

TŰZKOVATARTÓ, (tűz-kova-tartó) ösz. fn. Erszény-féle eszköz, melyben, ha szükséges, tüzcsinálás végett tüzkovát, egyszersmind aczélt és taplót tartanak. V. ö. TŰZSZERSZÁM.

TŰZKŐ, (tűz-kő) ösz. fn. Általán, többféle kő, mely a kemény, edzett, aczélos vasnak ütésére, vagy egymáshoz ütve tüzet ad, szikrákat vet. Különösen azon szaruhoz vagy üveghez hasonlóra csiszolható tüzkőfaj vagy kova, melyet tűzkiütésre használni szoktak. *Aczéla jó, de tűzköve rosz.* (Km. Szójáték is: *a czél a jó* stb.). Átv. kemény, tüzes természetü. *Tűzkő gyerek, tűzkő legény.*

TŰZKÖZ, (tűz-köz) ösz. fn. Szük köz, vagy üresen hagyott hely a szomszéd épületek között, hogy a netalán kiütő tüz oly hamar tovább ne harapózzék.

TŰZLÁBTÓ, (tűz-lábtó) ösz. fn. Hosszabb, rövidebb lábtók v. lajtorják, melyeken a tüzoltók járnak, kelnek. Különösen, némely épületek födelére szegezett, s folytonosan ott levő lábtók.

TŰZLÁDA, (tűz-láda), ösz. fn. Lőporral, golyókkal, vasdarabokkal stb. rakott láda a hadi hajók párkánya alá rejtve, melyet akkor vettetnek föl, midőn az ellenség rászállani akar.

TŰZLAJTORJA, (tűz-lajtorja) l. TŰZLÁBTÓ.

TŰZLÁNG, (tüz-láng) ösz. fn. A tüznek lobogó lángja. *Pattog, mint tűzláng a tövisekben.* (Km.)

TŰZLAPÁT, (tűz-lapát) ösz. fn. Vaslemezből készített lapátféle eszköz, az égő szenet, parázst kiszedni.

TŰZLÁRMA, (tűz-lárma) ösz. fn. Kiáltozás, dobolás, harangozás, mely által a helybeli községnek tudtára adják, hogy tűz ütött ki.

TŰZLÁTÓ, (tűz-látó) l. TŰZŐR.

TŰZLEGYEZŐ, (tűz-legyező) ösz. fn. Tüzet szitani való legyezőféle eszköz.

TŰZLEMEZ, (tűz-lemez) ösz. fn. Vaslemez a tüzhelyen, vagy kemencze, kályha, kandalló szájáu.

TŰZLILIOM, (tűz-liliom) ösz. fn. Liliomfaj, melynek szirmai lángszinüek, s belül érdesek; másképen: *tüzes liliom.* (Lilium bulbiferum).

TŰZLOBOGVÁNY, (tüz-lobogvány) ösz. fn. l. TŰZLÁNG.

TŰZMENNY, (tüz-menny) ösz. fn. Azoknak költői fölfogása szerint, kik több egymásfölötti mennyet képzelének, jelentette a mennynek felső emeletét, melyben az idvezültek laknak. (Empyrium.)

TŰZMENTES, (tűz-mentes) ösz. mn. 1) Ami úgy van épitve, hogy a tüz alig, vagy épen nem tehet kárt benne, ami el nem ég. 2) Tüzkár ellen biztositott, tüzkármentes. *Tűzmentes épületek.*

TŰZMÉRŰ, (tüz-mérü) ösz. fn. 1) Eszköz, melylyel a tüz fokát meg lehet határozni. (Pyrometer). 2) Eszköz, mely által megtudhatni, mennyivel lett nagyobb a tüzben megmelegített éreznek teriméje.

TŰZMÍV, (tüz-mív) ösz. fn. Kén-, salétrom- és szénvegyülékből mesterségesen készített tüz, mely a szemeket különféle tüneményekkel gyönyörködteti, s rendesen közmulatságra vagy innepélyek diszitésére használtatik. Egyébiránt vannak komoly természetü és czélu tüzmivek is, milyenek a tüzérekéi.

TŰZMIVÉSZ v. —MŰVÉSZ, (tüz-mivész v. —müvész) ösz. fn. Mivész, ki tüzmiveket készit, és mutatványul, látványul eléad.

TŰZMOZSÁR, (tüz-mozsár) ösz. fn. Mozsár alaku lőszer.

TŰZMUNKA, (tüz-munka) ösz. fn. Munka, melyet tüz, azaz, égetés, sütés, olvasztás által hajtanak végre, milyek az érczből dolgozó mesteremberek munkái.

TŰZMUNKÁS, (tüz-munkás) ösz. fn. Munkás, ki tüz segitségével üzi mesterségét, mint a lakatos, kovács stb.

TŰZMÜVÉSZ l. TŰZMIVÉSZ.

TŰZMÜVÉSZET, (tüz-müvészet) ösz. fn. Tüzjátékok és komoly hadi tüzmivek készitésének és végrehajtásának mestersége.

TŰZNAP, (tüz-nap) ösz. fn. A tüzjátékokban tüzes, szikrázó, sugárzó napot ábrázoló mutatvány.

TŰZNEMŰ v. —NEMÜ, (tüz-nemü) ösz. mn. Tüz tulajdonságaival biró, azaz, melegitő, égető, tüz gyanánt ragyogó, tüzelemeket tartalmazó stb.

TŰZNYALÁB, (tüz-nyaláb) ösz. fn. Égő test, mely nyalábot ábrázol, vagy ily alakban látszó villám.

TŰZNYIL, (tüz-nyil) ösz. fn. Nyil alakú tüzes lőmivek, melyeket házak vagy hajók fölgyujtására lődöznek.

TŰZOKÁDÓ, (tüz-okádó) ösz. mn. A mi tüzet okád, minek gyomrából, szájából tüz ömlik ki. *Tüzokádó hegy. Tüzokádó mesés sárkány.* Másképen: *tüzhányó.*

TŰZOLTÓ, (tüz-oltó) ösz. mn. és fn. 1) A ki bizonyos eszközökkel tüzet oltani iparkodik. *Tüzoltó munkások, kéménysöprök;* különösen valamely tüzoltó intézet tagja. V. ö. TŰZOLTÓINTÉZET. 2) Amivel tüzet oltani szoktak. *Tüzoltó eszközök, szerszámok, fecskendők, vedrek.*

TŰZOLTÓHOROG, (tüz-oltó-horog) ösz. fn. Hosszu nyelü erős csáklya, melylyel tüzveszélykor az épület égő részeit leszakgatják.

TŰZOLTÓINTÉZET (tűz-oltó-intézet) ösz. fn. Intézet, melynek tagjai magokat különösen kiképezik és mindenféle eszközökkel ellátják, tüzveszély idején a tüzet oltják, terjedését gátolják s általán minden igyekezetöket arra forditják, hogy a veszélyben forgó vagyonok és személyek lehetőleg megmentessenek.

TŰZOLTÓSZER, (tűz-oltó-szer) ösz. fn. Mindennemü eszköz, melyet a tűzoltáskor használnak.

TŰZORSZÁG, (tüz-ország) ösz. fn. Am. pokol, melyben a hivők szerént örök tüz ég.

TŰZOSZLOP, (tűz-oszlop) ösz. fn. A bibliai történetekben, magasan lobogó tüz, mely az Egyiptomból kivándorolt, s a pusztában bujdosó zsidók előtt éji kalauzul világított.

TÜZŐ, TÜZŐ, (tü-öz-ő) mn. tt. *tüzőt.* 1) A ki tüz. *Tüző munkás.* 2) Amivel tüznek. *Tüző eszköz, tüző vas.*

TŰZÖGÉL, (tü-öz-ög-él) áth. m. *tüzögélt.* L. TŰZÖGET.

TŰZÖGÉLÉS, (tü-öz-ög-élés) l. TŰZÖGETÉS.

TŰZÖGET, TÜZÖGET, (tü-öz-ög-et) gyak. áth. m. *tüzöget-tem, —tél, —ett,* par. *tüzögess.* A ruhának ernyedt, kilikadt részét czérnával vagy másféle fonallal, keresztül-kasul öltögetve, varrogatva kitatarozza.

TŰZÖGETÉS, (tü-öz-ög-et-és) fn. tt. *tüzögetés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Varrási tatarozás, midőn a ruhát tüzögetik. V. ö. TŰZÖGET.

TÜZÖL, (tüz-öl) fn. tt. *tüzöl-t,* tb. *—ök.* l. TŰZGYIK.

TŰZŐR, (tüz-őr) ösz. fn. Éjjel czirkáló őrök, kiknek kitüzött kötelessége, hogy a netalán kiütő tüzveszélyt akadályozzák, illetőleg a községnek tudtára adják.

TŰZŐRSÉG, (tüz-őrség) ösz. fn. Tüzőrök testülete és hivatalos kötelessége.

TŰZÖTT, TÜZÖTT, (tü-öz-ött) mn. tt. *tüzött-et.* 1) Tüvel varrott, himzett. 2) Tüvel vagy más hasonló eszközzel megerősitett. 3) Ki-, megjelölés, meghatározás. V. ö. TŰZ (2); és (3).

TŰZPAD, TŰZPADKA, (tüz-pad v. —padka). l. TŰZHELY. 4)

TŰZPÁKA, (tüz-páka) ösz. fn. Pákához, vagyis buzogányhoz hasonló tüzjátéki készület, melynek gombja belülről tüzanyaggal, kivülről rakétákkal van fölszerelve.

TŰZPALACZK, (tüz-palaczk) ösz. fn. A hadi tüzéreknél, lőporral töltött vékony üvegü palaczk, melyet gyujtószerrel ellátva az ellenség hajóira lőnek vagy vetnek.

TŰZPALY, (talán: tüz-alj? v. tüz-mally?) A Tájszótár szerént Gömörben és Tornában am. tüzhely. Azt vélhetnők, hogy a „paly“ talán a ‚Spar-heerd‘ első részéből csavarodott el; azonban ezelőtt mintegy 40 évvel, midőn a Tájszótár készülőben vala, a köznép aligha ismerte a ‚Sparheerd‘-et; de a Tájszótár sem mondja, hogy ezt csak a takaréktüzhelyre értenék. Máskép palóczos kiejtéssel: *tüzpó.*

TŰZPILLE, (tüz-pille) ösz. fn. Molyféle pille, mely éjjel röpköd, s a tüzbe vagy gyertyavilágba rohanni szokott.

TŰZPIROS, (tüz-piros) ösz. mn. A tüz lángjához vagy parázsához hasonló piros szinü. *Tüzpiros virágszirmok.* V. ö. TULIPIROS.

TŰZPISZKÁLÓ, (tüz-piszkáló) ösz. mn. és fn. 1) A ki a tüzet piszkálja. 2) Eszköz amivel a tüzet piszkálják.

TŰZPÓ l. TŰZPALY.

TŰZPRÓBA, (tüz-próba) ösz. fn. l. TŰZKÉMLE. *Kiállani a tüzpróbát.* (Km.)

TŰZRÁCS, (tüz-rács) ösz. fn. Vas szálakból csinált rácsféle készület a tüzhelyen vagy kályhában, kandallóban, melyre a fát fektetik.

TŰZRAKÁS, (tüz-rakás) ösz. fn. A tüzanyagnak egymásra rakása és meggyujtása, vagyis, cselekvés, midőn valaki tüzet rak.

TŰZRENDSZABÁLY, (tüz-rend-szabály) ösz. fn. Az illető helyhatóság által kiadott rendelkezési szabályok, melyeket a község tagjainak követni kell, hogy a tüzveszély akadályoztassék, vagy, ha kitörött, minél sikeresebben megszüntessék.

TŰZRŐL PATTANT l. TŰZ (1) alatt 3).

TŰZSEPRÜ, (tüz-seprü) ösz. fn. L. PEMET. 2).

TŰZSERPENYŐ v. —SERPENYÜ, (tüz-serpenyő) ösz. fn. Serpenyő, melyben az illető munkához szükséges égő szenet tartják.

TŰZSÖPRÜ l. TŰZSEPRÜ.

TŰZSUGÁR, (tüz-sugár) ösz. fn. Sugáralakban égő, vagy sugarat képző tüz.

TŰZSZABÁLY, (tüz szabály) ösz. fn. A tüzoltásra vonatkozó szabály, tüzrendszabály.

TŰZSZEKRÉNY, (tüz-szekrény) ösz. fn. 1) Tüzálló szekrény, mely a benne tartott holmit tüz ellen biztosítja. 2) L. TŰZLÁDA.

TŰZSZER, (tüz-szer) l. TÜZÉRSZER.

TŰZSZERÉSZ, (tüz-szerész) ösz. fn. Ki a tüzérségi készülékek- s löszerekre fölvigyáz, azokról számol; a hajókon rendesen hadnagyi rangu tiszt. (Konstabel. Kenessey A.)

TŰZSZERSZÁM, (tüz-szer-szám) ösz. fn. 1) Szerszám vagy eszköz, melylyel tüzet ütni vagy csinálni szoktak, milyenek a régibb használatu aczél, kova, tapló; melyeket a mai közdivatu gyufák a használatból már-már kiszorítottak. 2) A lőfegyver azon része, mely a lőpor gyujtását eszközli.

TŰZSZERTÁR, (tüz-szer-tár) ösz. fn. Az a hely, hol a tüzszerész gondja alá bizott eszközök és szerek állanak; a hajókon különösen ezek hátuljában.

TŰZSZERZŐ, (tüz-szerző) ösz. fn. Sándor Istvánnál am. a szokottabb *gyujtogató.*

TŰZSZIKRA, (tüz-szikra) ösz. fn. Szikra, melyet az égő testek hánynak magokból, vagy mely

bizonyos testekből ütés, dörzsölés stb. által kifejlik és gyujt.

TŰZSZÍN, (tüz-szín) ösz. fn. Eleven piros, vagy vörös szin, milyen a tüzé szokott lenni; tulipiros szin.

TŰZSZÍNŰ v. —SZINÜ, (tüz-színű) ösz. mn. Minek szine a tüzéhez hasonló piros, vagy vörös, tulipiros.

TŰZSZÍTÓ, (tűz-szító) ösz. mn. és fn. 1) A mivel a már égő testet, illetőleg tüzet erősebb égésre gerjesztik, pl. fujtató. 2) Tűzpiszkáló. V. ö. SZÍT.

TŰZSZÜNET, TŰZSZÜNTETÉS, (tüz-szünet v. —szüntetés) ösz. fn. A tüzelés, különösen lődözés megszüntetése.

TŰZTAKARÍTÓ v. —TAKARITÓ, (tüz-takarító) ösz. fn. l. TŰZOLTÓHOROG.

TŰZTÁMADÁS, (tüz-támadás) ösz. fn. Tűzvész kezdete v. keletkezése.

TŰZTARTÓ, (tüz-tartó) l. TŰZCSUPOR, TŰZFAZÉK.

TŰZTEKE, (tüz-teke) ösz. fn. l. TŰZGOLYÓ.

TŰZTELEP, (tüz-telep) ösz. fn. l. ÁLGYUTELEP.

TŰZTISZTELET, (tüz-tisztelet) ösz. fn. A tüz mint éltető elem iránt tisztelettel viselkedés. A görög Theophylaktos szerént: „A magyarok tisztelték a tüzet, léget és vizet, tisztelik még és énekkel dicsérik a földet, de imádják s egyedül Istennek nevezik azt, ki az eget és földet alkotta.“

TŰZTORONY, (tüz-torony) ösz. fn. Torony, melynek őre különösen tüzveszélyre vigyázni, s úgynevezett tüzharanggal jelt adni köteles.

TŰZÜTŐKŐ, (tüz-ütő-kő); TŰZÜTŐSZERSZÁM, (tüz-ütő-szerszám) l. TŰZKŐ; TŰZSZERSZÁM.

TŰZVÉDÉR, (tüz-védér) ösz. fn. Bőrből készitett veder, vagy kannaféle edény, melylyel tüzet szoktak oltani.

TŰZVÉRÉS, (tüz-vérés) ösz. mn. Élénk, haragos veres, milyen a tüz szine; máskép: *tuli-* v. *tűzpiros.*

TŰZVÉSZ, (tüz-vész) ösz. fn. Pusztító, romboló tüz által okozott vész.

TŰZVESZÉLY, (tüz-veszély) ösz. fn. lásd TŰZVÉSZ.

TŰZVESZÉLYES, (tüz-veszélyes) ösz. mn. Könnyen tüzveszélyt okozó pl. a kőolaj.

TŰZVETŐ, (tüz-vető) l. TŰZHÁNYÓ.

TŰZVEZETÉS, (tüz-vezetés) ösz. fn. A tüznek a bogsában (szénégetőben) ennek csúcsától egész aljáig való lassankénti szabályos vezetése.

TŰZVILÁGITÁS, (tüz-világitás) ösz. fn. Égő test világitása, különösen midőn nem a szokott olaj-, faggyú-, gázvilágitásról van szó, hanem pl. rakásfa tüzének, égő háznak stb. világitásáról.

TŰZVIRÁG, (tüz-virág) ösz. fn. Molnár Albertnél Éder kiadásában igy neveztetik a *kerti peremér* (calendula officinalis.)

TŰZVONAL, (tüz-vonal) ösz. fn. Azon vonal vagy irány, melyen a pusztító tüz, vagy a puskából, álgyuból kilőtt golyó, teke halad.

TŰZZAJ, (tüz-zaj) ösz. fn. l. TŰZLÁRMA.

TŰZZÁPOR, (tüz-zápor) ösz. fn. l. TŰZESŐ.

TVARÓCZ, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Sáros m.; helyr. *Tvarócz-on, —ra, —ról.*

TYRANN, fn. tt. *tyrann-t*, tb. —*ok*. A görög-latin *tyrannus*-ból módosult. L. ZSARNOK.

A T betüben van 6323 czikk.

TY.

TY, kisded alakban *ty*, harminczharmadik betü az ábécerendben, s külsőleg, összvetett mássalhangzó, mely kiejtve úgy hallik, mintha *t* és *j* (*i*) együvé olvadt hangokból állana, pl. ezeket: *látja, válogatja, hasgatja, mártja, barátja, gondolatja, értjük, szeretjük, eresztjük* stb. stb. általában igy ejtjük: *láttya, válogattya, hasgattya, mártya, baráttya, gondolattya, értyük, szerettyük, eresztyük* stb. stb.

Mint kezdő gyökbetü országosan csak egy-két szóban, a származékokat is ideértve, s egy-két helynévben, de középett számos szóban fordul elé. A palóczos tájbeszéd néhány más szók előhangjául is használja a rendes *t* v. *cs* helyett, midőn *i* v. *ü* következik utánok, u. m. *tyino, tyisztel, tyiszteletes, tyizma, tyükör, tyüszű.* A gyüge beszédü golyhók és kukkók, kiknek hangszervei nem fejlődtek ki, többször élnek vele, különösen, *cz, s, sz* helyett, pl. *ha vátyár lety, tyipót vety, éty etyik ityik*, ha vásár lesz, czipót vesz, és eszik iszik.

Mint gyökszók zárbetüje eléfordúl ezekben: *kity, koty, pity, poty, ponty, szity, szoty, tity, toty, rity, roty, lity, loty, löty, pity pinty, fity, füty, moty, tuty, zöty*, melyek mind természeti hangutánzók. A gyökszók nyomatékadó kihangzása vagy lágyitása ezekben: *korty, forty, horty, szorty, varty, putty, poronty.*

A szók közepén, mint érintők, terjedelmes vagy általános szokással az eredeti *t*-nek lágyitása, mint: ata *atya*, batu *batyu*, portáz *portyáz*, tuti *tutyi*, ilyenek: *bátya, gatya, hártya, kutya, kátyol, fátyol, retye mutya, aggastyán, puruttya, szatyma* stb. Különösen a *t*-vel képzett cselekvőigék részesülőjéből származott főnevekben, melyek jobbára valamely eszközt jelentenek a *tó tő* vagy ritkán *dó, jú* helyett *tyú tyű* vagy *tyó tyő* hangzik, majd országszerte, majd csak tájdivatosan, ilyenek: *berrentyű, billentyű, brúgatyú, búgatyú, csaptatyú, cságatyú, csikoltyú, csengetyű, csörgetyű, fergetyű, forgatyú, fattyú* (faty-jú), *fogatyú, fogantyú, hattyú* (havatyú, havadó), *kopoltyú, kalantyú, kelentyű, keztyű* (kéz-tevő, chirotheca), *karmantyú, kösöntyű, koppantyú, leppentyű, nyirettyű, pergetyű, pattantyú, pengetyű, sikkantyú, sarkantyú, süvöltyű, satyú, szellentyű, szivatyú, tárigatyú, töpörtyű, zörgetyű.*

Tájdivatos kiejtéssel túl a Dunán némely vidékeken *j* helyett áll a *k p* keményhangok után p:

raktya, vaktyában, böktye, aptya, kalaptya, haraptya, csaptya, s megfelel neki a lágyabb *gy*, a szintén lágyabb *g* és *b* után következő *j helyett*, pl. *nadrággya, rággya, dobgya, szabgya.* (Vass J.).

Palóczos beszédejtésben az *i* előtt álló *t* rendesen *ty*-re változik, mint : *ütyi, vetyi, kergetyi, tehetyik, verhetyik, Petyi, Pistyi, Katyi, Marótyi, Gyarmatyi, Komjátyi, Kürtyi* stb. Ugyanazoknál a lágyabb *d*, midőn *i* következik utána, *gy*-re változik : *verekegyik, marakogyik, másogyik, harmagyik, Andógyi, Negyegyi, Farkasgyi, Zsigárgyi, Udvargyi* stb.

Az idegen nyelvekből kölcsönzött szókban a *t* bötüt, kivált *i* hangzó előtt szintén *ty-vel* szereti ejteni nyelvünk. E szerint alakultak : hostia *ostya*, bestia *bestye*, sacristia *sekrestye*, Sebastianus *Sebestyén*, christianus *keresztyén*, charta *kártya*, Vorstadt *hóstya*, Dorothea *Dorottya* stb.

Midőn a *j* mint ragozási hang *t* után járul, kiejtésben e kettő öszveolvadván, rendesen *ty* gyanánt hangzik, habár nem ugy irjuk is, pl. múltja kiejtve : *multya*, foltja *foltya*, szántja *szántya*, tartja *tartya*, ütjük *üttyük*, érintjük *érintyük* és több ezer meg ezer esetben ; mint elül is érintők.

Noha a rokon északi és keletázsiai nyelvekben, értve az altajiakat, amennyire könyvekből ismerjük, az önálló *ty* kivált ily szaporasággal nem létezik s Európában leginkább a szláv fajok élnek vele, *t*-vel fölváltva, pl. otec *otyec*, wratit *wratyit* utekat *utyekat*, továbbá a románok is pl. frater *frátye*, dominatio *dominyátye*, mente *mintye*: mindazáltal ha a hangutánzó gyökök befolyását nem tekintjük is, a *t j* és *t i* egybeolvadásával, ami nálunk, miként mondók, ezer meg ezer esetben fordul elé, épen úgy keletkezhetett az önálló *ty* mint a francziáknál a *moitié pitié, metier, amitié, Gauthier* s hasonló hangelemü szókban, habár az irásban külön *ty* betüt nem használnak.

TYAPESSÓ, falu Árva m. ; helyr. *Tyapessó-ra, —n, —ról.*

TYAPKÓ, falu Nyitra m. ; helyr. *Tyapkó-n, —ra, —ról.*

TYEPLA, falu Bars m. ; helyr. *Tyeplá-n, —ra, —ról.*

TYJŰH ! l. TYŰH !

—TYÓ, (1), a göcseji tájszólásban *tyú* v. *tó* helyett pl. *sarkantyó, kallantyó, koppantyó.*

—TYÓ, (2), a göcseji tájszólásban *gyó* helyett pl. *pertyó*=pergyó.

—TYŐ, a göcseji tájszólásban *tyű* v. *tő* helyett, pl. *csengetyő, fürgetyő.*

—TYÚ, magas hangon : —TYŰ. l. TY betü alatt.

TYÚK, (toj-ó-k ?) fn. tt. *tyúk-ot*, v. *tyukot*, harm. szr. —*a* v. —*ja* ; másképen mind régente, mind némely mai tájnyelven pl. a székelyeknél Csikszékben, Magyarországon Baranyában, Sopronban : *tik.* 1) A természetrajzban azon szárnyasok általános nevezete, melyeknek elül három lábujjok, s hátul egy sarkujjok van, orruk erős és inkább rövid, mint hosszú, s orrlikjokat porczogóféle hártya födi. Szárnyaik aránylag rövidek, s magas és tartós repülésre nem alkalmasak. Ide tartoznak : *a házi tyúk, gyönytyúk, pulyka, páva, az olasz és szerecsen tyúk, fogoly, fajd, császármadár* és *fürj.* Széles ért. idetartozik a *vizi tyúk* is. A tyúk nevezet mai nyelvszokással különösen a nőstényt jelenti, melynek neve fiatal korában *jércze*, a himé pedig általán *kakas*, vagy némely fajoknál pl. a pávánál és pulykánál *kan.* Azonban némely régieknél a tyúk v. tik, kivált a házi tyúk nevezet alatt a kakast is találjuk pl. a Müncheni codexben : „Mert nem tudjátok mikor jő a háznak ura, estve, avagy éfélkoron, avagy tikszókoron (an galli cantu), avagy holval“ (Mark. XIII. A következő fejezetben felváltva találjuk : „kakas szavát,“ „kakas szóla“, „és tik szóla“ stb.). Molnár Albertnél is eléjön : ‚tikszókor‘ (zur Zeit des Hahnengeschreies). 2) Szükebb ért. a közismeretü és használatú házi tyúk, melyet a többi fajoktól húsos taréja, meztelen füle, kettős tokája, vagy szakála, s fölmerevedő, és kevessé hátrahajló farka különböztet meg. Különféle alfajai és fajtái vannak. *Kusza tyúk, gór tyúk, olasz tyúk, szerecsen tyúk, törpe tyúk. Gatyás tyúk, búbos tyúk, borzas tyúk, tarka* vagy *iromba tyúk.* stb. Közmondatok : *Vak tyúk is talál néha buzaszemet. Jó példát ad a tyúk, de kacsái* (midőn kacsatojásokat költött) *nem követik* (mert vizbe mennek). *A szelid tyúk hamar meglippen. Tyúk is szóra szoktatja csirkéit*, szóra kell szoktatni a gyermeket. *Elkapta kenyerét a tyúk* (a gyermektől s ezért sír v. búsúl). *A tyúk is kikaparja*, a titokban történt bünös tett is előbb-utóbb nyilvánosságra jön. *Tyúk fő a fazekában*, van mit aprítani a tejbe, azaz vagyonos. *Tyúkkal, kalácscsal járni valaki körül*, mindent kedvére tenni, hogy valamire birjuk. *Meglapul, mint a tyúk. A kié a tyúk, a tojás is azé. A szomszéd tyúkjának nagyobb a tojása. A vak tyúk is talál néha szemet. Ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez. Azt is tudja, hányat tojott a biró tyúkja. Amely tyúk sokat kodácsol*, v. *sokat kárál, keveset tojik. Ha egy tyúk úszni tudna, a többi is eltanulná.* — Állapotukhoz képest : *Tojós tyúk, kotlós tyúk*, mely költeni készül. *Csibés tyúk.* A tyúk természeti hangjaiból alkotott igék : *karicsál, kárál*, midőn jó kedve van ; *kodákol, kotákol, kotkodál, kodácsol*, midőn megijed, különösen midőn eltojott ; *előbb tojik a tyúk, azután kodácsol* (km.) ; *kirrog*, ha ragadozó madarat lát ; *kotlik*, midőn költeni készül, és sajátnemü beteges hangon szól ; *kotyog*, midőn fiait hivja, s mintegy beszélget velök. Néhutt, mint föntebb, *tik.*

Eredetére nézve, ha a magyarban elemezzük talán am. *tojók.* Mongol nyelven : *takja*, és nem szerént : *ere takja* (férfi v. hímtyúk, azaz) kakas, *eme takja* nőstény tyúk ; innen : *takja konoklamui*, a tyúk húnyni készül (esteledik). Vámbéry Á. szerint oszmanli és csagataj nyelven *tauk* v. *touk* (Zenkernél : *tâûk)* am. tyúk és *erkek tauk* (him v. férfi tyúk mint föntebb a mongolban) =kakas. (*Táúk gözi* =tyúkszem.)

TYÚKADÓ, (tyúk-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet némely országokban a tyúkoktól fizetni kell

v. kellett. Nálunk, mint urbéri tartozást, természetben adták meg a jobbágyok.

TYÚKÁRUS, (tyúk-árus) ösz. fn. Kufár, ki tyúkokat árul.

TYÚKÁRUSNŐ, (tyúk-árus-nő) ösz. fn. Aszszony, kofa, ki tyúkokkal kereskedik.

TYÚKÁSZ, (1), (tyúk-ász) fn. tt. *tyúkász-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Nagyobb majorságokban, ki a tyúkoknak s más baromfiaknak gondját viseli; tyúkokat tenyészt. 2) Ki házról házra, vagy helységről helységre járva tyúkokat s más baromfiakat kereskedésre összevásárol. A bécsi piaczra járó tyúkászok felső Magyarországon igy szoktak falu hosszant kiáltani: „Tyúkot, csibét, kappant, ludat, kácsát adjanak;“ honnan e közmondat: *Ne kurjogass, mint bécsi tyúkász az utczákon.* Másképp tájdivatosan: *tikász.*

TYÚKÁSZ, (2), (tyúk-ász) ön- és áth. m. *tyúkász-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—sz.* Tyúkokat tenyészt. Tyúkokkal kereskedik. Atv. ért. *valaki kedvét tyúkászni*, am. tyúkkal, kalácscsal járni körülte; l. TYÚK alatt: Közmondatok.

TYÚKÁSZKOCSI, (tyukász-kocsi) ösz. fn. Fiókos ketreczekkel ellátott kocsi v. szekér, melyben a tyúkászok a bevásárolt tyukokat s más baromfiakat piaczra szállitják.

TYÚKBÉGY, (tyúk-bégy) ösz. fn. 1) A tyúknak begye, melybe a megevett magokat ereszti. V. ö. BÉGY. 2) A tyúkszemek neme alá tartozó növényfaj népies neve; szára megdőlő, levelei tojáskerek láncsásak, virága piros. Másképp szintén népiesen: *tyúkszem*, *tikszem*, *tiktara*, *kakukterjék*; növénytani néven: *piros tikszem.* (Anagallis arvensis). 3) L. TYÚKHÚR.

TYÚKBÉL, (tyúk-bél) ösz. fn. A tyúknak saját szervezetű béle.

TYÚKBÉR, (tyúk-bér) ösz. fn. l. TYÚKADÓ.

TYÚKBORÍTÓ, (tyúk-borító) ösz. fn. Vesszőből font, alul tág, fölül szük öblü és száju kosár, melylyel a konyhára szánt tyúkokat, csirkéket letakarva tartják s hizlalják.

TYÚKDÉZMA (tyúk-dézma) ösz. fn. Dézma v. tized adó neme, melyet hajdan a jobbágyok illető uraságaiknak a tyúkokból adni tartoztak.

TYÚKFÉSZÉK, (tyúk-fészék) ösz. fn. Fészek, melyben a tyúkok tojni, és csirkéket költeni szoktak.

TYÚKFI, TIKFI, (tyúk- v. tik-fi) ösz. fn. Csirke, mely ha nőstény, *jércze*, ha hím, *kakas* a neve. *Még a tyúkfi is lelapúl, midőn kányát lát.* (Km.)

TYÚKGALÓCZA, (tyúk-galócza) ösz. fn. Növényfaj a fehér galóczák neméből; kalapja domború; lemezei tönkre futók, tönkje teli bélü; lakik erdőkben. (Agaricus gallinaceus). V. ö. GALÓCZA.

TYÚKGANAJ, (tyúk-ganaj) ösz. fn. Ganaj, mely a tyúkoktól elmegy.

TYÚKHIZLALÓ, (tyúk-hizlaló) ösz. fn. Ki piaczra, illetőleg konyhára szánt tyúkokat kövérre etet.

TYÚKHORDÓ— vagy TIKHORDÓKÁNYA, (tyúk- v. tik-hordó-kánya) ösz. fn. A kányák neméhez tartozó ragadozó madár, mely a csibéket pusztitja.

TYÚKHÚR, TIKHÚR, (tyúk- v. tik-húr) ösz. fn. Növényfaj népies neve a lúdhúrok neméből; szára lecsepült, gyönge, kövér; levelei tojáskerek szívesek, ellenesek; szirmai két hasábúk; nyelei s kocsánjai prémesek. Másképp szintén népiesen: *pipehúr*, *egérfül*, *tyúkbegy*, *árnyékszerető fű*; növénytani néven: *gyöngelúdhúr.* (Alsine media).

TYÚKHÚS, TIKHÚS, tyúk-hús) ösz. fn. A tyúknak sajátnemü rostos húsa, mely hizottan, porhanyó és izletes, soványan pedig többnyire szivós és rágós. *Tyúkhús, jobb annál lúdhús.* (Km.)

TYÚKHÚSESTVE, TIKHÚSESTVE, (tyúk- v.tik-hús-estve) ösz. fn. Igy nevezik Erdélyben a toroczkóiak az esketésnap előtti, menyasszony szüléinél tartatni szokott nászvacsorát, hol az új pár és rokonaik rendesen tyúkhússal és kalácscsal vendégeltetnek meg. (Gáspár János).

TYÚKHÚSLEVES, (tyúk-hús-leves) ösz. fn. l. TYÚKLEVES.

TYÚKISTÁLLÓ, (tyúk-istálló) l. TYÚKÓL.

TYÚKKAS, (tyúk-kas) l. TYÚKKOSÁR.

TYÚKKATROCZ, (tyúk-katrocz) l. TYÚKKETRECZ.

TYÚKKERESKEDÉS, (tyúk-kereskedés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki tyúkárukkal üz.

TYÚKKERESKEDŐ, (tyúk-kereskedő) ösz. fn Ki a tyúkárulást nagyban üzi; tyúkász.

TYÚKKETRÉCZ, (tyúk-ketrécz) ösz. fn. Kaliczkaforma rácsos készület, vagy kerített hely, melyben a tyúkokat összezárni vagy piaczra szállítani szokták.

TYÚKKODÁCSOLÁS, v. —KODÁKOLÁS, v. —KOTÁKOLÁS, v. —KOTKODÁLAS, (tyúkkodácsolás v. —kodákolás stb.) ösz. fn. A tyúk ‚kotkodács‘ hangon kiabálása, midőn megtojott. *Aki a tojást szereti, a tyúk kodácsolást is szenvedje.* (Km.)

TYÚKKOSÁR, (tyúk-kosár) ösz. fn. Kerekfödelü s oldalnyilással ellátott kosár, melyben a tyúkok költeni szoktak, különböztetésül a födeletlen kerek lúdkosártól, a hosszukás galambkosártól stb.

TYÚKKOTYOGÁS, (tyúk-kotyogás) ösz. fn. A tyúknak *koty-koty* hangokon szólása. V. ö. KOTYOG.

TYÚKKÖLTÉS, (tyúk-költés) ösz. fn. Állapot, midőn a tyúk tojásokon ül. V. ö. KÖLT, (1).

TYÚKLÁBFŰ, (tyúk-láb-fű) ösz. fn. Molnár Albertnél (Eder kiadásában) am. ranunculus, Hahnenfusz. Alkalmasint ugyanaz, ami Diószegi-Fazekasnál népnyelven: *kakasláb* v. *hollóláb* v. *boglárka*; növénytani néven: *boglárka szironták* (ranunculus repens).

TYÚKLÁBTÓ, (tyúk-lábtó) ösz. fn. Sajátságos szerkezetü létra, melyen a tyúkok az ülőre, vagy magasabb tyúkólba följárnak.

TYÚKLAJTORJA v. —LÉTRA, (tyúk-lajtorja v. —létra) l. TYÚKLÁBTÓ.

TYÚKLEVES, (tyúk-leves) ösz. fn. Leves, melyben tyúkot főztek. A falusi lakodalmak egyik szükséges kelléke. *Tyúkleves metélttel* v. *csiktésztával*, v. *laskával.*

TYÚKMELL, (tyúk-mell) ösz. fn. A tyúknak vastag húsos melle, vagyis begye alatti tája.

TYÚKMÉREG, (tyúk-méreg) ösz. fn. Népies neve a csalmatok egyik fajának, mely szintén népiesen másképp: *beléndfű, bolonditó fű, disznóbab*; növénytani néven: *bolonditó csalmatok* (hyoscyamus niger).

TYÚKMONY, v. TIKMONY (tyúk v. tikmony) ösz. fn. Szabatosan véve, a tyúk nevü házi madárnak monya, azaz tojása. Több vidéken hibásan igy nevezik általán mindenféle madár tojását: *lúdtyukmony, kácsatyukmony, pókatyukmony, galambtyukmony* stb. oly fonák elnevezések, mint *kőkeresztfa, arany vasmacska. A mely tyúkmony egyszer eltörött, nincs az a kovács, aki helyrehozza*, (km.) a szüzesség elvesztéséről mondják. *Tyúkmony fehére, széke, héja. Tyukmonyat ültetni* kiköltés végett. *Tyukmony is megáll az asztalon, ha betöröd csúcsát.* (Km. Columbus tojása). *Tyúkmonysült alatt*, azaz, igen rövid idő alatt. *Alig tartott egy tyúkmonysültig.*

TYÚKNEMŰ, (tyúk-nemü) ösz. mn. A tyúkok neme alá tartozó. *A fogoly és fürj tyúknemű madarak.*

TYÚKOD, falu Szatmár m. helyr. *Tyúkod-ra, —on, —ról.*

TYÚKÓL, (tyúk-ól) ösz. fn. Ól, hová éjjeli hálásra a tyúkokat bezárják, vagy melybe önként bemennek. V. ö. ÓL.

TYÚKORV, (tyúk-orv) l. TYÚKTOLVAJ.

TYUKORZÁS, (tyúk-orzás) ösz. fn. Tyúknak vagy tyúkoknak eltolvajlása, alattomos eltulajdonitása.

TYÚKOS, (tyúk-os) fn. tt. *tyúkos-t*, tb. *—ok.* Tyúkokra felvigyázó, tyúkokat nevelő cseléd. Néhutt másképp: *tikos.*

TYÚKÖRÖM, (tyúk-öröm) l. TYÚKÖRÖMNOLÁNA.

TYÚKÖRÖMNOLÁNA, (tyúk-öröm-nolána) ösz. fn. Nolánanemű növényfaj, melynek szára lecsepült, levelei párosak, virága kék. A tyúkoknak igen kedves eledelök, honnan *tyúköröm* népies neve is. (Nolana prostrata).

TYÚKPIACZ, (tyúk-piacz) ösz. fn. Piacz, melyen tyúkokat s általán baromfiakat árulnak.

TYÚKSEGG, l. TYÚKSZEM. 1)

TYÚKSZAKÁL, (tyúk-szakál) ösz. fn. E közmondatban használják: *tyúkszakálra becsülni valamit*, azaz felületesen, roszul.

TYÚKSZEDŐ, (tyúk-szedő) l. TYÚKÁSZ 2).

TYÚKSZÉM, TIKSZÉM, (tyúk- v. tik-szém). ösz. fn. Tulajdonkép a tyúk nevü madár szeme; de rendesen átv. értelemben 1) jelenti azon kemény kinövésü csomócskákat, melyek a lábujjakon, s néha a kézen is kidudorodnak, s időváltozáskor, s a lábbeli nyomására élénk fájdalmat okoznak. Nevezik tyúkseggnek is, minthogy a tyúknak öszvecsucsorodó segge végéhez hasonló. *Tyúkszemére hágni valakinek*, átv. ért. nagyon fájdalmas érzésében sebzeni. 2) Jelenti az öthimesek seregébe és egy anyások rendébe tartozó növénynemet; l. TIKSZÉM, 2).

TYÚKSZÉMÉS, (tyúk-szémés) ösz. mn. A min tyúkszem nevü keményedések nőttek. *Tyúkszemes lábujjak.*

TYÚKSZÉMŰ, v. —SZÉMÜ, (tyúk-szémü) ösz. mn. Átv. ért., rövid látásu. (Sándor I.)

TYÚKSZÓ, TIKSZÓ, (tyúk- v. tik-szó) ösz. fn. 1) A tyúknak kodácsolása, vagy kotyogása, vagy kárálása. 2) Kakasszó. L. TYÚK alatt.

TYÚKTARÉ, v. —TARÉJ, (tyúk-taré v. —taréj) ösz. fn. Népies neve a *sárma* (ornithogalum) nemü növénynek; fajai népnyelven: *sárga tyúktaré*, másképp: *sárga madárliliom*, növénytani néven: *sárga sárma* (ornithogalum luteum); *kis tyúktaré*, növénytani néven: *apró sárma* (orn. minimum).

TYÚKTARTÓ, TIKTARTÓ, (tyúk- v. tiktartó) ösz. mn. és fn. 1) A ki tyúkokat tart, vagyis tenyészt. 2) Bármiféle hely, hol tyúkokat tartanak, pl. kas, ketrecz, ól.

TYÚKTENYÉSZTÉS, (tyúk-tenyésztés) ösz. fn. Tyúkok szaporitása csirkék költetése által. V. ö. TYÚKTENYÉSZTŐ.

TYÚKTENYÉSZTÉSI, (tyúktenyésztési) ösz. fn. A házi kis gazdaságnak azon ágára vonatkozó, mely tyúkok szaporitásával foglalkodik.

TYÚKTENYÉSZTŐ, (tyúk-tenyésztő) ösz. fn. Gazda, vagy gazdasszony, illetőleg majoros, ki tojásokból csirkéket költet, s tyúkokat szaporit.

TYÚKTETŰ, v. —TETÜ, (tyúk-tetü) ösz. fn. Tetünemü féreg, mely néha ragály gyanánt a tyúkokat meglepi és pusztitja.

TYÚKTIZED, (tyúk-tized) ösz. fn. l. TYÚKDÉZMA.

TYÚKTOJÁS, (tyúk-tojás) ösz. fn. l. TYÚKMONY.

TYÚKTOLL, (tyúk-toll) ösz. fn. A tyúk mezét alkotó tollak.

TYÚKTOLVAJ, (tyúk-tolvaj) ösz. fn. Tolvaj, ki másnak tyúkját v. tyúkjait ellopja. Átv. tréfás ért. kisebb tolvaj vagy gonosztevő; másképp: *csirkefogó.*

TYÚKUDVAR, (tyúk-udvar) ösz. fn. Udvar, majorudvar, melyben tyúkokat tartani, nevelni, szaporítani szoktak; továbbá oly piaczi ház, melynek udvarán tyúkokat, csirkéket árulnak.

TYÚKÜLŐ, (tyuk-ülő) ösz. fn. Keresztfák az ólban, vagy kocsiszinben, házpadláson, melyeken a tyúkok éjjelenként ülni, és alunni szoktak; másképp: *kakasülő.* Tréfásan igy nevezik a szinházak legmagasabb karzatát.

TYÚKÜLTETÉS, (tyúk-ültetés) ösz. fn. Majorosnők foglalatossága, midőn a megkotlott tyúkokat tojásokra ültetik, hogy kiköltsék.

TYÚKÜLTETŐ, (tyúk-ültető) ösz. mn. 1) Aki tyúkot ültet. 2) Kosár, helyiség, melyben tyúkokat ültetnek. 3) Gúnyosan igy nevezik az asszonyi dolgokkal pepecselő férfit, máskép: *asszonyférfi, katuska.*

TYÚKVÁSÁR, TIKVÁSÁR, (tyúk- v. tikvásár) ösz. fn. Vásár, illetőleg piacz, melyen tyúkokat, csibéket árulnak és vesznek.

TYÚKVERŐ, TIKVERŐ, (tyúk- v. tik-verő) ösz. fn. Ezelőtt több helyeken divatozott, de már lassan avulni kezdő néplakodalmi mulatság, midőn a fiatal násznép a lakodalom másod vagy harmad napján zeneszóval a helységet bejárja, mely alkalommal dorong végére kötött tyúkot, vagy kakast visznek magukkal, és valamely kitüzött helyen megállapodván egyik vőfélnek szemeit bekötik, s kardot adnak kezébe, hogy a tyúk nyakát levágja. Ez sajátnemü zeneszó mellett szokott történni, melyet *tyúkverő nótá*-nak hivtak v. hívnak. *Tyukverőt járni.*

TYÚKVERŐS, TIKVERŐS, (tyúk-verős) ösz. mn. Tyúkverővel összekötött; tyúkverőben részvevő. *Tyúkverős mulatság. Tyúkverős lakodalmi nép.*

TYÚKVERŐZ, TIKVERŐZ, (tyúk- v. tik-verőz) ösz. önh. Tyúkverőféle lakodalmi vigságban mulatja magát v. mulatják magokat. V. ö. TYÚKVERŐ.

TYUSKA, falu Marmaros m.; helyr. *Tyuská-ra, —n, —ról.*

TYUTYU, (tyu-tyu) iker. szó, melylyel a tyukokat hivogatni szokták; máskép: *pipi!*

—TYŰ l. a TY betü alatt.

TYŰH! v. TYJŰH! igen nagy csodálkozást, de egyszersmind némi kételyt kifejező indulatszó. *Tyűh! teringettét, beh jó dolgunk lesz! Tyűh! fele sem tréfa.*

TYŰKÖR, tájdivatosan am. tűkör; l. ezt.

A TY betüben van 85 czikk.

U.

U, kisded alakban u, harmincznegyedik bötü az abécerendben, s tizenkettedik az önhangzók sorában. Vastag, tompa, mély hang, mely a szépszólás előnyére sokkal ritkábban fordul elé, mint az *a o*, vagy *e i*. A hanglejtőzeti változásban ellentéte az *ü*, pl. lát*u*nk ütünk, látjuk ütjük, lássuk üssük, lábunk kezünk, lap*u* kap*u*, köpü gyöpü, domboru gömbölyü, alu*s*zik feküszik, vaj*u*dik szélhüdik. Némely tájakon, nevezetesen túl a Dunán némely szókban hibásan *o* helyett áll, mint, t*u*lom tolom, gond*u*l, gond*o*l, szag*u*l szagol, por*u*l por*o*l, stb. Bizonyos szókban közszokás szerint állandóan rövid, pl. ezek gyökeiben: *u*du, *u*gat, *u*grik, *u*hog, *u*sdi, *u*szu, *u*szít, f*u*t, d*u*g, szug, ly*u*k, b*u*rok, szurok, csuha; különösen a rövid *a* v. *o* változata, mint b*u*glya b*a*glya b*o*glya, t*u*szkol toszkol, k*u*por(ít) k*a*par stb.; továbbá állandóan rövid némely személyragokban, mint karunk, nyakunk, adunk, adjuk, adtuk, adnunk, és képzőkben, mint saru, kapu, gyalu, válu, lapu, szapu, adu. Némelyekben különböző tájejtés szerint majd rövid, majd hosszu, mint: *un* v- *ún*, *ur* v. *úr*, *ut* v. *út*, *kut* v. *kút*, csunya v. csúnya, *ugy* v. *úgy*, czucza v. czúcza. Ezekben és több más szóban, melyeket pontosan följegyzénk, túl a Dunán inkább a rövid, ellenben a Tisza vidékén és Erdélyben inkább a hosszu kiejtés divatozik. V. ö. Ú.

Némely szókban tájanként *o*-val váltakozik, mint *uson oson, udu odu, udvar, odvar, tukma tokma, undok ondok, unoka onoka* stb.; másokban pedig *i*-vel mint: *lyuk, lik, tyuk, tik, szug szig, csuszamik csiszamik, csuma csima, lubiczkol libánczol, ludvérez lidérez, hosszu hosszi, koldus koldis, puczi piczi, szurtos szirtos, zsuzsok zsizsik, csuhu csuhi, előhasu előhasi;* különösen a székely szójárásban *uk, ük* (*ok, ök*) személyrag helyett rendesen *ik* divatos, pl. *apjik, anyjik, bundájik, testvérik, felejik, mellejik.*

Némely szók végén, kivált ha önhangzón kezdődő ragok s képzők járulnak hozzájok, *v*-re változik (valamint az *ü* is), pl. od*u* od*v* od*v*-as; dar*u* dar*v*ak, szar*u* szar*v*; ham*u* ham*v*; ol*u* ol*v*-ad; (eny*ü* eny*v*: feny*ü* feny*v*). Egyébiránt figyelemre méltó, hogy noha ragozáskor a végső rövid *a, e* hangok csaknem általánosan megnyúlnak, pl. ap*a*, apá-t, apá-nak, apá-val, apá-k, tev*e*, tevé-t, tevé-nek, tevé-vel, tevé-k stb. a végső rövid *u*, (valamint *ü, i*) soha hosszuvá nem válik, pl. kap*u*, kap*u*-t, kap*u*-nak, kap*u*-k stb.

Az ősnyelvben a mássalhangzóval végződő mély hangu szókban toldalékféle utóhangzás, mint: Und*u* Und; Kund*u* Kund; Tasú Tas; Bors*u* Bors; Bolhád*u* Bolhád; Hung*u* Hung (Ung); Pákozd*u* Pákozd; Szabolcs*u* Szabolcs stb. (mandsu nyelven is: batur*u* bátor, kuk*u* kék, dambag*u* tobák, nir*u* nyil stb. általán a mandsuban minden szó, vagy önhangzón, vagy *n* mássalhangzón végződik). Hasonló utóhangzásnak látszik a gyapj*u*, varj*u*, sarj*u*, borj*u*, fagyj*u* szókban; ezekben t. i. némely ragozásnál az *u* kiesik, pl. gyapj-ak, varj-ak, sarj-ak, borj-ak, fagyj-ak. Régi iratokban főleg *uk, unk* személyragok helyett számtalanszor, mondhatnók: rendszerént *ok onk* ragokat találjuk (valamint *ük, ünk* helyett: *ök, önk*). Lássunk egykét példát: a Bécsi codexből (Judith. 12-ik lap.) „Szönjék meg te méltatlankodatod mü ellenönk, mert jobb hogy elevenen szolgáljonk Nabukodonozor nagy királynak és alázkodjonk te neked, hogy nem meghalvánk mü veszedelmökben kárát szenvedjük. Ménd (mind) mü városonk és ménden birodalmonk, ménden hatalmonk .... mendenek te törvényed alatt legyenek. Münön magonk es (is) és mü fiaink te szolgáid vagyonk. Jőj münekönk ... és éltettessél mü szolgálatonkkal.“ A Debreczeni Legendáskönyvből (68. l.) „Szeressök azért uronk Jézust, és tanuljonk valamit ő szent felségéért szenvedni, hogy miról*o*nk es (is) mondhassák halálonknak idején a szent angyalok: Ez a tanitvány, kit szeret vala éltébe uronk Jézus.“ A következő sorokban találjuk még: tanuságonk, érdömlj-önk, megtanulnonk, megtartanonk, lehessönk, szerettes-

sönk, megtunnonk (tudnonk), követnönk, nekönk stb. A Góry-codexből: uronk (65. l.) értenönk, ösmernönk (17. l.), nekönk (66 l.) stb. A kassai magyar polgárok panaszában 1852-dik évről eléjönnek: halálonk, szolgálonk, uronk, vagyonk, igazságonk, mondjok, magonk, adonk stb. (Régi M. Ny. II. k. Vegyes t. 98. s köv. ll.). Arra is fordulnak elé példák, hogy az *uk ük* és *unk ünk* személyragokban az *u ü a e*-vé változik pl. a Régi M. Passióban: „És azután bocsássak be (= bocsássuk be) Jeruzsálembe.“ (Toldy F. kiadása 187. l.) „Mert im jól látod, hogy mi bínünk szerént szenvedjek ezként.“ (kínt. Ugyanott. 230. l.) Katalin Prózai legendájában: „Ime megadta minekenk isteneknek istene amit tőle kértenk; de kérdlek teged, hogy minemi névvel nevezjek ötet.“ (Toldy F. kiadása. 211. l.) A göcseji, belső somogyi s ormánysági szójárásokban ezen ragozás ma is általában divatos: kértök (=kértük), vetéttök (=vetettük), luank (=lovunk), földönk (=földünk), rétönk (rétünk. Vass József. Magyar Nyelvészet. 1860. 105, 116, 144. ll.)

U, mint gyökhang, 1) Mély, tompa természeti hangnak utánzása ezekben: *ugat, uhog, huhog, bubus, mumus, duda, kutya, tutul, suhog, susog, szuszog, zuhog, dunnyog, puska, tutyma, huppan* stb. 2) Kedélyhang, és pedig a) visszaborzadással járó nagy ijedés hangja: *huh! juj!*; b) széles kedvüek felkiáltása: hej *huj!* heje *huja!* i *juju!* i *huhuh;* c) visszataszító kellemetlen érzésre vonatkozik ezekben: *un, undok, undor, undorodik, utál, utálat;* d) távozásra, cselekvésre biztatók, sürgetők: *uczu! uszu! uszít, huszít, us! usdi! uson,* (v. *oson*), *unszol* stb.

—U, vékonyhangon —Ü l. —Ú v. —Ű melléknévi képző.

UA. röviditése *ugyanaz*, és *ugyanakkor* összetett szóknak.

UM. röviditése, *ugymint* összetett szónak.

UN. röviditése *ugynevezett* szónak.

UO. röviditése *ugyanott* összetett szónak.

UBLYA, falu Zemplén m.; helyr. *Ublyá-ra, —n, —ról.*

UBORKA, fn. tt. *uborkát.* A növénytanban az egylakiak seregébe és falkások rendébe tartozó növénynem, mely a töktől főleg abban különbözik, hogy magvai élesek, szegélytelenek, portokai összetartók, kacscsai egyszerüek. (Cucumis). V. ö. TÖK. Fajaihoz számitják tudományos tekintetben a sárga dinnyét is. (Cucumis melo). A közéletben ismeretes faja a *savanyitó uborka* (cucumis sativus), melynek gyümölcse hosszudad, érdes, bibircsós; levelei egyenes szögletesek, s általán csak uborkának hivják. A mivelés által számtalan fajtái keletkeztek: *fürtös uborka; nyulánk* (hosszu) *uborka* stb. — *Kovászszal*, v. *eczettel savanyitott uborka.* Másképen: *ugorka*, néhutt: *buborka, umorka.* Egyezik vele hangokban is a német *Gurke*, mely Adelung szerint a bajoroknál: *umurken*, az alsó szász nyelvjárásban: *augurke*, a dán nyelvben: *agurke*; továbbá egyezik vele a szláv nyelvekben a lengyel *ogorek*, cseh *wokurka*, a magyarhoni szláv *uhorka, oharka* stb. Adelung a latin *anguria* szóból módosultaknak tartja.

UBORKAÁGY, (uborka-ágy) ösz. fn. Kerti ágy, vagy tábla, melyben uborkát termesztenek.

UBORKAFA, (ukorka-fa) ösz. fn. Tréfás átv. értelemben mondják alsóbb hivatali állásról, rangról stb., melyre valaki véletlen vak szerencse által jutott, s abban rátartja magát; ezen közmondatok szerént: *Fölkapott az uborkafára*; *leesett az uborkafáról.*

UBORKALÉ, (uborka-lé) ösz. fn. A kovászszal savanyított uborka leve. *Uborkalevet inni.*

UBORKAMAG, (uborka-mag) ösz. fn. Az uborka belsejében levő mag, mely érett korában kiszedve, további termesztésre alkalmas.

UBORKANŐSZŐFŰ, (uborka-nősző-fű) ösz. fn. A lóherék neme alá tartozó növényfaj népies neve; másképen: szintén népiesen: *uborka-bakzófű*, mert a nép azt hiszi, hogy az uborka indái közé téve, az uborka bővebben terem; továbbá: *nyulláhfű, macskahere, herehura;* növénytani néven: *herehuralóhere.* (Trifolium arvense).

UBORKÁS, (uborka-as) mn. tt. *uborkás-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Uborkával bővelkedő, miben uborkát termesztenek vagy tartanak. *Uborkás kert, föld. Uborkás hordó.* 2) Uborkával készített. *Uborkás mártalék.*

UBORKASALÁTA, (uborka-saláta) ösz. fn. Nyersen aprított, sóval, eczettel, olajjal, borssal v. paprikával elkészített uborka, mint salátaféle eledel.

UBORKÁSMAGRUGÓ, (uborkás-mag-rugó) ösz. fn. A magrugók neméhez tartozó növényfaj; indája kacstalan; levelei szivesek, borzasak, durva tapintatúk, tompák, fogasak; gyümölcse körkörded, borzas, kis uborka forma magvait a végén lövi ki; innen köznépi neve: *lövő uborka.* (Momordica elaterium).

UBORNAK l. OBORNAK.

UBRICS, falu Ung m.; helyr. *Ubrics-ra, —on, —ról.*

UCSA, ALSÓ —, FELSŐ —, erdélyi falvak Fogaras vidékében; helyr. *Ucsá-n, —ra, —ról.*

UCSÓ v. UCSU tájdivatosak; l. OCSU, OCSÓ.

UCSUODIK, a székelyeknél Kriza J. szerént am. ócsudik (talán: ocsódik?) A Nádor codexben *megucsódott* am. felocsúlt. (Toldy F. szótára a codex végén).

UCCZU indulatszó, mely által valakit bizonyos tettre biztatunk, sürgetünk, másképen: *uszu!* néha: *rajta! nosza! hajsza! Ucczu rajta legények!* Különösen kutyát biztató, nógató szó. *Ucczu Kormos, fogd meg!* Némely népdalokban kedélyes fölkiáltás. „Ucczu bizony, ucczu már, a kis lány is dáma már.“

E szó nem egyéb mint az *uszu* módosulata, a mennyiben az első tag erős hangsulylyal ejtetvén ki, a következő *sz*-et megkettőztetjük, és *cz*-vé változtatjuk. L. USZU.

UDDÉG, a székelyeknél am. ugyde. *Uddég hát az igaz?* (Kriza J.). Az első *d* a következő *d* előtt a *gy* hasonulása (udde=ugy de), az *ég* vagy am. *még*, vagy pedig *eg* olyan toldalék mint itten-eg szóban, tehát az egész=ugy-de-még v. ugy-de-eg.

UDICS, KIS—, NAGY—, faluk Trencsén m.; helyr. *Udics-ra, —on, —ról.*

UDOR, tájdivatosan, pl. a székelyeknél is am. odor. l. ODOR.

UDORNYA, falu Nógrád m.; helyr. *Udornyá-ra, —n, —ról.*

UDU; UDUS, tájdivatosak; l. ODU; ODVAS.

UDVA, falu Zemplén m.; helyr. *Udvá-ra, —n, —ról.* Ugyanott patak neve is.

UDVAR, (1), fn. tt. *udvar-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Kerített, s különösen lakházhoz tartozó, vagy több oldalu épület falai közt hagyott üres tér. *Szük, tágas, négyszögü, hosszukás udvar. Majorház udvara. Szekérrel behajtani az udvarra. Udvarban megállni, járni. Holmit az udvarra kirakni. Pázsitos udvaron lakik a szegénység.* (Km.). Innen átv. ért. néha a napot, holdat vagy csillagokat övező gyürüforma kerület, melyet a gőzpárán megtört fénysugarak szoktak képezni. *Nap udvara, hold udvara.* 2) Szélesb ért. minden lakhely, vagy épület a hozzá tartozó területtel együtt, mit máskép latinosan *portának* is neveznek. *Udvara minden vendégnek tárva áll. Ne merészelj udvaromba lépni.*

„Nézz ki rózsám ablakodból,
Most lépek ki udvarodból.“

(Népd.).

3) Főurak, fejedelmek lakhelye, a hozzájok tartozó összes családdal s háztartással együtt. *Grófi, herczegi, fejedelmi, királyi, császári udvar. Az udvarnál hivatalt viselni, szolgálni. Fényes udvart, nagy udvart tartani. Az udvar elutazott. Udvartól jött rendelet, parancsolat. Habzó tenger az udvar.* (Km.). „Más szerzetös is látván e^h szent Baziliust nagy udvarral egyszer mennie, megutálá őtet alítván (vélvén), hogy e^h szent pispök gyönyörködnéjek aféle pompaságba.“ (Debreczeni Legendásk. 104. l.). *Nagy udvarban nehéz remetének lenni.* (Km.). *Nagy udvarokból is mentek mennyországba.* (Km.).

„Egy dolmányt, egy mentét választ csak magának,
Ebbe szokta mutatni magát udvarnak.“

Gr. Zrínyi M. (Zrínyi halála. XV. Ének).

4) Régebben jelentett udvarbiróságot is, innen Szabó Dávidnál is eléjönnek: *udvart* (udvari törvényt) *állani, udvart hirdetni, összehivni az udvart. Ott van gonosz udvar, ahol nincs igazság.* (Km.). 5) Kölcsönözött idegen szójárás szerint jelent nagy urak, vagy hölgyek körüli tisztelgést, hódulatot. Ezen értelmen alapulnak a következő kifejezések: *udvarol, udvari, udvariság, udvarias, udvariasság*, melyeket l. saját rovataik alatt. 6) Hajósoknál a hajófödélzet, mely a két bástya (Back és Schanze) között marad. (Kuhl des Schiffes. Kenessey A.). Régiesen, pl. a Góry-codexben: *odvar.* „Az mennyei odvar“ (Régi Magyar Nyelvemlékek IV. K. 63. lap.).

„Hát valának nékik (némelyek) nagy csudába
Hogy Budának menden utczájába
Jelennen királnak odvarában
Látják török népeth kazdagh ruhában.“

Ének a XV. századból. (Századok. 1872. 15. l.)

Az idegen nyelvek közől egyezik vele a zend (ó baktriai) *dvara*, szanszkrit *dvára*, az ékiratokban *dhuvara*, melyektől származik a persa *dar*, 1) am. porta, janua; 2) aula stb. (Vullers); továbbá a szláv *dvor*, melyről megjegyezhető, hogy egy eredetünek látszik az ajtót jelentő *dvere* szóval; ide tartoznak a német *Thor Thüre*, a góth *daur*, hellen δύρη v. δύρα stb. melyek ajtót, kaput, illetőleg ajtó- v. kapuüreget stb. jelentenek. Az *udvar* szó alapfogalmánál fogva mint üreget, öblöt képező zárt tér, saját nyelvünkből is elemezhető, mint Kresznerics és Döbrentey is vélekednek, s törzse szeréntök azon *udu*, mely máskép: *odu* v. *adu*, honnan a régies és tájdivatos *odor* vagy *udor* jelent üreget, különösen a székelyeknél jelenti a csűrben kétfelül azon ürességet, hová a gabonát rakják; tehát ‚udvar‘ v. mint föntebb ‚odvar‘ (=uduar Anonymusnál is, mint alább) képeztetésre hasonló volna a *bog, av, med, fegyv* (fegyő, fegyü), *csöm, söm* gyökökből képződött *bogar, avar, meder, feyyver, csömör, sömör* stb. származékokhoz. Figyelmet érdemel, hogy az ‚udvar‘ szó első részéhez (udv v. udu) hasonlít különösen a kalmuk *öden* (Thüre, Pforte. Jülg.) és a mandsu *uden* (Herberge, öffentliches Gebäude. Gabelencz.)

Anonymusnál is, mint érintők, *uduor*, kinél mint helynév eléjön *Hymusuduor*, melyet Szabó K. *Hímös udvar*-nak ír. „Említett Tarczal (Turzol) pedig Árpád vezér kegyelméből azon hegy tövében, hol a Bodrog a Tiszába szakad, nagy földet szerze, s azon helyen földvárat építe, melyet most jelenben *Hímös udvar*-nak neveznek.“ Szabó K. fordítása, ki a föntebbiekre ezt jegyzi meg: „E vár helyét szerzőnk oly pontosan meghatározza, hogy azt minden legkisebb kétségen kivül a tokaji várral egynek kell vennünk. Nevezetes — mondja tovább — hogy szerzőnk a *Hímes udvar* nevet az ő korában divatozottnak állitja, s így mintegy hallgatva elismeri, hogy annak előbb más neve volt. E név a szláv *Sztokaj* (víz-szakadás), melyet a magyar ajak könnyebb kimondás végett *Tokaj*-já egyszerüsített.“ Azonban Jancsovics István Szláv-magyar Szótárában csak *sztok* van ‚összefolyadék‘ jelentéssel. Véleményünk szerént Tokaj a legegyszerübben s a helynek megfelelőleg a mongol *tokhai* (Mándy Istvánnál is a mult század végén eléjön: „nunc *Tokai*“) am. könyök. V. ö. TOKAJ (1). *Tarczal* (Anonymusnál *Turzol*) szintén mongol név, (l. TARCZAL), mint a legtöbb

régi magyar és hún nevek; lásd ennek még némely példáit SZEMÉLYNÉV, TÖMLŐ, UGEK stb. alatt.

UDVAR, (2), ÚJ—, falu Szala m.; helyr. *Udvar-ra, —on, —ról.*

UDVARABLAK, (udvar-ablak) ösz. fn. Ablak az épületen, mely az udvarra szolgál, különböztetésül a másfelé, p. utczára, kertre nyiló ablakoktól.

UDVARAJTÓ, (udvar-ajtó) ösz. fn. Ajtó, mely a ház oldaláról az udvarba nyilik, különböztetésül a más térre, pl. utczára, kertre nyíló ajtótól.

UDVARBIRÓ, (udvar-biró) ösz. fn. A Nádorcodexben Toldy F. szerént am. udvarmester. Némelyek véleménye szerént a német *Hofrichter* szó szerénti fordítása, mely magyarosan: tiszttartó.

UDVARD, faluk Baranya, Komárom és Sopron m.; helyr. *Udvard-ra, —on, —ról.*

UDVARDI, falu Bihar, puszta Veszprém m.; helyr. *Udvardi-ba, —ban, —ból.*

UDVARFALVA, erdélyi falu Maros székben; helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

UDVARHÁZ, (udvar-ház) ösz. fn. Molnár A. szerint hajdan jelentett nemes uri házat, nemes telket.

UDVAR HAZUGJA, régiesen am. csélcsapó, ki abból él, hogy egyik vagy másik előkelő udvarban az embereket hazugságokkal ámitja.

UDVARHELY, (1), (udvar-hely) ösz. fn. 1) Főuri, vagy fejedelmi lakhely. 2) Nagyobb községekben, városokban fekvő egyes kisebb nemesi lak és telek, ideértve a telek külsőségeit is, mely telek azonban a régi magyar államjog szerént, némely úgynevezett királyi haszonvételi, u. m. bor- és húsmérési, s malomhasználási jogokkal is birt. (Curia). „Panaszolkodnak énnekem az páni nemes népek miel (mivel) hogy kemed sokra róttha volna öketh ők penég (pedig) azt megbizoníthanák ispánnyokkal (ispánjokkal), hogy egy nemes udvarhelynél többről nem fizettenek. Levél 1549-ből. (Szalay Ág. 400 m. l. 62. l.) 3) Székelyszék neve Erdélyben.

UDVARHELY, (2), falu Somogy, puszták Nógrád m.; SZAMOS—, falu Közép-Szolnok m.; SAJÓ—, erd. falu Belső-Szolnok megyében; SZÉKELY—, mváros Udvarhely székben; VÁMOS—, v. OLÁH— falu Küküllő m.; helyr. *—hely-re, —én, —ről.*

UDVARHELYES, (udvar-helyes) ösz. mn. Kinek udvarhelye, azaz, nemesi háza és telke van. *Udvarhelyes urak, nemesek.* V. ö. UDVARHELY, 2).

UDVARI, (1), (udvar-i) mn. tt. *udvari-t,* tb. *—ak.* 1) Udvarban levő, ahhoz tartozó. *Udvari kert. Udvari szín.* 2) Bizonyos főúri vagy fejedelmi udvarhoz tartozó; ott létező; előforduló; abban hivatalt, szolgálatot viselő. *Udvari pap, káplán, tiszt, orvos. Udvari hölgy. Udvari ember. Udvari bál. Udvari ebéd. Udvari gyász. Udvari kápolna. Udvari nép. Udvari szakács, kertész, ajtónálló, inas, kocsis. Udvari cselédség, őrség. Udvari bolond.* Néha csak czím. *Udvari tanácsos. Udvari szállító. Udvari festő, fényképész, gyógyszerész, kocsigyártó* stb. 3) Udvari életre vonatkozó, azzal bizonyos viszonyban levő. *Udvari élet, szokások. Az udvari élet nemcsak borsos kalácsot, hanem kenyérhajat is ad.* (Km.). *Udvari dísz, pompa. Udvari cselszövények. Udvari kegyelem, esős idő*; némelyek szerént: *udvari kegyelem, álom.* (*Km.*). 4) Müvelt, finom társalgásu. *Udvari bánásmód. A ki mód nélkül udvari, nem udvari.* (*Km.*)

UDVARI, (2), faluk Szatmár, és Tolna m.; BALATON— falu, Szala m.; helyr. *Udvari-ba, —ban, —ból.*

UDVARIAS, (udvar-i-as) mn. tt. *udvarias-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* A finomabb udvari társalgás szokásait követő, gyakorló. *Udvarias magaviselet, bánásmód, tisztelgés.*

UDVARIASAN, (udvar-i-as-an) ih. A finomabb társalgás szabályai és szokásai szerént.

UDVARIASKODÁS, (udvar-i-as-kod-ás) fn. tt. *udvariaskodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Finomabb társalkodási szokások gyakorlása.

UDVARIASKODIK, (udvar-i-as-kod-ik) k. m. *udvariaskod-tam, —tál, —ott.* Udvarias, finom társalgási szokásokat gyakorol; udvarias ember módjára viseli magát.

UDVARIASSÁG, (udvar-i-as-ság) fn. tt. *udvariasság-ot,* harm. szr. *—a.* Az udvaroknál divatos, finom társalgási tulajdonság.

UDVARIATLAN, (udvar-i-at-lan) mn. tt. *udvariatlan-t,* tb. *—ok.* Müveletlen, pórias, durva társalgásu; mások irányában gyöngédtelen, nem előzékeny magaviseletü; a finomabb társalgás szokásaiban avatatlan.

UDVARIATLANSÁG, (udvar-i-at-lan-ság) fn. tt. *udvariatlanság-ot,* harm. szr. *—a.* Az udvarias viseletnek, társalgási módnak hiánya; mások iránti gyöngédtelenség; nyers müveletlenség. stb.

UDVARI BOLOND, régebben az előkelők s fejedelmek udvaraiban is élősködő tréfás személy, kinek meg vala engedve a társalgást, különösen vendégeskedéseknél, élczeskedéseivel vidítgatni s élénkíteni, melyek ha néha nyersen ütöttek is ki, nehezen nem vétetének.

UDVARILAG, (udvar-i-lag) ih. 1) Udvari módon, mint főudvaroknál szokás. 2) A finom társalgás, nyájasság szabályai szerint; udvariasan.

UDVARIS, (udvar-i-s) l. UDVARIAS.

UDVARISÁG, (udvar-i-ság) fn. tt. *udvariság-ot,* harm. szr. *—a.* Finom, müvelt, gyöngéd, nyájas társalgási tulajdonság.

UDVARIVÁR, (udvari-vár) ösz. fn. Vár, vagy várforma fejedelmi, vagy főuri lak.

UDVARKA, (udvar-ka) kics. fn. tt. *udvarká-t.* Kicsi, szük öblü udvar.

UDVARKAPU, (udvar-kapu) ösz. fn. Kapu, mely udvarba vezet, különböztetésül másféle, pl. *kert-, vár-, városkaputól.*

UDVARKODIK, helyesebben és szokottabban l. UDVAROLGAT.

UDVARKÖLTSÉG, (udvar-költség) ösz. fn. A fejedelmi udvar fentartására határozott költség. (Civilliste).

UDVARLÁS, (udvar-ol-ás) fn. tt. *udvarlás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Finomabb szolgálattevés, mely által valakinek udvarolunk. V. ö. UDVAROL.

UDVARLÓ, (udvar-ol-ó) mn. és fn. tt. *udvarló-t*. Aki másnak nyájas, finom, gyöngéd szolgálatot tesz. Különösen, ki a hölgyek körül forgolódik, azokat mulattatja, kényelmökre valamit tesz stb.

UDVARMESTER, (udvar-mester) ösz. fn. A fejedelmi, vagy főuri udvar egyik főtisztje, ki az egész udvarnépre fölügyel. *Főudvarmester*.

UDVARNAGY, (udvar-nagy) ösz. fn. l. UDVARMESTER.

UDVARNÉP, (udvar-nép) ösz. fn. A fejedelmi vagy főuri udvarhoz tartozó tisztek és szolgák együtt véve.

UDVARNOK, (1), (udvar-nok) fn. tt. *udvarnok-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Széles ért. előkelő udvari szolga valamely fejedelem mellett. 2) Szorosb ért. *királyi udvarnok* (aulae regiae familiaris), a régi magyar királyok alatt, és jelennen is, udvari ranggal, és bizonyos kiváltságokkal diszített személy, ki bizonyos innepélyek alkalmával udvari, nevezetesen asztalnoki szolgálatot tesz, minek czimeréül diszöltönyén ezüstbojtos villát visel, valamint a cs. kir. kamarás arany bojtos kulcsot.

UDVARNOK, (2), faluk Nyitra, Tolna, Szala, Hont m., KIS—, NAGY—, Pozsony m. helyr. *Udvarnok-ra*, *—on*, *—ról*.

UDVAROL, (udvar-ol) önh. m. *udvarol-t*. Tulajdonitó ragu viszonynévvel am. valakinek tisztelgési, kedveskedési, finomabb társalgási szolgálatot tesz. *Nagy uraknak, hölgyeknek udvarolni*.

„Királnak ékesen odvarlani.“

Ének a XV. száz.-ból. (Századunk. 1872. 15. l.)

UDVAROLGAT, (udvar-ol-og-at) gyak. önh. m. *udvarolgat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *udvarolgass*. Gyakran vagy folytonosan udvarol valakinek.

UDVARONCZ, (udvar-oncz) fn. tt. *udvaroncz-ot*, harm. szr. *—a*. Megvető ért. hizelkedő udvari kegyencz.

UDVARSZÁLLÁS, falu Krassó m., helyr. *—szállás-ra*, *—on*, *—ról*.

UDVARSZERŰ v. —SZERÜ (udvar-szerű) ösz. mn. Udvari szokásokhoz alkalmazott, azokkal egyező.

UDVARSZERŰLEG, v. —SZERÜLEG, (udvar-szerüleg) ösz. ih. Főuri vagy fejedelmi udvarban divatozó szokás, mód, szabály szerint.

UDVARTARTÁS, (udvar-tartás) ösz. fn. Udvari tisztekből és szolgákból álló fejedelmi vagy főuri háztartás.

UDVARTELEK, (udvar-telek), ösz. fn. l. UDVARHELY, (1), 2).

UDVAS, l. ODVAS,

UG l. UGH.

UGAJ, UGÁL, puszta Somogy m. helyr. *Ugaj-ba* v. *Ugál-ba*, *—ban*, *—ból*.

UGAR, fn. tt. *ugar-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*, v. *—ja*. Oly szántóföld, melyet a terménynek betakarítása után a jövő év őszeig, tehát egy évig veteményezetlenül heverni, pihenni hagynak, azonban tavaszon és nyáron át rendesen háromszor, néhutt négyszer is felszántják, s igy készitik elé a következő vetéshez. Különösen hol a vetést három szántás előzi meg, ott az ugarföldet először tavasz végén, másodszor nyár derekán s utoljára a vetés előtt szokták fölszántani; az első szántás neve: *ugarolás*, a másodiké: *forgatás* v. *keverés*, a harmadiké *vető szántás* v. *vető alá szántás*. *Ugarokon legeltetni a nyájakat. A volt urbéri földek egy részét ugarnak szokták vala hagyni. Ugarba vetett gabona.* Különbözik tőle némileg: *parlag*, mely több ideig miveletlenül hagyott földet vagy szőlőt is jelent. *A tartós háboru alatt parlagon heverő telkek. Parlagon hagyott homokbuczkák.* „Parlag nagy részént Hunnia földe s ugar.“ (Virág B.)

Sokak véleménye szerint szláv eredetű szó, mert szerintök szerbül szintén *ugar*, s cseh és szlovák nyelven Miklosich szerént *úhor*, mely Stephanovics Vuk értelmezése után vetésre feltört, és a nap átmelegítésének kitett föld, áll t. i. az az igekötő *u*, és égetésre, tüzre vonatkozó *gar*, *hor* elemekből. Azonban szintén figyelmet érdemel, hogy a mongolban *ukhori-* ige am. harken, rechen, mit der Harke oder dem Rechen ausscharren, francziául: gratter la terre avec un rateau; ramasser avec un rateau les herbes en un monceau; tehát am. a földet gereblye-féle eszközzel felvájni, a fűvet egy csomóba összekaparni és igy általában a mivelés, illetőleg vetés alá elkésziteni; s épen ez a czélja az ugaron hagyásnak, és *ugarol-ni* a magyarban is épen azt teszi: feltörni a földet, mely jelentést épenséggel nem az *ol* képzőből, hanem az egész szótól magyarázhatjuk vagy meríthetjük; a föntebbi szónak pedig még egyszerübb törzse: *uko-*, ausgraben, aushöhlen; fouir, creuser la terre, déterrer. Figyelmünket még inkább fokozza az, hogy *eke* is, melyet általán a német „Egge“ szóból származottnak hisznek, a mongollal egyezik, t. i. mongolul: *böke* (Schmidt átirása szerént) v. *büke* (Kowalewszki átirása szerént) am. Pfluggestell. *Szántani, számlani* szóról pedig még nem hallottuk, hogy az árja eredetü volna. Tehát *ugar, eke* is altaji eredetüeknek mutatkoznak.

UGARFÖLD, (ugar-föld) ösz. fn. Ugarnak hagyott szántóföld. V. ö. UGAR. *Ugarföldeken legeltetni a barmokat*.

UGARGABONA, (ugar-gabona) ösz. fn. Oly szántóföldön termett gabona, mely előbbi évben ugarként hevert. Néha az ugarban magától termett gabona.

UGARHÓ v. —HÓNAP, (ugar-hó v. —hónap) ösz. fn. Nyárelő hava, melyekben ugarolni szoktak vagyis az ugart fölszántani szokták. Némelyek által a mezei munkától vett kifejezés.

UGARI, (ugar-i) mn. tt. *ugari-t*, tb. —*ak*. Ugarföldben termő, létező. Ugarról nevezett.

UGARI MÜGE, a müge neméhez tartozó növényfaj; szára ágas-bogas; virági az ághegyen nyeletlenek, csoportosak; levelei csillagosak, 6—8 egy gyürűben; magvai simák. (Asperula arvensis). Népies neve: *békaragadály*.

UGARLÁS, l. UGAROLÁS.

UGAROL, (ugar-ol) áth. m. *ugarol-t*. Az ugart vagyis ugarnak hagyott földet feltöri, fölszántja. (Szabó D. — Agrum proscindere. Molnár A.) T. i. a pihenni hagyott földet először *ugarolják*, másodszor *forgatják* v. *keverik*, harmadszor (néhutt t. i. roszabb talajban negyedszer) *vető alá szántják*. V. ö. UGAR.

UGAROLÁS, (ugar-ol-ás) fn. tt. *ugarolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Első szántás, melyet az ugarföldben tesznek. A második *keverés* vagy *forgatás*. V. ö. UGAROL.

UGARON, (ugar-on) ih. Pihenés végett szántatlanul hagyva. *A határnak egy harmadát ugaron hagyni. Ugaron hever a föld.*

UGARROZSNOK, (ugar-rozsnok) ösz. fn. Növényfaj a rozsnokok neméből; bugája bókoló, pongyola; füzérkéi öt-hat viráguak, simák; ondói fehér szélűk, néha kalászosak, néha kalásztalanok. Az ugarföldeken szeret tenyészni. (Bromus arvensis).

UGARSZÁNTÁS, (ugar-szántás) ösz. fn. l. UGAROLÁS.

UGARSZIGORÁLL, (ugar-szigoráll) ösz. fn. Növényfaj, az egyvirágu és kocsányos szigorállok alneméből; levelei alig nyelesek, csipkések, szivesek, szárai henyélők, szőröskék; csészelevelei egyenetlenek. (Veronica arvensis).

UGARTÖRÉS, (ugar-törés) ösz. fn. Első szántás az ugarként hevert földön, gyeptörés.

UGAT, (u-og-at) önh. m. *ugat-tam*. —*tál*, —*ott*, par. *ugass*. Szoros ért. ugat a kutya, midőn fenhangon kiált; szélesb ért. mondják más kutyanemückről is, um. rókákról, farkasokról. V. ö. SZÜKŰL, VONYÍT, TUTUL, CSAHOL. Ugat a kutya, midőn idegent jönni lát, midőn megharagszik, midőn valamit gyanít stb.

A komondor nem sokat törődik, ha megugatja is a kis kutya. Az eb a lánczon ugathat, de nem haraphat. (Km.). *A halál kutyáji ugatnak belőle*, tüdővészben köhög. Képes kifejezéssel am. másokat haragos kutya módjára rágalmakkal illet, megszól, rútul perlekedik. *Ne ugass! Mit bánom én, hadd ugasson. Mocskos nyelvével minden embert megugat, leugat.* Továbbá népies nyelven mondják üres, éhes, korgó gyomorról. *Ugat a gyomra.* A mongol *khucza-* (=ugat) törzs közelebb a ‚kutya' szóval egyezik.

Eredetre nézve hangutánzó, s alaphangja a tompa *u* (*k* előhanggal: *ku*), mely a *kutya*, (*kuvasz*), és mongol *khucza* szókban is rejleni látszik. A *gat* (=og-at) összetett képző.

UGATÁS, (u-og-at-ás) fn. tt. *ugatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A kutyának rendes kiáltása, melytől különbözik a *szükülés*, *vonyitás*, *tutulás*, *nyöszörgés* stb. *Ebugatás nem hallik mennyországba.* (Km.)

UGEK, személynév. Anonymus szerint Almus apja. Szabó K. *Ögyek*-nek irja. Meg fogja engedni az olvasó, hogy a mongol nyelvből az egész családot értelmezhessem. A mongolban *ügek* Kowalewski szerént am. rőzse, nyaláb, csomó; különösen áldozati rőzse v. csomóvessző v. fű v. gyapju áldozás végett a szellemeknek. Neje volt Anonymus szerént *Emesu*, melyet Szabó K. *Emes*-nek ír. A mongolban *eme* nőt, feleséget jelent, s a mandsuban anyát; továbbá amott *emege* v. *emegen* am. nagyanya, emitt *emeke* am. napa (Schwiegermutter). Emesről Anonymus azt írja: filia *Emedubeliani* ducis, Szabó K. fordításában: *Önedbeli* vezér leánya. A mongolban *önetü* v. *önetei* am. becses, nagybecsü, (couteux, prétieux, de haut prix), *önen* főnévtől, mely am. becs, érték stb. végre a mongolban *bele* am. erő (vigueur, force, szanszkritul: *bala*); a —*belianus* végezet lehet a magyar *beli* is, minthogy Anonymus néha a végzeteket magyarosan írja, mint Szabó K. is vélekedik, s akkor *önetü* lehet helynév. Végre *almasz*, vagy mint Bálinth Gábor irja: *almusz* a mongolban bűvöst jelent.

UGH, puszta Veszprém m., TISZA—, falu Heves m., helyr. *Ugh-ra*, —*on*, —*ról*.

UGLES, puszta Baranya m. helyr. *Ugles-re*, —*én*, —*ről*.

UGLYA, falu Marmaros m., helyr. *Uglyá-ra*, —*n*, —*ról*.

UGOCSAMEGYE, UGOCSAVÁRMEGYE, (Ugocsa-megye v. —vármegye) ösz. fn. Magyarország tiszántuli kerületében fekvő vármegye, Szatmár, Máramaros és Beregmegyék között. *Ugocsa*, mint általán a vármegyék nevei, magában is használtatik.

UGOD, falu Veszprém vármegyében, helyr. *Ugod-ra*, —*on*, —*ról*.

UGOR, önhatólag használva; l. UGRIK.

UGORDÁS, (mint *játszodás*), fn. l. UGRÁS. „Ugordást segitő rúd" (Gewichtstange der Springer. Molnár A.); l. UGRÓRÚD.

UGORDIK, l. UGRIK. A *d* oly közbevetett betű, mint *játszodik* (játszik) szóban. Eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál; *leugordik* Káldinál.

UGORDÓS, l. UGRÓS.

UGORGYÁN, fn. tt. *ugorgyán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szalavármegyében Lenti táján így nevezik a szivárványt. Nevét talán képes kifejezéssel onnan kapta, hogy a feléje közeledni akaró elől mindig tovább halad, s mintegy odább ugrik. Hasonló képes kifejezés a palóczoknál divatos *bábabukra*.

Alakra hasonló a *toporján*, *bojtorján*, *tátorján* szókhoz. T. i. Szalában a *j* helyett *gy-t* szeretnek ejteni.

UGORKA, l. UBORKA.

UGORKAÁGY, UGORKAMAG stb. l. UBORKAÁGY; UBORKAMAG stb.

UGORKÁS, UGORKASALÁTA stb. l. UBORKÁS, UBORKASALÁTA stb.

UGORNYA, falu Bereg m., helyr. *Ugornyá-ra, —n, —ról.*

UGRA, falu Bihar és Heves m.; erdélyi falu Küküllő m.; SZÁSZ—, Kőhalom székében; helyr. *Ugrá-ra, —n, —ról.*

UGRACZ l. UGRÓCZ.

UGRÁL, (ugr-ál) önh. m. *ugrál-t.* Gyakran, vagy folytonosan ugrik v. szökik, szökdös. *Ugrál mint a kecskebak, mint a szarka. Jó kedvében ugrál. Ugrálva tánczol.* Azon gyakorlatos igék osztályába tartozik, melyek *ál él* képzővel alakulnak, mint: *dob dobál, hál hálál, jár járál, men menél.* V. ö. UGRIK.

UGRÁLÁS, (ugr-ál ás) fn. tt. *ugrálást*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gyakori vagy folytonos ugrás, szökdösés.

UGRÁLGAT, (ugr-ál-og-at) gyakor. önh. m. *ugrálgat-tam, —tál, —ott*, par. *ugrálgass.* Folytonosan és némi könnyüséggel, vagy aprózva ugrál. *A jó kedvü kis fiuk ugrálgatnak.*

UGRÁNCS, (ugr-áncs) fn. tt. *ugráncs-ot.* Ugráló, szökdelő víg gyermek.

UGRÁNDOZÁS, (ugr-ánd-oz-ás) fn. tt. *ugrándozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gyakori, kivált jó vidám kedélyből származó ugrás. V. ö. UGRÁNDOZIK.

UGRÁNDOZIK, (ugr-ánd-oz-ik) k. m. *ugrándoz-tam, —tál, —ott*, par. *—zál.* Gyakran ide-oda ugrál, jó kedvében szökdös, mint a jó kedvű gyermekek. Képeztetésre és alapértelemre hasonló hozzá *ficzkándozik.* Molnár Albertnél eléjön fölös gyakoritással *ugrándozdogál* is.

UGRÁNY, (ugr-ány) fn. tt. *ugrány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* v. *—ja.* A természetrajzban a cziczkányok neme alá tartozó állatfaj, Egyiptomban, Arabiában és Sziberiában, mely nagyságra a patkányhoz hasonló, és nyúlfejü; mezőkön lakik, és hosszu hátulsó lábszárai levén nagyokat ugrik. (Mus jaculus.)

UGRÁS, (ugr-ás) fn. tt. *ugrás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az állatnak azon mozgása, midőn rugalmas inainál, tagjainál fogva bizonyos magasságra fölveti magát, vagy a levegőbe fölemelkedve némi távolságra szökik, leesik, lebukik. *Veszedelmes, halálos ugrás. A mesébeli táltosló három ugrással czélhoz ér. Elvétette az ugrást.* (Km.), nem oda jutott, a hová szándoka vala. A vadászoknál *ugrásban* (felugrásban) *lőni*, akkor lőni, midőn a vad fektéből fölpattan. Átv. oly haladás neme, mely a közbeeső tárgyakat mintegy elmellőzve (átugorva) siet bizonyos czélra. *Nincs ugrás a természetben.* (Km.) Non datur saltus in natura). V. ö. UGRIK.

UGRASZT, (ugr-asz t) áth. m. *ugraszt-ott*, par. *ugraszsz*, htn. *—ni* v. *—ani.* Ugrásra kényszerit, sürget, ösztönöz; különösen fenyegetés vagy ijesztés által felszöktet, s megfuttat. *Kiugrasztani a nyulat a bokorból. Megugrasztani a tolvajokat.* Néha egyezik vele *ugrat*, pl. úsztatáskor a juhokat *beugrasztják* v. *beugratják* a vizbe. A csintalan fiukat *megugratták* v. *megugrasztották.* De néha föl nem cserélhetők, pl. jól van mondva: *a lóval átugratni az árkot*, de nem szoktuk mondani: *átugrasztani*; noha ‚ugraszt' hatása rendesen csak élő lényekre, ‚ugrat' szóé pedig élettelen tárgyakra is vonatkozhatik. ‚Ugraszt' azon *aszt eszt* képzőjü igék osztályába tartozik, melyek *ik*-es igékből képződnek, milyenek: *válik választ, múlik mulaszt, ömlik ömleszt* stb. V. ö. UGRAT; UGRATÁS.

UGRASZTÁS, (ugr-asz-t-ás) fn. tt. *ugrasztás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által embert vagy más állatot ugrásra, illetőleg szökésre, megfutamodásra kényszerítenek. V. ö. UGRASZT.

UGRAT, (ugr-at) mivelt. m. *ugrat-tam, —tál, —ott*, par. *ugrass.* Eszközli, okozza, parancsolja, hogy az ember vagy más valami ugorjék. *Korbácscsal, sarkantyúval megugratni a lovat. Megugratom az ebet alattad*, (km.) azaz, veréssel megkergetlek, rád verek. *Árkot ugratni a lóval. A tánczban megugratni a leányt. A tekét föl-, kiugratni.* V. ö. UGRASZT.

UGRATÁS, (ugr-at-ás) fn. tt. *ugratás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valakit v. valamit ugratunk; különösen, midőn a lovaglók bizonyos téren, árkon, gáton neki rugaszkodva átszöknek. *Hangugratás* a nyelvtanban, midőn a szók a képzőjökben levő tompa rövid önhangzót (*o, e, ö*) némely újabb ragozáskor vagy képeztetéskor kilökik, pl. *hatalom* hatal-m-ak, *szerelém* szerel-m-ek, *köröm* kör-m-ök stb. A részletes szabályok a nyelvtanokba tartoznak.

UGRATÓ, (ugr-at-ó) részesülői mn. 1) A ki ugrat. 2) A mértékes verselésben úgynevezett láb, két hosszú tag közt egy rövid taggal: — ◡ — (creticus).

UGRATÓVERSENY, (ugrató-verseny) ösz. fn. A lóversenynek akkénti megnehezitése, hogy a futólovaknak utjokba helyezett több gátat, u. m. sövényt vagy korlátot kelljen átugornia; máskép: *akadályverseny, gátverseny.*

UGRI, (ugr-i) mn. tt. *ugri-t*, tb. *—ak.* Oly emberről mondják, ki fürgén, izegve mozogva szökdécsel. Néhutt *futi*-val összetéve: *ugrifuti.*

UGRIFÜLES. (ugri-füles) ösz. fn. Tréfás nyelven jelent nyulat, mint ugrándozó és nagy fülü állatot.

UGRIK, (ugr-ik) k. m. *ugr-ott*, v. *ugort*, htn. *ugrani* v. *ugorni*, par. *ugorjál* v. rövíditve: *ugorj.* 1) Szoros ért. mondjuk emberről vagy más állatról, midőn rugalmas inai, izmai, tagjai segedelmével nyugvó helyéből hirtelen kimozdúl, s bizonyos irányban és sebesen fölemelkedve odább szökik, elveti magát. Különféle irányu szökésre vonatkoznak az ily összetételek: *fölugrik, leugrik, félre, előre, hátra ugrik, kiugrik, beugrik, általugrik, visszaugrik, eléugrik. Ugrik mint a csik, mint a sajtkukacz. Örömében, jó kedvében nagyot ugrik. Vizbe ugrani. Az ablakon kiugrani. A szekérről leugrani. A zergék szikláról sziklára ugranak. Fölugrani a székre, padra, asztalra. Odább ugrani, megugrani, elugrani*, elszökni. *Tánczba ugrani. Visszaugrani* (a ruganyos testről mondják). *Árkot*

ugrani, az árkot átugrani. A száz tű hosszát átugrani, teljes erejében lenni. *Kútba ugrani. Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot.* (Km. önként folyó hexameterben). *Mindenkor legszebb hal volt az, mely kiugrott a hálóból.* (Km.). *Mérgében olyant ugrott, mint a hörcsök. Jó férj hóna alól ugrik ki a kövér menyecske.* (Km.). Átv. *kiugrott a szeme; majd kiugrik a bőréből, oly jó kedve van.* Áthatólag: *Elugrotta mint a péri leány a férjhez menést.* (Km.). 2) Him állatokra vonatkozva am. hág, meghág. *A csődör a kanczára ugrott.* Áthatólag: *A kos megugrotta a jerkét.* 3) Mondjuk folyó testekről, midőn a forrásból kifakadva, vagy valamely csövön felnyomulva magasra szöknek; innen: *ugró kút, ugró víz.* 4) Ugranak a rugalmas testek, midőn a nyomást visszataszitják. 5) Képes kifejezéssel, némely közbevetett dolgok elhagyásával, egymástól távolabb eső tárgyakra megy által. *A kérdésnek némely pontjain átugrani.* Áthatólag: *Épen azt ugrotta át, miben a dolog veleje fekszik.* Nyelvtani ért. *kiugrik* az önhangzó, midőn bizonyos ragok előtt kimarad, pl. álom, álmot, kotor kotrunk. Sándor I.-nál *kiugrott barát* am. kilépett barát, ki a klastromi életet ott hagyta.

Mennyiben a tulajdon értelmü ugrás az illető állati testnek fölemelkedését, magasra vetődését fejezi ki; az *ugrik* igében az emelkedés, magasság alapfogalma látszik rejleni; honnan valószinüleg gyaníthatni, hogy gyöke eredetileg *ur* v. *or* azon *r* gyökhangu szók osztályába tartozik, melyek magasságra vonatkoznak. V. ö. R gyökhang. E szerint *ugrik* hangvetés által *urgik*-ból származhatott. Ezt bizonyítja főleg a Vámbéry följegyzette csagataj *irga-mak* =ugrani. Egyébiránt Miklosich szerént régi szláv nyelven *igrati* am. ugrálni (salire, hüpfen). Alapfogalomban rokon hozzá a szintén átvetett *rúg*, minthogy a rúgás csakugyan a lábak fölugrása v. ugratása által történik. A rugalmas testek is, nyomás után előbbi helyzetökbe visszaugranak; innen Sándor I.-nál *visszaugró* =elasticus.

UGRÓ, (ugr-ó) mn. és fn. tt. *ugró-t.* 1) Aki v. ami tulajdon vagy átv. értelemben ugrik, honnan ezen összetételek: *ugrófű, ugróháló, ugrókút, ugróláb, ugrórúd.* 2) A sakjátékban azon lófejü bábok, melyek két szögleten mindjárt a tornyokon túl állanak. 3) Csárda neve Zemplénben.

UGRÓCZ, (1), (ugr-ó-cz) fn. tt. *ugrócz-ot.* Ugrándozó bohócz, alakos a nyilvános táncvigalmakban. (Harlequin.)

UGRÓCZ, (2), KIS—, NAGY—, faluk Bars, ZAY—, mváros Trencsén m.; erd. falu Doboka m.; helyr. *Ugrócz-ra, —on, —ról.*

UGRÓÉV, (ugró-év) szokottabban: *szökőév;* l. ezt; és V. ö. UGRÓNAP.

UGRÓFŰ, (ugró-fü) ösz. fn. A fájvirágok neme alá tartozó növényfaj népies neve; szára felálló, általlátszó, üres bélü, bötykös czikkelyü; levelei tojásdadok, virágfürtjei kétágúak. Tokjából leggyöngébb érintésre magvai kipattannak, honnan a neve. Máskép szintén népiesen *hozzám ne nyulj, engem ne bánts, üvegszáru fü*; Sándor I.-nál: *ugrógyökér*; növénytani néven: *üvegszáru fájvirág.* (Impatiens noli tangere.)

UGRÓHÁLÓ, (ugró-háló) ösz. fn. Bizonyos háló neme a madarászoknál, melynek kiterjesztett, s földre fektetett szárnyai a húzózsineg megrántására fölugranak és öszvecsapódnak.

UGRÓKÚT, (ugró-kút) ösz. fn. l. SZÖKŐKÚT.

UGRÓLÁB, (ugró-láb) ösz. fn. Némely állatok, p. nyulak, ugranyok, szökcsők, békák stb. hátulsó lábszárai, melyek különösen ugrásra alkotvák.

UGRÓNAP, (ugró-nap) ösz. fn. Szokottabban: *szökőnap*; l. ezt. Egyébiránt megjegyzendő, hogy *ugró-* v. *szökőnap* nem azt jelenti, hogy valamely nap kiugornék v. kiszöknék, hanem, hogy tova (egygyel tovább) ugrik v. szökik; igy *ugró-* v. *szökőév* is am. tova (egy nappal tovább) ugró- v. szököév.

UGRÓRÚD, (ugró-rúd) ösz. fn. Rúd, vagy dorong, vagy hosszú bot, melynek segedelmével az ugrálók tovább vetik, lóditják magokat. Molnár Albertnél: *ugordást segitő rúd.*

UGROS, (ugr-os) önh. m. *ugros-tam, —tál, —ott*; par. *—s.* L. UGRÁL.

UGRÓS, (ugr-ó-os) mn. tt. *ugrós-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Ugrani szerető; könnyen ugró; rugalmas. Mondják különösen tánczról, melyben ugrálni szokás, milyen a tótok ugrós (viszkots) táncza.

UGRÓVÍZ, (ugró-víz) l. SZÖKŐVÍZ.

UGY, l. ÚGY.

UGYÁM, l. ÚGYÁM.

UGYAN, (1), (ugy-an). 1) Határzó, mely által valamit mintegy rámutatva erősebben bizonyítunk, s helybeli, időbeli, vagy másnemü azonosságára mutatunk. *Ugyanott álltam én is, ahol ő. Ugyanarra mentünk mi is. Én is ugyanonnan jövök. Ugyanakkor láttalak mindkettőtöket. Ugyanazért itt kell maradnod. Ugyan úgy történt, mint irják. Mi is ugyan-annyian vagyunk, mint ti.* Ez értelemben a hasonlat vagy azonosság fogalmát erősbíti, s az *épen, szintén* határozókkal fölcserélhető, p. *épen* v. *szintén ott, épen arra, épen olyan, épen úgy, épen annyi* stb. 2) Nagyító jelentésü az ily mondatokban: *Ugyan* (v. *ugyancsak*) *megverték. Ugyan megjárta a szegény. Ugyancsak oda mondta, mi a szivén feküt. Ugyan derék, ugyan szép, ugyan jó.* 3) Gúnyos jelentésü ilyekben. *Ugyan úgy-e? Ugyan megadtad neki. No ugyan szépen viselted magadat. Ugyan bizony érdemes is volt azért szólni. Ugyan vagyok* Molnár A. igy latinozza: resto, supersum, supersto, vivo. A mai nyelvszokás szerént talán igy mondanók: *megvagyok*, azaz, úgy ahogy élek, épen csakhogy vagyok v. élek. 4) Dorgáló vagy sürgető, vagy sürgetve kérő: *Ugyan miért jöttél oly későn? Ugyan ne boszonts! Ugyan mondd meg! Ugyan hallgass már! Ugyan menj pokolba! Ugyan hagyj békét! Ugyan mi kell még?* 5) Mint állító, engedő kötszó a vezérmondatban az erős hangsulylyal ellátott szó után áll, s az utómondatban *de, mégis, azon-*

ban, mindazáltal ellentétes vagy kivételező kötszók felelnek meg neki. *Én ugyan kértem őt, de nem hallgatott rám. Az öcsém ugyan eljött, de a hugom elmaradt. Ételei ugyan jók, de borai roszak.* Alig lehet kétség benne, hogy az *úgy* mint helyben hagyó, erősitő, bizonyitó szótól ered; s az *ú* megnyujtásával *úgyan* az ‚úgy' szóval egy jelentésü; alakulására pedig hasonló a *hogyan* szóéhoz ‚hogy' szótól, s *igyen* szóéhoz ‚így' szótól. V. ö. IGYEN; HOGYAN. Budenz J. felhozza rokonokul azon szókat, melyeknek jelentése igaz, való, pl. a finn *tote* (nominativ: *tosi*), *totta, todesti, tosin* (quidem; vere, serio), *totise* (verus, certus, verax, serius); észt *tõde* (veritas); lapp *tuoda* (komoly dolog, komoly v. nagy igyekezet); finnlapp *duot* (való, igaz; komoly dolog) stb. Megjegyezhetjük, hogy az ‚ugyan' szóhoz még közelebb járó de magashangu mongol *ünen* szintén azt teszi: igaz, való; valóság. A mandsuban *udu* egyik jelentése: obgleich, egészen egyezik az *ugyan* szónak 5) pont alatti jelentésével; ‚úgy' pedig a mandsuban *uttu*, v. *tuttu*, és ‚így' *ede*. V. ö. ÚGY.

UGYAN, (2) l. ÚGYAN.

UGYANAKKOR, (ugyan-akkor) ösz. ih. Egy valami mással azonos időben, egykorulag, épen akkor. *Ugyanakkor jött, midőn levelet irék neki. Én is ugyanakkor voltam Pesten, mikor ő.*

UGYANANNYI, (ugyan-annyi) ösz. mn. Menynyiségre egy bizonyos másikhoz hasonló. *Ugyanannyi jövedelme, pénze, juhai vannak, mint nekem. Ugyanannyi idő alatt jöttem vissza, mint mentem volt.*

UGYANAZ, v. UGYANAZON, (ugyan-az v. —azon) ösz. mutató névmás. Bizonyos határozott valaki v. valami, és nem más; épen az; a kérdésben levő dolog vagy személy maga. *Ugyanazt a házat vettem meg, melyet te ajánlottál volt. Ugyanazzal az emberrel háromszor találkoztam.* „Mastan is ugyanazont írhatom te kegy" (elmednek). Levél 1558-ból. (Szalay Ág. 400 m. l. 291. l.). Távolsági tárgyakra vonatkozik; ellenben a közelebbi tárgyakra vonatkozó: *ugyanez* v. —*ezen*. V. ö. UGYANAZONSÁG.

UGYANAZÉRT, (ugyan-azért) ösz. ih. Bizonyos meghatározott okból; nem másért, nem egyébért; épen annál fogva. *Ugyanazért jöttem én is, hogy közös ügyünkről értekezzünk.* Néha am. következésképen, tehát. *Ugyanazért ha vétettél, bünhödjél.*

UGYANAZON, v. —AZONOS, (ugyan-azon v. —azonos) l. UGYANAZ.

UGYANAZONNAL, (ugyan-azonnal) régies ih. Am. ugyanakkor. „Ő fölsége ugyanazonnal minket is kegyelmességébe, hívségébe és szárnya alá vött." Kassai magyar polgároknak panasza 1552-dik évben. (Régi M. Ny. II. Kötet. Vegyes t. 98. l.).

UGYANAZONOSSÁG, vagy —AZONSÁG, (ugyan-azonosság v. —azonság) ösz. fn. 1) A különfélének látszó dolog vagy személy ugyanegy léte, pl. ha valaki perben biróilag lefoglalt valamely tárgy iránt tulajdonjogot követel, be kell bizonyitnia az ugyanazonságot, vagyis, hogy amit követel épen az, ami lefoglaltatott. Igy ha valaki büntető perben áll, a birónak bizonyosságot kell tanuk által vagy másképen szereznie, hogy a perben álló épen az, ki a kérdéses bünös tettel vádoltatik. 2) Néha használtatik két különböző tárgyra is, melyek egymással igen nagy hasonlatosságot mutatnak. Erről mondja b. Eötvös J. „Tökéletes ugyanazonosság a világon nem létezik." (Gondolatok. 60. l.). 3) Bölcsészeti értelemben állapota vagy tulajdonsága valamely lénynek, melynél fogva annak tárgya a rávonatkozó eszmeképpel megegyezik. (Identitas). Másképen: *azonság, azonosság.*

UGYANCSAK, (ugyan-csak) ösz. ih. 1) Épen úgy, ugyanazon módon. 2) Erősen, derekasan. *Ugyancsak megdöngettük.* 3) A székelyeknél kérdőleg = úgy van-é hát? (Kriza J.); másképen: *ugyan úgy-e?*

UGYANENNYI, (ugyan-ennyi) ösz. mn. Épen oly számu, mennyiségü, mint ezen közellévő.

UGYANEZ, v. —EZEN, (ugyan-ez v. —ezen) ösz. mutató névmás. Élünk vele, midőn valamely közelebbi tárgyra határozólag rámutatunk. *Ugyanezt a könyvet keresem, nem azt,* v. *amazt.* V. ö. EZ.

UGYANEZÉRT, (ugyan-ezért) ösz. ih. E legközelebbi okból; v. közelebb levő dolog miatt. *Ugyanezért jöttem, nem másért.*

UGYANILY, v. —ILYEN, (ugyan-ily vagy —ilyen) ösz. mutató névmás. Egészen ilyen, szintilyen.

UGYANIS, (ugyan-is) ösz. kötszó. Élünk vele, midőn valamely előre bocsátott állitást bizonyos kimutató részletekkel, vagy példákkal akarunk fölvilágositani, vagy okokkal támogatni. *Hogy nem jó járatban vala, lehetett gyanitani; ugyanis többször megkerülte a házat, majd a cselédektől a házi körülményekről tudakozódott* stb.

UGYANITT, (ugyan-itt) ösz. helyhatározó. Ezen közel helyen, épen itten, nem amott, nem másutt. *Ugyanitt várlak meg holnap is. Ugyanitt már kétszer be akartak törni a rablók. Taval is ilyenkor ugyanitt ültem.*

UGYANNYIRA, (ugy-annyira) lásd ÚGYANNYIRA.

UGYANODA, (ugyan-oda) ösz. helyhatározó. Ama bizonyos határozott távolabbi helyre, nem ide, nem máshova, épen oda. *Ugyanoda sietek én is, hova ti. Szemeit ugyanoda szegzi, hová a többi nézők. Ugyanoda tedd vissza a könyvet, honnan elvetted.*

UGYANOLY v. —OLYAN, (ugyan-oly vagy —olyan) ösz. mutató névmás. Egészen olyan, szintolyan, épen olyan.

UGYANONNAN v. —ONNÉT, (ugyanonnan v. —onnét) ösz. helyhatározó. Ama határozott s bizonyos távolságban levő tájról, helyről, nem innen, nem máshonnan, épen azon helyiségről. *Budáról jöttök? Ugyanonnan jövünk mi is.*

UGYANOS, (ugyan-os) mn. tt. *ugyanos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. L. UGYANAZ.

UGYANOTT, (ugyan-ott) ösz. helyhatározó. Ama határozott távolabbi helyen vagy tájon, nem itten, nem másutt, épen azon helyen. *Ugyanott törött el a szekerünk, hol ti taval fölfordultatok.*

UGYANŐ, (ugyan-ő) ösz. személynévmás. Épen ő, szintén ő, kiről már előbb szólánk.

UGYANÚGY, (ugyan-úgy) ösz. módhatározó. Épen oly módon, mintegy másik, vagy mint máskor; hasonlóan, épen úgy, nem másképp. *Ugyanúgy jártam én is, mint ti.* Kérdőképen némi meglepetésre, csodálkozásra vagy kétkedésre vonatkozik. *Ugyanúgy?*

UGYANÚGYE? (ugyan-úgy-e) ösz. indulatszó. Élünk e kifejezéssel, midőn szóváltás közt némi gúnynyal, vagy olcsárolva, vagy roszalva kérdezünk valamit, pl. A. *Mikor fizeted meg már, a mivel nekem oly régen tartozol?* B. (daczosan) *Majd ha lesz.* A. *Ugyanúgy-e?*

UGYANVAGYOK, l. UGYAN alatt.

UGYANVALÓST, (ugyan-valóst) ösz. ih. A székelyeknél Kriza J. szerént am. ugyan valójában, még inkább. *Ha valaki, ő ugyanvalóst kitett magáért.*

UGYDE l. ÚGYDE.

UGYMINT l. ÚGYMINT.

UGY TATT v. TOTT, eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál. Mandsu nyelven: *tuttu* = úgy. l. ÚGY TAT.

UHOG, UHOGÁS, l. HUHOG, HUHOGÁS.

UJ, (1), származékaival s öszvetételeivel együtt, mint *ujonta, ujdon, ujoncz, ujság, ujságiró* stb. lásd ÚJ (1) stb.

UJ, (2), l. UJJ (2).

UJAK, falu Sáros m., helyr. *Ujak-ra, —on, —ról.*

UJAN; UJANTA l. ÚJAN, ÚJANTA.

UJBÓL l. ÚJBÓL.

UJDIVATU l. ÚJDIVATU.

UJDON; UJDONNAT stb. l. ÚJDON; ÚJDONNAT stb.

UJÉV v. UJESZTENDŐ l. ÚJÉV.

UJFALU; UJHELY; UJHOLD l. ÚJFALU; ÚJHELY; ÚJHOLD.

UJÍT; UJÍTÁS stb. l. ÚJÍT, ÚJÍTÁS stb.

UJJ, (1), gyöke *ujju, ujjong* szóknak és származékaiknak.

UJJ (2), v. ÚJJ, fn. tt. *ujj-at*, v. *újj-at*, harm. szr. *—a*; kicsinezve: *ujjacska*; személyragozva: *ujjam, ujjad*, tájdivatosan s némely régieknél: *ujj-om, —od*; a hosszu *ú* mindenütt maradhat. 1) Az emberi kéznek és lábnak öt felé vált hengerded, körmös végü s hajlékony görbülékeny részei. A kézen az első legvastagabbik *hüvelykujj* v. *nagyujj*, a második *mutatóujj*, továbbiak: *középujj, gyürüsujj* vagy *nevendékujj* vagy *nevetlen ujj* (ugyanezen utóbbi jelentéssel eléjön több nyelven mind az árja, mind az altaji nyelvcsaládban pl. szanszkrit nyelven: *anámán* [1) namenlos; 2) Ringfinger. Böhtlingk], mongol nyelven: *nere ügei khoroghon*), végre *kisujj. Lábujjakon és között növő tyúkszemek. Ujjait kinyújtani, behajtani. Ujjaival fogni, enni. Ujjait egymásba kulcsolni. Ujjal mutatni valakire*, mi gyakran a gúnynak jele. Valamint a testnek más nevezetesb részeiről, úgy erről is a közbeszédben és életben különféle átvitt értelmü szólásmódok és közmondatok divatoznak. *Úgy tudom, mint az öt ujjamat*, azaz, világosan, bizonyosan. *Akár az ujjaimon elszámláljam. Oly szelid, oly engedékeny, hogy akár az ujjadra tekerheted öt. Hosszú újjai vannak*, szeret csipni, lopni. *Ezt a hírt ujjából szopta*, maga költötte. *Nem szoptam az ujjamból. Ezt a kis ujjamtól tudom*, vagyis titkos módon jöttem rá. *Ujjaink sem egyarányosak* (v. *sem egyenlők*), különbségek vannak a természetben is. *Ujjai közt átnézni valamit*, engedékenynek lenni, úgy tenni, mintha nem látná. *Ujját szájára teszi*, hallgatásra int. *Oly jó izü volt, hogy az ujjamat is megszoptam utána. Ha ujjadat nyujtod neki, a kezedet is kivánja*, kevéssel nem elégszik meg, mindig többet zsarol. *Azt se tudja, hány az ujja. Mit egy ujjal bedughatsz, ne várj többet oda. Ennek a kisujja is többet ér, mint amaz egészen. Ujjat húzni valakivel*, ellenkező irányban működni, ellenkedni. „A maga idejében oly hatalmas egri püspök gr. Eszterházy Károlylyal is ujjat húztak a jezsuiták.“ Palóczy László (az országgyülésen 1840. apr. 23.). *Meztelen mint a kis ujjam*, melyen nem szoktak gyürüt hordani. *Úgy maradt mint a kis ujjam. Mit kisujjaddal elnyomhatsz, ne nyomd azt a nagygyal.* (Km.) Bibliai képes kifejezéssel jelent hatalmat. *Isten ujja. Istennek ujjával üzöm ki az ördögöket.* Luk. 11. 20. Káldi. — 2) Természetrajzi ért. mondják az állatok körmeiről, vagy lábaik egyéb végrészeiről, melyekkel ujjak gyanánt élnek. 3) Átv. bizonyos felső öltönyök derekához két oldalt oda varrott csőalaku részek, melyekbe a karokat ölteni szokás, németül: *Aermel*, kartakaró rész, latinul: *manica*, tótul: *rukáwa*, am. kézrevaló. *Mente, dolmány, köpeny, szür, üng ujja. Be van az én szüröm ujja kötve.* (Népd.) *Bő, szük, hosszú, rövid, lobogós ujjak. Borjuszáju üngujj*, széles. *Sip ujjú üng*, szük.

A kiejtésben e két szó *új* (novus) mn. és *új* (digitus, manica) fn. rendesen egyenlő hangzatu; mindazáltal a közösebb szokás, több régi irók nyomán is, oda látszik hajlani, hogy különböztetésül a ‚novus‘ *új* a ‚digitus‘ és ‚manica‘ *újj* v. *ujj* legyen. Egyébiránt a *val* névutóval is mindig csak *ujjal*, nem: *újjal*. Ami a rokonságokat illeti, legközelebb áll hozzá a mongol *üje* (íz, tag; francziául: articulation, jointure, emboitement; membre; Jülgnél: Glied, Mal). Rokonok továbbá Budenz J. szerént ‚digitus‘ jelentéssel a lapp *čute*, a finnlapp *čuvdde* az enare-lapp szójárásban *čuvdi*, osztják *tuj*, vogul *tul'e*, zürjén *čuń*; ‚manica‘ jelentéssel a lapp *soje* (szoje, *s*=*sz* a többi szóban is), *sasse*, finnlapp *soaǵa, soǵa*, az enare-lapp szójárásban *soaja* (szárny, ujj), finn *hiha, hia*; déli vogul *tajt, taut*, votják *sajas, saes*, zürjén *soj* (brachium), *sos* (manica) cseremisz *šokš*, mordvin *oža*.

UJJÁALAKITÁS; UJJÁALAKULÁS l. ÚJJÁALAKÍTÁS; ÚJJÁALAKULÁS.

UJJAL, (ujj-al) áth. m. *újjal-t*. 1) Ujjal tapogat, érint valamit. *Ujjalni az üteret.* 2) Bizonyos öl-

tönyhöz ujjakat varr, csinál. *Ujjalni a dolmányt.* Hasonlók hozzá: *fejel, talpal*, pl. csizmát.

UJJALÁS, (ujj-al-ás) fn. tt. *ujjalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés mely által valamit ujjalunk. V. ö. UJJAL.

UJJANTYÚ, (újj-an-tyú) fn. tt. *ujjantyú-t*, tb. —*k*. A *keztyű* hasonlatára képzett újabb szó, azaz, bőrből vagy más kelméből varrott tok, melyet az ujjra húznak, pl. midőn sebes. V. ö. KEZTYŰ.

UJJAS, (ujj-as) mn. és fn. tt. mint melléknévnél: *ujjas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ujjakkal, különösen ruhanemüekkel ellátott. *Ujjas köpeny, bunda, ruha.* 2) A növénytanban ujjas (digitatum) az olyan füzött levél, mely 5—7-ével nőtt egy közös nyél végére, mint a milyen a bokrétafa (aesculus) levele. Mint főnév tárgyesete: *ujjas-t*, többese: —*ok*. Erdélyben és Magyarország némely vidékein derékravaló rövid szabásu dolmányféle öltöny, ujjas mellény; különböztetésül az ujjatlan mellénytől.

UJJASDI, (ujj-as-di) fn. tt. *ujjasdi-t*, tb. —*k*. Ujjakkal üzött játéknem. *Ujjasdit játszani.* Képzőjét *di* más játéknemekre is alkalmazzák, mint: *bujósdi, szembekötősdi, katonásdi* stb.

UJJASFŰ, (ujjas-fű) ösz. fn. Népies neve a gyüszüvirág nemü növény egyik fajának, mely másképen szintén népiesen: *ujjfű, gyüszűfű*; növénytani néven: *sárga gyüszüvirág.* (Digitalis lutea).

UJJASHAL, (ujjas-hal) ösz. fn. A hasszárnyuak neméhez tartozó halfaj, melynek hasszárnyaiból rostos kinövések nyúlnak ki, s mintegy ujjakat képeznek. (Polynemus).

UJJASKEZTYŰ, (ujjas-keztyü) ösz. fn. Keztyű, melynek öt ujja van, különböztetésül oly keztyűtől, melynek csak hüvelykujja van.

UJJASMELLÉNY, (ujjas-mellény) ösz. fn. Derékravaló, mellényszabásu, ujjakkal ellátott melegebbféle téli öltöny.

UJJASRUHA, (ujjas-ruha) l. UJJAS alatt.

UJJÁSZERVEZÉS, l. ÚJJÁSZERVEZÉS.

UJJÁSZÜLETÉS, l. ÚJJÁSZÜLETÉS.

UJJÁTÉK, (ujj-játék) ösz. fn. l. UJJASDI.

UJJATLAN, (ujj-atlan) mn. tt. *ujjatlan-t*, tb. —*ok*. 1) A minek tulajdon értelemben vett ujja nincsen. *Megcsonkitott ujjatlan kéz, láb.* 2) A minek öltönyféle ujja hiányzik. *Ujjatlan köpeny, szűr, mellény.*

UJJBESZÉD, (ujj-beszéd) ösz. fn. Ujjakkal adott különbféle jelekből álló néma beszéd.

UJJDAD, (ujj-dad) mn. Az ujjhoz v. ujjakhoz hasonló alaku.

UJJFŰ, (ujj-fű) l. UJJASFŰ.

UJJÍZ, (ujj-íz) ösz. fn. Íz az ujjon.

UJJIZOM, (ujj-izom) ösz. fn. Izom az ujjban.

UJJMUTATÁS, (ujj-mutatás) ösz. fn. Tulajdon értelemben am. az ujjnak mutatása, vagy ujjal mutatás. Átv. ért. valamire vagy valaminek véghezvitele végett rövid figyelmeztetés. (Fingerzeug). *Ujjmutatásul szolgáljanak, amiket mondék.*

UJJNYELV, (ujj-nyelv) ösz. fn., lásd UJJBESZÉD.

UJJNYI, (ujj-nyi) mn. tt. *ujjnyi-t*, tb. —*ak*. Ami térmértékre nézve az ujjnak hosszához, magasságához, vagy vastagságához, vagy végre szélességéhez hasonló. *Ujjnyi hosszu vonal. Ujjnyi széles kés. Ujjnyi magas csizmasark. Ujjnyi vastag kolbászka. Két, három, négy, öt ujjnyi.* Szabatosabb mértéknyelven: *hüvelyknyi.* Hasonló alkatuak: *lábnyi, ölnyi, mérföldnyi* stb.

UJJONG, (ujj-ong) gyakor. önh. m. *ujjong-ott*, v. *ujjong-tam, ujjong-tál* stb. Széles jó kedvében igy kiáltoz: *ujju, ujju! ujjuju!*

UJJONGÁS, (ujj-ong-ás) fn. tt. *ujjongás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A széles kedvüek ismételt *ujju* hangokra fakadó kiáltása.

UJJONGAT; UJJONGATÁS, l. UJJONG; UJJONGÁS. Hasonló változatuak: *kurjong kurjongás* és *kurjongat kurjongatás.*

UJJRAKÁS, (ujj-rakás) ösz. fn. Azon mód, mely szerént kell a hangszeren játszónak ujjait együtt vagy egymásután elhelyeznie.

UJJSÁM, (ujj-sám) ösz. fn. A keztyüsök és keztyüárusok hengerded fából álló eszköze, melylyel a keztyűk ujjait tágabbra feszegetik.

UJJSZABÁS, (ujj-szabás) ösz. fn. Szabói munka, melylyel a ruhaujjat kiszabják.

UJJSZÁMÍTÁS, (ujj-számítás) ösz. fn. Számitás módja, melyet valaki ujjaival végez.

UJJSZÉLESSÉGÜ, (ujj-szélességü) ösz. mn. Olyan széles mint az ujj, értve különösen a kifejlődött nagy ujjat; néha az ujj ‚hüvelyk' helyett áll; tehát hüvelykszélességü. Rövidebben: *ujjnyi* v. *hüvelyknyi széles.* V. ö. UJJNYI.

UJJU! indulatszó, melyre a széles kedvüek, különösen tánczközben fakadni szoktak.

„Öszvetöröm magamat,
Kitöröm a nyakamat,
Még se hagyom magamat,
Ujju ju! ujju ju!"

Tánczvers.

UJJZSÁBA, (ujj-zsába) ösz. fn. Zsába az ujjakban. V. ö. ZSÁBA.

UJKOR l. ÚJKOR.

UJLAK l. ÚJLAK.

UJMAJOR l. ÚJMAJOR.

UJMÓDI l. ÚJMÓDI, illetőleg ÚJDIVATU.

UJNÉP l. ÚJNÉP.

UJOLAG; UJOLAN l. ÚJOLAG; ÚJOLAN.

UJOLAT l. ÚJÓLAT.

UJONCZ; UJONCZOZ stb.; l. ÚJONCZ; ÚJONCZOZ stb.

UJONNAN l. ÚJONNAN.

UJONOZ v. UJONZ l. ÚJONOZ.

UJONSZÜLÖTT l. ÚJONSZÜLÖTT.

UJONTAN; UJONTI l. ÚJONTAN; ÚJONTI.

UJOSLAG l. ÚJOSLAG.

UJPALÁNKA l. ÚJPALÁNKA.

UJRA l. ÚJRA.

UJSÁG; UJSÁGIRÓ; UJSÁGVÁGY stb. l. ÚJSÁG; ÚJSÁGIRÓ; ÚJSÁGVÁGY stb.

UJSZÁSZ l. ÚJSZÁSZ.

UJTÓ l. ÚJTÓ.

UJÚL; UJÚLÁS stb. l. ÚJÚL; ÚJÚLÁS.

UJVÁGÁS l. ÚJVÁGÁS.

UJVÁR; UJVÁROS; UJVIDÉK l. ÚJVÁR; ÚJVÁROS; ÚJVIDÉK.

UK, (1), l. UKK.

UK, (2), fn. tt. *uk-ot*, harm. szr. —*ja*. A székelyeknél Cserey Elek szerént am. nagy anya, különösen a mátkaé. Egyezik a régies *ük* főnévvel; lásd ezt.

—UK, magashangon —ÜK, (1) birtokos személyrag, *ok ök* helyett. Néha előfordul a régieknél is, pl. „Adajokat (adójokat) és szolgálatjukat az magyaroknak feljebb tették.“ Ismét: „Hogy senki házukra ne szállhasson.“ (Régi M. Ny. II. köt. Vegy. t. 101. l.). Döbrentei G. tanusága szerént ma is dívik Pest megye solti járásában, Baranya tájain, a Bácskában és Szeged körül. Gondosabb iróink szabályszerüleg akkor használják 1) midőn ugyanazon szónak többese is *ok ök* pl. szokásuk (többes: szokások), körük (többes: körök); 2), midőn a megelőző szótagban vagy szótagokban szintén *o ö* van, pl. lovuk (e helyett: lovok, noha a többes: lovak), örömük (e helyett: örömök, noha a többes örömek)

—UK, —ÜK, (2), igéknél előforduló személyrag, pl. vár-j-*uk*, mond-j-*uk*, kér-j-*ük*, izen-j-*ük*; várt-*uk*, mondott-*uk*, kért-*ük*, izent-*ük*. L. TÁRGYI RAGOZÁS és SZEMÉLYRAG alatt.

UKK, falu Szala m.; helyr. *Ukk-on*, —*ra*, —*ról*.

UKKONPOHÁR, UKONPOHÁR, (ukkon- v. ukon-pohár) ösz. fn. Újabb korban felmerült régi szó. Az 1867-iki Nyelvtudományi Közleményekben (340. s köv. ll.) zemplénhegyaljai több bevallási v. örökeladási (illetőleg csereszerződési) levél közöltetik, melyeknek végsoraiban áldomásivásról és *ukkon-*, egyszer *ukon-pohár*-ról is tétetik említés. Álljon itt egy példa 1660-ik évből a szerződés végéről: „Ennek nagyobb bizonyságára áldomását is ittuk, mellyet magára vállalván Puttonbergi Jánosné Mihalycho Judit asszony adott ételre fl. 1. bor just (iczét) 20, *ukonpohárt* just 2; volt az bornak itczéje d(enár) 12. *Ukkonpohármutató* volt Pávai Tamás.“ Hunfalvy Pál sejditése szerént az *ukkon* egy volna a finn hitregékben előforduló *Ukko* szóval, s a finneknél *Ukko pohara* a tavaszi ünnepen szokott szerepelni. E nézetet látszik támogatni Vámbéry Á., ki a Magyar és Török-tatár Nyelvegyezésekben felhozza az ujgur *ukan* és csagataj *ogan* (=isten) szókat. Azonban szintén ezen korból t. i. 1665-dik évből előjön Szalay Ágoston gyüjteményében a szomszéd Abauj megye Füzér községében kötött szerződés, melynek végén ez áll: „Melynek bizonyságára minekünk biráknak és polgároknak Tóth Márton mind áldomását, mind, kötőpoharát' 15 pénzes borból meghozatta és megadta.“ Látjuk, hogy itt egészen hasonló szerződésben ‚ukkonpohár' helyett ‚kötőpohár' azaz kötési vagy szerződési pohár áll, melynek az ‚isten' szóval semmi köze. Ha a mongol nyelvet veszszük segitségül — melyből fejthetők meg legtöbb avult szavaink — ezen nyelvben Kowalewski szerént *uughon* am. ital *uugho-khu* v. *ugho-khu* (=inni) igétől, tehát *ukkon-* v. *ukon-pohár* am. italpohár vagyis ivópohár; de a mondott igének úgy nevezett gerundiuma is: *ughon*, s ez kivált igemódositásoknál részesülői értelemmel birván am. ivó, honnan *ughon-pohár* szintén azt tenné: ivó-pohár; mi, ha úgy tetszenék, a legtermészetesb megfejtés volna.

UKLINA, falu Bereg m. helyr. *Ukliná-ra*, —*n*, —*ról*.

—UL, —ÜL, (1), névmódositó rag, pl. *palástul*, *feleségül*, *hibául*, *országul*, *vétkül*; l. —ÚL, —ŰL, (1).

—UL, magashangon: —ÜL, (2) igehatárzói képző; pl. *bolond-ul*, *gondatlan-ul*, *józan-ul*, *rosz-ul*, *esztelen-ül*, *illetlen-ül*; mint módhatárzó, megfelel e kérdésre: *hogyan*? l. —ÚL; —ŰL (2); és Előbeszéd. 139. l.

—UL, —ÜL, (3), igeképző; lásd —ÚL, —ŰL, (3).

ULÁSZLÓ, férfi kn. A lengyel eredetü Vladiszláv névből alakult, s magyarított szó, jelent *erős dicsőt*, v. *erős boldogot*. Hazánknak két ily nevü királya volt.

ULICS, falu Zemplén m.; helyr. *Ulics-ra*, —*on*, —*ról*.

ULM, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Ulm-ra*, —*on*, —*ról*.

ULTA, némely régieknél, pl. a Nádor codexben am. olta (az ulta=azolta).

—ULTATIK, —ÜLTETIK l. —ÚLTATIK.

UMAKK, fn. tt. *umakk-ot*, harm. szr. —*ja*. Fehér hasu sikló kigyó, melynek hasát pikkelyek borítják. (Coluber.)

UN, v. ÚN, önh. m. *un-t*. Származékaiban általános szokás szerint az *u* röviden hangzik: *untalan*, *unatkozik* stb.; ezért adtuk elé a rövid U-nál. 1) Tárgyesetes viszonynévvel, bizonyos testi vagy lelki foglalatosságtól ereje és kedélye némi nyomasztó, fárasztó, kedvetlen visszavonulást érez, s menekülni iparkodik tőle. *Unja a munkát, a tanulást, az olvasást. Megunta életét. Hamar kezdi, hamar unja.* (Km.). *Testem, lelkem megunta a várakozást. Eluntam a sok perpatvart. Nagyon eluntam a falusi életet.*

„Megunta az én lovam a nyargalást“

(Népd.)

2) Különösen valamely dologban élvezetet, gyönyört, időtöltést találni szün, s kedélye visszavonul tőle. *Unni, megunni az izetllen tréfát, a rosz szini előadást, a száraz értekezést.* Változattal: *beleunni valamibe*, v. *ráunni valamire*. 3) Visszaható névmással, *unja, el-*

unja v. *megunja magát*, am. semmi oly foglalatosságot nem talál, vagy nem gyakorol, mely némi szórakozást, élvezetet, kedvtöltést szerezne neki, s ennélfogva hosszalja, s tétlenül tölti az időt. *Kinek semmi dolga sincs, rendesen unni szokta magát. Idegen társaságban unom magamat.*

„Ha megunom magam a pusztába,
Befordulok a szomszéd csárdába."
(Népd.).

„El nem únom magamat, a mikor vele vagyok." Mikes Kelemen (XLI. levél).

Származékai: *unalom, unalmas, unodalom, unodalmas, unakodik, unatkozik, untalan*, továbbá az elavult *und*, mint *ken kend, fon fond, tol told, mos mosd, kér kérd*, honnan *undok undokol*, régiesen *ondokol*, *undor, undorodik*, mint *fondor fondorkodik*. — E származékok értelméből kitünik, hogy az *un* gyökben a kedélyből kitörő visszahatás, elutasitás, eltávolítás alapfogalma rejlik, s ennél fogva rokon hozzá *útál*, mely az unásnak nagyobb fokát fejezi ki, s az *undor, undorodik, undorít* szók legközelebbi rokona. Távolabb esnek tőle a szélesebb értelmü *ó, ovakodik*, és a távolitásra vonatkozó *unszol* v. *onszol*. Végelemzésben gyökhangzója *u* v. *o* az eltaszító indulatnak természeti hangja. Egyébiránt egyezik vele a héber *ún* (לוּן lassus, defatigatus fuit). Mongolul: *uid-khu* am. unat-koz-ni, (se chagriner, s' attrister, être triste, Kowalewskinél; sich langweilen. Schmidt, Jülg). A franczia *ennui, ennuyer* is találkozik vele, melyeket Regnier a görög *ἔννοια* (Gedanke), és *ἀνία* (Kränkung, Kummer) szókkal viszonyít.

Egyszerü alakjokra nézve hasonlók hozzá ezen egytagu, s *n* vagy lágyitot *ny* végzetü igék: *fon, von, bán, szán, csen, fen, ken, csün, szün, tün, hány, huny, szuny, suny*.

UNADALMAS, (ún-ad-al-om-as) l. UNALMAS, v. UNODALMAS.

UNADALOM, (ún-ad-al-om) fn. tt. *unadalmat*. Mikes Kelemennél többször eléfordul; l. UNODALOM, UNALOM.

UNAKODÁS, (ún-a-kod-ás); UNAKODIK, (ún-ak-od-ik) l. UNATKOZÁS, UNATKOZIK.

UNAKOSZIK, (ún-a-kosz-ik v. ún-a-koz-ik) l. UNATKOZIK.

UNAKOZÁS, (ún-a-koz-ás); UNAKOZIK; (ún-a-koz-ik) l. UNATKOZÁS; UNATKOZIK.

UNAKOZAT, (ún-a-koz-at) fn. tt. *unakozat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. L. UNAT, UNALOM.

UNALKODIK, (ún-al-kod-ik) l. UNATKOZIK. Amaz eléjön Csúzinál, Faludinál.

UNALMAS, (ún-al-om-as) mn. tt. *unalmas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Körülbelül azt fejezi ki, mit az unodalmas, talán azon finom különbséggel, hogy emez az illető dolognak nagyobb fokát és terjedelmét jelenti. L. UNODALMAS.

UNALMASAN, (ún-al-om-as-an) ih. Élvezet, mulatság, vagy foglalatosság nélkül töltve, s hosszalva az időt, vagy másoknak ilyféle állapotot okozva. *Unalmasan folynak le napjai. Unalmasan beszél, értekezik.*

UNALMASKODÁS, (ún-al-om-as-kod-ás) fn. tt. *unalmaskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Alkalmatlankodás neme, mely által valaki másoknak unalmára, terhére van.

UNALMASKODIK, (ún-al-om-as-kod-ik) k. m. *unalmaskod-tam, —tál, —ott*. Épen nem mulattató társalgási módja, beszéde stb. által mások v. másoknak terhére van, unalmat okoz nekik.

UNALMASSÁG, (ún-al-om-as-ság) fa. tt. *unalmasság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, melynél fogva valami unalmas, azaz, testi vagy lelki működő erőnknek semmi élvezetet, mulatságot, időtöltő foglalatosságot nem szerez. *Ezen beszédet, értekezést unalmassága miatt lehetetlen figyelemmel hallgatni.*

UNALMATOS, l. UNODALMAS v. UNALMAS. Buja kisarjadzásu, szó, milyenek ezek is: *szorgalmatos, irgalmatos, kegyelmetes, szerelmetes*, melyekkel csak csinján, s legfölebb a népies vagy ósdi nyelv jellemzésében lehet élni. Egyébiránt Kresznerics szerént eléjön Kapitár István halotti predikációjában.

UNALMATOSSÁG, l. UNALMASSÁG.

UNALMAZTAT, (ún-al-om-az-tat); UNALMAZTATÁS, l. UNTAT; UNTATÁS.

UNALOM, ÚNALOM, (ún-al-om) fn. tt. *unalmat*, harm. szr. —*a*. Alapfogalomban egy az *unodalom* szóval, s ettől csak fokra, terjedelemre s tartósságra látszik különbözni. *Unalmat szerezni, unalmára lenni valakinek. A szép, s jó, ha többször mondod is el, nem szerez unalmat. Unalomüző foglalkodás.* l. UNODALOM. Képeztetésre hasonló ezen egytagu igékből származottakhoz: *hatalom, jutalom, siralom, szánalom, rágalom, félelem, védelem, türelem* stb.

UNANDÓ, (ún-and-ó) mn. tt. *unandó-t*. Unalommal járó, unalmat szerző v. okozó.

UNÁS, ÚNÁS, (ún-ás) fn. tt. *unás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, állapot, midőn valaki ún valamit. *Megúnás. Beleúnás, Ráúnás.*

UNAT, (1), (ún-at) fn. tt. *unat-ot*, harm. szr. —*a*. v. —*ja*. Unás elvont értelemben, unalom. *Unat nélkül* Szabó Dávidnál am. untalanul, fáradhatlanul.

UNAT, (2) (ún-at) mivelt. m. *unat-tam, —tál, —ott*, par. *unass*. Dunamellékies szó, am. eszközli, okozza, hogy valaki unjon, megunjon valamit. *Izetlen beszéddel, rosz szini eléadással unatni a közönséget. Ezen ételt, miután mindennap adják, megunták velem.* Szokottabban: *untat*; l. UNTAT.

UNATKOZÁS, (ún-at-koz-ás) fn. tt. *unatkozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kedélyi állapot, midőn valaki unatkozik, azaz, folytonosan, tartósan, gyakran unja magát. V. ö. UNATKOZIK. Hasonló képeztetésüek: *fogyatkozás, vonatkozás, csalatkozás, keletkezés* stb.

UNATKOZAT, (ún-at-koz-at) fn. tt. *unatkozat-ot*, harm. szr. —*a.* v. —*ja.* Unatkozás elvont értelemben, unalom.

UNATKOZIK, (ún-at-koz-ik) k. m. *unatkoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál.* Testi, vagy lelki ereje, különösen kedélye folytonos foglalkozás, illetőleg időtöltési mulatság nélkül mintegy tesped, s ennélfogva hosszalja az időt. Az egyszerü *un* ige által jelentett kedélyi állapotnak gyakorlatos és tartós mivoltát fejezi ki. Aki unatkozik, az folytonosan, és tartósan unja magát.

Képeztetésre rokonai, melyek szintén egytagu igékből eredtek: *fogyatkozik*, *vonatkozik*, *csalatkozik*, *keletkezik* stb.

UNATKOZOTT, (ún-at-koz-ott) mn. tt. *unatkozott-at.* Kinek kedélye folytonos, tartós, gyakori megunt állapotban szenved, akár azért, mert nincsen mivel kedvét s idejét töltse, akár pedig, mivel megtompult érzékei a körülötte levő tárgyakban élvezetet nem találnak.

UNATLAN, (ún-at-lan) mn. tt. *unatlan-t*, tb. —*ok.* Közszokás szerint egy jelentésünek vétetik az *untalan* szóval; de úgy látszik némi finom különbség van köztük, mint némely más *talan*, *telen*, és *atlan*, *etlen* képzőjüek között, milyenek pl. *gondtalan* és *gondatlan*, *oktalan* és *okatlan*, *hirtelen* és *hiretlen.* Szoros, szabatos értelemben *unatlan* az amit meg nem untunk, s ellentéte: *unos*, *unt*, honnan, *unatlan munka*, *állapot*, mely folyvást kedvesen foglalkodtat bennünket; *unatlanul irni*, *olvasni*, am. anélkül, hogy megunnók. Ellenben: *untalan sürgetés*, *szidás* am. folytonos, szüntelen, *untalanul henyélni*, am. szüntelenül. Egyébiránt mind *unatlan* mind *untalan* határozóként is használtatnak a rendes képző kihagyásával, mint *szüntelen*, *véletlen*, *hirtelen* és általán az *atlan*, *etlen* v. *talan telen* képzőjü melléknevek.

UNATLANUL, (ún-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy megunnók, fáradatlanul, folytonos kedvtöltéssel. *Egész nap unatlanul olvas, tanul, ir.* V. ö. UNATLAN.

UND, (1), (un-d) elvont törzs, mely az *un* gyökből származott, mint lettek a *fon*, *ken*, *kér* igegyökökből a részint önálló, részint származékaikban élő *fond-(or)*, *kend*, *kérd* igék. Az *und* törzsből eredtek: *undok* (másképen: ondok), *undokit*, *undokság*; továbbá *undor*, *undorodik.* Egyébiránt mongolul *ondoi* épen azt is teszi: undok (méprisable. Kowalewsky).

UND, (2), falu Sopron m.; helyr. *Und-ra*, —*on*, —*ról. Pislog mint az undvári nyul a nyárson.* (Km.).

UNDOK, (un-d-ok) mn. tt. *undok-ot*; tájdivatos kiejtéssel: *ondok.* 1) Ami csúnya, rút, puruttya, ocsmány anyaga vagy alakja által külső érzékeinkre visszataszító hatást gyakorol, vagy épen gyomrunkat fölkeveri. *Undok varangyos béka*, *szörnyeteg. Mocskos*, *ganajos*, *leokádott undok ágy. Fekélyekkel rakott undok test.* 2) Ami belső, különösen erkölcsi érzékünket rendkivül sérti, förtelmes. *Undok beszéd*, *káromkodás. Undok képek*, *taglejtések.*

Az ‚undok' szó nagyobb fokát fejezi ki annak, amit untatónak, unalmasnak nevezünk, s legközelebbi rokona: *undor.* Régiesen is pl. a Góry-codexben: *ondok.* „Ülvén egy (irva: egh) nagy szörnyü ondok sárkányon" (48. l.). V. ö. UND, (1); UNDOR.

UNDOKÍT, (un-d-ok-ít) áth. m. *undokít-ott*, par. —*s.* htn. —*ni*, v. —*ani.* Valamit undokká, ocsmánynyá, puruttyává, utálatossá tesz, förtelmesen bemocskít. V. ö. UNDOK.

UNDOKÍTÁS, UNDOKITÁS, (un-d-ok-ít-ás) fn. tt. *undokítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely undokká tesz, azaz, elrutít, utálatosan, förtelmesen elcsunyít valamit.

UNDOKÍTÓ, UNDOKITÓ, (un d-ok-ít-ó) mn. tt. *undokító-t.* Aki, vagy ami undokká tesz valamit. *Okádva ruháját s ágyát undokító részeg ember. Utczákat undokító büdös szemétdombok.*

UNDOKLÁS, (un-d ok-ol-ás) fn. tt. *undoklás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Bemocskolás. Becstelenités. V. ö. UNDOKOL.

UNDOKLAT, (un-d-ok-ol-at) fn. tt. *undoklat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja.* L. UNDOKSÁG. „Hogy ne adatnának ..... ő szentek undoklatba." (Bécsi cod. Judith. IV. Tárkányinál: fertőzetbe).

UNDOKLATOS, (un-d-ok-ol-at-os). lásd UNDOKSÁGOS.

UNDOKODÁS, (un-d-ok-od-ás) lásd UNDOKULÁS.

UNDOKODIK, (un-d-ok-od-ik) k. m. *undokod-tam*, —*tál*, —*ott.* Eléjönnek Szabó Dávidnál, Sándor Istvánnál. l. UNDOKÚL.

UNDOKOL, (un-d-ok-ol) áth. m. *undokol-t*, v. *undoklott.* Undokká tesz, bemocskol, berutít. Erkölcsi ért. gyaláz; becstelenít.

UNDOKOSKODÁS, (un-d-ok-os-kod-ás) fn. tt. *undokoskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Oly tettek gyakorlása, melyek különösen erkölcsileg undokok, förtelmesek.

UNDOKOSKODK, (un-d-ok-os-kod-ik) k. m. *undokoskod-tam*, —*tál*, —*ott.* Undok módon cselekszik, viseli magát, különösen gyöngéd erkölcsi érzést sértő tetteket gyakorol; förtelmeskedik.

UNDOKSÁG, (un-d-ok-ság) fn. tt. *undokság-ot*, harm. szr. —*a.* 1) Tulajdonság, melynél fogva valami akár anyaga, akár alakja által utálatot, csömört okoz. *Undoksága miatt nem nézhetem.* 2) Maga az undok tárgy, p. mocsok, okádék, fertő, bűz. *Egész háza teli van undoksággal.* V. ö. UNDOK.

UNDOKSÁGOS, (un-d-ok-ság-os) mn. tt. *undokságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* Nagyon, fölötte undok, undoksággal teljes.

UNDOKUL, (1), (un-d-ok-ul) ih. Undok módon, rútul, csunyán, utálatosan. *Undokul becsunyitani valamit. Undokul beszélni*, *káromkodni.* V. ö. UNDOK.

UNDOKÚL, UNDOKUL, (2), (un-d-ok-ul) önh. m. *undokúl-t.* Undokká leszen, rútúl, csúnyúl,

csömörletessé válik. *Undokúl a test, midőn fekélyek támadnak rajta.*

UNDOKÚLÁS, UNDOKULÁS, (un-d-ok-úl-ás) fn. tt. *undokulás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapotváltozás, midőn valami undokká, utálatossá, förtelmessé lesz.

UNDOR, (un-d-or) fn. tt. *undor-t*, tb. —*ok*, harm. sz. —*a*. Gyomorkeverő, vagy erkölcsi érzelmet visszaborzasztó érzés, melyet valamely ocsmány, puruttya, undok, förtelmes tünemény és behatás okoz, mitől borsódzik a hátunk, és megcsömörlünk. *Ez az étel undort gerjeszt bennem. Ily szemtelen látványtól undorral kell elfordulnunk.* Vámbéri szerént csagataj nyelven *undor* am. csúnya, utálatos. V. ö. UND, (1).

Az unásnak főfokát fejezi ki, mennyiben ami undort okoz, azt legjobban megunjuk, s testtel lélekkel iparkodunk menekülni tőle. Képeztésre hasonlók hozzá *fondor*, *bondor*, *gondor*; de melléknevül csak *undoros* használható, *undok* helyett, pl. *undoros látvány, undoros beszéd.* Alakilag hasonlók hozzá e vékonyhanguak is: *szender, sündör, göndör.*

UNDORÍT, (un-d-or-ít) áth. m. *undorít-ott*, par. —*s*. htn. —*ni*, v. —*ani*. Undort, utálatot, csömört okoz, gyomort kever. V. ö. UNDOR.

UNDORÍTÁS, UNDORITÁS, (un-d-or-ít-ás) fn. tt. *undorítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés vagy hatás, mely undort okoz.

UNDORÍTÓ, UNDORITÓ, (un-d-or-ít-ó) mn. tt. *undorító-t*. Ami undorít; förtelmes, utálatos, puruttya stb. V. ö. UNDOR.

UNDORODÁS, (un-d-or-od-ás) fn. tt. *undorodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A kül vagy belérzék szenvedő állapota, midőn valamitől undorodik. *Undorodástól megcsömörleni, okádni.* V. ö. UNDORODIK.

UNDORODIK, (un-d-or-od-ik) k. m. *undorod-tam*, —*tál*, —*ott*. Távolító ragu viszonynévvel am. valamely utálatos, undok tárgytól, tüneménytől, behatástól gyomra fölkeveredik, háta borsódzik, megcsömörlik. *Némely ételtől undorodni, megundorodni. Ha látom, vagy csak hallom is, undorodom tőle. Vannak oly szeméremsértő dolgok, melyektől a gyöngéd erkölcsi érzelem undorodva fordúl el.*

UNDOROS, (un-d-or-os) mn. tt. *undoros-t*, v. —*at*, tb. *ak*. Undort gerjesztő, okozó; utálatos, csömörletes, gyomorkeverő, förtelmes.

UNDOROSZIK, (un-d-or-osz-ik) k.; csak a jelen időben tartja meg az *sz* hangot, a többi időt *undorodik* szótól kölcsönzi. L. UNDORODIK.

„Ez a bortól undoroszik,
Az, mint szapusajtár, iszik.“

Horvát Endre.

UNG, v. UNGH, 1) l. UNGVÁRMEGYE. 2) Folyó Ungmegyében. 3) Puszta Zala m.; helyr. *Ung-ra*, —*on*, —*ról*.

UNGAT, (un- v. um-gat, szokottabban: ünget), önh. m. *ungat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *ungass*. A székelyeknél Kríza J. szerént: érthetlenül nyüny-nyög magában s nem felel tisztán a kérdésre. L. ÜNGET.

UNGMEGYE l. UNGVÁRMEGYE.

UNGURFALVA, erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

UNGVÁR, mváros Ung m.; helyr. *Ungvár-ra*, —*on*, vagy —*ott*, —*ról*; mint megye nevénél: *Ungvár-ba*, —*ban*, —*ból*. Béla király névtelen jegyzőjénél: *Hungvár*.

UNGVÁRI, (ungvár-i) mn. Ungvár városába v. Ungvár megyébe való, oda vonatkozó, oda tartozó. *Ungvári bor, beregi búza, nyíri makk, nem tesz bőséget.* (Km.)

UNGVÁRMEGYE, (Ung-vár-megye) ösz. tulajdonnév. A tiszamelléki vármegyék egyike, fekszik az ország északi részén Galiczia, Beregh, Szabolcs és Zemplén között. Használtatik mint általán a megyék neve, egyszerűen is: *Ung*.

UNGYA, puszta Arad m.; helyr. *Ungyá-ra*, —*n*, —*ról*.

UNIN, falu Nyitra m.; helyr. *Unin-ba*, —*ban*, —*ból*.

UNIP, falu Temes m.; helyr. *Unip-ra*, —*on*, —*ról*.

—UNK, magashangon —ÜNK, (1), birtokos személyrag, mely névviszonyragok s névutóknál is eléfordul és az első személy többesére vonatkozik, pl. ház-*unk*, kert-*ünk*; nál-*unk*, vel-*ünk*; által-*unk*, kivül-*ünk* stb. A régieknél igen gyakran *onk*, *önk* L. U betü; és v. ö. SZEMÉLYRAGOK, I. II.

—UNK, —ÜNK, (2), az igék némely idejénél eléforduló s az első személy többesére vonatkozó személyrag, pl. ír-*unk*, írt-*unk*, írand-*unk*, kér-*ünk*, kért-*ünk*, kérend-*ünk*; mely a régieknél igen gyakran *onk*, *önk* v. *énk*. L. U betü; és v. ö. SZEMÉLYRAGOK. III.

UNNYAN, (úgy-olyan v. ugyan-olyan) Erdélyben Toroczkón am. az egyszerü ‚olyan‘. (Kríza J.).

UNODALMAS, (un-od-al-om-as) mn. tt. *unodalmas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ami kedélyünknek semmi élvezetet, gyönyört, időtöltést nem szerez, s nyomasztólag hat rá, szóval, ami épen nem mulattat bennünket. *Unodalmas szinjáték, pusztai lakás.* Máskép: *unalmas*. Mikes Kelemennél: *unadalmas*. „Unadalmas dolog törököt látogatni.“ (XXXVII. levél). „Unadalmas Rodostó.“ (XLI. l.).

UNODALMASSÁG, (un-od-al-om-as-ság) fn. l. UNALMASSÁG.

UNODALOM, (un-od-al-om) fn. tt. *unodalm-at*, harm. szr. —*a*. Kellemetlen kedélyi állapot, midőn a körülöttünk levő tárgyak semmi élvezettel nem kecsegetnek, s belsőnk is minden lelki foglalkozást nélkülöz, és ennélfogva hosszaljuk az időt.

Képeztetésre hasonlók hozzá a szintén egytagu igékből származott *lakodalom*, *birodalom*, s az ujabb alkatu *irodalom* stb. V. ö. UNALOM.

UNOKA, (1), fn. tt. *unokát*; némely kiejtés szerént: *onoka*, innét *onokát*, *onokám* stb. A nemzetségi

leszármaztatásban am. gyermekemnek gyermeke, vagyis, fiamnak vagy leányomnak mindkét nemü szülötte, magzata; összetétellel: *unokagyermek*. Kinek unokája van, az nagyapa. *Unokám gyermeke, fia* v. *leánya:* másod unokám, kinek én ősapja vagyok; *unokám unokája:* harmad unokám, kinek én dédapja vagyok; *unokám unokájának gyermeke:* negyedunokám, kinek én dédnagyapja v. némelyek szerént dédőse vagyok; innen e nevezetek: *másod unoka* (másképp: *kisunoka* v. *ősunoka*); *harmadunoka, negyedunoka* stb. A nemek megkülönböztetésére használják: *unokafi* v. *fiunoka*; *leányunoka* v. *unokaleány*. *Unokafiam, unokaleányom.*

Egyezik vele a szerb *unuk* fiunoka, és *unuka* nőunoka, a szlovák *vnuk* és *vnucska*; Miklosich szerint a mordvin *unyk*; továbbá a német *Enkel, Enkelin*. Eléjön a mandsuban: *omoszi* v. *omolo*. A német *Enkel* (a régi németben: *enikel*) szóról az *Enke* szóval együtt Adelung úgy vélekedik, hogy azok a régi latin *anculus, ancula, ancilla* szókkal egy eredetüek, melyek szolgát jelentettek. Köznépünknél is szokásban van, hogy a szülék gyermekeiket szolgájoknak nevezik. *Jer ide szolgám. Ne sirj édes szolgám.* Némely német nyelvészek az Enkel-t az *Ahn* szótól származtatják.

Régente használtatott magyarul *vonoka* alakban is. „Maradékoknak, vonokáknak avagy örökösöknek gyümölcsét nem követék.“ Teleki-cod. 17. l.

UNOKA, (2), erdélyi falu Torda m., helyr. *Unoká-ra, —n, —ról.*

UNOKABÁTYA, (unoka-bátya) ösz. fn. Azon vérrokon, kinek apja v. anyja az én apámmal vagy anyámmal egy testvér, s nálamnál idősebb: unokabátyám; ha pedig fiatalabb, *unokaöcsém*. E vérrokonsági nevezet kiterjeszthető a másod, harmad ágon levő unokákra is. V. ö. UNOKA.

UNOKAFI, (unoka-fi) l. UNOKA alatt.

UNOKAGYERMEK, (unoka-gyermek) lásd UNOKA.

UNOKAHÚG, (unoka-húg) ösz. fn. Azon nőrokon, kinek apja vagy anyja az én apámmal vagy anyámmal egytestvér, és fiatalabb mint én: az nekem unokahugom, ha pedig idősebb, *unokanéném. Első, másod, harmad ágon levő unokahug.*

UNOKALEÁNY, (unoka-leány) l. UNOKA alatt.

UNOKANÉNE l. UNOKAHÚG alatt.

UNOKAÖCS l. UNOKABÁTYA alatt.

UNOKATESTVÉR, (unoka-testvér) ösz. fn. Azon vérrokonok, kiknek apjaik vagy anyjaik testvérek: egymásnak unokatestvérei. *Első, másod, harmad ágról unokatestvérek.* Ezen fogalom alá tartoznak: *unokabátya, unokaöcs, unokanéne, unokahúg.*

UNÓMEZŐ, erdélyi falu B. Szolnok m., helyr. *Unómező-re, —n, —ről.*

UNOS UNTALAN, ösz. ih. Teljes unalomig, egész fáradtig, szünet nélkül, folytonosan elfoglalva. *Unos untalan vesződni valamivel.* „Mert majdan mind az úr s mind az szolgája unos-untalan bejőnéaek.“ (Pesti G. XLII. mese). Másképp szintén *unos*-sal összetéve: *unos untig.*

UNOS UNTIG, ösz. ih. Oly nagy mértékben, mely egész unalomig elegendő. Balatonmelléki szó.

UNOTT l. UNT.

UNOTTFA, (unott-fa) ösz. fn. Gömör megyében tréfásan am. guzsaly. (Hollók Imre).

UNOTTSÁG l. UNTSÁG.

UNSZÓL, (u-szu-ol vagy no-sz-ol) áth. m. *unszol-t*. Valakit bizonyos cselekvésre sürget, ösztönöz, nógat szüntelen, s néha alkalmatlanul kontat, tuszkol valamire. *Szóval, igérettel fenyegetve unszolni valamire valakit. Tanulásra unszolni a gyermeket. Ugyan ne unszolj annyit.* Más kiejtéssel: *onszol.* (Szabó D.)

Minthogy alapfogalmánál fogva sürgetésre vonatkozik, innen némelyek véleménye szerént törzse a nógató *u-szu* indulatszó, melyből *usz-ít* (u-szu-ít) is származik, és amely képeztetésre hasonló a *haj-sza, no-sza, hop-sza*, szintén nógató indulatszókhoz. E nézetet támogatja Szalay Á. gyüjteményében eléforduló *uszolja*. „Ha olyat mivelt volna, tahát (=akkor) kész thervént (törvényt) állani, azért ha mivel hamisalja (hamisnak vallja v. tartja, olyan, mint ‚javall‘), kész vagyok felől thervént tenni, mert thervénnek uszolja magát.“ (400 magy. lev. 342. l.)

Az *n* tehát nagyobb hangzatosság végett csúszhatott közbe. A mennyiben pedig egyezik vele a *no* gyökből származott *noszol, noszit*, innen azt is vélhetnők, hogy *unszol* v. *onszol* nem egyéb, mint az első hangok átvetésével *noszol*. Vámbéry a csagataj *onda-mak* (hí-ni) szóval rokonítja; de az unszolás inkább a tuszkolás, tovanógatás fogalmával bir.

UNSZOLÁS, (u-szu-ol-ás v. no-sz-ol-ás) fn. tt. *unszolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szólás vagy cselekvés, mely által valakit unszolunk valamire; sürgetés, nógatás, kontatás, tuszkolás. *Sok unszolásra végre kimozdult helyéből. Meguntam már a gyakori unszolást.* V. ö. UNSZOL.

UNSZOLAT, (u-szu-ol-at v. no-sz-ol-at) fn. tt. *unszolat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Unszoló szó v. igéret v. fenyegetés.

UNSZOLKODÁS, (u-szu-ol-kod-ás v. no-sz-ol-kodás) l. UNSZORGÁS.

UNSZOLKODIK, (u-szu-ol-kodik) v. no-sz-ol-kod-ik) k. m. *unszolkod-tam, —tál, —ott*. A székelyeknél am. kénytelenkedik (Kriza J.), azaz kénytelen, kedvetlen, mintegy unszolásra tesz valamit.

UNSZORGÁS, (u-szu-or-og-ás, v. no-sz-or-og-ás), fn. tt. *unszorgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kénytelenkedés, kényszergés. V. ö. UNSZOROG.

UNSZOROG, (u-szu-or-og v. nosz-or-og) önh. m. *unszorog-tam, —tál*, v. *unszorg-ottam, —ottál, —ott*, htn. —*ni*, v. *unszorog-ni*. A székelyeknél am. kényszereg. Egy jelentésünek látszik ‚unszolkodik.‘ szóval.

UNT, (ún-t v. ún-ott) részesülői mn. Akire v. amire reáuntak. *Megúnt izetlenség.* (Faludi). *Életunt*, a ki életét megunta.

UNTALAN, (ún-talan) 1), mn. tt. *untalan-t*, tb. —*ok*. Folytonosan tartó, szüntelen, fáradatlan. *Untalan munkával foglalatoskodni.* 2) Határozóként am. szüntelenül, abbahagyás nélkül. *Untalan a közjóért fáradozni.* „Mast es (most is) untalan reám ír és izen az török, hogy megvínék vele, és útet ne tartanám úgy, mint egy leányt jegybe.“ Levél 1555-ből. (Szalay Ág. 400 m. l. 176 l.). Nyomatosabban: *minduntalan*. V. ö. UNATLAN.

UNTALANUL, (ún-talan-úl) ih. Szünet nélkül, fáradatlanul.

UNTAT, (ún-tat) mivelt. m. *untat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *untass*. 1) Eszközli, hogy valamit megunjunk, unalmat okoz. Ez értelemben gyöke az *ún* ige; máskép tájdivatosan: *unat*, melylyel olyan forma viszonyban áll, mint ezek: *jártat, járat, csiptet csipet, vártat várat* stb. 2) Sürget, nógat, ösztönöz, unszol, noszol valakit. Molnár A. latinozata szerént: sollicitat, urget, molestat, Szabó D. szerént: untalan kér. *Arra untat, hogy menjek vele. Nincs kedvem, ne untass.* Ezen fogalmából kitünik, hogy egy eredetü az *unszol* v. *noszol* igékkel. 3) Balaton vidékén: valakinek áruba bocsátott jószágát feliben, harmadában kérengéli s ott-ott hagyja, hogy annál olcsóbban juthasson hozzá. (Horváth Zsigmond). V. ö. UNSZOL.

UNTATÁS, (ún-tat-ás) fn. tt. *untatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, mely által valakivel megunatnak valamit. 2) Sürgetés, ösztönzés, nógatás, unszolás, noszolás. V. ö. UNTAT.

UNTATLAN, (ún-tat-lan) mn. és ih. Szabó Dávidnál am. unszolatlan. „Untatlan is végbeviszi.“

UNTATÓ, (ún-tat-ó) mn. tt. *untató-t*. 1) Unalmat okozó, szerző, kedélyfárasztó. *Untató szónoklat, értekezés. Untató kérés.* (Pázmán. Kalaúz. 417. l.). 2) Sürgető, nógató, unszoló.

UNTATOTT, (ún-tat-ott) részesülői mn. tt. *untatott-at*. Unalomig zaklatott; kért; unalomig sürgetett.

UNTIG, (ún-t-ig) ih. A maga nemében fölös elégségig; egész unalomig; oly mértékben, melynél több terhünkre volna, dosztig v. duztig, töltig. *Untig elég. Untig eleget hallottam. Untig kéri.* (Molnár A.) *Untig, duztig ivott.* Néha *unos* tétetik elébe: *Unos untig jól laktam.*

UNTSÁG, (ún-t-ság, v. ún-ott-ság) fn. tt. *untság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapot, melyre valaki ráunt. *Életuntság.*

UNY, falu Esztergom m.; helyr. *Uny-ba*, —*ban*, —*ból*.

UNYOM, KIS—, NAGY—, faluk Vas m.; helyr. *Unyom-ba*, —*ban*, —*ból*.

UPOR, falu Zemplén m.; helyr. *Upor-ra*, —*on*, —*ról*.

UPPONY, falu Borsod m.; helyr. *Uppony-ba*, —*ban*, —*ból*.

UR, (1), fn. tt. *ura-t*; birtokos személyragokkal: *uram, urad, ura* stb. l. ÚR. A mely származékokban az *u* állandóan rövid, azokat itt adjuk elé, mint *uracs, ural, uralkodik, uralom, urodalom, uras* stb. a többit l. Ú alatt.

UR, (2), némely régiek pl. Bécsi, Müncheni codexek stb. irásmódja szerént am. or, orv. „Hová ur nem közelejthet“ (quo fur non appropriat. Mün ch. cod.) De ugyanitt eléjön *or* is. A többes ezen codexben: *urrok, orrok*. A Nádor-codexben eléjön *urv* am. orv. V. ö. UROZ.

URA, falu Szatmár m. helyr. *Urá-ra*, —*n*, —*ról*.

URACS, (ur-acs) kicsinző, fn. tt. *uracs-ot*, harm. szr. —*a*. Fiatal úr, úrfi, ifju úr. Kettős kicsinzővel: *uracska*, melyben némi finom gúny vagy olcsárlás fogalma is rejlik.

URACSKA, (ur-acska) kicsinző fn. tt. *uracskát*. L. URACS.

URADALMI, URADALOM, l. URODALMI, URODALOM.

URAHAGYOTT, (ura-hagyott) ösz. mn. 1) Férjétől elhagyott. *Urahagyott feleség.* 2) Urától, birtokosától elhagyott. *Urahagyott jószág.* Eléjönnek Faludinál.

URAI-ÚJFALU v. URAJ-ÚJFALU l. ÚJFALU alatt.

URAJ, falu Gömör m. és Erdélyben Hunyad m.; helyr. *Uraj-ba*, —*ban*, —*ból*. L. URALY.

URAK, *úr* szó többese; l. ÚR.

URAL, (1) *uralg, uralkodik* s *uralom* szók és származékaik törzse.

URAL, (2) helyesebben: URALL (ur-all = úr-vall azaz úrnak vall, mint jav-all =jónak vall; l. e czikk végén); áth. m. *ural-t*. Valakit úrnak vagy urának ismer, vall, és mint olyat tisztel, s bizonyos szertartásokkal megkülönböztet. *Az elüljárokat kötelességünk urallni. A vendéget megurallni*, úr gyanánt fogadni. *Uraltatja* v. *uralltatja magát*, megkivánja, hogy úr gyanánt tiszteljék, szolgálják. Az egyszerübb *ural*, mint (1) alatt, inkább csak az *ural-g, ural-kodik* szók törzse. Különbözik: *uraz*. Hogy a föntebbi jelentésben ‚urall‘ az eredeti és helyes irásmód, kitetszik többek közt Esterházy Gábornak, Esterházy Miklós bátyjához 1619-ben sajátkezüleg irt s Jászay Pál által a Magyar Tudományos Társaság Évkönyveinek VI. kötetében (286, 287, 288. lapokon) közlött kitünő magyarságu leveléből: „Hogy ha Ferdinánd király nem nyugszik háborgatni bennünk, mig az törököt arczól támasztja reánk, gondja érkezik Ujhelben vagy Gräczben is. Jobb ő is az jámbor, ha nem kell senkinek, ülne veszteg. Mit köti erővel más nyakára magát. Választotta-e az ország? Fölháborétván az egész kereszténséget sok kárvallásunk után már nem akarjuk *urallani*.“ Így a Carthausi Névtelennél is: „*Uralják* vala azért szent Lászlót mint koronás ki-

rált és természet szerént való urokat.“ (Toldy F. kiadása 102. l.). ‚Urnak vallani‘ eléjön egy régi (1549-iki) énekben:

„Álnok tanácsát minden elhagyja
Az ki az Kristust Urának vallja!“
Vitézi Énekek. Thaly K. gyüjt. (I. K. 46. l.).

URALÁS, URALLÁS, (ur-all-ás) fn. tt. *uralás-t*, tb. —*ok*, harm szr. —*a*. Azon tisztelés neme, mely által valakit uralunk. V. ö. URAL.

URALG, (ur-al-og) gyak. önh. m. *uralg-tam*, —*tál*, —*ott*. Úri hatalmat gyakorol, úr gyanánt rendelkezik mások fölött. Átv. mondják magasabb, emeltebb helyről, honnan az alantabb tájékot láthatni. *E hegyi vár az egész vidék fölött uralg.*

UALGÁS, (ur-al-og-ás) fn. tt. *uralgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Úri hatalom gyakorlása stb. V. ö. URALG.

URALKODÁS, (ur-al-kod-ás) fn. tt. *uralkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Úri hatalomnak gyakorlása, különösen, fejedelemkedés. *Császárok, királyok uralkodása. Uralkodásának ötödik évében. Szelid, zsarnoki uralkodás. Kemény uralkodás nem mindenkor hasznos.* (Km.). V. ö. URALKODIK.

URALKODAT, (ur-al-kod-at) fn. tt. *uralkodat-ot*, harm. szr. —*a*, vagy —*ja*. Régies használatu ‚uralkodás‘ helyett. „Ő uralkodatjának harmad esztendejében“ (Bécsi cod. Hester. I.).

URALKODIK, (ur-al-kod-ik) km. *uralkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Általán úri hatalmat gyakorol mások fölött. Különösen, mint valamely országnak, vagy népnek fejedelme fölségi jogokat gyakorol; császárkodik, királykodik, fejedelemkedik. *Árpád finemzetsége négy századig uralkodott Magyarországban.* Átv. *magán uralkodni*, azaz, indulatait, vágyait zabolán tartani, magát meggyőzni. *Aki tűr, uralkodik.* (Km.). L. URALG.

Törzse a gyakorlatos *uralog* v. *uralg*, melynek *g* képzője a keményebb rokon *k*-ra változott által, mint, *agyarog agyarkodik, háborog háborkodik, szorong szoronkodik, hizeleg hizelkedik, töpreng töprenkedik* stb.

URALKODNIVAGYÁS, (uralkodni-vágyás) ösz. fn. Vágyás, melynél fogva valaki mások fölött úri, különösen fejedelmi hatalmat gyakorolni kiván, és törekszik.

URALKODNIVÁGYÓ, (uralkodni-vágyó) ösz. mn. Úri, különösen fejedelmi hatalomra törekvő. V. ö. URALKODIK.

URALKODÓ, (ur-al-kod-ó) mn. és fn. tt. *uralkodó-t*. Aki mások fölött úri, felsőségi hatalmat gyakorol. *Uralkodó herczeg.* Mint önálló főnév jelent fejedelmi személyt, felséget, p. császárt, királyt. Némelyek különbséget tesznek az *uralkodó* és *országló* között, de helytelenül. Átv. ami a maga nemében kitünő erővel, hatással működik. *Uralkodó szellem, szokások, divat. Uralkodó nyavalya, bűn*, mely igen el van terjedve, melynek sokan alája vetvék. V. ö. URALOM.

URALKODÓCSALÁD, URALKODÓHÁZ, (uralkodó-család v. —ház) ösz. fn. Ház, család, vagyis nemzetség, melynek kebeléből bizonyos népnek, országnak, birodalomnak fejedelmei származnak.

URALKODÓI, (ur-al-kod-ó-i) mn. tt. *uralkodói-t*, tb. —*ak*. Uralkodót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó; fejedemi, császári, királyi stb. *Uralkodói hatalom, jog.*

URLKODÓNÉ, (uralkodó-né azaz -neje) ösz. fn. tt. *uralkodóné-t*. Szabatosan véve, valamely fejedelemféle uralkodónak neje, s különbözik tőle az *uralkodónő*, azaz nőfejedelem. *Mária Terézia Magyarország uralkodónője volt.*

URALKODÓNŐ, (uralkodó-nő) ösz. fn. Lásd URALKODÓNÉ alatt.

URALKODÓTÁRS, (uralkodó-társ) ösz. fn. Kivel a fejedelem uralkodói méltóságát, és hatalmát megosztja.

URALL; URALLÁS l. URAL (2); URALÁS.

URALLTAT, (ur-all-tat) miv. m. *uralltat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *uralltass*. Visszaható névmással: *uralltatja magát* megkivánja, hogy úr gyanánt tiszteljék, szolgálják.

URALLTATIK, (ur-all-tat-ik) külsz. m. *uralltat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *uralltassál*. Akit ur gyanánt tisztelnek, szolgálnak.

URALMI, (ur-al-om-i) mn. tt. *uralmi-t*, tb. —*ak*, Uralomra vonatkozó, uralmat illető. Összetételekben: *egyeduralmi, népuralmi, papuralmi.*“ E korlátlan uralmi rendszer, mely vak engedelmességet követelve mindenben, az ellenszólást, de még a felvilágositást is kizárja“. Klauzál Gábor. (A képviselőházban 1861. majus 22-ikén). V. ö. URALOM.

URALOM, (ur-al-om) fn. tt. *uralm-at*, harm. szr. —*a*. Uralkodási hatalom (kisebb vagy nagyobb körben), mely valakit illet, vagy melyet valakinek tulajdonítanak. *Uralmat gyakorolni. Uralomra vágyni. Uralma sokra kiterjedt.*

.... „Most béke uralmán,
Népemet a nyájtól zaklatja hiába.“
Arany J. (Buda halála).

Különösebben: Államkormányzási forma, összetételeiben: *egyeduralom* (autocratia), *népuralom* (democratia), *papuralom* (hierarchia), *jobbáguralom, főbbek uralma*, (aristocratia), *rémuralom* (terrorismus). V. ö. URODALOM.

URALOMVÁGY, (uralom-vágy) ösz. fn. Kisebb vagy nagyobb körbeli uralkodási hatalomra vágyakodás. *Az uralomvágy már sok országot nyomorba ejtett, vagy el is pusztitott.*

URALY, erdélyi faluk Torda m; és Maros székben; helyr. *Uraly-ba*, —*ban*, —*ból*. L. URAJ.

URAM, az *úr* szó ragozása első személyi birtokosraggal. Régebben a személynevek mellett megtiszteltetésül használtatott, pl. Szalay Ágoston 400 magyar levelében a 335-ik lapon: „Oroztony Péter uram ön maga Fonódra ment.“ „Szóllott Magyar Bálinth uram ő előthe.“ „Ide jött vala Battjánj Mihály uram-

mal.“ Az Akadéma Évkönyveinek VI. kötetében (287. lapon) Esterházi Gábor levelében eléjönnek: Rajky uram, Daróczy uram, Szécsy uram, Thuróczy Imre uram. Eléjön ugyanott megszólításként magában is: „Az mi Uram! az Kegyelmed fia dolgát illeti.“ „Mert Uram! bizon kárt vall Kegyelmed.“ „Azért Uram! megitélheti Kegyelmed“ stb. Am. a franczia Monsieur.) Ezen szó Cinnanus görög iró szerént a XII. század elején, és Tullius amannak fordítója szerént a magyaroknál a király utódjának címe volt. Az utóbbi szavai: „Stephanum vero, seniorem dico, *Uram* faciunt, quod nomen successorem Regni apud Hunnos significat.“ Mai napság leginkább csak címezéseknél használják: *Nagyságos uram! Kegyelmes uram!* Régen használták s ma is haliható: *Nagyjó uram!* Némely vidéken divatoznak kivált az öregebbeknél ezen és hasonló megszólítások: *Úr barátom uram; Úr bátyám uram!*

URAS, (ur-as) mn. tt. *uras-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Akinek ura, avagy férje van; ellentéte: *uratlan*. 2) Úri szokásu, módu, viseletü, természetü; szokottabban: *úrias*; ellentéte: *parasztos, pórias, köznépies*.

URASÁG, (ur-a-ság) fn. tt. *uraság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Úri rangu, hatalmu, birtoku állapot. *Uraságra vágyni, jutni. Az uraságot könnyü megszokni, de nehéz elhagyni.* (Km.). *Uraságról szolgaságra, kolduságra jutni. Uraság is bajjal jár.* (Km.). *Nem állandó az erőszakos uraság.* (Km.). *Uraság oly dolog, mely sok gondon forog.* (Km.). 2) Jelenti magát az urat, az uri személyt, különösen, kinek nagyobb földbirtoka van. *A földes urasághoz folyamodni. Méltóságos uraság. Az uraság meglátogatta jószágait.* 3) Tiszteletczim, az ujabb *kegyed* v. *ön* értelmében. *Kérem uraságodat. Már rég nem láttam uraságtokat.* Már a XVI-ik században használtatott, pl. „Emlékezhetik uraságod, miképen kenyergettem im némely nap uraságodnak.“ „Ezel uraságodnak magamat ajánlom. Te uraságod szolgája Marotty László.“ (Szalay Ág. 400 m. l. 351, 352 ll.). A nőnemet illetőleg megfelel neki *asszonyság*.

URASÁGHÁZ, (uraság-ház) ösz. fn. Általán minden ház, mely valamely földbirtokos uraságé, különösen, melyben maga vagy tisztjei laknak.

URASÁGI, (ur-a-ság-i) mn. tt. *uraságí-t*, tb. —*ak*. Uraságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Uraságí épületek, rétek, erdők, ökrök, juhok. Uraságí jog, hatalom.* V. ö. URASÁG, 2)

URASAN, (ur-as-an) ih. Úri módon, urak szokása szerint; finoman, némi nemes büszke magatartással. *Urasan öltözködik, jár, él. Urasan tartja, viseli magát.* Máskép: *úriasan*.

URASKODÁS, (ur-as-kod-ás) fn. tt. *uraskodás-t*, tb. —*ok*. Uras magaviselet v. életmód.

URASKODIK, (ur-as-kod-ik) k. m. *uraskodtam*, —*tál*, —*ott*. Urasan viseli magát, uras életmódot folytat. Arról mondják, ki ahhoz kellő vagyonnal nem bir.

URAT, *úr* szó tárgyesete; l. ÚR.

URATLAN, (ur-atlan) mn. tt. *uratlan-t*, tb. —*ok*. 1) A minek ura, bizonyos birtokosa nincsen; bitangra hagyott. *Uratlan jószág*. 2) Férjetlen. *Uratlan menyecske*, ki férjét elhagyta, vagy attól elhagyatott.

URAZ, (ur-az) áth. m. *uraz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Valakit úr névvel czímez, úrnak vagy ‚uram‘ nak nevez. *A parasztok nem szokták egymást urazni, hanem kendezni.* Hasonló képeztetésüek: *téz* v. *tegez, komáz, szamaraz, gazemberez* stb.

URAZÁS, (ur-az-ás) fn. tt. *urazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szólitás, mely által valakit úrnak czimezünk. V. ö. URAZ.

URBÁN l. ORBÁN.

URBANÓ, BENYÓ —, falu Trencsén m., helyr. *Urbanó-ra*, —*n*, —*ról*.

URBÁRIOM latinos fn. tt. *urbáriomot*. Lásd ÚRBÉR.

URBÉR, URBÉRI stb. lásd ÚRBÉR, ÚRBÉRI stb.

URDOLGA, l. ÚRDOLGA.

URFI l. ÚRFI

URGOMBA l. ÚRGOMBA.

URHÖLGY l. ÚRHÖLGY, ÚRNŐ.

URI, URIAS, URIASAN stb. l. ÚRI, ÚRIAS, ÚRIASAN stb.

URI IMA, s az *uri* szó több összeállitásait l. ÚRI összetételeinél.

URIK, erdélyi falu Hunyad m., helyr. *Urik-ra*, —*on*, —*ról*.

URIKÁNY, erdélyi falu Hunyad m., helyr. *Urikány-ba*, —*ban*, —*ból*.

URKODIK l. ÚRKODIK.

URKOL; URKOS; UROK l. HURKOL; HURKOS; HUROK. A mongol nyelvben is: *uraka*.

UROMK, UROMKHOZ a régi halotti beszédben; l. ÚR alatt.

UROZ, régies, pl. a Debr. Legendáskönyvben, Müncheni codexben *oroz* helyett; de ugyanitt eléjön ‚oroz‘ is.

URSÁG, régies, pl. a Müncheni, Bécsi codexekben, *ország* azaz *orzás* helyett; de eléjön ‚ország‘ is.

URSZÁD, falu Bihar m.; helyr. *Urszád-ra*, —*on*, —*ról*.

URUS v. URUSEMBER v. URUSOS; URUSOL; URUSSÁG székelytájszók, l. ORVOS; ORVOSOL; ORVOSSÁG.

URV a Nádor-codexben am. orv.

URVOS; URVOSOL, régies szók, pl. a Debr. Legendáskönyvben, Müncheni, Bécsi codexekben, *orvos, orvosol* helyett.

USDI, (us-di) indulatszó, s am. menj szaporán, szaladj, fuss, lódulj. *Usdi, vesd el magad!* Öszvetett szó azon *us* v. *os* gyökből, melytől *uson* v. *oson* származott, és azon *di* szócskától, mely a *te*-vel azonos; tehát am. *us te*. Hasonló módon képződtek a mozgásra biztató ezen szók is: *hajdi*=haj-te, *iszkurdi*=

iszkolj te! Némelyek a *sza, sze* szócskát is hasonló eredetünek tartják. V. ö. SZA (2), illetőleg SZE (1).

URKUN, Béla király Névtelen Jegyzőjénél Őse (Eusee) fia, kit Zsolt fejdelem az Ottó német király ellen küldött hadsereg egyik vezérévé tett. Máskép: *Irkund.* Szabó K. *ur* és *kún* magyar szók összetételének véli. Nem lehetne ellene kifogás, ha a többi nevek nagy részét is tudnók a magyarból elemezni és értelmezni. Mi, valamint több ősrégi tulajdonneveket és más szókat, mint *Turzol, Tulma, Tuhutum, Uszubu, ukkon* (pohár) stb. ezen utóbbi füzetekben a mongol-mandsu nyelvekből értelmezünk (s a pótlékban a hún és avar nevekkel együtt legnagyobb részben szintén ezen nyelvekből fogunk kísérletet tenni az értelmezésre): úgy az *Urkun* névnél is megérintjük, hogy *urgun* mandsu nyelven am. öröm; kedv; szerencsekivánás; és örvendő, víg (Freude, Lust; Glückwunsch; erfreut, fröhlich.)

URNŐ l. ÚRNŐ.

URODALMI, (ur-od-al-om-i) mn. tt. *urodalmi-t*, tb. —*ak*. Urodalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Urodalmi igazgatás. Urodalmi tisztek.* V. ö. URODALOM.

URODALOM, (ur-od-al-om) fn. tt. *urodalm-at*, harm. szr. —*a*. Nagyobb terjedelmű, s több részekből álló urasági földbirtok, mely bizonyos középponti kormány által igazgattatik. Némely nagy birtokosoknak több urodalmok van. *Az esztergomi érsekséghez tartozó érsekujvári, gútai stb. urodalmak. Herczeg Eszterházy urodalmai.*

USSANT v. USSINT, (uss-an-t v. uss-in-t) önh. m. *ussant-* v. *ussint-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*, par. —*s*. L. OSON, OSONT.

USZ! ebeket biztató, vagyis azokat kártékony állatok s ily emberek megtámadására sürgető indulatszó. Néha kettőzve: *usz usz!* Származékai: *uszu, uszít, uszítás.* néhutt: *husz, huszít.* Rokonnak látszik az *os-on* szó gyökével.

USZ, USZIK, l. ÚSZ, ÚSZIK. A mely származékokban állandóan rövid *u* van, azokat itt adjuk elé, pl. *usza, uszadék, uszály, uszkár, uszoda stb.*, a melyek itt nem soroltatnak el, azokat lásd hosszu Ú alatt.

USZA, (úsz-a vagy úsz-ó) fn. tt. *uszát*. Kenessey A. így nevez minden oly vizi tárgyat, készüléket vagy épitményt, mely a vizen felül van, akár áll az, akár mozog, pl. fa, deszka, szál a víz szinén, továbbá: ladik, dereglye, tutaj, naszád, hajó, komp, vizi malom stb. (Flott, flottes Objekt).

USZAÁROK, (usza-árok) ösz. fn. Árok, melyen fát usztatnak. (Floszgraben.)

USZACSAPAT, (usza-csapat) ösz. fn. Usza-tábor v. sereg egy osztálya. (Geschwader.)

USZACSATORNA, (usza-csatorna) ösz. fn. Mesterségesen készitett, fausztatásra szolgáló csatorna.

USZADÉK, (usz-ad-ék) fn. tt. *uszadék-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Mindenféle gizgaz, szemét, iszap, fatörzs roncsolék stb., melyet az árviz magával viszen. *Partra hányt uszadék.* 2) L. USZADÉKFÖLD.

USZADÉKFÖLD, (uszadék-föld) ösz. fn. Árvíz által hordott, s bizonyos helyen lerakott iszap, agyag, homokföld. *Uszadékföldben termett vessző.*

USZADÉKJOG, (uszadék-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva az árvíz által hozott, s lerakott föld, és egyéb anyag annak birtokává leszen, kinek telkén megállapodott.

USZAFA, (usza-fa) l. USZAMFA.

USZAFOLYÓ (usza-folyó) l. USZAPATAK.

USZAGÁT, (usza-gát) ösz. fn. Gát a fausztatásra szolgáló vizeken a viz felfogására.

USZAGÁTOR, (usza-gátor) ösz. fn. A fausztatásra szolgáló vizeken rácsos gát, mely a vizet átbocsátja, de a fát felfogja. (Schwellung, Klause).

USZAJT, (usz-aj-t) áth. m. *uszajt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*, par. —*s*. 1) A hajósoknál általában valamely nyomás sulyát gyöngíti, különösen a mélyen gázló hajó terhéből valamit kiszed, hogy ezáltal a hajó könnyebbedjék, és a sekélyes helyeken biztosabban átmehessen. (Lichten, leichten). 2) L. USZTAT.

USZALÉK, (usz-al-ék) fn. tt. *uszalék-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. L. USZADÉK.

USZÁLY, (usz-ály) fn. tt. *uszály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) A hosszu köntösnek, kivált női diszruhának azon része, mely a sarkak után messze elnyúlik, s menés közben mintegy a menő után úszik. *Az innepélyes diszruha uszályát inas v. apród hordozza úrnője után.* 2) Kenessey Albertnél a vontató hajó után kötött s árukkal, tüzi fával stb. rakott hajó. (Schleppboot).

USZÁLYHORDOZÓ, (uszály-hordozó) ösz. fn. Inas vagy apród, ki a diszköntös uszályát fölemelve viszi ura v. úrnője után. Átv. gúnyos ért. ki bizonyos tekintélyes személy tetteit alárendelt módon s szolgailag követi.

USZÁLYKÖNTÖS, (uszály-köntös) ösz. fn. Hosszu, mintegy farokra nyuló, vagyis uszálylyal ellátott köntös. V. ö. Uszály, 1).

USZÁLYOS, (usz-ály-os) mn. tt. *uszályos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Uszálylyal ellátott. *Uszályos köntös, diszpalást.* V. ö. USZÁLY, 1).

USZÁLYRUHA, (uszály-ruha) ösz. fn. l. USZÁLYKÖNTÖS.

USZÁLYTARTÓ, USZÁLYVIVŐ (uszály-tartó v. —vivő) l. USZÁLYHORDOZÓ

USZAM, (úsz-am) elvont törzs, melyből *uszamik, uszamás, uszamodik, uszamodás* származtak. Hasonlók hozzá a szintén mozgásra, haladásra vonatkozó *iszam, ficzam, csuszam, sikam, folyam, futam, iram* stb.

USZAMÁS, (usz-am-ás) eléjön Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál; l. ÚSZÁS.

USZAMEDER, (usza-meder) ösz. fn. Az uszafolyók, patakok medre. (Flossbett.)

USZAMFA, (uszam-fa) ösz. fn. Kötetlen állapotban usztatva szállitott rövidebb és kisebb méretü pl. hasábfa. (Schwemmholz, Triftholz).

USZAMIK, (usz-am-ik) eléjön Szabó Dávidnál; l. ÚSZIK. Egyébiránt oly viszonyban vannak egymással, mint *foly* és *folyamik*, *fut* és *futamik*, *csúsz* és *csuszamik*.

USZAMODIK, (usz-am-od-ik) k. m. *uszamodtam*, *—tál*, *—ott*. Uszásnak indúl, úszni kezd. *Neki uszamodott a Dunának.* Hasonlóan kezdetre vonatkoznak: *csuszamodik*, *futamodik*, *folyamodik*, *élemedik*, *iramodik*, *iszamodik*, *ficzamodik* stb.

USZÁNY, (usz-ány) fn. tt. *uszány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Növénynem a négyhímesek seregéből és négyanyások rendéből; csészéje nincs; bokrétája négy szirmú; bibéje négy, tompa; vizben lakik. (Potamogeton). Sokféle fajai vannak, különösen l. USZÁNYFŰ. 2) A hajósoknál a víz szinén libegő szálfa vagy czölömp vagy hordó stb. mint jegy valamely horgony fekvése, szikla vagy zátonyos hely stb. fölött. (Boye, Flotten, Kenessey A.)

USZÁNYFŰ, (uszány-fű) ösz. fn. Növényfaj népies neve az uszányok neméből; fenlábbó levelei tojáshosszúk, nyelesek, hegyesek, kerek vállúk, nagy láncsás fényes pálhákkal. Uszó levelei szálasak, s a viz szinére érvén kiszélesednek. Máskép szintén köznépiesen: *békatutaj*, *békaszölő*; növénytani néven: *békatutajuszány*. (Potamogeton natans).

USZÁNYHAJÓ, (uszány-hajó) ösz. fn. A lovakkal vontatott hajócsapatban a hátulsó hajó, pl. ha két hajó van, a 2-ik, ha három, a 3-ik. (Schwemmer.)

USZÁNYKÖTÉL, (uszány-kötél) ösz. fn. Azon kis kötél, melyet az uszányra a végett kötnek, hogy általa az uszány (czölömp stb.) könnyebben fogható legyen, vagy hogy ahhoz valamit könnyen lehessen kötni.

USZAPATAK, (usza-patak) ösz. fn. A fának kötetlen állapotban usztatására szolgáló patak vagy kisebb folyóviz. (Flossbach, Flosswasser, Triftbach.)

USZÁR, (usz-ár) ösz. fn. Vizeken, leginkább tavakon uszkáló bogárfaj.

USZARAJ, (usza-raj) ösz. fn. Az uszatáborénál kisebb uszamennyiség. (Flottilje).

USZÁS, (úsz-ás) fn. tt. *uszás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, midőn az ember, vagy más állat önszántából és erejevel úsz. *Uszást tanulni. Uszásban elfáradni, göresöt kapni.* 2) Szenvedő állapot, midőn valamely lelketlen test a folyadék erejétől mozgatva *úszik*. V. ö. ÚSZ; ÚSZIK.

USZASEREG, (usza-sereg) l. USZATÁBOR.

USZASZT, (usz-aszt) áth. m. *uszaszt-ott*, htn. *—ni*, v. *—ani*, par. *uszaszsz*. l. USZAJT.

USZATÁBOR, (usza-tábor) ösz. fn. Hajók és naszádok, majd talpak különzött és együttes nagy száma, különösen valamely hatalmasság összes hajói. (Flotte. Kenessey A.).

USZATÁBORNAGY, (usza-tábor-nagy) ösz. fn. Minden tengeri méltóság legfőbbje. (Grosz-Admiral).

USZATÁBORNOK, (usza-tábornok) ösz. fn. Uszatábor paranesnoka. (Admiral der Flotte).

USZATÓ, (usza-tó) ösz. fn. Az uszagát által magasabbra emelkedett víz. V. ö. USZAGÁT.

USZAVÁM, (usza-vám) ösz. fn. A tutajoknak idegen gátakon való átbocsátásaért fizetni szokott vám.

USZAVÍZ, (usza-víz) l. USZAPATAK.

USZDA l. USZODA.

USZFA l. USZAMFA.

USZÍT, USZIT, (u-szu-ít) áth. m. *uszít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Az ebet *uszu!* v. *usz!* szóval támadásra sürgeti, biztatja. *Farkasra uszítani a komondorokat. Ne uszitsd a kutyát.* (Km.). Előlehelettel: *huszít*.

USZÍTÁS, USZITÁS, (u-szu-ít-ás) fn. tt. *uszítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Biztatás, nógatás, sürgetés, melylyel ebet uszítanak. V. ö. USZÍT.

USZKA, (1), (usz-og-a) fn. tt. *uszkát*. Többféle vizi bogár neve, melyek a vizek, különösen tavak, mocsárok fölszinén a vizet súrolva, vagy rajta úszva lebegnek. Máskép: *uszár*.

E szóban a *k* nem egyéb mint a gyakorlatos képző *g*-nek változata, eredetileg *uszoga* azaz *uszogó*, mint *bugyogó bugyoga bugyka*; *locsogó locsoga locska*; *fecsegő fecsege fecske*, és sok más.

USZKA, (2), falu Szathmár m. helyr. *Uszká-ra*, *—n*, *—ról*.

USZKÁL; USZKÁLÁS l. ÚSZKÁL; ÚSZKÁLÁS.

USZKÁR, (usz-og-ár) fn. tt. *uszkár-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hosszú s göndörszőrü kutyafaj, mely igen tanulékony, s uszásban kitünően ügyes. (Pudel.). Azon *ár ér* képzőjü szók osztályába tartozik, melyek igékből származnak, mint, *buzgár*, *buvár*, *csapodár* stb.

USZKORÁL, (usz-og-or-ál); USZKORÁLÁS l. ÚSZKÁL; USZKÁLÁS. Alakra hasonló hozzá *csuszkorál*.

USZKURUSZ, fn. tt. *uszkurusz-t*, tb. *—ok*. Abaúj s Torna megyei tájszó, l. BERKENYE.

USZÓ; USZÓHÁRTYA; USZÓHELY; USZÓISKOLA stb. l. ÚSZÓ; ÚSZÓHÁRTYA stb.

USZÓD, falu Pest m.; helyr. *Uszód-ra*, *—on*, *—ról*.

USZODA, (usz-o-da) fn. tt. *uszodát*. Az úszók, fürdők, különösen úszni tanulók számára bizonyos korlátok közé szoritott helyiség a folyóban, tóban, tengerben.

USZOLY, (usz-oly) fn. tt. *uszoly-t*, tb. *—ok*. Hajósoknál, azon egész készülék, melyet valamely zátony fölibe vagy sekélyes helyre stb. figyelmeztetőül a vízbe helyeznek. Áll a fenéken horgony vagy más sulyos testből, továbbá kötél vagy lánczból, mely azon sulyos testbe erősitve a viz szinén libegő szálfát

vagy hordót tartja. (Baak v. Buje. A fenn libegő test neve: *uszány*, s ha az hordó: *uszor*. Kenessey A.).

USZONY, (usz-ony) fn. tt. *uszony-t*, tb. —*ok*. A halak uszószárnya; a hasnál *hasi*, a háton *háti* uszony.

USZOR, (1), (usz-or) fn. Hajósoknál hordó v. bödön, mint uszány; l. ezt.

USZOR, (2), falu Pozsony m.; helyr. *Uszor-ra*, —*on*, —*ról*.

USZOVÁNY, (usz-o-vány) fn. tt. *uszovány-t*, tb. —*ok*. Jelenthet általán valamely úszó, vagy uszó minőségü, vagy uszást utánzó alaku testet. Különösen Faludi Ferencznél *uszován* am. lefolyó, bő ruha (Nemesasszony; Téli Éjtszakák). Gyöngyösi Istvánnál eléjön: „Fejérkék a lova, úszovan festették“ (Phoenix. III. k.); talán am. *uszóan?* azaz uszó habokkal, hullámzatosan.

USZ-PEKLIN, falu Sáros m.; helyr. *Peklin-be*, —*ben*, —*ből*.

USZ-SALGÓ, falu Sáros m.; helyr. —*Salgó-ra*, —*n*, —*ról*.

USZSZAKÁL l. ÚSZSZAKÁL.

USZTAT; USZTATÁS lásd ÚSZTAT; ÚSZTATÁS.

USZTATÓ, (1), (2) l. ÚSZTATÓ, (1), (2).

USZTYA, falu Árva m.; helyr. *Usztyá-ra*, —*n*, —*ról*.

USZU, (usz-u v. ucz-u) indulatszó, melylyel az ebet megtámadásra biztatni, üzni szokták. *Uszu Kormos! Uszu Duncsi, Tisza! Uszu csipd meg!*. Szélesb ért. emberbiztatásra is használják. *Uszu rajta!* Hangváltozattal: *uczu* vagy *ucczu*. V. ö. UCZU; és —SZE.

USZUBU, Béla király Névtelen Jegyzője a XIX, XLVIII. s következő fejezetekben, e néven (Uszubu) előkelő nemzetségü vitézt emlit, ki Álmos vezér után a scythiai földről nagy sok néppel jött vala ki s kit Velekkel együtt Árpád Mén-Marót biharı vezérhez követül, majd ellenségül küld, s ezt legyőzvén, a vele kötendő békét Árpádnál előmozditja s végre nagy hü szolgálataiért Árpádtól Veszprém várát kapja tartományaival együtt. Szabó Károly *Ocsöbnek* irja, mert, úgymond, „jegyzőnk az *ö*-t *u*-val, a *cs* hangot *s*-sel fejezi ki. Azonban ‚Surcusar‘ s több más szóban Szabó K. sem irja az *u*-t *ö*-nek, és az *s*-et *cs*-nek. *Usabun* mandsu nyelven am. valamibe bonyolult, másért szenvedő; és bonyolultság, zavarodás (in etwas verwickelt, für einen Andern leidend; Verwickelung, Verlegenheit.)

UT, fn. l. ÚT. Származékai részint röviden, részint hosszan használtatnak, amazokat, ha az *u* állandóan rövid. l. a rövid U, az utóbbiakat a hosszu Ú alatt.

UTAJÁN, (ut-ó-ján) a székelyeknél am. utól; *legutaján* am. legutól. (Kriza J.)

UTAL; UTALÁS; l. ÚTAL; ÚTALÁS.

UTÁL; UTÁLÁS; UTÁLAT stb. l. ÚTÁL; ÚTÁLÁS; ÚTÁLAT stb.

UTALVÁNY; UTALVÁNYOZ stb. l. ÚTALVÁNY; ÚTALVÁNYOZ stb.

UTÁN, (ut-a-an v. ut-ó-an?) névutó. Személyragozva: *után-am*, —*ad*, —*a*, —*unk* stb. régiesen és a népies kiejtésben ma is: *utánnam*, *utánnad*, *utánna* stb., mintha a törzs ‚utánn‘ volna; mely kettőztetés alkalmasint a megnyujtott *á* következménye. A mutató névmást *nak nek* viszonyraggal is vonzza: *az után* v. *annak utána; ez után* v. *ennek utána*, *miután* v. *minek utána*. Más viszonynevek is fölveszik ezen ragozást, midőn a névutó a mondatban rendesen előre tétetik. *Utánok néz a szép nőknek* (a szép nők után néz). *Utána nyomúl az ellenségnek* (az ellenség után nyomul). *Utána lát dolgának. Lass utána már egyszer a dolognak* (lass a dolog után). Ellenben az ily szószerkezetet: *embernek utána* (nem előtte), *ellenségnek utána*, *dolgának utána*, inkább csak akkor használjuk, ha az ‚utána‘ szó első tagján fekvő hangsulyt nagyon ki akarjuk emelni. — Jelentésére nézve bizonyos térvonalnak vagy időmenetnek azon pontját határozza meg, melyen valamely tárgy vagy esemény egy másikat követ, s annak mintegy nyomában és ösvényén van; honnan közvetlen ellentéti viszonyban áll vele *előtt*, pl. ha Pál Péter után megy, úgy Péter Pál előtt jár vagy járt. *A vadludak a gunár után röpülnek. A ki bogár után indúl, ganajra jut.* (Km.). *Ne fuss oly szekér után, mely föl nem vesz.* (Km.). *Lovak után, ökrök után menni*, azaz, a mezőn lovakat, ökröket őrizni. *Dél után alunni. Éjfél után ütött egyet. Hajnal után, nap kelte után. Holnap után kis kedden. Husvét, pünkösd után. Egy év után.* Mikor időre vonatkozik, felcserélhető a *mulva* névutóval, de csak a szokás által megállapitott esetekben, pl. *egy hét, két hó, három év mulva. Sok idő, több század mulva.* Követi az időben elmult, előrement, megtörtént cselekvéseket, eseményeket is. *Kaszálás, aratás, szünet után. A nagy árvíz, tüzveszély, döghalál után.* Néha valamihez tartozó függelékre, vagy valamiből származó járulékra is vonatkozik. *Ezen ház után szőlők és szántóföldek is járnak. Ezt mind hivatala után szerezte. Más emberek után él.* Sajátságos kifejezések: *Dolga után lát* v. *néz* v. *jár*, dolgát folytatja, üzi, fárad benne. *Utána van valaminek*, rajta van, müködik benne. Fölveszi a *ra* viszonyragot is. *Holnap utánra halasztotta az elutazást. A vadászatot dél utánra rendelte.* Ellentéte: *előtt*. V. ö. UTÓ.

Alapértelménél fogva tér- vagy időbeli folytonos menetü, fonalú sorozatra vonatkozik, minélfogva némelyek azt tartják, hogy gyöke a haladási térvonalt jelentő *út* v. *út*. S elemezve, *út-a-an*, azaz, *után* v. *útán*, vagyis *utján*, pl. midőn mondjuk: *apja után megy*, ezt teszi, az apja utján, azon az uton, nyomon, melyen az apja ment; *egy év után*, azon utat, időmenetet folytatva, melyen már egy év elhaladt; *más után tenni valamit*, folytatni azt, a mit más tett, vagy ahhoz hasonlót tenni, s mintegy az általa mutatott utat követni. Minthogy az *út* tájdiva-

tosan kivált ragozáskor rövid *u*-val is eléjön: *utam, utad, uta*, innen szintén azt vélik, hogy ‚után' annyi volna, mint az *ő* v. *az*, v. *ök* v. *azok* után, mint föntebb. Azonban e szót úgy is elemezhetjük, hogy törzse *utó*, melyből *an* határzóképzővel lett: *utóan*, s ebből öszvehúzva: *után*; mely elemzés hihetőbbnek látszik. V. ö. UTÓ.

UTÁNA VALÓ l. UTÓD.

UTÁNCS, (után-cs) fn. tt. *utáncs-ot*, harm. szr. *—a*. Némelyek így hívják az urangutangot. L. EMBERMAJOM.

UTÁNCSATOL, (után-csatol) ösz. áth. A hajósoknál valamely vontatandó hajót egy másik már vontatotthoz vagy vontatásban levőhöz köt v. akaszt. (Aufklampfen.)

UTÁNCSINÁL, (után-csinál) ösz. áth. L. UTÁNOZ.

UTÁNEREDÉS, (után-eredés) ösz. fn. Eredés, vagy is megindulás, menés valaki más után.

UTÁNFA, (után-fa) ösz. fn. Erdészek nyelvén, a vágás után itt-ott lábán hagyott, szebb növésü, s különös czélra pl. mag általi tenyésztésre, vagy épitkezési anyagnak föltartott fa.

UTÁNFIZETÉS, (után-fizetés) ösz. fn. Fizetés, melyet azután teljesit valaki, midőn a (hajón, postán, vaspályán) küldött árut már megkapta. Helyesebb s a fogalomnak jobban megfelel, mint a német ‚Nachnahme' után alakított *utánvét* v. *utánvétel* szó.

UTÁNFIZETMÉNY, (után-fizetmény) ösz. fn. Öszveg, mely utófizetés által adatik v. adatott. V. ö. UTÁNFIZETÉS.

UTÁNIGAZÍT, (után-igazít) ösz. áth. L. UTÁNSEGÍT.

UTÁNJÁRÁS, (után-járás) ösz. fn. Müködés, fáradozás, tudakozódás, keresés, mely által valaminek nyomába jutni, vagy valamit elérni akarunk. *Sok utánjárásba került mig hozzá juthaték.*

UTÁNJÖVŐ, (után-jövő) ösz. mn. A ki más vagy mások után jő; különösen a nemzedékre viszonyitva, mely a most élőket fogja követni.

UTÁNKAPKODÁS, (után-kapkodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valami után kapkod, midőn azt annyira kivánja elérni, hogy mintegy kézzel nyúlkál feléje.

UTÁNKELTEZ, (után-keltez) ösz. áth. Valamely okmányra egy előbbi keletet későbben ir reá. (Postdatiren).

UTÁNKELTEZÉS, (után-keltezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely okmányra egy előbbi keletet későbben ir reá. *Az utánkeltezés gyanussá teszi az okmányt.*

UTÁNKÉP, (után-kép) ösz. fn. Kép, melyet valaki egy másik eredeti után másolt le, másolati kép.

UTÁNKÉPEZ, (után-képez) ösz. áth. Valamely eredeti képhez hasonló mást készit.

UTÁNKÖT, (után-köt) ösz. áth. A hajósoknál, valamely vontatandó hajót a vontató hajóhoz akaszt. (Anhängen). Különbözik: *utáncsatol.*

UTÁNLÁTÁS, (után-látás) ösz. fn. L. UTÁNNÉZÉS alatt.

UTÁNMÉR, (után-mér) ösz. áth. Valamely tárgyat, mely már meg van mérve, teljes meggyőződést szerzendő, újolag megmér.

UTÁNMETSZ, (után-metsz) ösz. áth. 1) Valamely eredeti metszett képhez, vagy másnemü műhöz hasonlót vés, készit. 2) Valamely metszett képet, mely másnak tulajdona, jogtalanul lemásol nyerészkedés végett.

UTÁNMETSZÉS, (után-metszés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki bizonyos metszett kép vagy más mű hasonlatára metsz, vés. V. ö. UTÁNMETSZ.

UTÁNMETSZET, (után-metszet) ösz. fn. Metszett kép, vagy másféle mű, mely egy másiknak másolata.

UTÁNNÉZÉS, (után-nézés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely dolognak utána néz, vagyis felügyeletképen megtekinti, hogyan foly a dolog. Különbözik: *utánlátás*; mert aki valamely dolognak utána lát, az ezt maga viszi véghez, a ki pedig utána néz, az a más vagy mások dolgára ügyel.

UTÁNNÖVÉS, (után-növés) ösz. fn. Növés, mely az előbbi sarjadéknak kiveszése vagy kiirtása után keletkezik; továbbá oly növés, mely a többi hasonló nemüeknél későbben tünik elé.

UTÁNNYOM, (után-nyom) ösz. áth. 1) Nyomdában az első kiadás bevégeztével valamely müvet másod, harmad stb. izben kinyom. 2) Valamely müvet, mely másnak tulajdona, jogtalanul, mintegy orozva saját nyerekedésére kinyom.

UTÁNNYOMÁS, (után-nyomás) ösz. fn. Nyomdai müködés, midőn valamely müvet akár jogosan, akár jogtalanul utánnyomnak. V. ö. UTÁNNYOM.

UTÁNNYOMAT, (után-nyomat) ösz. fn. Utánnyomás által készitett nyomdai mü. V. ö. UTÁNNYOM.

UTÁNNYOMÓ, (után-nyomó) ösz. fn. Személy, nyomdász, könyvkiadó, müárus, ki valamit utánnyomva ad ki. V. ö. UTÁNNYOM.

UTÁNNYOMTAT; UTÁNNYOMTATÁS l. UTÁNNYOM; UTÁNNYOMÁS.

UTÁNNYOMÚL v. —NYOMUL, (után-nyomúl) ösz. önh. Bizonyos úton előre mentnek nyomát némi erőfeszitéssel, sietéssel, s mintegy üzve követi, hogy utólérje.

UTÁNNYOMÚLÁS v. —NYOMULÁS, (után-nyomúlás) ösz. fn. Utólérés végett nagy sietéssel való haladás valaki után.

UTÁNOZ, (után-oz) áth. m. *utánoz-tam, —tál, —ott*, v. *utánz-ottam, —ottál, —ott*; htn. *—ni*, v. *utánzani*, par. *utánozz*. 1) Valakinek szokásait, viseletét, módját követi, fölveszi, hogy hozzá hasonlónak lássék. *Utánozni az idegen divatot, a nagyurak fényüzését. Utánozni valakinek kiejtését, járását, mozgását. A szinész némelykor élő személyt utánoz. Gunyból, nevetség*

okaért utánozni valakit. V. ö. MAJMOL, MIMEL. 2) Bizonyos művet v. tárgyat egy más eredeti szerint készít, eléállit. *A jelesebb költőket, festészeket, szobrászokat utánozni. A természeti tárgyakat, tüneményeket hiven utánozni. Ő eredeti, önálló művet nem képes tnremteni, csak utánozni tud.*

UTÁNOZÁS, v. UTÁNZÁS, (után-oz-ás) fn. tt. *utánozás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valaki utánoz valamit v. valakit. V. ö. UTÁNOZ.

UTÁNOZAT v. UTÁNZAT, (után-oz-at) fn. tt. *utánozat-ot,* harm. szr. —*a.* Utánzás által létre hozott mű vagy látvány.

UTÁNOZHATATLAN, UTÁNOZHATLAN, (után-oz-hat-[at]lan) mn. Akit v. amit utánozni nem lehet. Határozóként am. utánozhatlan módon.

UTÁNOZÓ, (után-oz-ó) mn. és fn. tt. *utánozó-t.* A ki valamit v. valakit utánoz, ki nem állít elé eredeti művet, hanem csak ahhoz hasonló valamit; összebb húzva : *utánzó.* V. ö. UTÁNOZ.

UTÁNÖNTET, (után-öntet) ösz. fn. 1) Hig folyomány, melyet járulék vagy pótlék gyanánt öntenek egy másikra, vagy utána. 2) Öntött mű, melyet bizonyos formára, mintára készítenek.

UTÁNPÓTLÁS, (után-pótlás) ösz. fn. Utólagos pótlás.

UTÁNRAJZ, (után-rajz) ösz. fn. Rajz, mely egy másik formájára készült; rajzi másolat.

UTÁNREZGÉS, (után-rezgés) ösz. fn. Állapot, midőn valamely rezgő tárgy nem egyszerre szűnik meg rezegni, hanem, bár mindig gyöngébben, még némely rezgéseket tovább is hallat vagy láttat.

UTÁNSEGÍT, (után-segit) ösz. önh. A hajósoknál, úgy bánik valamivel pl. kötéllel, hogy az meg ne akadjon, vagy hogy aki azzal bánik, feltartóztatva vagy erőtetve ne legyen. *Utánsegitni a kötelen.* Máskép : *utánigazit. Utánigazítni a kötelet.*

UTÁNSZÁMÍT v. —SZÁMIT, (után-számit) ösz. áth. Ami már számitva van, nagyobb meggyőződés végett még egyszer számit.

UTÁNSZERZÉS, (után-szerzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely tárgyat nem más hasonló tárgyakkal egyszerre, hanem később szerez meg.

UTÁNTEKINTÉS, (után-tekintés) l. UTÁNNÉZÉS.

UTÁNVÉSÉS, (után-vésés); UTÁNVÉSET, (után-véset). L. UTÁNMETSZÉS, UTÁNMETSZET.

UTÁNVÉT v. —VÉTEL, (után-vét v. —vétel) l. UTÁNFIZETÉS; UTÁNFIZETMÉNY.

UTÁNVET, (után-vet) ösz. áth. Megelőzött vetés után, ha ez nem kellőleg sikerült, a hiányt pótlólag, ismételve vet.

UTÁNVETŐLEG, (után-vetőleg) ösz. ih. Pótlólag, pótlásképen.

UTÁNVIZSGÁLAT, (után-vizsgálat) ösz. fn. A már egyszer végrehajtott vizsgálatnak, teljes meggyőződés végetti ismétlése.

UTÁNZÁS; UTÁNZAT; UTÁNZÓ l. UTÁNOZÁS; UTÁNOZAT; UTÁNOZÓ.

UTAS; UTASÍT; UTASÍTÁS stb. l. ÚTAS; ÚTASÍT; ÚTASÍTÁS stb.

UTÁSZ l. ÚTÁSZ.

UTAZ; UTAZÁS; UTAZÓ stb. l. ÚTAZ; ÚTAZÁS; ÚTAZÓ stb.

UTBAIGAZITÁS l. ÚTBAIGAZITÁS.

UTCZA; UTCZAABLAK; UTCZAI stb. l. ÚTCZA; ÚTCZAABLAK; ÚTCZAI stb.

UTCSINÁLÁS; UTCSINÁLÓ l. ÚTCSINÁLÁS; ÚTCSINÁLÓ.

UTÉPITÉS; UTÉPITŐ, l. ÚTÉPITÉS; ÚTÉPITŐ.

UTFÉl l. ÚTFÉL.

UTI; UTIFŰ stb. l. ÚTI; ÚTIFŰ stb.

UTJEGY; UTKÖZBEN; UTLEVÉL; UTMELLÉK; UTMUTATÁS stb. l. ÚTJEGY; ÚTKÖZBEN; ÚTLEVÉL stb.

UTÓ, (ut-ó?) mn. és fn. tt. *utó-t,* tb. —*k.* Ellentéte: *elő,* honnan ragozva: *előbb utóbb, legelőbb legutóbb, leges legelőbb leges legutóbb ;* továbbá : *először, utószor, elején* (előjén) *utóján, előd utód.* Jelenti azon személyt, dolgot vagy eseményt, mely bizonyos térvonalon vagy időhuzamban egy másik vagy több után következik, vagyis, melyet egy másik vagy több megelőz, honnan az ily ellentéti viszonyok : *előörs, utóörs ; előhad, utóhad ; előfájdalom, utófájdalom ; előbeszéd, utóbeszéd ; előjáték, utójáték ; előíz, utóíz ; előraj, utóraj ; előkor, utókor* stb. *Elsővek* (előek, azaz elsők) *lesznek utóvak* (utók) és utolsók elsőlsők." (Münch. cod. Mark. X.) A mondott egybeállitásokat öszvetéve szokták irni. — Az *utó* szót kétféle viszonyban kell megkülönböztetni, a) midőn tüzetesen más után következő valamit jelent, pl. a sorba állitott, s egymás mögött levő tárgyak mindegyike utója az előtte állónak, ilyenek pl. a nemzetiségi utók vagyis utódok; b) midőn valami után az illető sorozatban semmi sem következik, mely értelemben véget v. végsőt jelent, pl. *utószó,* melylyel valaki beszédét végképen bezárja, vagy a feleselésnek véget vet. Mindkét esetben főnevül is használtatik, pl. *azon legyünk, hogy utóink áldjanak bennünket. Éltének utóján van.*

Alapfogalomban valamint gyökre nézve is teljesen egyezik az *utó* szóval a mandsu *uthai,* mely am. azután, tehát, következve (dann, also, folglich); továbbá ugyanezen nyelvben *tuta-me* önh. am. hátramarad-ni; (zurück bleiben, übrig sein); áthatólag am. hátra v. maga után hagy-ni (zurücklassen, hinterlassen). Hangáttétellel, de egyszérsmind jelentésben is rokonok vele a magyarban: *to* gyök és *tova* szó. Közvetlen az ‚út' szótól származtatás erőtetettnek látszik.

A régiebbeknél eljönnek ugyan némely ragozások, pl. *utóvak*=(utók) a Münchení codexben (mint föntebb), továbbá Molnár Albertnél, Sándor Istvánnál: *utóim, utóink* stb. (posteri mei stb.), de az ‚utó'

szót önállólag vagy legalább összetételekben, mint mai napság divatos, nem igen találjuk: ‚utóbb' helyett is *utólb* van nálok följegyezve. Azonban már Szabó Dávid irja: *utólb* v. *utóbb*, *utólétek* v. *utótálétek*.

UTÓADÓ, (utó-adó) ösz. fn. Pótlékadó, melyet a rendes adón kivül és után fizetni kell.

UTÓÁRU, (utó-áru) ösz. fn. Utóljára maradt áru, maradékáru, áruk utólja. A székelyeknél máskép: *utókelet*. (Kriza J.)

UTÓBAJ, (utó-baj) ösz. fn. Utóbb vagyis valamely tett v. esemény után bekövetkezett v. bekövetkezendő baj. Előbbi bajok látszatos elmultával ismét megujuló baj.

UTÓBÁNAT, (utó-bánat) ösz. fn. Bánat, mely a már megtörtént szerencsétlenség, csapás, elkövetett bün stb. után kinozza a szivet; máskép: *Késő bánat*. *Utó-* (v. késő) *bánat*, *ebgondolat*. (Km.). V. ö. UTÓL.

UTÓBB, (ut-ó-bb) másodfoku határzó az *utó* törzstől, (régiesen: *utólb* ‚utól' törzstől); harmadfokon: *legutóbb* v. *leges legutóbb*. Később, bizonyos idő mulva. *A mit előbb igért, utóbb visszavonta*. Ikerítve: *előbb-utóbb*, azaz határozatlan időben, de mindenesetre el nem maradva. *Ha igy pazarol, előbb-utóbb koldusbotra jut*. Fölveszi a *ra* viszonyitót. *Utóbbra hagyni, halasztani valamit*. Némely tájszokás szerint —*ad* toldalékkal: *utóbbad*.

UTÓBBAD, (ut-ó-bb-ad) l. UTÓBB.

UTÓBBI, (ut-ó-bb-i) mn. tt. *utóbbi-t*, tb. —*ak*. Ami bizonyos időhuzamban mások után következik; későbbi. *Utóbbi korszak. Utóbbi világ. Utóbbi élete jobb az előbbinél. Amaz ültetvény előbbi, emez utóbbi. Utóbbi végrendeletével az előbbit megsemmisitette*.

UTÓBESZÉD, (utó-beszéd) ösz. fn. Valamely beszédnek utórésze; vagy akár irott, akár élőszóval történt valamely eléadásban ennek berekesztő része; máskép: *zárbeszéd, zárszó, utószó*. A ‚beszéd' alatt rendesen hosszabb eléadást értünk mint e ‚szó' alatt.

UTÓCSAPAT, (utó-csapat) ösz. fn. A vonuló hadseregnek azon része, mely a deréktestet bizonyos távolságban követi. Sorviszonyos ellentéte: *előcsapat*.

UTÓD, (ut-ó-d) fn. tt. *utód-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. 1) A nemzetiségi leszármazásban minden ivadék, mennyiben bizonyos ősöktől vette eredetét. 2) Szélesb ért. a későbbi korban élő emberek utódjai azoknak, kik előbb éltek.

„És szelleme a sír körül marad,
Tettekre intve az utódokat!"

Szász K. (B. Eötvös J. emlékezete).

Ellentéte: *elöd*. 3) A ki bizonyos állapotban, hivatalban következik valaki után. *Tanárságban, papságban, birói hivatalban utóda lenni valakinek*. Gróf Eszterházy M. nádor 1634-iki egyik levelében: *utánna való*. „Megh levén egyéb aránt is parancsolva, mind Lengyel Boldizsár uramnak magának s mind utánna valóinak, hogy jó disciplinában tartsák az mely vitézlő népet fogadnak." Magyar Történelmi Tár VIII. k. 98. l.) Ellentéte itt is *elöd*.

Képeztetésre hasonlók hozzá: *apród, elöd*, sőt ezek is: *másod, harmad, negyed* stb.

UTÓDANDÁR, (utó-dandár) ösz. fn. Dandár, mely a derék hadtest után bizonyos távolságban halad. V. ö. DANDÁR.

UTÓDICSŐSÉG, (utó-dicsőség) ösz. fn. Dicsőség, mely valakit eltávozása vagy holta után ér.

UTÓDIJ, (utó-dij) ösz. fn. Utólag fizetendő vagy fizetett dij.

UTÓDKÖVETKEZÉS, (utód-következés) ösz. fn. Az utód azon jogosultsága, midőn valamely elöd kihaltával vagy leléptével valaminek élvezetébe, használatába lép.

UTÓDOK, (ut-ó-d-ok) gyünév és többes; tt. *utódok-at*. Azon személyek összege, kik bizonyos időponttól számitva később éltek, élnek, vagy élni fognak. V. ö. UTÓD.

UTÓELŐTTI, (utó-előtti) l. VÉGELŐTTI.

UTÓÉRZÉS, v. —ÉRZET, (utó-érzés vagy —érzet) ösz. fn. Érzés vagy érzet, mely egy megelőző eseményt vagy hatást követni szokott. V. ö. UTÓFÁJDALOM.

UTÓÉTEK, (utó-étek) ösz. fn. Az étkezés végén feladott, s nem annyira jól lakásra, mint inkább nyalánkságra való étek (csemege); vagy megemésztésre való étek, pl. sajt.

UTÓFA, (utó-fa) ösz. fn. Fiatal, sarjadékfa, melyet vágás után lában hagynak, hogy növekedjék.

UTÓFAGY, (utó-fagy) ösz. fn. Kései fagy tavaszkor, midőn t. i. a téli fagy már kiengedett, és egy-két hideg éj ismét dért s fagyot okoz.

UTÓFÁJDALOM, (utó-fájdalom) ösz. fn. Fájdalom, mely valamely betegséget vagy más bajt követni szokott. *Sebem begyógyult, de időváltozáskor némi utófájdalmat érezek. A háboru utófájdalmai*. Különösen azon fájdalom, melyet a nő szülés után altestében és hátában szenved.

UTÓFIZETÉS, (utó-fizetés) ösz. fn. Valamely öszveg egy részének későbbi kifizetése.

UTÓGONDOLAT, (utó-gondolat) (ösz. fn. Eltitkolt gondolat, illetőleg szándék, melyet valaki bizonyos tárgyban, ügyben elhallgat, nem nyilvánit. (Arrière-pensée).

UTÓGYERMEK, (utó-gyermek) ösz. fn. Gyermek, ki apja halála után jött a világra; máskép: *utószülött* v. *árvaszülött* v. *méhben hagyott*. (Posthumus).

UTÓHANG, (utó-hang) ösz. fn. 1) A hangnak lassudan, s gyöngéden csillapodó vége. Különbözik a *viszhang*-tól, mely az eredeti hangot ismételve adja vissza. 2) A szószerkezetben a végső hang, mely több hangból is állhat; különböznek: *előhang, középhang*, pl. *ember* szóban *em* előhang, *b* középhang, *er* utóhang; amennyiben t. i. az egyes részeket (gyök, képző, rag) közelebbről jelezni nem akarjuk vagy nem tudjuk. (Németül: előhang=Anlaut, középhang =Innlaut, utóhang=Auslaut). Különbözik a *talda-*

lékhang pl. a tájdivatos *itt-eneg, ott-anag* szókban: *eneg, anag; megint-elen* szóban: *elen;* az *ig* rag után általában használtatni szokott *lan len*, pl. *addig-lan, eddig-len, pedig-len;* kivévén a mennyiben az a szónak már alkatrészévé vált, pl. *egyetlen* eredetileg am. *egyiglen* v. *egyéglen*, Katalin Verseslegendájában.

UTÓHANGZAT, (utó-hangzat) ösz. fn. A főhangzatnak folytatott mása, mely erejében fogyva lassankint megszünik. Átv. ami valamely régibb korbeli dologhoz némileg hasonlít, s arra emlékeztet. *Müveiben a régi görög és római remekirók utóhangzatát hallom.*

UTÓHATÁS, (utó-hatás) ösz. fn. Olyan hatás, mely nem azonnal vagy nem csupán a cselekvény idejében, hanem később áll elé.

UTÓHÍR, (utó-hír) ösz. fn. Hír, mely valakiről v. valamiről távozta, illetőleg holta után támad és terjed el.

UTÓHULLÁM, (utó-hullám) ösz. fn. A víznek valamely erős szél megszünése után fenmaradt vagy az ütközött hullámok visszaverődéséből származott ingása.

UTÓHUZÁS, (utó-huzás) ösz. fn. Huzás, mely a főhuzás után utólag történik, pl. a kártyajátékban, sorshuzásban.

UTÓHŰBÉR, (utó-hű-bér) ösz. fn. Hűbér, melylyel valaki nem az eredeti tulajdonosnak, hanem hűbéresének van lekötve; egy másikra szállitott hübér. (Subfeudum.).

UTÓIRÁS, (utó-irás) ösz. fn. Toldalékiromány, melyet a már forma szerint bevégzett iromány után szokás ragasztani, pl. a levelekben ily betüjegyek alatt: U. i. Helyesebben: *utóirat.*

UTÓIRAT, (utó-irat) l. UTÓIRÁS.

UTÓÍZ, (utó-íz) ösz. fn. Ételnek, vagy italnak íze, melyet evés v. ivás után érezünk. *Az édes eledelnek néha keserü utóíze van.* Átv. más élvezetekre is vonatkozik. *A testi gyönyörök utóíze.*

UTÓJÁRA, v. UTÓLJÁRA, (utó-ja-ra vagy utól-ja-ra) ih. Valaminek végére, legkésőbbi időre. *A legjobb falatot utójára hagyni. A megtérést utójára halasztani.* Tudnivaló, hogy itt valami alattomban értetik., pl. a fentebbi esetekben: *evés* és *élet.* Fölveheti a *leg*, v. nyomatosan, *leges leg* szócskákat is: *legutójára, leges legutójára.*

UTÓJÁTÉK, (utó-játék) ösz. fn. Játék, mely a főjáték után következik, s azt bevégzi; különösen a szinmüvekben és zenészetben. Átv. ért. bizonyos történet után következő események.

UTÓKELET, (utó-kelet) ösz. fn. A székelyeknél am. 1) utóáru; 2) utóvásár. L. ezeket.

UTÓKEZES, (utó-kezes) ösz. fn. Személy, ki a fökezes után vállal kezességet, s ki azon esetre, ha a főkezes eleget nem tehet, köteles helytállani.

UTÓKEZESSÉG, (utó-kezesség) ösz. fn. Kötelezettség, melynél fogva valaki utókezesül ajánlja magát. V. ö. UTÓKEZES.

UTÓKOR, (utó-kor) ösz. fn. Minden kort v. korszakot a régebben elmulthoz képest utókornak mondunk; különösen azon kort, mely a jelen után következik. Viszonyfogalmak vele: *elökor, középkor, jelenkor.*

UTÓKÖLTSÉG, (utó-költség) ösz. fn. Költség mely a főköltséghez utólag némi pótlék vagy toldalék gyanánt járul.

UTÓKÖVETKEZÉS, (utó-következés) ösz. fn. Valamely cselekvésnek vagy eseménynek későbben beálló eredménye.

UTÓL, (utó-ul). Az általános nyelvszokás ezen szóval e kérdésre felel: hol? Valaminek v. valakinek utána; hátul, végül. *Utóljutott észszel ebet csalunk meg* (km.) azaz a dolognak már megtörténte után késő annak módjáról eszeskedni. Szabó Dávidnál eléjön *utólb* és *utólabb* is, am. utóbb. Használják főnévként harmad személyi raggal is: *utólja* valaminek; s maga elébe veheti a *leg* szócskát, vagy nyomatosan a *leges leg* szócskát is: *legutól, leges legutól; legutólja* v. *leges legutolja* valaminek stb. A régieknél többször jön elé főnévként: „És leszen napoknak utóliban." (Bécsi cod. Micheas. IV.). V. ö. UTÓLY. — E szó határozói minőségében azon szók egyike, melyek bizonyos tér vagy helyirányra vonatkoznak, ugymint az *elő, hát, föl, al, kil* v. *kiv, bel* gyökökből származottak, melyek ezen kérdésre *hol?* igy állanak: *elül, hátul, alul, fölül, kivül, belül*, mint e példákból kitünik; *elül* fáj a feje, nem *hátul; alul* kemény köves az út, *fölül* lágy, sáros; *kivül* zaj van, *belül* halálcsend. Ellenben e kérdésre, *honnan?* ekkép felelnek meg: *elöl* (elülről) *hátul* (hátulról), *alól* v. *alulról, kivöl* v. *kivülről, belöl* v. *belülről, mögöl*, pl. onnan *elöl* kezdeni, nem innen *hától*, elejéről, nem hátuljáról, végéről; a forrásviz *alól* (alulról) buzog föl, az eső *fölöl* (fölülről) száll alá; *kivöl* (kivülről) hideg jö be, *belöl* (belülről) meleg megy ki; jer elé a kemencze *mögöl;* állj idébb a kemencze *elöl.* E hasonlatoknál fogva, melyek azonban nem állandóan ily szabályosak, s némelyek legfölebb az irodalomban használtatnak, inkább *utúl* volna; innen: *utúl* járni, menni, am. hátul, végen, végül; *utul* van, *utul* marad, hátul van, hátul vagy végen marad; *elül* kell állanod, nem *utul*, azaz hátul. Elemezve is *utó-ul*, mint túl = *ta-ul, to-ul, táv-ul.* Ellenben e kérdésre: *honnan?* a felelet volna: *utól*, azaz utóhelyről, hátról, végről, valami mögöl, pl. *utól* kezdeni a számlálást, nem *elöl*, a sornak végéről. Azonban a nyelvszokás mindenik értelemben az ‚utól' alakot használja, kétségen kivül a jobb hangzás kedveért.

A *ra re*, és *ról röl* viszonyragokat is inkább az első osztálybeliek veszik föl: *elülre, elülről, alulra alulról, fölülre fölülről, kivülre kivülről.* Honnan az ily ragozásokról: *utólja*, (valaminek végső vagy utó része), *utóljára*, némelyek úgy vélekednek, hogy inkább ezek helyett vannak: *utója, utójára*, mert úgy állitják, hogy nem mondjuk *elölje* v. *elölje, alólja, fölölje* stb. hanem *elője* (eleje), alja, föle stb.; azonban szokásban van *hátulja;* ezért ‚utól' szót illetőleg is mind a mai általános nép- és irói nyelvben, mind

a régieknél, pl. Molnár Albertnél, eléjön: *utólja valaminek* (postrema pars rei cujuspiam). V. ö. UTÓLY.

UTÓLABB v. UTÓLB, Szabó Dávidnál am. utóbb; l. ezt.

UTÓLAG, (ut-ó-lag) ih. Az előre bocsátott, előbb megtörtént, előbb véghezvitt dolog után, vagy tapasztalt nyomán. *Utólag azt írhatom, hogy ... Utólag vettem észre, hogy ...*

UTÓLAGOS, (ut-ó-lag-os) mn. tt. *utólagos-at*, tb. —*ak*. Ami utólag történik, a többi előbocsátottak után következő. *Utólagos tudósítás.*

UTÓLAGOSAN, (utó-lag-os-an) l. UTÓLAG.

UTÓLB,(utól-b); UTÓLBI, l. UTÓBB; UTÓBBI; és v. ö. UTÓL.

UTÓLBSZER, (utólb-szer) ösz. ih. A Müncheni codexben am. utóbbszor, utóljára. „Mentől utólbszer (=mindtől utóbbszor, vagy legutólbszor, legutoljára) V. ö. UTÓL.

UTÓLÉR, (utól-ér) ösz. áth. Valakit útjában, mentében, hátulról nyomulva feléje, beér. *Gyors paripán utólérni a futó tolvajt. A sebesen menő utóléri a lassan gyalogolót.* V. ö. UTÓL. Átv. *utolérni valakit*, jelességben vele megmérkőzni; *észszel utólérni valamit*, am felfogni.

UTÓLÉRÉS, (utól-érés) ösz. fn. Menés, haladás, mely által valakit utólérünk. V. ö. UTÓLÉR.

UTÓLÉRHETETLEN, UTÓLÉRHETLEN, (utól-érhet-[et]-len) ösz. mn. Akit vagy amit utólérni (tulajdon v. átvitt ért.) nem lehetséges. *Utólérhetetlen gyorsfutó. Utólérhetetlen költő, szónok, zenész.*

UTÓLISZT, (utó-liszt) ösz. fn. A lisztnek alja, durvája, melyet legutóra jár le a kő, vagy henger.

UTÓLJA—, vagy UTÓJASER, Molnár Albertnél és Szabó Dávidnál: *utóly ser*, am. utolsó főzet a serből.

UTÓLJÁRA, (ut-ól-já-ra) l. UTÓJÁRA.

UTÓLJÁRÓ, (utól-járó) ösz. fn. Nyelvtani ért. l. NÉVRAG és NÉVUTÓ. 2) Aki valamely sornak, rendnek végén jár, ki a többit hátul követi, seréghajtó. V. ö. UTÓL.

UTÓLJUTOTT, a Nádor-codexben am. később jött.

UTÓLNEVEZETT, (utól-nevezett) ösz. mn. Aki vagy ami végül van megnevezve.

UTÓLÖVÉS, (utó-lövés) ösz. fn. Lövés, mely a többi után később következik, p. midőn az osztályonkint egyszerre lövő katonák valamelyikének puskája később sül el.

UTÓLSÓ; (ut-ol-só v. utól-eső); UTÓLSZOR, (ut-ól-szor) l. UTÓSÓ; UTÓSZOR.

UTÓLY, pl. *utólyser*, am. utólja ser; UTÓLYOZ am. utólját veszi valaminek stb. eléjönnek némely régieknél pl. Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál, de ma már elavultak. A Müncheni codexben is olvasható: „Lesznek az embernek utólyi (írva: utóli) gonoszbak eleinél." (Máté. XII.). „Hogy mártsa ő ujjának utólylyát (extremum digiti sui) a vizbe. (Lukács. XVI.).

UTÓMAKKOLÁS, (utó-makkolás) ösz. fn. Makkolás, midőn az erdőn ittott elmaradt makkot a sertésekkel föletetik.

UTÓMONDAT, (utó-mondat) ösz. fn. A körmondat utóbbi része.

UTÓMUNKA, (utó-munka) ösz. fn. Munka, melyet a főmunkának bevégzése után, javitás, igazítás, rendezésképen stb. tenni szoktak.

UTONÁLLÁS; UTONÁLLÓ l. ÚTONÁLLÁS; ÚTONÁLLÓ.

UTÓNÁSZ, (utó-nász) ösz. fn. A menyekzői főlakomát követő mulatság, pl. tyúkverő; vagy midőn a maradékétel, ital elköltésére a násznép újra összevegyül.

UTÓNEMZEDÉK, (utó-nemzedék) ösz. fn. Azon nemzedék, vagy ivadék, mely a mostan élők után fog a világra jőni.

UTÓNÖVÉS, (utó-növés) l. UTÁNNÖVÉS.

UTÓNYÁR, (utó-nyár) ösz. fn. A nyárnak utolsó szaka, vagyis utolsó hetei.

UTÓNYOMOZÁS, (utó-nyomozás) ösz. fn. Nyomozás, melyet már előbbi nyomozás előzött meg.

UTÓPERCZ, (utó-percz) ösz. fn. Utolsó percz, utolsó pillanat.

UTÓRAG, (utó-rag) ösz. fn. Nyelvtani értelemben minden egyes hang, vagy szótag, mely bizonyos gyök, vagy törzs végéhez kapcsoltatik. *Viszonyító* utórag, mely a szó viszonyát változtatja, pl. *ember*, ember-*nek*, ember-*től*, ember-*re* stb. *lát*, lát-*ok*, lát-*unk*, lát-*tok*, lát-*nak*. *Képző* utórag, (vagy csak *képző*) mely valamely gyökből vagy törzsből új szót alakít, p. ember-*ség*, ember-*i*, ember-*kedik*; lát-*ás*, lát-*vány*, lát-*szik* stb.

UTÓRAGOZ, (utó-ragoz) ösz. áth. Valamely szót utóraggal megtold, azaz, viszonyít, vagy abból új szót képez. V. ö. UTÓRAG.

UTÓRAGOZÁS, (utó-ragozás) ösz. fn. A szónak utórag általi viszonyitása stb. V. ö. UTÓRAG; UTÓ.

UTÓRAJ, (utó-raj) ösz. fn. A méhészetben, utóbb eresztett raj, mely ugyanazon nyáron azonegy kasból száll ki. Ellentéte: *előraj*. V. ö. SZŰZRAJ; RAJ.

UTÓRÉSZ, (utó-rész) ösz. fn. Valaminek utóbbi vagy utolsó része, szaka, pl. a körmondatban.

UTÓSEREG, (utó-sereg) ösz. fn. lásd UTÓCSAPAT.

UTÓSÓ, v. UTÓLSÓ, (ut-ó-só v. utól-eső) mn. tt. *utósó-t*. Fokozva: *legutósó*, *leges legutósó*. Szoros ért. valamely sornak végén levő, sort bezáró; aki vagy ami után több nem következik. Vonatkozik térbeli vonalra és időhuzamra. *Utósó ház az utczában. Érdemsorozat szerint utósó diák. Utósó napot tölteni valahol. Utósó itélet. Utósó kenet.* Egyezik vele: *végső*. Szélesb ért. midőn többek sormenete többekével hasonlíttatik ösze, többekről is mondható, kik tömegesen mások után következnek. *A körmenetben a férfiak elsők, a nők utósók. Ti mindenütt*

utósók vagytok. Aki ezek között leghátrább van, az *legutósó*, v. nyomatosan szólva *leges legutósó.*

UTÓSÓKENET, (utósó-kenet) ösz. fn. A latin-görög keresztény egyház tana szerint, szentség, melyben a beteg szentelt olajjal való megkenés, és a pap imádsága által, malasztot nyer lelkének üdvösségére, s néha testének könnyebbségére is.

UTÓSÓVACSORA l. VÉGVACSORA.

UTÓSZAK, (utó-szak) ösz. fn. l. UTÓRÉSZ.

UTÓSZEDET, (utó-szedet) ösz. fn. A székelyeknél, utóján vagy utóljára szedett gyümölcs (Kriza J.).

UTÓSZÓ, (utó-szó) ösz. fn. 1) Összetételekben az utól v. végül álló szó pl. ‚házfödél' szóban: *födél.* 2) L. UTÓBESZÉD.

UTÓSZOR, (utó-szor) ih. Végül, utósó ízben, nem többé. *Utószor látjuk egymást. Holnap utószor megyünk iskolába. Először és utószor azt mondom, hogy . . .!; leg* szócskával: *legutószor*, v. nyomatosan: *leges legutószor.*

UTÓSZÓTAG, (utó-szó-tag) ösz. fn. A több tagból álló szónak végső tagja, végszótag pl. ‚bátorság' szóban: *ság.*

UTÓSZÜLÖTT, (utó-szülött) l. UTÓGYERMEK.

UTÓSZÜRET, (utó-szüret) ösz. fn. Szüret, a derék szüret után, midőn az elmaradozott, vagy később érő szőlőfejeket öszveböngézik, és kisajtólják. Szélesb ért. valamint maga a szüret, más gyümölcsök, és terményekszedésére is alkalmazható. V. ö. SZÜRET.

UTÓTAG, (utó-tag) ösz. fn. Nyelvtani ért. a szónak végtagja, utószótag.

UTÓTÁJ, (utó-táj) ösz. fn. Valamely tájnak v. tájéknak hátulsó része.

UTÓTERMÉS, v. —TERMÉNY, (utó-termés v. —termény) ösz. fn. Növénytermény, illetőleg gyümölcs, mely a hasonnemüeknél később jut teljes érettségre, különböztetésül az *elő* v. *korai* terméstől.

UTÓTÉT, v. —TÉTEL, (utó-tét v. —tétel) ösz. fn. A tételek között amelyik utól történt, vagy utól hajtatott végre, v. utól jegyeztetett föl. Mondatokban az utóbbi, vagy utolsó kifejezés.

UTÓVÁSÁR, (utó-vásár) ösz. fn. Vásár utólja. A székelyeknél máskép: *utókelet.* (Kriza J.).

UTÓVÉD, (utó-véd) ösz. fn. Hadtani ért. sereg vagy csapat, mely hadviselési járat alkalmakor az ellenség előtt nyomuló derékssereget bizonyos távolságban követi, s ennek megtámadása ellen födözi.

UTÓVÉGRE, (utó-végre) ösz. ih. El- v. legvégre, mindenek után, valahára.

UTÓVILÁG, (utó-világ) ösz. fn. 1) Azon világi események öszvefüggése, melyek a jelenkor után következnek vagy következhetnek. 2) Azon emberek öszvege, kik utánunk fognak élni, általán véve.

UTÓZ, (ut-ó-oz) áth. m. *utóz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* A székelyeknél am. utóljára hagyja, pl. az ütést a kártyában. (Kriza J.).

UTÓZÁS, (ut-ó-oz-ás) fn. tt. *utózás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Utóljára hagyás. V. ö. UTÓZ.

UTŐR l. ÚTŐR.

UTTÖRÉS; UTTÖRŐ l. ÚTTÖRÉS; ÚTTÖRŐ.

UTUFUTU, (utu-futu) ikerített mn. Az Őrségben (Vas megyében) am. lótófutó. V. ö. ÚT szónál a mongol *ot* törzset.

UTVÁM; UTVESZTÉS; lásd ÚTVÁM; ÚTVESZTÉS.

UZAPANYIT, falu Gömör m.; helyr. *—panyit-ra, —on, —ról.*

UZD, puszták Tolna és Somogy m.; helyr. *Uzd-ra, —on, —ról.*

UZON, erdélyi falu Sepsi sz. helyr. *Uzon-ba, —ban, —ból.*

UZOS, mn. tt. *uzos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Ballagi M. szótára szerint am. tüskés haju vagy szőrü.

UZSA, puszta Nógrád m.; helyr. *Uzsá-ra, —n, —ról.*

UZSAL, puszta Veszprém m.; helyr. *Uzsal-ba, —ban, —ból.*

UZSOK, falu Ung m.; helyr. *Uzsok-ra, —on, —ról.*

UZSOKÁL v. UZSUKÁL, önh. m. *uzsokált.* A székelyeknél Kriza J. szerént: alkalmatlankodva kéregél, az ember nyakán van, regnál (virginál?) pl. a czigány alamizsnáért, a gyermek szüleinél kenyérért, játékért stb. Talán am. uzsogál, v. tuszogál. Néhutt a Tisza mellékén: *nyüzsgölödik.*

UZSONNA; UZSONNÁZ; lásd OZSONNA; OZSONNÁZ.

UZSOPA, falu Bihar m.; helyr. *Uzsopá-ra, —n, —ról.*

UZSORA, (a latin *usura* után) fn. tt. *uzsorát.* A latin *usura* eredetileg am. *usus* (Fabri Thesaurus) azaz haszonvétel (Páriz-Pápainál: valamivel élés, nyereség), különösen a kölcsönözött tőkepénztől járó kamat. De az ebből kölcsönözött *uzsora* szó nálunk szokott értelemben mérték fölötti embertelen nyerekedés, midőn valaki megszorult embernek igen nagy kamatra adja ki pénzét, vagy általános éhség idején nagyon fölcsigázza eladó gabnája árát.

UZSORÁL, (uzsora-al) önh. m. *uzsorál-t.* Pénzét törvénytelen nagy kamatra adva nyerekedik.

UZSORÁLKODÁS, (uzsora-al-kod-ás) fn. tt. *uzsorálkodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn valaki uzsorálkodik; uzsorával üzött folytonos nyerekedés. V. ö. UZSORÁLKODIK.

UZSORÁLKODIK, (uzsora-al-kod-ik) k. m. *uzsorálkod-tam, —tál, —ott.* Az uzsorai zsarolást rendes üzletkép gyakorolja; pénzét az adósnak nyomasztó s ahol a törvények tiltják, a törvényesnél magasb kamatokra szokta kiadogatni. Szokottabban: *uzsoráskodik.* Egyébiránt v. ö. UZSORA.

UZSORÁS, (uzsora-as) fn. tt. *uzsorás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Személy, ki nagy uzsorára kölcsönözött pénzzel szokott üzérkedni, nyerekedni.

UZSORÁSKODÁS, (uzsora-as-kod-ás); UZSORÁSKODIK, (uzsora-as-kod-ik) l. UZSORÁLKODÁS; UZSORÁLKODIK.

UZSORÁSKODÓ, (uzsora-as-kod-ó) lásd UZSORÁS.

UZSORATÖRVÉNY, (uzsora-törvény) ösz. fn. Uzsorát tiltó vagy korlátoló törvény.

Az U-ban van 693 czikk.

Ú.

Ú, kisded alakban *ú*, harminczötödik betű a magyar abéczerendben, s tizenharmadik az önhangzók között. A magas hangu lejtőzeten megfelel neki az *ű*, pl. *zúr zűr; csúr csűr; gyúr gyűr; csúcs, csűcs.* Ezen nyujtott v. hosszu *ú* (valamint a hosszu *ű* és *í*) magyar hangoztatással az ország csaknem minden részében, értve mind a dunai, mind a tiszai, mind az erdélyi vidékeket, bizonyos tájakon rövid *u*-val (illetőleg rövid *ü* és *i*-vel) szokott ejtetni, mire nézve az irodalomban sincs határozott megállapodás. Mi, részint az eredeti hosszu *ú*-nak kitüntetése, részint jobbhangzás, végre megkülönböztetés végett is 1) következő szabályokat bátorkodunk ajánlani: *c)* Rendesen és szabályszerüleg az *ú* hosszúnak maradjon az egytagu szókban, mint *bú, fú, szú; úgy, új, úr, út; búg, csúf, lúd, kút, fúr, zúg, zúz, súg, rút, túl; zúd, tyúk, fúl, búb, dúl, túr, nyúl* stb. Mind ezek ragozás-, képzés- és összetételben is megtartják a hosszu *ú*-t, ha rövid szótag követi pl. *búban, úrral, útnak, csúfol, zúza, kútostor*; kivévén azon származékokat és ragozási alakokat, melyekben az általános nyelvszokás az *ú*-t állandóan megrövidíti, pl. *rudat, uralom, urak, ludat, furakodik.* 2) Változó használatú lehet a ragok- és képzőkben; u. m. a) Az *ú (ü)* képzőben, mint: *domború* v. *domboru, szigorú* v. *szigoru, nyakú* v. *nyaku.* Ez esetekben czélszerü a jobb hangzatra ügyelni, hogy se hosszú, se rövid önhangzók összve ne csoportosuljanak, tehát inkább *szigorú, szomorú, homorú*, mint *szigoru, szomoru* stb. valamint jobban hangzanak: *állásu, látásu, lábu*, mint *állású, látású, lábú* stb. b) Az *úl (ül)* névragban és igehatározói képzőkben rendesen rövidnek veszszük, p. o. *például, pórul, magyarokul, hátul; roszul, szilárdul, alul; latinul, olaszul*; részint mivel különösen az igehatározónak megfelelő *an, (on, en)* képzőben is rövid önhangzó van, részint, hogy az igéknek *úl (ül)* képzőjétől megkülönböztessük. c) Az igék *úl (ül)* képzőjét az iménti okból rendesen hosszúnak ejtjük és irjuk, kivévén ha ragozáskor mássalhangzó, vagy hosszu önhangzó követi; pl. *mozdúl, indúl, borúl, járúl*; ellenben *mozdult, induló, borulás, járulék.* — Palóczosan ejtve: *oó* v. *ou* v. *uó* pl. szomoroó, szomorou, szomoruó. V. ö. —Ú, —Ű és —ÚL, —ÜL képzőket.

—Ú, magas hangon —Ű, igen termékeny képző a magyar nyelvben. 1) Alkot némely önálló fő- és mellékneveket, pl. *ár-ú, álgy-ú, fi-ú, hi-ú. vál-ú, tan-ú, bosz-ú; becs-ü* vagy *böcs-ü, sür-ü, gyür-ü, gyöp-ü, fés-ü, gyüsz-ü, szörny-ü.* 2) Egyesülve *-or, -ör, -er* képzővel alkot mellékneveket, pl. *domb-or-ú, kom-or-ú, háb-or-ú, szom-or-ú, gyöny-ör-ü, kes-er-ü*, melyek közöl némelyek újabb korban az *ú, ü* képző nélkül is használatban vannak, pl. *dombor, gyönyör.* 3) Eszközt jelentő némely szókban a részesülői *ó, ő* változata, pl. *fur-ú*, (=fur-ó), *sepr-ü*, (=sepr-ő), *vés-ü*, (=vés-ő). 4) Legnevezetesb szereplése, midőn főnévhez járul, melyet megelőz valamely határozó név s ez rendszerént melléknév, de jönnek elé fő- és számnevek is, és az egész kifejezés melléknévi tulajdonságot veszen föl. Példák: a) melléknévi határozóval: *nagy száj-ú, horgas láb-ú, magas homlok-ú, vörös szakál-ú, fekete haj-ú, jó indulat-ú, mély tudomány-ú; kék szem-ü, nemes lelk-ü, nagy szer-ü, arany szín-ü, bő beszéd-ü*; b) főnévi határozóval rendesen összeirva pl. *kapafog-ú, nyúlszáj-ú, sasorr-ú; csodaszépség-ü*; c) számnévi határozóval: *kétszarv-ú, háromág-ú, négyláb-ú, ötujj-ú; hatszög-ü, hétrét-ü, százlevel-ü* stb.

Tájdivatosan és régiesen igen gyakran *-ó, -ö*, pl. Göcsejben *savanyó, porhanyó*; a régi codexekben: *szomoró, keserö.* A régieknél gyakrabban eléjön határozó név nélkül, különösen a *ság, ség* képző után. „Es egy szépségő (=nagy szépségü v. szépséges) ruhát . . . hoza ő neki.“ (Carthausi Névtelen). Hasonló a Régi Passióban: *kegyességü* (=kegyességes), *büdösségü, feneségü* (87, 89. ll.).

ÚGY, módhatározó, és kötszó, mely megfelel e kérdésekre: *hogy?* v. *hogyan? mi módon?* Valamely hasonlati tárgyra vonatkozik, melyet az utómonondatban *mint*, v. *mintha*, v. *ahogy* kötszók előznek meg, pl. *Úgy* adom *mint* vettem. *Úgy* tesz ő is *mint* az apja. *Úgy* szól *mint* valamely bölcs ember. *Úgy* lótfut, *mintha* elment volna az esze. Csak *úgy*, csak *úgy ahogy* lehet. *Úgy* vagyunk *mint* a jégenálló. (Km.). A hasonlati tárgy néha alattomban rejlik, mint előleges föltétel, pl. *Úgy van. Úgy jár az, ki a zsidónak nem köszön.* (Km.). *Úgy kell neki. Úgy-e? Ugyan úgy-e? Úgy ám, úgy bizony.* Határozatlan tárgyu ezen szerkezetben: *ahogyan úgy*, azaz, valamikép, valahogy. Néha a *hogy* kötszó felel meg neki pl. *Úgy* pofon csapták *hogy* a szeme is szikrázott bele. *Úgy* látom, *hogy* nincs kedved dolgozni. *Úgy* (azt) mondják, *hogy* már elutazott. *Úgy* megijedt, *hogy* a nehéz nyavalya kitörte. *Úgy* intézkedett, *hogy* minden rendén legyen. *Úgy* (azt) akarom, *hogy* itt maradjatok. *Úgy* jól laktam, *hogy* no, *hogy* még!

„Úgy éltem, hogy életemet
Visszaélni ne bánnám,
Úgy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnám.“

Berzsenyi.

Ily szerkezetben határozottan, s mintegy rámutatólag szól.

Mennyiben ellentétesen mutat valamire, ellentéte: *így*, honnan az ily szerkezetek: *Majd így, majd ugy beszél. Se így, se úgy nem megy. Így is, úgy is roszul van. Ma így, holnap úgy. Te így, ő meg úgy. Ha te úgy, én*

meg így. Úgy a! Igy e! Ezek között távolsági, és közelségi ellentétes viszony létezik, vagyis az *úgy* a két öszvehasonlított mód között a távolabbikra, az *így* a közelebbikre mutat. Hasonló viszonyban állanak a helyre menést jelentő *oda, ide* (régen: *ede*), a helyállapodásra vonatkozó *ott, itt*, s a tulajdonsági *oly, ily* (régen: *ely*), melyekben alaphangok a távolra mutató *o* és közelre mutató *i* v. *e*, s megfelelnek nekik a mutató *az* (a régi Halotti beszédben: *oz*) és *ez* névmásokban is rejlő *a* v. *o* és *e* gyökhangok, melyek nagyobb nyomatossággul az ország nagy részében önállólag is divatoznak, pl. *Oda menj a! Ott van a másik szobában a! Ide hozd e! Itt járunk a roskadt födél alatt e!* A föntebbiek is tehát mind ezek önálló s ma is élő gyökökből származtak, még pedig egymástól függetlenül: *o-da, i-de, o-ly, i-ly* (a régieknél is számtalanszor egyes *ly*-vel, a székelyeknél s általán Erdélyben *o-j, i-j*, egyes *j*-vel), *o-tt, i-tt, a-z, e-z*, melyek oly egyszerü származtatások, hogy azokat semmi más nyelv elhomályositni nem képes. Ezek szerint az *úgy*, röviden *ugy* gyökhangja is a távolra mutató vastag hangú *u* v. *o*, valamint az *így*-é a közelre mutató *i*; *gy* képző pedig azonos az ezekkel viszonyban álló *hogy* szónak is *gy* képzőjével (ho-gy). Egyezik az *úgy* szóval legközelebb a mandsu *uttu*= úgy; az *így*-nek pedig megfelel a mandsuban *ede*; úgy hogy ha a végső önhangzókat elhagyjuk, minthogy a mandsuban valamely szó mássalhangzón — kivévén az *n*-et, — nem végződhetik, az *utt, ed* már csak alig különbözik a magyar *úgy- így*-től, ha tudjuk, hogy a *gy* leginkább a *d* és *t* lágyulásából származott (pl. diamant, *gyémánt*, disznó tájdivatosan *gyisznó*, butor *búgyor* stb.). Eléjön még a mandsuban *t* előttétel *tuttu* is ‚úgy' értelemben, melynek ismét a régies *tott* v. *tatt* felel meg. L. ÚGY TAT (ahol a szanszkrit *ta* gyök is figyelmet érdemel). Budenz J. mind az *úgy*, mind az *így* szót szintén a mutatónévmásokkal hozza kapcsolatba; de az ‚úgy' ‚így' jelentésü szókat ugy látszik, származási viszonyba teszi a névmások egyikével vagy másikával, melyeknek gyöke: *to-* v. *tu-*. (Megemlíthetjük itt, hogy mint az imént érintők, a szanszkritban is egyik mutató gyök: *ta.*). Az ‚úgy' szónak megfelelnek szerénte e következők: a cseremisz *tuge*, votják *soče, ozi*. Vámbéry Á. az úgy (sicut) szóval rokonítja a csagataj *ok* (=hasonló, ugyanaz) és oszmanli *uj-mak* (= hasonlítani, utánozni, alkalmazkodni) szókat. Mongol nyelven *ejn* am. így, igyen, és ha távolságra vonatkozik *t* előttétel: *tejn*. am. úgy.

Mi az *úgy* önhangzójának mértékét illeti, az mint egytagu szó (v. ö. Ú betü) általánosabb nyelvszokás szerint hosszú, még pedig az összetételekben is, mint: *úgyannyira, úgyde, úgy-e? úgyis, úgymint*. Ellenben *ugyan* toldott alakban és ennek öszvetételeiben rövid; de amely különbözik a régies *úgyan* szótól.

ÚGYÁM! (úgy-ám) ösz. indulatszó, melylyel valamit határozottan valamihez hasonlónak bizonyítunk, vagy nyomatosan igazolunk, erősítünk; másképen: *igenám!* Megfelel gyakran az idegen ‚persze' (latin *per se*) szónak.

ÚGYAN, (úgy-an) ih. Am. az egyszerü ‚úgy', az *an* végzet inkább csak toldalék mint az ‚olyan', ‚ilyen', ‚hogyan' szókban. Ma nem igen van használatban — kivévén a rövid *u*-jú ‚ugyan' szót, de ennek némileg más értelme van; azonban a régieknél gyakran találjuk ‚úgy' jelentésben, pl. a Góry-codexben: „A részögös torkosokat ördög úgyan bírja, mint embör ü barmát." (3. lap.). Igy Pesti Gábornál, a Nádor-codexben, Debreczeni Legendáskönyvben.

ÚGYANNYIRA, (úgy-annyira) ösz. ih. Nagyitójelentésü, s am. oly nagyon, oly igen; másképen: *elannyira, oly annyira. Ugyannyira megverték, hogy lepedőben kellett haza vinni.*

ÚGY-DE, (úgy-de) ösz. ih. Élünk vele, midőn némi kifogást, kivételt, nehézséget teszünk valami ellen, vagy kétségünket fejezzük ki. *Úgyde, ha nem lesz pénzem, hogyan fizetek? Úgyde tegnap mást mondott ön.*

ÚGY-E? kérdő szó, Sürgető erővel bir, midőn valakit mintegy erőtetünk, hogy valamit kénytelen legyen igaznak ismerni, bevallani. Másképen: *nemde? úgy-e bár? úgy-e bizon?*

„Úgy-e bár azt mondja, te vagy az
Angyalok ragyogó csillaga?" (Népd.).

Néha bizonyos jó vagy rosz tettnek eredményére emlékeztet. *Úgy-e megmondtam, hogy győzünk? Úgy-e ebül jártál.*

ÚGYIS, (úgy-is) ösz. ih. 1) Mint az *úgyis* ellentéte am. oly módon is, oly képen is. *Úgyis, úgyis jól lesz. Úgyis, úgyis el kell vesznünk. Úgyis lehet tenni, amint te mondod.* Ezen jelentésben és példákban a két szót külön is írhatjuk: *úgy is* (így is). 2) Élünk vele midőn valamit némi közönyösséggel ráhagyunk, nem gondolunk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy a dolog nem lehet másképen. *Soha se búsulj rajta, hogy meghalt, úgyis elég sök bajod volt vele.*

ÚGYMINT, (úgy-mint) ösz. kötszó. Használjuk, midőn valamit tüzetesen hasonlati példa vagy tárgyként nevezünk meg. *Több országot bejárt, úgymint Német-, Franczia-, Angol-, Porosz-, Oroszországot.* Különösen értelmező, fejtegető, oktató beszédekben van helye. Egyezik vele *tudniillik*. Midőn az *úgy* különösen módra, a *mint* pedig hasonlati mód tárgyára vonatkozik, akkor e szók elválasztva iratnak. *Nem teszek úgy, mint te. Te is tanulhatnál úgy, mint a többi.* A régieknél eléjön ‚mintegy' és ‚mintha' értelmében pl. Katalin Legendájában Toldy F. kiadásában 279. lapon: „Theodorus apáturral es úgymint huszadmagával" a Carthausi Névtelennél 13, 102, 161. lapokon stb. Az utolsó helyen ez áll: „Egy nagy tisztölendő vén úgymint fejér öltözetben volna . . . nagy sok sereggel eloda jeve" (jöve). Másképen ‚mintegy' értelemben szintén a régieknél: *olymely, olymint.*

ÚGYMOND, (úgy-mond) a régieknél igen sokszor eléjön elbeszélés közben, midőn másnak beszédét közlik; megfelel neki a latin *iquit, ait.*

ÚGY TAT, v. TATT, ÚGY TOT v. TOTT, Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál. Megforditva: *tat* v. *tot úgy*. Eléjön a régieknél *tat* v. *tot* v. végül két *tt*-vel: *tatt* v. *tott* magában is. — TAT ÚGY alatt a *tat, tatt,* v. *tot, tott* jelentésére nézve a szanszkrit nyelvhez folyamodtunk. További vizsgálódásaink alapján a mandsu nyelvben ismerkedénk meg e szóval: *tuttu* = úgy, mely az utóbbi *u* elhagyásával egészen egyezik *tott* v. *tatt* szóval. (A mandsu nyelvben a szók, kivévén az *n*-et, mássalhangzón nem végződhetnek).

ÚJ, (1), mn. tt. *új-at*. Általán, ami nem régtől fogva létezik, ami csak imént, csak most támadt, eredt, született, sarjadzott, képződött, készült stb.; ellentéte: *ó*, v. *régi*, néha *ócska, múlt*. *Új templom*, melyet most épitettek. *Ó* v. *régi házfalakra új tetőt rakni*. *Új ruha, új kalap, új csizma*, amint a kézmives kezéből kikerültek (ellentéte: ócska ruha, ócska kalap, ócska csizma). *Új pénz. Új könyv. Új bor* (ó-bor). *Új széna*, (ó széna) azaz, tavali, harmadévi stb. termés. *Új dohány* (ó dohány). *Új gabona*, idei termés. *Új buzából új kenyér. Új év.* (mult év). *Új hold*, midőn egészen homály födte állapota után ismét világosodni kezd, tulajdonkép úgy látszik. „Hoz ő kéncseből újokat és ókat.“ Münch. cod. (Máté XXIII. Pestinél: újakat és avasakat). *Új ötlet, új élcz, új gondolat, új tan, új költemény, új zenemü. Új törvények, rendeletek. Új barátság, új szerelem, új harag. Új szokás, divat, izlés. A legújabb divat szerint. Új fejedelem*, ki most kezd uralkodni. *Új tisztviselők. Új szövetség*, mely az ó után következett. *Új világ, új események, történetek, hirek*. Többször viszonylagos jelentésü, mennyiben minden utóbbi az előbbihez képest *új*, s ez ismét az utána következőre nézve *ó*. A helynevek *Újmajor, Újtelek, Újfalu, Újlak, Újvár, Újváros, Új-Arad* stb. szintén ezen viszonyból származtak. — Szükebb és átv. ért. a tárgyak egyes tulajdonságaira is vonatkozik, mennyiben azokat csak nem rég vették föl. *Valamely régi müvet újjá alakítani*, olyanná tenni, mintha új volna. *A könyvnek új táblát csinálni*. Néha am. nem kopott, viseletlen, pl. újnak mondható a ruha, ha régebben készitették is, de még senki sem viselte. Továbbá mennyiben az új rendesen jobb, épebb szokott lenni az ónál, a réginél: innen mellékértelemben jobbat is jelent, kivált erkölcstani, s bibliai nyelven: *Új emberré lenni. Vetkezzél ki az ó emberből, s öltözzél újba. Új életet kezdeni*. Közmondatok: *Új szita szegen lóg* v. *függ*; az újat jobban szokták becsülni, kimélni. *Új söprü jobban söpör*, az uj tisztviselő, új gazda, új cseléd pontosabb. *Bámészkodik, mint borju az új kapura. Egy avult zsákból két új tarisznya*.

E szónak hangzója általánosabb szokás szerint hosszu *ú* származékaiban is, ámbár némely tájakon, kivált túl a Dunán röviden szeretik ejteni, minélfogva a költőnek szabadságában áll így is használnia. V. ö. Ú betü.

Mandsu nyelven: *ice, icengge*. Budenz J. szerént finnül *uute* (nomin. *uussi*), észt nyelven: *uus*, liv nyelven: *ûž* (genit. *ûd*), lapp nyelven: *od, oddo, oddos*, cseremisz nyelven: *uo*, hegyi cser. *û*, erza-mordvin ny. *od*, (honnan *od-i* = új év, *od-ava* (mostoha [új] anya), votják és zürjän ny. *vil'* stb.

ÚJ, (2); ÚJAL stb. l. UJJ. (2); UJJAL stb.

ÚJAN, ÚJANNAN, l. ÚJON, ÚJONNAN.

ÚJANT, ÚJANTA, ÚJANTAN; ÚJANTI l. ÚJONT stb.

ÚJANTYÚ l. UJJANTYÚ.

ÚJAS; ÚJASDI; ÚJASKEZTYÜ stb. l. UJJAS; UJJASDI; UJJASKEZTYÜ stb.

ÚJASLAG, (új-as-lag, oly alkatu mint oldalaslag, mellesleg); l. ÚJRA, ÚJOLAG. Molnár Albertnél: *újoslag*.

ÚJASMELLÉNY; ÚJASRUHA; ÚJATLAN stb., lásd UJJASMELLÉNY; UJJASRUHA; UJJATLAN stb.

ÚJBÁNYA, sz. kir. város Hont, falu Baranya m.; erdélyi vasbánya Hunyad m.; helyr. *Újbányá-ra, —n, —ról*.

ÚJBARACS, puszta Fehér m.; helyr. *Újbaracs-ra, —on, —ról*.

ÚJBÁRD, falu Máramaros m.; helyr. *Újbárd-ra, —on, —ról*.

ÚJBAREST, falu Zaránd m.; helyr. *Újbarest-ra, —on, —ról*.

ÚJBAROK, puszta Fehér m.; helyr. *Újbarok-ra, —on, —ról*.

ÚJBARS, falu. Bars m.; helyr. *Újbars-ra, —on, —ról*.

ÚJBECSE l. TÖRÖKBECSE.

ÚJBÉLA, falu Szepes m.; helyr. *Újbélá-ra, —n, —ról*.

ÚJBESSENYŐ, falu Temes m.; helyr. *Újbessenyö-re, —n, —röl*.

ÚJBESZÉD l. UJJBESZÉD.

ÚJBEZNÓCZ, falu Vas m.; helyr. *Újbeznócz-ra, —on, —ról*.

ÚJBISZTRICZ, falu Trencsin m.; helyr. *Újbisztricz-re, —èn, —röl*.

ÚJ-BODROG, falu Temes m.; helyr. *Újbodrog-ra, —on, —ról*.

ÚJBÓL, UJBÓL, (új-ból) ih. németes; lásd ÚJOLAG.

ÚJBUDA, puszta Erdélyben Kolos m.; helyr. *Újbudá-n, —ra, —ról*.

ÚJDAD, UJDAD, (1), (új-dad) mn. tt. *újdad-ot*. Korra, időre, eredetre nézve újacska, nem régi, olyan mint *kisded, édesded, kerekded, rövided*.

ÚJDAD, UJDAD, (2), (ujj-dad) l. UJJDAD.

ÚJDALMAND, Puszta Tolna m.; helyr. *Újdalmand-ra, —on, —ról*.

ÚJDÁVIDHÁZA, falu Beregh m.; helyr. *Újdávidházá-ra, —n, —ról*.

ÚJDIVATÚ, (új-divatú) ösz. mn. Ami most, imént, nem rég jött használatba, szokásba, viseletbe. *Új divatu butorok, ruhák*. V. ö. DIVAT.

ÚJDOMBVÁR, puszta Baranya m.; helyr. *Újdombvár-ra, —on, —ról.*

ÚJDON, UJDON, (új-don) mn. tt. *újdon-t,* tb. *—ok.* Am. az egyszerü ‚új'; azonban megjegyzendő, hogy régebben pl. Faludinál, Szabó Dávidnál, csak mint határozó az ‚uj' szó előtt nagyobb nyomatékul, és az alap-fogalom értelmét fokozva állott, ami különben ma is divatos, és annyit jelent: egészen új, épen most készült, eredt stb. *Újdon új ruha, divat; Újdon új ház, butorok, szerszámok, gépek.* Másképen: *újdonnat új.* Ellentéte: *ódonó,* igen régi. Újabb korban mint önálló mn. is divatba jött, Szabó D. melléknévül még *újdoni* szót használ. Képeztetésre hasonlók hozzá: *csupádon, szegénydön, ódon,* mint határozók, s talán *hajadon, tulajdon* nevek is, melyeket láss saját rovataik alatt.

ÚJDONAN, ÚJDONNAN, (új-don-an v. új-don-n-an) ih. Egészen új alakban, amint legujabban készült, eredt stb. Néhutt: újra, ismét, megint. *E ruha újdonan sem ért annyit, mennyit most ócska korában kérsz érte. Kétszeri elüzés után újdonan visszajött.* Nagyitva *újdonan új,* másképen: *újdonatt* azaz *újdonant új.*

ÚJDONÁSZ, UJDONÁSZ, (új-don-ász) fn. tt. *újdonász-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Hirlapi szerkesztőség tagja, ki az ujonnan felmerült napi eseményeket külön rovat alatt följegyzi. Általában ujdondásznak mondják, de hogy hol vette magát az utóbbi *d,* bajosan tudnák urát adni.

ÚJDONATT, ÚJDONNAT, (új-don-att v. új-don-n-at) l. ÚJDONAN.

ÚJDONI, (ujdon-i) mn. tt. *ujdoni-t,* tb. *—ak.* Eléjön Szabó Dávidnál. L. ÚJDON.

ÚJDONISÁG, (új-don-i-ság) fn. tt. *újdoniság-ot,* harm. szr. *—a.* L. ÚJDONSÁG, 1).

ÚJDONOZ, UJDONOZ, (új-don-oz) önh. m. *Újdonoz-tam, —tál, —ott.* v. *újdonz-ottam, —ottál, —ott,* htn. *újdonoz-ni,* v. *újdonz-ani,* par. *ujdonoz-z.* Újságokra vágy, új dolgokon kapkod, ujitásokat, kedvel.

ÚJDONOZÁS l. ÚJDONZÁS.

ÚJDONSÁG, UJDONSÁG, (új-don-ság) fn. tt. *—ot.* 1) Valami létezőnek azon tulajdonsága, melynél fogva csak imént eredt, készült, támadt stb. *Újdonsága miatt kapni valamin.* 2) Maga az új tárgy. *E gyümölcs ily korán ujdonság előttem,* eddig még nem láttam, nem ettem. Különösen új esemény, hír. *Újdonságokat vadászni, beszélni, hirlapokban közleni.*

ÚJDONSÁGI, UJDONSÁGI, (új-don-ság-i) mn. tt. *ujdonsági-t,* tb. *—ak.* Újdonságra vonatkozó, azt illető.

ÚJDON ÚJ l. ÚJDON.

ÚJDONZÁS, UJDONZÁS, (új-don-oz-ás) fn. tt. *újdonzás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Ujságokon kapkodás, újítások kedvelése. V. ö. ÚJDONOZ.

ÚJEGYHÁZ, erdélyi mezőváros Újegyház székben; helyr. *Újegyház-ra, —on, —ról.*

ÚJESZTENDEI, (új-esztendei) ösz. mn. Újesztendőre vonatkozó, azt illető, akkor történő. *Újesztendei köszönet, ajándék.* Molnár Albertnél: *újesztendői.*

ÚJESZTENDŐ, (új-esztendő) ösz. fn. Esztendő mely a lefolyt ó után következik; különösen annak első napja. *Újesztendőre megköszönteni valakit. Újesztendő napján kifizetni, megajándékozni a cselédeket. Nálunk az újesztendő január hó elsején kezdődik.* V. ö. ESZTENDŐ.

ÚJÉV, (új-év); ÚJÉVI (új-évi) lásd ÚJESZTENDŐ; ÚJESZTENDEI; és v. ö. ÉV.

ÚJFALU, részint előnév nélkül ú. m. faluk Gömör, Győr, Komárom, Mosony, Sopron, Temes, Torontál, Vasmegyékben; továbbá Erdélyben Torda megyében, s a beszterczei és brassai szászvidékben; puszta Pest, Pozsony, Somogy megyékben; részint előnévvel igen nagy számu helyneveket alkot Magyarországon és Erdélyben ALSÓ—, AVAS—, BÁRTFA—, BEREG—, BERETTYÓ—, BISZTRA—, BOLDOGKŐ-ÚJFALU stb. Magyarországon; és BÖZÖD—, CSICSÓ—, DABJON—, GYERGYÓ-ÚJFALU stb. Erdélyben; melyek illető helyeiken jobbára eléjönnek; helyr. *Újfalu-ba, —ban, —ból.*

ÚJFEHÉRTÓ, mváros Szabolcs m.; helyr. *Újfehértó-ra, —n, —ról.*

ÚJFUTAK, falu Bács m.; helyr. *Újfutak-ra, —on, —ról.*

ÚJGADÁCS, falu Somogy m.; helyr. *Újgadács-ra, —on, —ról.*

ÚJGYALLA, falu Komárom m.; helyr. *Újgyallá-ra, —n, —ról.*

ÚJHARTYÁN, falu Pest m.; helyr. *Újhartyán-ba, —ban, —ból.*

ÚJHÁZAS, (új-házas) ösz. fn. Személy, ki csak imént, vagy nem rég házasodott. *Még új házasok, már is czivakodnak.*

ÚJHÉGY, (új-hégy) (1), l. UJJHEGY.

ÚJHÉGY, (2), falu Vas m.; helyr. *—hégy-re, —én, —ről.*

ÚJHELY, falu Torontál, puszta Pozsony m.; KISZUCZA—, Trencsin, SÁTORALLYJA— mváros Zemplén m.; TISZA—, falu Ugocsa m. VÁG—, mváros Nyitra m.; helyr. *Újhely-be, —ben, —ből;* néhutt: *—re, —én, —ről.*

ÚJHELYJÓKA, falu Pozsony m.; helyr. *—jóká-ra, —n, —ról.*

ÚJHELYMAJOR, puszta Soprou m.; helyr. *—major-ra, —on, —ról.*

ÚJHODOS, puszta Veszprém m.; helyr. *Újhodos-ra, —on, —ról.*

ÚJHOLD, (új-hold) ösz. fn. A holdnak azon állapota, midőn a naptól vett világának teljes fogyta után ismét azon pontra ér, melyen világot kezd kapni; másképen: hold újúlta (Szabó Dávidnál).

ÚJHOLDVASÁRNAP, (új-hold-vasárnap) ösz. fn. Első vasárnap, a hold megújulta után.

ÚJHUTA, faluk Borsod és Szathmár m. helyr. *Újhutá-ra, —n, —ról.*

ÚJÍT, ÚJIT, UJÍT, UJIT, (új-ít) áth. m. *újít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*, 1) Oly dolgokat hoz létre, gyakorlatba, melyek eddig szokásban nem voltak. *Nyelvet újítani*, azaz, egyes új szókat, új kifejezéseket, szószerkezetet behozni. *A polgári, katonai kormányban újítani holmit.* 2) Valamely régibbb dolgon oly változásokat tesz, melyek azt mintegy újjá alakítják. *Régi házat, kopott butorokat újítani, megújítani.* 3) Ismételve tesz vaalamit. *Előbbi kívánságomat megújítom. Az elvesztett pert megújítani.*

ÚJÍTÁS, UJÍTÁS, (új-ít-ás) fn. tt. *újítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által valamit újítunk. V. ö. ÚJÍT. *Nyelvújítás, házújítás. Tisztújítás, perújítás.*

ÚJÍTÁSI, UJITÁSI, (új-ít-ás-i) mn. tt. *újítás-it*, tb. *—ak*. Ujításra vonatkozó, azt illető *Nyelvújítási viták. Tisztújítási zavargások. Perújítási kereset. Perújítási alperes. Újítási szerződés.*

ÚJÍTGAT, UJITGAT, (új-ít-og-at) gyak. áth. m. *Újítgat-tam, —tál, —ott*, par. *újítgass.* Gyakran folytonosan, vagy lassanlassan újít valamit, vagy holmit. V. ö. ÚJÍT.

ÚJÍTGATÁS, UJITGATÁS, (új-ít-og-at-ás) fn. tt. *újítgatás-t*, tb. *—ok*, harm szr. *—a*. Gyakori, folytonos, vagy aprolékos újítás. V. ö. ÚJÍTÁS.

ÚJÍTO, UJITÓ, (új-ít-ó) fn. tt. *újító-t*. Személy ki bizonyos dologban eddig nem létezett szokásokat, divatot, rendet stb. hozott be. *Nyelvújító, vallásujító, hitujító, rendszerujító, tanújító. Az újítók néha nagyon tévednek. Újítók ellen irt, s az ó rendszert védő munkák.* Ki ismétel vmit. *Újító fölperes.*

ÚJÍTOTT, UJITOTT, (új-ít-ott) mn. tt. *újított-at.* Amit új alakba öltöztettek, s némely változtatások által mintegy újjá képeztek, kijavitottak, megigazítottak, szebbé tettek stb. *Újított kormányrendszer. Újított butorok. Újított per.* Némelyek a perújításban hibásan szokták mondani: újított fél, újított alperes; hibásan azért, mert a peres felet nem újítják meg, hanem a pert. Helyesebb: *perujítitási* v. *újítási alperes.* V. ö. ÚJÍT.

ÚJJ l. UJJ (2);

ÚJJÁ ALAKÍT, eszközli, hogy valami új legyen, vagy új alakot vegyen magára.

ÚJJÁALAKITÁS, (újjá-alakitás) ösz. fn. Cselekvés midőn vki vmit újjá alakít.

ÚJJÁ ALAKÚL, új alakot vesz magára.

UJJÁALAKÚLÁS, (újjá-alakúlás) ösz. fn. Állapot, midőn vmi újjá alakúl.

ÚJJAS; ÚJJATLAN l. UJJAS; UJJATLAN.

ÚJJÁSZÜLETÉS, am. megújulás; kereszténységi vallási s bibliai nyelven am. jobbulás, jobbá levés.

ÚJJÁTÉK l. UJJÁTÉK v. UJJASDI.

ÚJKÉCSKE, falu Pest m.; helyr. *Újkécské-re, —n, —ről.*

ÚJKEMENCZE, falu Ung m.; helyr. *Újkemenczé-re, —n, —ről.*

ÚJKÉR, falu Sopron m.; helyr. *Újkér-be, —ben, —ből.*

ÚJKÍGYÓS, falu Békés m.; helyr. *Újkígyós-ra, —on, —ról.*

ÚJKISPACZAL, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *—Kispaczal-ra, —on, —ról.*

ÚJ-KONDA, puszta Tolna m.; helyr. *Újkondá-ra, —n, —ról.*

ÚJKOR, (új-kor) ösz. fn. A jelent közvetlenül megelőző vagy ehhez, előbbi korhoz hasonlítva, közelebb álló kor.

ÚJKORI, (új-kori) ösz. mn. Új v. újabb korból való, arra vonatkozó. *Újkori események. Újkori történelem.*

ÚJKURD, puszta Tolna m.; helyr. *Újkurd-ra, —on, —ról.*

ÚJLAK, mváros Nyitra, faluk Abaúj, Temes, Vas, Szala m.; BALATON—, Somogy, BELÉNYES—, Bihar, BODZÁS—, Zemplén, HEGYKÖZ—, Bihar, KIS—, Zemplén, MAGYAR—, OLÁH—, SOMLYÓ—, Kraszna, RINYA—, Somogy, SÁRKÖZ—, Szatmár, SZAMOS—, Közép-Szolnok, TISZA—, mváros Ugocsa m. erd. falu Kolos m.; helyr. *Ujlak-ra, —on, —ról.*

ÚJLEHOTA, falu Nyitra m.; helyr. *Újlehotára, —n, —ról.*

ÚJLUBLÓ, falu Szepes m.; helyr. *Újlubló-ra, —n, —ról.*

ÚJMAJOR, több puszták neve Csongrád és Somogy m.; helyr. *Újmajor-ra, —on, —ról.*

ÚJMALOM, puszta Somogy m.; helyr. *Újmalom-ba, —ban, —ban.*

ÚJMALOMSOK, falu Győr m.; helyr. *Újmalomsokra, —on, —ról.*

ÚJMARJA, puszta Bihar m.; helyr. *Újmarjá-ra, —n, —ról.*

ÚJMIHÁLYFA, falu Vas m.; helyr. *Újmihályfá-ra, —n, —ról.*

ÚJMINDSZENT, falu Baranya m.; helyr. *Újmindszent-re, —en, —ről.*

ÚJMISE, (új-mise) ösz. fn. Miseáldozat, melyet az ujonnan fölszentelt pap először nyújt be a Mindenhatónak; máskép: *zsönge mise.* (Primitiae).

ÚJMÓDI, (új-módi) l. ÚJDIVATÚ.

ÚJMOLDOVA, mváros Krassó m.; helyr. *Újmoldová-ra, —n, —ról.*

ÚJNÉMETI, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Újnémeti-be, —ben, —ből.*

ÚJNEMŰ, v. —NEMÜ, (új-nemű) ösz. mn. Ami a maga nemében eddig nem létezett, szokásban nem volt. *Újnemű gépek, szerszámok.* Továbbá, ami eddig ismeretlen volt. *Újnemű mövények, állatok fölfödözése.*

ÚJNÉP, falu Somogy m.; helyr. *Újnépre, —en, —ről.*

ÚJNYELV, (1)j (új-nyelv) ösz. fn. Akár elszármazás, akár irodalmi müvelés, gazdagítás által némileg átalakult nyelv.

ÚJNYELV, (2) l. UJJNYELV.

ÚJNYI l. UJJNYI.

ÚJODIK, (új-od-ik) k. m. *újod-tam, —tál, —ott.* L. ÚJÚL.

ÚJOLAG, UJOLAG (új-o-lag) ih. Ismételve, megint. Már Molnár Albertnél is eléjön. E szóban az *o* csak közbetett hang, tehát eredetileg *újlag*, mint *végleg, mellesleg, oldalaslag* stb. Sz.-Krisztina életében: *újolan*, Molnár Albertnél szintén olvasható: *újulan* (denuo, denovo stb.)

ÚJOLAN, (új-o-lan) l. ÚJOLAG.

ÚJOLANSZÜLETÉS, (újolan-születés) ösz. fn. Sz. Krisztina életében am. újjá születés. „Es mostan engemet újolan sziletni parancsolj es vennem ujonnan sziletésnek tisztúlatját.“ (23, 27. ll.)

ÚJÓLAT l. ÚJÚLAT.

ÚJON, ÚJONAN, ÚJONNAN, (új-on, új-on-an v. új-onn-an) ih. Molnár Albertnél egy *n*-nel: *újonnan.* 1) Új állapotban; nem kopottan, nem viselten. *Újon vett ruha.* 2) Nem rég, imént, csak most. *Újon épült ház. Újon nyomott munka.* 3) Ismét, megint; máskép: *újolag. Újon eljött sürgetni bennünket.* Mondják így is; *újan, újannan*; és toldalékhangokkal *újont, újonta, újontan*; l. ezeket.

ÚJONCZ, UJONCZ, (új-oncz) fn. tt. *újoncz-ot,* harm. szr. —*a.* Általán, oly személy, ki bizonyos életnemben, foglalatosságban, üzletben stb. csak most kezdi magát gyakorolni, s ennélfogva még tapasztalatlan, kitanulatlan. *Tanodai, papi újonczok. Én még ujoncz vagyok ezen dologban.* Különösen, új katona, kit csak imént soroztak be. *Az ujonczokat zászló alá esketni, oktatni. Újonczokat állitani.* Hasonló képzésüek: *ifjoncz, virgoncz, fürgencz, suhancz,* s több újonan alkottak, melyekben általán némi kicsinzés alapfogalma is rejlik.

ÚJONCZÁLLITÁS, (újoncz-állitás) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONCZFOGADÁS, (újoncz-fogadás) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONCZKERÜLET, (újoncz-kerület) ösz. fn. Kerület, melyben bizonyos számu vagy rendeltetésü újonczok állittatnak ki, vagy fogadtatnak.

ÚJONCZOZ, UJONCZOZ (új-oncz-oz) önh. m. *ujonczoz-tam, —tál, —ott,* par. —*z.* Újonczokat szed, gyüjt, fogad stb. különösen a hadsereg számára. *Az új rendszerben évenkint újonczozni szoktak. Kiütött a háboru, rendkivül fognak újonczozni.*

ÚJONCZOZÁS UJONCZOZÁS, (új-oncz-oz-ás) fn. tt. *ujonczozás-t,* tb. —*ok,* harm. sz. —*a.* Újonczok szedése, gyüjtése, állitása, fogadása. V. ö. ÚJONCZ.

ÚJONCZSZEDÉS, (újoncz-szedés) ösz. fn. l. ÚJONCZOZÁS.

ÚJONNAN l. ÚJON.

ÚJONOZ, (új-on-oz) áth. m. *újonoz-tam, —tál, —ott,* par. —*z,* v. *újonz-ottam, —ottál, —ott.* L. ÚJÍT. Eléjön Szabó Dávidnál.

ÚJONT, ÚJONTA, ÚJONTAN, (új-on-t, új-on-t-a, új-on-t-an) ih. Azon korban midőn új volt, új állapotban. Molnár Albertnél: *újantan.* Szabó Dávidnál eléjön: *újontában* =„eleintén, midőn még új v. ujság v. kapós volt.“ Hasonlók hozzá *ifjonta* (v. ifjontan), *hajdanta, régente* (v. régenten).

ÚJONTI, (új-on-t-i) mn. tt. *újonti-t,* tb. —*ak.* Nem régi, csak mostani; új állapotban létező vagy létezett.

ÚJONZÁS, (új-on-oz-ás) fn. tt. *újonzás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* L. ÚJÍTÁS; és v. ö. ÚJONOZ.

ÚJONZAT, (új-on-oz-at) fn. tt. *ujonzat-ot,* harm. szr. —*a* v. —*ja.* Újonzott v. újitott állapot avagy tárgy. *Szerződési újonzat.* (Novatio.)

ÚJOSLÁG, l. ÚJASLAG.

ÚJPALÁNKA, mváros Bács m.; helyr. *Újpalánká-ra, —n, —ról,*

ÚJPALOTA, falu Bihar m.; helyr. *Újpalotá-ra, —n, —ról.*

ÚJPANÁT, falu Arad m.; helyr. *Újpanát-ra, —on, —ról.*

ÚJPAULIS, falu Arad m.; helyr. *Újpaulis-ra, —on, —ról.*

ÚJPÉCS, mváros Torontál m.; helyr. *Újpécs-re, —en,* v. *—ett, —ről.*

ÚJPERINT, falu Vas m.; helyr. *Újperint-re, —en, —ről.*

ÚJPEST, telep Pest városa mellett; helyr. *Újpest-re, —en, —ről.*

ÚJPUSZTASZER, puszta Csongrád m.; helyr. *Újpusztaszer-re, —en, —ről.*

ÚJRA, UJRA, (új-ra) ih. Újonnan, ismételve, megint. *Amit már elmondott, újra kezdi. Újra kél, támad a szél.*

„Sirjak-e, hogy életemet
Jól használni nem tudtam.
. . . . . .
Ha ezt újra elkezdhetném,
Ismét a múltat követném.“

Berzsenyi.

Különösen mint fölhivó indulatszót használjuk, midőn azt kivánjuk, hogy a zenész, tánczos, énekes, vagy más mulattató müvész ismételje az eléadottakat.

ÚJRAKÁS l. UJJRAKÁS.

ÚJRAKERESZTÉLÉS, (újra-kéresztélés) ösz. fn. Másodszori keresztelés. V. ö. ÚJRAKÉRÉSZTÉLŐ.

ÚJRAKÉRÉSZTELŐ, (újra-kéresztélő) ösz. fn. A keresztény egyház történelmében egy különös hitfelekezetüek neve, kik azt állítják, hogy a keresztséget csak érett vagy fölserdült korban lehet érvényesen és sikeresen fölvenni, midőn t. i. a keresztelendő ezen szentségnek czélját, foganatát stb. belátja; s kik ezen okból a hozzájok áttérő más kereszténeket újra megkeresztelik. (Anabaptista.)

ÚJRA RAGADATKOR, a székelyeknél annyit tesz mint: új kenyér beállásakor. (Tájszótár.)

ÚJRODNA, erdélyi falu a beszterczei vidékben; helyr. *Újrodná-n, —ra, —ról.*

ÚJROSZTOKA, falu Bereg m.; helyr. *Rosztoká-ra, —n, —ról.*

ÚJSÁG, UJSÁG, (új-ság) fn. tt. *újság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Új minemüsége, tulajdonsága valaminek. *E dolog bennünket ujsága által meglepett.* 2) Minden, ami új, eddig nem látott, hallott, nem tapasztalt, nem várt dolog gyanánt tünik elénkbe, továbbá, ami csak imént keletkezett, eredt, készült stb. *Az útazó sok újságot lát. E dolog ujság előttem.* Különösen korai, első termény, gyümölcs. 3) Esemény, illetőleg ennek híre, mely most jön először tudtunkra. *Sok újságot tudni, beszélni. Mi ujság? Ami egynek újság, másra nézve óság lehet.* 4) Határozott napokon megjelenni szokott időszaki tudósítások, úgynevezett hirlap, mely a legközelebb történt napi eseményeket közli. *Katonai, politikai, egyházi, tudományos, müvészeti újságok. Újságot kiadni, olvasni.*

ÚJSÁGHAJHÁSZ, UJSÁGHAJHÁSZ, (ujság-hajhász) ösz. fn. Aki akár saját kiváncsisága, akár másokkal közlés végett ujságokon kapkod, új hírek után tudakozódik, jár-kel.

ÚJSÁGHORDÓ, UJSÁGHORDÓ, (újság-hordó) ösz. fn. 1) Személy, ki híreket hord, beszél, terjeszt, hírhordó. 2) Ki a nyomtatott újság vagyis hirlap példányait illető helyeken kézbe szolgáltatja; másképen: *újságkihordó.*

ÚJSÁGIRÓ, UJSÁGIRÓ, (újság-iró) ösz. fn. Általán, a ki hirlapféle ujságokat, czikkeket közöl. Különösen, hirlapszerkesztő.

ÚJSÁGKEDVELŐ, UJSÁGKEDVELŐ, (újság-kedvelő) ösz. fn. Ki az újonan történt eseményeket tudni, hallani, olvasni szereti. Továbbá, aki az új dolgok iránt különös vonzalommal viseltetik, s azokat megszerezni, élvezni, használni vágy. V. ö. ÚJSÁG.

ÚJSÁGKIADÁS, UJSÁGKIADÁS, (újság-kiadás) ösz. fn. Újságokat, eseményi hireket tartalmazó lapok szerkesztése, s köz használatul terjesztése.

ÚJSÁGKIHORDÓ, (újság-ki-hordó) l. ÚJSÁG-HORDÓ, 2).

ÚJSÁG— v. UJSÁGKIVÁNÁS, (újság-kivánás) ösz. fn. Kiváncsisági vágy, ösztön, melynél fogva valaki új eseményeket, hireket hallani, tudni ohajt. Máskép: *újságvágy.*

ÚJSÁG— v. UJSÁGKIVÁNÓ, (újság-kivánó) ösz. mn. és fn. Új híreken, eseményeken kapó, azokat megtudni vágyó, újságvágyó.

ÚJSÁGLAP, ÚJSÁGLEVÉL, (újság-lap v. —levél) l. HÍRLAP.

ÚJSÁG— v. UJSÁGNYOMTATÓ, (újság-nyomtató) ösz. fn. Aki hirlapokat, újságféle czikkeket nyomtat.

ÚJSÁGOL, (új-ság-ol) áth. m. *újságolt.* Újságot kezd, üz. Eléjön Szabó Dávidnál.

ÚJSÁGSZERKESZTŐ, (újság-szerkesztő) ösz. fn. l. HIRLAPSZERKESZTŐ.

ÚJSÁGUL, UJSÁGUL, (új-ság-ul) ih. Újságként, mint újság, újságot stb. *Ujságul azt irhatom, hogy . . . .*

ÚJSÁGVADÁSZ, (ujság-vadász) l. ÚJSÁG-HAJHÁSZ.

ÚJSÁGVÁGY, (újság-vágy) l. ÚJSÁGKIVÁNÁS.

ÚJSÁGVÁGYÓ, (újság-vágyó) l. ÚJSÁG-KIVÁNÓ.

ÚJSÁM l. UJJSÁM.

ÚJSINKA, erd. falu Fogaras vidékében; helyr. *Sinká-n, —ra, —ról.*

ÚJSOMODOR, puszta Somogy m.; helyr. *Somodor-on, —ra, —ról.*

ÚJSZÁLLÁS, falu Abaúj m.; KIS—, mváros a Nagy-Kunságban; helyr. *Újszállás-ra, —on, —ról.*

ÚJSZALONAK, l. ÚJZALONAK.

ÚJSZÁMITÁS l. UJJSZÁMITÁS.

ÚJSZÁSZ, falu Pest m., helyr. *Ujszász-ra, —on, —ról.*

ÚJSZEGED, falu Torontál m.; helyr. *Szegedre, —én, —ről.*

ÚJSZÉKELY, erdélyi falu Udvarhely sz. helyr. *Újszékely-én, —re, —ről.*

ÚJSZEMERE, falu Ung m.; helyr. *—szemeré-re, —n, —ről.*

ÚJSZENTANNA, falu Arad m.; helyr. *—Anná-ra, —n, — ról.*

ÚJSZENTIVÁN, falu Torontál m.; helyr. *—Szentiván-ba, —ban, —ból.*

ÚJSZENTPÉTER, erdélyi falu Kolos megyében; másképen: *Üzdi-Szentpéter;* helyr. *—Szentpéter-én, —re, —ről.*

ÚJSZIVACZ, falu Bács m., helyr. *—szivacz-ra, —on, —ról.*

ÚJSZOMODOR l. ÚJSOMODOR.

ÚJSZŐNY, falu Komárom m., helyr. *—szőnybe, —ben, —ből.*

ÚJTELEK, falu Sopron m.; helyr. *—telek-re, —én, —ről.*

ÚJTÓ, (Olld?) falu Baranya m.; helyr. *Újtó-n, —ra, —ról,*

ÚJTORDA, Erdélyben, Torda városának egy része.

ÚJUDIK, régies ‚újodik' helyett.

ÚJUDVAR, (1) falu Szala m.; helyr. *Újudvar-on, —ra, —ról.*

ÚJUDVAR, (2) (új-udvar) ösz. fn. Sajátlag azt teszi: újonnan rendezett (fejedelmi, főuri) udvar; de különösebben újabb harczjátékot jelent, mint régebben az udvarok fömulatságát.

„Új udvarba sok nemzettségek gyülének
Jeles öklelések akkor ott levének."

Illosvai Péter a XVI. századból.

Ezt utánozta Arany János egy újabb költeményében (Szibinyáni Jank):

„Majd vígaság: zene, táncz, bor
Tartja ébren a fölházat,
Majd újudvar, öklelés áll,
Hangos erdőn nagy vadászat.“

ÚJÚL, (új-úl) önh. m. *újúl-t.* Új alakot ölt, régi állapotából kivetkezik, s másba lép által. *Újúl a hold*, midőn ismét világosodni kezd, innen *hold ujúlta. Újúl az egészsége. Tavaszkor a növényi természet megújúl.* Néha am. a megszünt, elavult állapot ismét előkerül. *Sebei, fájdalmai megújúlnak.* V. ö. ÚJ, (1).

ÚJULAN l. ÚJOLAG.

ÚJÚLÁS, UJULÁS, (új-úl-ás) fn. tt. *újulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Változás, midőn valami újjá alakul, vagy régi állapotát, alakját ismét fölveszi. V. ö. ÚJÚL.

ÚJÚLAT, UJULAT, (új-úl-at) fn. tt. *újúlat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja.* Újúlt állapot. A Müncheni codexben: *megújólat* (regeneratio).

ÚJVÁGÁS, falu Kraszna m.; helyr. *Újvágás-ra, —on, —ról.*

ÚJVÁR, UJVÁR faluk Krassó és Torontál m. ÉRSEK—, mváros Nyitra, NÉMET—, mváros Vas m.; helyr. *Újvár-ra, —on, —ról.*

ÚJVÁRMEGYE, némely régi iratokban am. Abaújvármegye.

ÚJVÁROS, UJVÁROS, falu Abaúj, puszta Csongrád m. AVAS—, Szatmár, BALMAZ—, mváros Szabolcs m., erdélyi falu Nagy-Sink székben; helyr. *Újváros-ra, —on, —ról.*

ÚJVÁROSKA, mváros, SZERED—, falu Nyitra m.; helyr. *Újvároská-ra, —n, —ról.*

ÚJVÁSÁR, UJVÁSÁR, falu Gömör m.; helyr. *Újvásár-ra, —on, —ról.*

ÚJVÁSÁRI, puszta Pozsony m.; helyr. *—vásári-ba, —ban, —ból.*

ÚJVENCSELLŐ, falu Szabolcs m.; helyr. *Újvencsellő-re, —n, —ről.*

ÚJVERBÁSZ, falu Bács m., helyr. *—verbász-ra, —on, —ról.*

ÚJVIDÉK, UJVIDÉK, királyi város, Bácskának déli határán a Duna mellett, Péterváraddal szemközt; helyr. *Újvidék-re, —én, —ről.*

ÚJVILÁG, UJVILÁG, (1), (új-világ) ösz. fn. 1) Amerika és Ausztrália, melyek az ujabb korszakban födöztettek fel, különböztetésül a többi világrészeket magában foglaló ó világtól. 2) Átv. az egész föld kerekségén történő ujabb események és népek állapotának, szokásainak stb. összege.

ÚJVILÁG, UJVILÁG, (2) puszta Nógrád m.; helyr. *Újvilág-ra, —on, —ról.*

ÚJZALONAK v. —ZALONOK, falu Vas megyében (Neustift); helyr. *—zalonok-on, —ra, —ról.*

—ÚL, magas hangon —ŰL, (1), röviden —UL, —ÜL, mutató névrag, s főnevekhez járul; értelmezhető ‚mint‘ v. ‚ugymint‘ szókkal: *például.* *példákul* (=mint példa, példák, példaként, példákként) *szolgáljanak ezek; gazdául,* (=mint gazdát, gazdának) *fogadni valakit; feleségül* vagy *nőül* (úgy mint feleséget) *venni* v. *birni valakit, barátomul* (mint barátomat) *tekintelek. Mi magyarokul, erdélyiekül* (úgy mint magyarok, erdélyiek). *Zálogúl adni valamit, túszúl adni valakit.* „A debreczeniek várassul találák megh (keresék meg) az ő felsége camaráját.“ Régi M. Nyelvemlékek. II. k. Vegyes t. 269. lap.) „Egész nemzetül járulván hozzá.“ (Gr. Wesselényi F. 1661-ben). „Rákóczi fejedelemre indúlván az pogányság, szegént vevé tárgyul“ (Ugyanaz).

„Akarsz Buda hőssel meglenni királyul:
Ezt adom a szóhoz, szavaim zártául.“
Arany J. (Buda halála).

„Míg világ világul leszen
Nevék dicsőséges leszen.“
Katalin Verseslegendája (Prologus).

„Ez a szent békeség, kinél hogy megmaradásunkra több orvosság nincsen, sok káros experientiákkal és próbákkal tanultuk országul.“ Gr. Eszterházy M. nádor. (Történelmi Tár. VIII. K. 10. l.) „És jobbágyúl kezdém N(agyságod) szolgálnia.“ Levél 1554-ből. (Szalay Á. 400 magyar lev. 137. l.) „Ismég reánk izentek mind falvul,“ mint az egész falura (Ugyanott 321. lap.) Különös kifejezés: *arczúl ütni* vagy *csapni valakit* am. arczon.

—ÚL, —ŰL, (2) röviden —UL, —ÜL. Rendesen melléknevekből igehatározókat alkotó képző, és az így alkotott szó megfelel e kérdésre: *hogyan?* s értelmezhető jobbára e szóval: *módon.* Példák: *ostobául, bolondúl, józanúl, roszúl, álnokúl, jól* (=jó-úl), *boldogúl, jámborúl, vitézül, szentül* (ostoba módon, józan módon stb.). A *talan telen* v. *atlan etlen* képzőjü melléknevek általában elfogadják ezen határozói alakot, pl. *szokatlanúl* (szokatlan módon) *‚ártatlanúl, látatlanúl, gondatlanúl, tudatlanúl; véletlenül, rendetlenül, szerencsétlenül;* szintén a nemzetiségi melléknevek is, amidőn közelebbről ‚nyelven‘ szóval értelmezhető, pl. *magyarúl, horvátúl, tótúl, francziául, angolúl, olaszúl, persául, mongolúl; németül, lengyelül, cseh(ü)l* (magyar, horvát, német nyelven stb. stb. ‚Cseh(ü)l‘ néha főnévi ragozás; l. —ÚL, —ŰL, (1) s jelentése: miként cseh vagy a csehek). Helyette számos melléknév az *an en* képzőt fogadja el. De vannak melléknevek, melyek mindkét képzőt fölveszik, pl. *ostobán* v. *ostobául, józanon* v. *józanúl, resten* v. *restül, szilárdan* v. *szilárdúl.* Néha helyi határozókat is alkot, pl. *alul, hátul, fölül, kivül, belül, körül, környül.* Ritkán főnevekből is alkot igehatározót: *emberül, pórúl, poklúl* (régi szó), *ebül.* Katalin Legendájában eléjönnek: *különbel* (=különbül), *belel* (=belül), *környel* (=környül. 217, 221, 249. lapokon). Számnévhez járulva találjuk a régi Halotti beszédben: „Es keátsatok uromkhoz hármul (irva: uromchoz charmul) azaz hármával vagy háromszor. Csa-

gataj nyelven is: *ücse-üle* am. hármával (üle v. ile =val, vel), *bise-üle* am. ötével (Abuska).

A régieknél helyneveknél *ról röl* helyett is előfordul. „Az terek (török) Pécsül mégh tegnapon elindulth“ (Levél 1554-ből. Szalay Ág. 400 m. l. 127. l.) „Pécsül jöve emböröm.“ (Ugyanott 204. l.)

—ÚL, —ŰL, (3), röviden: —UL, ÜL, igeképző, alkot rendszerént önható igéket, még pedig 1), akár elvont, akár önálló gyökökből, pl. *gyú gyúl, gur gurúl, szor szorúl, ám ámúl, bám bámúl, lap lapúl, ok okúl, pír pirúl; vegy vegyül, gyű gyűl, rep repül;* 2) származott főnevekből: *alap alapúl, szégyen szégyenül, telep települ;* 3) származékigékből (a *g*-nek *d*-vé változtával) *buzog, buzdúl* (buzgúl), *mozog mozdúl* (mozgúl), *reng rendül, cseng csendül;* sőt minden változás nélkül is: *tol tolúl, told toldúl, nyom nyomúl, mer merül, mén* v. *men menül* stb. 4) Leggyakrabban melléknevekből: *vad vadúl, tág tágul, hív hígul, boldog boldogúl, bús búsúl; vén vénül, szelíd szelídül, ősz őszül, sebes sebesül, üdvöz üdvözül;* ha a melléknév önhangzón végződik, ezen önhangzó a következő *ú ü*-be bele olvad, vagy, ha jobban tetszik, kiesik: *tiszta tisztúl, sima simúl, puha puhúl; szürke szürkül, gyönge gyöngül* stb.

Alkot egykét esetben átható igéket is, pl. *tan tanúl, dú dúl, ker kerül,* de ezekben az *ú ü* inkább *ó ő*, mintha volna *tanól* v. *tanol, dú-ol, keről.*

Nevezetes körülményül fölemlitendő, hogy nagy részint ezen alakulásokban az *úl ül* képzőknek az *út* (régiesen: *ót, ojt, út, újt, ejt, őt, üt, üjt, öjt)* képző felel meg mint átható igéket alkotó képző, pl. *gyúl gyújt* (gyú-it), *gurúl gurít, szorúl szorít, ámúl ámít, pirúl pirít; vegyül vegyít, gyül gyújt; alapúl alapít* stb. stb.

A palóczos szójárásban, sőt csaknem az egész dunántuli kerületben, és a székelyeknél, az *u-ü*-nek némi megnyujtásával a végső *l* egészen el is marad, pl. *borû* =borúl, *barnû* =barnúl, *tanû* =tanúl, *derû* =derül, *merû* =merül. (Vass József. Kriza J.)

A régieknél *úl ül* helyett igen gyakran *ól ől* olvasható, pl. a Müncheni codexben: *gonoszból, gonoszbólat, indól, indólat, tisztól, tisztólat, közösől, győl, gyölekezet,* sőt *él* is pl. *készélet* (=készület). A Bécsi codexben: *fordól, szabadál, könyöről, egyesől, réműl.* Istvánfi Pálnál a XVI. században: *avél* (=avúl). Rokon vele a töröktatár *il* igeképző. L. Előbeszéd. 135. l.

—ÚLTATIK, —ŰLTETIK, összetett és a régieknél gyakran eléforduló szenvedő igéket alkotó képző, pl. *háboróltatik, mozdóltatik, fényesöltetik, fényesültetik, ékesöltetik, dicsővöltetik,* (Müncheni vagy Tatrosi cod.), *feszültetik* (Nádor codex.). *gyógyúltatik, indúltatik, erősültetik* (Carthausi névtelen), *dicsőültetik* (Katalin Legendája) stb. Néha a második *tat* mint igazi szenvedői képzőt is fölveszi „Adjon módot énnekem, kiben én az én hazámnak javára és megmaradására méltán indultattassam.“ Báthori István király. (Történelmi tár. VIII. köt.).

ÚN; ÚNALOM; ÚNSZOL; ÚNTAT stb. lásd UN; UNALOM, UNSZOL; UNTAT stb.

ÚNY, falu Esztergam m.; helyr. *Úny-ba, —ban, —ból.*

ÚR, v. UR, fn. tt. *ur-at,* harm. szr. —*a.* Ragozatlan állapotban helyesebb szokással megnyujtva ejtetik: *úr,* továbbá az öszvetételekben is mind megnyujtva, mind röviden ejtethetik, mint: *úr-* v. *urbér, úrfi, úrgomba, úrnap, úrszék* stb. ámbár sokan, kivált a dunántúliak rövidítni szeretik. A viszonyragok előtt, kivévén a tárgyesetet és ettől függőleg a többest, hasonlóképen lehet az ú hosszú is, rövid is: *úrral* v. *urral, úrhoz* v. *urhoz, úrnál* v. *urnál, úrtól* v. *urtól;* így: *úrba, úrban, úrból, úrra, úron, úrról, úrig;* ellenkezőleg a tárgyesetben (mint föntebb), továbbá a többesben s a személyragok és képzők előtt rendszerént megrövidül: *urat, urak, uram, urad, ura, urunk* (a régi Halotti beszédben: *uromk), uratok* stb. továbbá: *uracs, ural, uralkodik, uraság, urodalom, uratlan.* Az *i*, és birtokot jelentő *é* s *éi* képzők előtt lehet *úri* v. *uri, úrias* v. *urias, úrilag* v. *urilag; úré* v. *uré, úréi* v. *uréi.* Amely származékok a hosszú. Ú alatt nem fordulnak elé, azokat l. a rövid U alatt. Egyébiránt v. ö. Ú betü. — 1) Férfi személy, ki a társadalomban bizonyos rang, méltóság, vagy hivatalnál fogva mások fölött áll, s némi hatalmat gyakorol, *A fejedelem a maga országában legnagyobb úr. A király a mi legkegyelmesb urunk. Fő úr, zászlós úr, ne-mes urak. Vármegye, város urai. Sós urak. Felséges, fenséges, főméltóságu, nagyméltóságú, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemzetes úr. Főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes úr. Püspök, kanonok, prépost, apát, esperes urak. Gróf, báró úr. Urak kérése parancsolás* (Km.). *Mikor az urak tanácsból fölkelnek, mindig okosabbak.* (Km.). *Nagy úr,* előkelő rangú úr. *Nagy úrnak is van ura.* (Km.). *Nagy urak kedve nyúlháton jár.* (Km.). *Nagy urak keveset adni szégyenlenek, sokat adni nem akarnak.* (Km.). *Senki sem nagy úr szolgája előtt.* (Km.). *Nincsen oly nagy úr, ki meg nem szorúl.* (Km.). Némelyek a ‚nádor‘ szót is ‚nagy úr‘-ból származottnak vélik. L. NÁDOR. Bibliai nyelven kitünőleg az Isten és Megváltó neve mind más szókkal együtt, mind önmagában. *Úristen. Menny és föld ura. Seregek ura. Uraknak ura. Úr angyala. Uram fia!* (Jézusom!) *Monda az úr az én uramnak.* (109. zsoltár). *Elnyugodott az úrban. Az úr adta, az úr elvette. Krisztus urunk. Úr asztala. Úr vacsorája. Úrnap* v. *Úr napja. Úr mennybemenetele. Úr szine változása* (transfiguratio domini). *Úr születése.* Tréfásan szólva, *alig úr,* v. *kurta úr,* ki külső viseletre és módjára nézve alig különbözik a köz embertől, de mégis urat játszik, s annak tartja magát. 2) Szélesb ért. minden férfi személy, kinek hatalma van parancsolni valakivel. *Ki sarkalja urát, inkább veszi hasznát.* (Km.). *Ki urával perel, Isten az orvosa.* (Km.). *Minden gazda ura a maga szolgájának, cselédjének. A mester ura az inasának. Gazd' uram, mester uram.* „Bódogok a szolgák, kiket mükor jövend az úr, lelend vigyázattok.“

(Müncheni cod. Lukács. XII.). Az *úr* és *szolga* viszonyos fogalmak, honnan e közmondatok: *Magad uram ha szolgád nincs. Eb ura fakó, eb ura kurta*, azaz, nekem nem parancsol, ebnek parancsol. *Aki jó szolga nem volt, nem lesz abból jó úr. Nincs oly nagy úr, kinek ura nem volna. Majd uradra találok én. Maga ura*, ki másoktól független, s tetteiről kénye szerint rendelkezik. 4) A magyar asszony urának nevezi férjét, (mely törökül: *er*, mongolul: *ere*, szürjänül: *veräsz*); s férje testvérbátyját néhutt *öregbik*, v. *nagyobbik*, öcscsét pedig *ifjabbik* v. *kisebbik urának*.

„Nem szeretem az uramat, hajja ha!
Csak az ifjabbik uramat, hajja ha!“
(Népd.).

Ura hagyott asszony. „Ez jámbor asszonynak az ű ura.“ „Felele ez asszonyi állat, ez kórokat az én uram igön nem szereti.“ „Ezön közbe az asszonynak ura haza jöve.“ (Góry-codex, 40. l.). 5) Bizonyos jószágnak birtokosa. *Földes úr, házi úr* v. *ház ura. Hamar lehet valaki úr, de később jó.* (Km.). *E jószágnak nincs ura*, azaz, elhagyott, bitang. 6) Közönséges tiszteletczim, melylyel nem csak rangban levő, hanem a köznéphez tartozó személyeket is szokás megtisztelni. *Tanácsos úr, elnök úr, szolgabiró úr, jegyző úr, ezredes, kapitány, hadnagy, őrmester úr. Szomszéd úr.* Különösen a rokonsági nevekhez kapcsoljuk: *atyám* v. *apám uram, bátyám uram, öcsém uram, komám uram, sógor uram, ipam uram, vőm uram, vőtárs uram, nász uram, fiam uram*, melyek közől némelyeket idegen szokás szerint megforditva használnak, kivált az úri renden levők, minthogy az eredeti magyar szórendet köznépiesnek tartják, mint: *uram atyám, uram bátyám, uram öcsém*. Régi közdivat szerint és a közrendüeknél ma is szokásban van az *uram* czímezés akkor is, midőn az illető személyről mint távollevőről szólunk. pl. *Biró uramhoz megyek. Ispán uramnál voltam. Tegnap Szabó Pál urammal találkoztam. Kis Péter uramat tiszteltetem.* L. URAM (U betü alatt) 7) Átv. *Szavának ura*, megtartja szavát. *Urát adni valaminek*, okát, eredetét kimutatni, igazolni.

Minthogy az *úr* tulajdon értelemben bizonyos rangi, és hatalmi fokon, magasságon álló személyt jelent: okszerüleg azon hasonló gyökü szók neme alá sorozható, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint *orr, orj, orom* (mongolul: *oroi*), *óriás, hóri* stb. V. ö. R, gyökhang. Hasonló véleményen van Adelung a *Herr* szóra nézve, mely valamint a latin *her-us*, és hellen *κύριο-ς* a magyar *úr* szóhoz hasonló. Vámbéry szerént is ujgur neyelven *uri* v. *üri* am. magas; előkelő. — A régieknél és némely palócztáji kiejtéssel *or* v. *ór*, honnan: *ország*, régiesen: *urság*, pl. a régi Halotti beszédben: *mönnyi urusság* (irva: munhi uruzag, azaz mennyország), am. urság. Igen nevezetes rokonsága van a Zoroaster alapitotta vallásos rendszerben eléforduló *Ormuzd* szó (az ó persa vallásban a jó istenség neve) első részében (*or*), mely a nyelvészek általános tanusgtétele szerént am. dominus, Herr, tehát legközelebbi rokonságban áll vele a magyar ‚úr‘. Egyébiránt az teljes alakjában eredeti zend v. óbaktriai nyelven: *ahura* v. *ahuró* s összetéve *mazdáo* szóval: *ahuro mazdáo* (innen a későbbi nyelvekben *ormazd, ormuzd, Ὡρομάζης*) v. *mazdáo ahuró* (Schleicher. Chrestomathie.) am. nagybölcs úr, v. nagyhatalmú úr.

ÚR ANGYALA, Isten angyala v. küldötte. Így nevezik azon imát is, mely így kezdődik: „*Úr angyala köszönté szép szüz Máriát.*“

ÚR ASZTALA, Idvezitőnk rendelete szerént az úrvacsorával fölkészitett asztal a protestansoknál. — Néha jelenti az úrvacsorával élést is. V. ö. ÚRVACSORA.

ÚRBÉR, URBÉR, (1), (úr-bér) ösz. fn. Általán azon szolgálatok és tartozások együtt véve, melyekkel a jobbágy illető földesurának 1848-ik év előtt kötelezve volt. V. ö. HŰBÉR.

ÚRBÉR, URBÉR, (2), puszta Szala m.; helyr. *Úrbér-én, —re, —ről.*

ÚRBÉRI, URBÉRI, (úr-béri) ösz. mn. Úrbért illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Úrbéri kötelesség, járandóság, szolgálat. Úrbéri törvények. Úrbéri telkek, földek.*

URBÉRISÉG, (úr-bériség) ösz. fn. Úrbéri állapot. V. ö. ÚRBÉRI.

ÚRBÉRTÖRVÉNY, (úr-bér-törvény) ösz. fn. Az urbéri szolgálatokra, telkekre vonatkozó törvény.

ÚRDAL, URDAL, (ur-dal) áth. m.; *úrdalt.* Magasabb helyről mondják, midőn ez valamely vidék fölött emelkedve a rajta állónak azon egész vidékre kilátást nyujt. *A Gellért hegye úrdalja Buda-Pestet.* Új szó. Szokottabban: *uralg Buda-Pesten.*

ÚRDOLGA, (úr-dolga) ösz. fn. Napi munka, melyet a jobbágy illető földesurának javára az úrbéri törvények rendelete vagy régi szokás szerint gyalog vagy szekérrel végezni köteles volt; máskép: *robot.*

ÚRFELMUTATÁS, (úr-fel-mutatás) ösz. fn. A szentmiseáldozatnak azon része, midőn a pap a Krisztus testévé változtatott ostyát, és kehelyben a Krisztus vérévé változtatott bort fölemelvén a népnek mutatja.

ÚRFI, URFI, (úr-fi) ösz. fn. A szoros ért. vett úri rendhez tartozó apának fia, férfigyermeke, azon ideig, mig férfi korba nem lép. E nevezet nemesebb mint az *ifjuúr*, melylyel a középrendüeket is szokták czimezni. *Gróf úrfiak, báró úrfiak, nemes úrfiak.* A nőnemre nézve megfelel neki *kisasszony*, honnan e közmondat: *Sok a kisasszony, kevés az úrfi.* Régente: *úrfiú.*

„Elő egy iffjú Várdai Simon,
Kinek anyja é- naponkéd sírhon!
Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala“

(*elő* régiesen=első, *é*=éj, *é- naponkéd*=éj-naponként, *sírhon*=sírjon).

(Szabács viadalja. Ének a XV. századokból. Századok. 1872. 20. l.).

A Carthausi Névtelennél úrfiu am. Krisztus. „Mikoron írnának úrfiú-születetnek utánna ezerkétszáz harminczegy esztendőben.“ (Toldy F. kiadása 148. l.).

ÚRFÖLD v. ÚRFÖLDE, puszta Pozson m.; helyr. *Úrföld-ön, —re, —ről.* vagy *Úrföldé-n, —re, —ről.*

ÚRGOMBA, (úr-gomba) ösz. fn. Némely galóczák neme alá tartozó gombafaj, melynek szélei sötét szinüek, s innen befelé sötét sugarak, mintegy csillagot képezve nyúlnak el. (Agaricus equestris. Németül: Sternschwamm, Ritterschwamm). Párizpápai, Simai Kristóf és mások szerint boletus. — „Igen érette voltam minden felé, de soholt az úrgombának szeréth nem tehetem.“ Levél 1559-ből (Szalay Ág. 400. m. l. 330. l.).

ÚRHIDA, puszta Fehér m.; helyr. *Úrhidá-ra, —n, —ról.*

ÚRHODIK, (úr-hod-ik) l. ÚRIASKODIK.

ÚRHÖLGY, URHÖLGY, (úr-hölgy) l. ÚRNÉ alatt.

ÚRI, URI (1), (úr-i) mn. tt. *úri-t*, tb. *—ak.* 1) Urat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Úri öltözet, úri ház. Úri szokás, természet. Úri rend, személy.* 2) Különösen, a maga nemében nemesebb, finomabb, előkelő. *Úri magatartás, úri müveltség, társalgás, úri élet. Úri asszony. Úri pompa, koldus konyha, nem egyez a tisztességgel.* (Km.) V. ö. ÚRIAS.

ÚRI, URI, (2), falu Pest m.; helyr. *Úri-ba, —ban, —ból.*

ÚRIAS, URIAS, (úr-i-as) mn. tt. *úrias-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Az uraknál divatos szokásu, módu; különösen finomabb, nemesebb, büszkébb, előkelőségre mutató; fényes, pompás. A nyelvszokás végül nyújtva is használja: *úriás* v. *uriás*, mint *kaczkias* helyett *kaczkiás*. Ilyen *óriás* is a helyesebb *órias*, azaz *hórias* helyett, az *óri hóri* törzstől.

ÚRIASAN, URIASAN, (úr-i-as-an) ih. Úrias módon, úri szokás, divat szerint; nemesen, finomul; fényesen, pompásan. *Úriasan tartani, viselni magát. Úriasan élni, lakni.* Némely nyelvszokással: *úriásan.* V. ö. ÚRIAS.

ÚRIASKODÁS, URIASKODÁS, (úr-i-askod-ás) fn. tt. *úriaskodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Úrias szokások gyakorlása; pompáskodás, fényüzéskedés.

ÚRIASKODIK, URIASKODIK, (úr-i-as-kod-ik) k. m. *úriaskod-tam, —tál, —ott.* Úrias életmódot, szokásokat gyakorol, pompáskodik, nagy urat játszik.

ÚRI ASSZONY, l. ÚRNÉ alatt.

ÚRI GOMBA l. ÚRGOMBA.

ÚRI IMA, ÚRI IMÁDSÁG, Krisztus urunk tanította rövid ima, meg van irva Máté 6-dik és Lukács 11-dik fejezetében s igy kezdődik: *Mi Atyánk.* (Az egész úri ima magyar forditmányában hibásan használják a személyragok mellett a személynévmásokat is, a mennyiben ezeket a hangsuly ez imában épen nem kivánja; az egész helyesen igy volna: Atyánk! ki vagy mennyekben. Szenteltessék neved. Jöjön el országod. Legyen akaratod mint mennyben úgy e földön is. Mindennapi kenyerünket adjad nekünk ma. És bocsásd meg vétkeinket stb.)

ÚRI JOG, a volt urbériségben azon szolgálatok öszvege, melyek a földesúr részére teljesittettek. V. ö. ÚRBÉR.

ÚRILAG, URILAG, (úr-i-lag) ih. Úri módon, mint úrhoz illik, mint az urak szokták. *Úrilag fogadni, megvendégelni valakit.*

ÚRI REND, ösz. fn. A társadalmilag megállapított viszonyok szerint a szoros ért. vett urak, vagyis előkelők, rangban levő személyek osztálya. V. ö. ÚR.

ÚRI SÁRMA, a hathimesek seregébe, s egyanyások rendébe tartozó sárma növénynem egyik faja; fökocsánja leveletlen; ezen levő kocsánkái váltogatók, ágformák, szártetézők; hímszálai váltogatva szélesek és keskenyek; levelei szálasak, válusok, üszögös hegyük. (Ornithogalum umbellatum). Köznépiesen: *úrivirág, madártéj.*

ÚRISTEN, (úr-isten) ösz. fn. Élünk vele, midőn az ‚Isten‘ szót nagyobb tisztelettel kivánjuk említeni.

ÚRISZÉK, URISZÉK, (úri-szék) ösz. fn. l. ÚRSZÉK.

ÚRITÖK, URITÖK, (úri-tök) ösz. fn. Tökfaj, melynek kobakja kemény, de nem fás héju, nagyra nő, sokféle szinü és formáju, sima vagy cserhéju; levelei nagyok, szivesek, tompák. Föve, de kivált sülve sokan nyalánkságul eszik. Néhutt máskép: *dinka, linka, patyolattök, selyemtök, sütőtök.* (Cucurbita pepo).

ÚRI VACSORA l. ÚRVACSORA.

ÚRIVIRÁG, (úri-virág) ösz. fn. l. ÚRI SÁRMA.

ÚRJOG, (úr-jog) l. ÚRI JOG.

ÚRJÖVETEL, (úr-jövetel) l. ÚR JÖVETELE.

ÚR JÖVETELE, szokott latin nevezettel: *advent.* A római katholikusok egyházi évében azon ájtatos előkészületi időszak Krisztus urunk születésének előinneplésére, mely karácson előtt négy vasárnapot, s ugyanannyi egész, és néha csonka hetet foglal magában. Ekkor tartatnak az úgynevezett hajnali misék. Advent első vasárnapján kezdődik az új egyházi év.

ÚRJÖVETELI, (úr-jöveteli) ösz. mn. Úr jövetelét illető, arra vonatkozó. *Úrjöveteli időszak. Úrjöveteli imák, énekek.*

ÚRKODIK, (úr-kod-ik) k. m. *úrkod-tam, —tál, —ott*, l. ÚRIASKODIK.

ÚRKÚT, puszta Veszprém m.; helyr. *Úrkút-ra, —on, —ról.*

ÚRKÚTBÁNYA, falu Veszprém m.; helyr. *—bányá-n, —ra, —ról.*

ÚRLAK, URLAK, (úr-lak) ösz. fn. Ház, nevezetesen kastély vagy palota, mely különösen az illető úrnak lakul szolgál.

ÚR MENNYBEMENETELE; az általános keresztény egyházban azon ünnep, mely Krisztus urunk mennybemenetelének emlékezetére van szentelve; másképp: áldozó csütörtök.

ÚRMEZŐ, falu Máramaros m.; helyr. *Úrmező-re, —n, —ről.*

ÚRNAP, URNAP (úr-nap) ösz. fn. A római katholikus egyházban sátoros ünnep, melyet 4-dik Orbán pápa 1262. évben rendelt, mint Szentháromság vasárnapja után következő csütörtökön megtartandót. Krisztus urunk testének emlékét dicsőítő örömünnep. (Festum corporis Christi.)

ÚR NAPJA l. ÚRNAP.

ÚRNÉ, URNÉ, (úr-né) fn. tt. *úrné-t.* Szabatosan szólva, úrnak neje, felesége, hitvese, mint: *herczegné*, herczeg neje, *grófné*, gróf neje, *báróné, polgárné, pórné, zsidóné; biróné, jegyzőné*, stb. Újabban szokásba jött a német *Herrin* v. *Gebieterin* helyett használni, s ez értelemben eléfordúl Molnár Albertnél is; de ezt a népies nyelv köz szokás szerint *asszony* szóval fejezi ki: *úri asszony*; különösen a czimezésekben a férfit jelentő *uram*-nak megfelelőleg: *asszony* v. *asszonyom*, pl. *sógoruram, sógorasszony; komámuram, komámasszony; szomszéduram, szomszédasszony; fiamuram, menyemasszony, magyarok asszonya boldogságos szüz Mária.* Sőt hogy a *né* még a czimezésekben is feleséget jelent, mutatják az ily szólítások: *ispánné asszonyom, biróné, kántorné aszszonyom* stb. Egy 1550-iki levél czímzetén eléjön *uramné.* „Ez levél adassék Gyczy Zuzánna asszonynak, Zalay Kelemen uramnénak, nekem tisztelendő asszonyomnak.“ (Szalay Á. 400 m. l. 70 l.) Egyébiránt, ha a latin *dominát* mint úri rangu nőt akarjuk kifejezni, inkább *úrnő*-nek mondhatjuk, mint *herczegnő, grófnő, bárónő, polgárnő, pórnő* jelentenek herczegi, grófi, bárói, polgári, póri rendből való nőt. A pórnőből úrné lesz, ha úr veszi el feleségül, és az úrnőből pórné, ha pórhoz megy férjhez. A bárónőből lehet grófné, s a báróhoz menő grófnőből báróné stb. Némelyek szerint: *úrhölgy.* Némely vidéken hallható: *úrasszony* azaz úri asszony. V. ö. —NÉ; NŐ.

ÚRREND l. ÚRI REND.

ÚRSZÁD, falu Bihar m.; helyr. *Úrszád-on, —ra, —ról.*

ÚRSZÉK, (úr-szék) ösz. fn. A régibb magyar törvénykezési rendszerben főleg jobbágyi viszonyokban a földesúr költségén időszakonként tartatni szokott biráskodás, mely a földesurnak (ki azonban saját ügyeiben részt nem vehetett) vagy az általa erre megkért személynek elnöklete alatt, állott még két érdektelen meghívott biróból és az illető járásbeli szolgabiró és esküdtből. E bíróság eleibe tartoztak még a jobbágyoknak egymásközti mindenféle személyes és vagyonbeli pereik, sőt ha az uradalom pallosi joggal birt, büntető ügyeik is.

ÚRSZOLGÁLAT, (úr-szolgálat) ösz. fn. Mindenféle szolgálat, melylyel a jobbágy illető földesurának tartozott; úrdolga, robot.

ÚRTÁRS, (úr-társ) ösz. fn. Kik bizonyos uri hatalmat egymással közös joggal gyakorolnak, azok egymásnak úrtársai, pl. osztatlan testvérek.

ÚRVACSORA, (úr-vacsora) ösz. fn. Innepélyes egyházi szertartás, midőn a hivek áldoznak, vagyis római katholikus értelemben az oltári szentséget magokhoz veszik; protestáns ért. a pap által megáldott kenyérben és borban részesülnek. Minden keresztény felekezetek ez által önmaga Krisztus urunk rendelete szerént utolsó vacsorájának emlékét üllik meg („Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.“).

ÚR VACSORÁJA l. ÚRVACSORA.

ÚR VÉTELE, ösz. fn. A római katholikusoknál úrvacsorában részesülés.

ÚRVÖLGY v. ÚRVÖLGYE, beszterczebányai telep Zólyom m.; helyr. *Úrvölgy-re, —ön, —ről*; v. *—völgyé-re, —n, —ről.*

ÚSZ és ÚSZIK. E két igét a közösebb szokás fölváltva használja, holott szabatosan véve *úsz* cselekvő, *úszik* pedig szenvedő értelmü. Ugyanis *úsz* minden ember és állat, midőn önszántából, v. és önerejénél fogva bizonyos folyadék fölszinén vagy között ide-oda mozog, tovább nyomúl, halad; valamint *csúsz*, a ki valamely sima, sikos, de szilárd talap fölött talpát vagy testének valamely részét súrolva tovább halad; és *mász*, midőn kezeit vagy lábait szétterpesztve hason megy; továbbá *kúsz* az ember, vagy más állat, midőn valamely magasabb testbe pl. fába kapaszkodva hason megy fölfelé. Ellenben *úszik* minden lélektelen test, melyet a folyadék magával visz, ide-oda mozgat, pl. a vizbe dobott tök, darabfa, vagy hajó; hasonlóan *csúszik* a szán, midőn húzzák, vagy a lejtőn lebocsátják; *kúszik* a sövényre, fára futó növényinda. A *mászik* alak hibás, mert mászni csak élőállat önerejéből szokott, honnan a *csuszómászó* állatok nevezete. Ezek szerint:

ÚSZ, önh. m. *úsz-tam, —tál, —ott*, par. *—sz. Úsz az ember, hason, hanyatt, féloldalt, vizet tiporva. Úsz a hal, a lúd, a récze. Átúszni a Dunán* v. *Dunát. Kiúszni a partra. Viz mentében víz ellen úsz. A béka úsz is, mász is. A kigyó a vizben úsz, a földön csúsz.* V. ö. ÚSZIK.

E szóban a távozás, tovahaladás alapfogalma rejlik s legközelebbi rokona azon *isz* gyök, melyből *iszam, iszamodik, iszánkol* származtak, tov ábbá *os-on* v. *us-on* gyöke is. Idegen nyelvekben egészen egyezik vele a mandsu *uszu-me* (abwärtz fliesen), Vámbéry szerént a jakut *uszun* (usz-abun?) csagataj *üz-mek*, oszmanli *jüz-mek*. Budenz hasonlitásaiban *sz* helyett többnyire *j* van pl. észt *uju-*, votják, vogul *uj* stb.

ÚSZÁS, USZÁS, (úsz-ás) fn. tt. *úszás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés vagy állapot, midőn valaki úsz vagy úszik. V. ö. ÚSZ, ÚSZDA, (úsz-da) l. USZODA.

ÚSZFA, (úsz-fa) ösz. fn. Általán minden fa, mely a vizbe dobva, vagy esve tovább halad. Különösen egész szálfák, vagy hasábok, melyeket a vizen úsztatva szállitanak bizonyos helyre.

ÚSZFALU, falu Sáros m.; helyr. —*falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

ÚSZIK, k. m. *úsz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*szál*. 1) Mondjuk mindenféle lélektelen testről, mely az illető folyadéknál fajilag könnyebb, midőn annak fölszinén lebeg, ide-oda mozdúl, száll, tovább halad. *Úszik a tök, a hajó. Az árvizen mindenféle gizgaz, fadarab úszik. Az elbomlott hajó gerendái, deszkái szerteszét úsznak a vizen. A vizitök levelei úsznak a tó szinén.* 2) Használtatik különféle átvitt, képes és költői kifejezésekben. *Könyekben úsznak szemei. Egész teste vérben úszott. Úszik a felhő a levegőben.*

„Szőke fodor felhők, hattyúi az égnek,
Úsznak vala tükrén a mennyei kéknek."
(Arany J.)

Hosszu ruhája utána úszik a porban. E tésztás étel úszik a zsirban, vajban. A lében itt-ott úszik egy-két szál metélt. Nagy bőségre vonatkozik az ily mondatokban. *Úszik a borban. Minden gyönyörben, bőségben torkig úszik.*

A mely származékokban az *u* állandóan rövid, mint *usza, uszadék, uszály, uszány, uszovány, uszkár, uszkorál* stb. azok az U betü alatt fordulnak elé.

ÚSZKÁL, USZKÁL, (úsz-og-ál) gyak. önh. m. —*t*. Folytonosan, gyakran némi könnyüséggel, játszilag ide-oda úsz. *A fürge halak szabadon uszkálnak a vizben.* Képzésre hasonlók: *csuszkál, mászkál.*

ÚSZKÁLÁS, USZKÁLÁS, (úsz-og-ál-ás) fn. tt. *uszkálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn az ember vagy más állat uszkál. V. ö. ÚSZKÁL.

ÚSZÓ, USZÓ, (úsz-ó) mn. tt. *uszó-t*. A ki vagy ami úsz vagy úszik. *Úszó gyermekek. Tavakban úszó vizimadarak. Dunán úszó hajók, tutajok. Könyekben úszó szemek. Vérben úszó test.* V. ö. ÚSZ; ÚSZIK.

ÚSZÓ— v. USZÓCSIGA, (úszó-csiga) ösz. fn. Hasas, alúl kevessé lapos héju, félkerek nyilásu, orsóajku, vizek szinén úszkáló csigák neme. (Nerita).

ÚSZODA v. USZODA (úsz-o-da) fn. tt. *úszodát*; l. ÚSZÓISKOLA.

ÚSZÓ —v. USZÓHÁRTYA, (úszó-hártya) ösz. fn. Vizi állatok lábai, illetőleg ujjaik közötti hártya, mely az uszást elősegíti.

ÚSZÓ— v. USZÓHELY, (úszó-hely) ösz. fn. Alkalmas, pl. korlátokkal kerített helyiség, hol kényelmesen fürödni, úszkálni lehet.

ÚSZÓ— v. USZÓHÓLYAG, (úszó-hólyag) ösz. fn. 1) Felfújt ökör- v. tehénhólyag, melyet az uszók derékra kötnek, hogy a viz fölött könnyebben lebeghessenek. 2) A halak hólyaga, vagyis a halak hasában levő s levegővel tölt hólyag, mely az úszást fölötte könnyiti.

ÚSZÓ— v. USZÓISKOLA, (úszó-iskola) ösz. fn. Uszóhely, melyben úszni tanulnak. Másképen: *úszoda* v. *uszoda*.

ÚSZÓ— v. USZÓLÁB, (úszó-láb) ösz. fn. Láb, melynek újjait úszóhártyák kötik össze, milyenek a vizi madarak, s más vizi állatok lábai; lúdláb, lúdtalp.

ÚSZÓ— v. USZÓMADÁR, (úszó-madár) ösz. fn. Általán minden vizi madár, különböztetésül az egyedül szárazon lakó s levegőben szállongó madaraktól.

ÚSZÓ— v. USZÓMÁSZÓ, (úszó-mászó) ösz mn. és fn. Azon kétlaki állatok neve, melyek a vizekben úsznak, s a szárazon másznak, pl. a békák.

ÚSZÓ— v. USZÓMESTER, (úszó-mester) ösz. fn. Az úszás szabályait, módját értő és gyakorló személy, ki másokat úszni tanít.

ÚSZÓ— v. USZÓÖV, (úszó-öv) ösz. fn. Kötélszárral ellátott öv, vagy heveder, melyet az úszni tanulónak derekára kötnek, s melynek szárát az uszó mester tatja. Továbbá azon öv, melylyel az úszóholyagot a derékra kötik.

ÚSZÓ— v. USZÓRUHA, (úszó-ruha) ösz. fn. Ruha, melyet a fürdők, úszók szoktak magukra venni, mely rendesen egy kurta száru nadrágból áll.

ÚSZÓ— v. USZÓSAPKA, (úszó-sapka) ösz. fn. Sapka, melylyel a fejet födve úszni, illetőleg az uszodában fürödni szoktak.

ÚSZÓ—, v. USZÓSZÁRNY, (úszó-szárny) ösz. fn. Szárnyhoz hasonló szálkás hártyák a halak testén, melyek uszáskor evezőül szolgálnak.

ÚSZOTTFA, (úszott-fa) l. ÚSZFA.

ÚSZSZAKÁL, (úsz-szakál) ösz. fn. Növénynem az egyhimesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje nincs, vagy egy kis kétfoku párkánya van a magzat felett; bokrétája nincs; magva egy. (Hippuris). Különösen a *lófark-úszszakál*, melynek levelei a viz felett merően, a viz alatt lekonyúlva állanak; máskép köznyelven: *vizi lófark*. (Hippuris vulgaris.)

ÚSZTAT, USZTAT, (úsz-tat) mivelt. m. *úsztat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *úsztass*. 1) Valamely állatot a vizbe visz, vagy hajt, vagy vet, a végett, hogy úszszon, hogy megfördjék. *Lovakat, juhokat úsztatni. A csordát átusztatni a folyón.* 2) Holmi, a viznél fajilag könnyebb testeket a vizre bocsát, hogy ideoda vagy bizonyos helyre úszszanak. *Talpakat, fahasábokat aláusztatni a folyón.* V. ö. ÚSZ; és ÚSZIK.

ÚSZTATÁS, (úsz-tat-ás) fn. tt. *úsztatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által eszközöljük, hogy valaki v. valami úszszon, illetőleg úszszék. V. ö. ÚSZTAT.

ÚSZTATÓ, (úsz-tat-ó) mn. és fn. tt. *úsztató-t*. 1) Aki úsztat. 2) Bizonyos helyiség a tóban, folyóban stb. hol a barmokat úsztatni szokták. V. ö. ÚSZTAT.

ÚSZTATOTTFA, (úsztatott-fa) l. ÚSZFA.

ÚT, fn. tt. *út-at* v. *ut-at*. Személyr. *út-* v. *ut-am*, —*ad*, —*ja* v. —*a*, —*aim*, —*aid* stb. Jelent menést, járást valamely távolabb helyre, vidékre, országba stb. *Útra készülni. Útnak indulni, eredni. Úton lenni. Útravaló költséget, málhát vinni. Nagy útat tenni. Útat vetni* = tenni.

„Ha már eljösz hozzám, kedves,
Kérlek hosszú útat ne vess."
(Népd.).

Útról megtérni. Unalmas, mulattató út. Útban, útközben. Fele úton, fele utján. 2) Jelenti azon vonalt, vagy irányt, melyen bizonyos test mozogva helyről helyre halad. *Egyenes, görbe, keringős, csavargós, lejtős, meredek út. Tengeri út. Levegöi út. Szelek, felhők, folyók útja.* Szorosb ért. kisebb nagyobb szélességü térhuzam a földszinén, melyen valaki v. valami tovább-tovább halad. *Széles, szoros, keskeny, sima, rögös, száraz, poros, sáros, kátyolos út. Járt, járatlan mély út. Gyalog út, kocsiút,* v. *szekérút, szánút, vasút. Csinált, töltött út, Országút, postásút, közlekedési út. Félrevaló út. Nap útja, csillagok útja,* azaz pályája, forgása. *Keresztút,* egy másikat átmetsző út ; különösen böjti ájtatosság a római katholikusoknál, Urunk fölfeszítésének emlékezetére. *Oldalút, középút, rézsút. Útat nyitni, törni, csinálni, javitani. Útat váltani valamerre. Másfelé venni az útat. Útat téveszteni, veszteni. Ez az út félre vezet. Kitérni az útból. Letérni az útról. Útnak indulni. Jó úton járni,* átv. ért. valamit helyesen, czéliránnyosan folytatni, jó oldalánál fogni föl. *Útat mutatni valakinek,* útba igazitani ; átv. ért. elüzni, elhajtani, kiadni rajta, kiadni az utat valakinek. *Alá is út, föl is út,* vagy *arra az út, merre a kerékvágás,* mehetsz miattam a merre tetszik. *Egy darab utat megtenni. Az útnak, nagyobb része még előttünk van. Hat, tiz, száz mértföldnyi útat tenni. Út válamatja,* a székelyeknél jelenti a válaszúton azon tájékot, hol az út elágazik.

Előfordul több átv. értelmü mondatban, pl. *valakinek útjában állani, lenni,* tetteiben, müködésében akadályozni. *Úton útfélen találkozni valakivel,* mindenütt, gyakran. *Az erény utján járni. Istenes útat követni. Az Isten útján haladni. Minden úton módon rajta lenni,* egész erővel iparkodni.. *Útját állani valakinek,* útban kifosztás végett megtámadni. *Útnak, szónak nincsen vége.* (Km.). *Egy úttal ezt is elvégeztem,* azon egy izben, a többivel egyszerre. Általán jelent erkölcsi és szellemi irányt, vagy módot, mely szerint valamit teszünk, végzünk. *Ily úton semmire sem megyünk. Folyamodás útján jutni valamihez. Valamely ügyet a törvény útjára vinni. Ennek ez az útja. Legbiztosabb út az egyenes út.* (Km.) *Legjobb a középút,* stb. v. ö. ÖSVÉNY, CSAPÁS.

Mi hangzójának mértékét illeti, közösebb szokás szerint a viszonyragok előtt inkább hosszú : *útat, útak, útam, úton, útig, útban, útra* stb. valamint az öszvetételekben is : *útcsináló, útfél, útmutatás.* stb. De túl a Dunán általában rövidítni szeretik, különösen a képzők előtt, pl. *utas, utasít, utal, utalvány, utazik.* stb.

Egyezik vele a mongol *ot* törzs az *ot-khu* igében (Kowalewszky átirása szerént), v. *od* törzs *od-khu* igében (Schmidtnél és Jülgnél), mely am. a német *gehen, sich wohin begeben.* Az *ot* v. *od* törzs sajátlag azt teszi : menj. Hogy a magyar az *út* szót igeként is használja, mutatja az *utufutu* ikerített szó, mely am. lótófutó, továbbá e közmondat : *Útfut, minden házba befut.* Továbbá egyezik vele a hellen ʽ*oδ-os* (=út) törzse ʽ*oδ*, s ezzel a szláv *hodim, godim,* járok kelek ; és az előtétes *pút,* honnan *putnik* szlávul am. utas, zarándok. Vámbérynál eljön csagataj nyelven : *öt* (a mongol után inkább *ot?*) elhaladás, menés, *öt-mek* elhaladni, men-ni. Mennyiben a mozgás, haladás alapfogalma rejlik benne, rokon vele a magyarban a menésre vonatkozó *jut,* s talán azon *id* is, melyből *idő, ideg, idegen* származtak ; ezekkel ismét a latin ige *it,* mint az *it-er* gyöke. Ide sorozható Budenz J. szerént a vogul *uont, uot* is, mely am. útat jelölő jegy ; lapp *vuotto-*, nyomot hagyni (vestigia ponere).

ÚTAL, v. UTAL, (ut-al) áth. m. *utal-t.* 1) Valakit bizonyos útra, vagy helyre igazít. *Jobbra, balra útalni valakit. Engem ide útalnak, nem tudom, jó helyre jöttem-e. A jövevényt a vendégfogadóba útalni.* 2) Valakit valakihez fizetés fölvételére utasít. 3) *Átutal* am. bizonyos téren, vonalon útat hasít. *Átutalni a szántóföldet,* által menve útat taposni rajta.

ÚTÁL, UTÁL, áth. m. *útál-t.* 1) A külérzékekre undorítólag, s csömörletesen ható valamely tárgytól némi borzalommal visszahúzza magát. *Útálni a varangyos békát, a kígyót, s holmi undok csuszómászókat, férgeket. Útálja a bort, pálinkát,* mennyiben, ha innék belőle, fölkeverné a gyomrát. *Ezt az ételt utálom,* nem ehetem belőle. *Megutálni a büdös dögöt, az okádékot, a fekélyes testet.* Máskép így ejtjük : *undorodik tőle.* 2) Belérzéke bizonyos erkölcstelen dologtól vagy személytől visszaborzad. *Útálni a fajtalan beszédeket, szemtelen taglejtéseket. Útálni a vérengző, kegyetlen zsarnokot. Útálom őt, mint a bünömet. Útálom, gyülölöm.*

Alapfogalomban és gyökhangban egyezik az *un, undok, undor* szókkal, s talán eredetileg *undál* volt, az *und* törzstől. V. ö. UN. Idegen nyelvekben legközelebbi rokona a latin *odi* s ennek származékai : *odium, odiosus* stb. Rokon még Vámbéry szerént az ujgur *uszal* (rest, kedvetlen) a csagataj *uszal* (csúnya, utálatos) az oszmanli *uszan-mak,* (utálni, restelni, nem szeretni).

ÚTALÁS, UTALÁS, (út-al-ás) fn. tt. *utalás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valakit vagy valamit útalunk. V. ö. ÚTAL.

ÚTÁLÁS, UTÁLÁS, (útál-ás) fn. tt. *utálás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Az undortól föllázadt kedélynek müködése, midőn valamit v. valakit útál. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLAT, UTÁLAT, (útál-at) fn. tt. *utálat-ot,* tb. *ok,* harm. szr. —*a.* Állapot, melyben a kedély szenved, midőn valamit útál. *Utálatot érezni. Utálattal fordulni el valamitől.* Alapfogalomban rokonok hozzá : *undor, csömörlet.* Továbbá maga azon tárgy, melyet útálunk. *Útálat az egész ember.*

ÚTÁLATOS, UTÁLATOS, (utál-at-os) mn. tt. *utálatos-t,* v. —*at,* tb. —*ak.* Ami utálatot gerjeszt, amitől utálattal fordulunk el ; külérzésüleg vagy erkölcsileg igen rút, ocsmány, undok, undoritó, csömörletes. *Útálatos látvány. Útálatos féreg, fekély, dög, okádék. Útálatos beszéd, káromkodás. Útálatos fösvény.*

ÚTÁLATOSAN, UTÁLATOSAN, (útál-at-os-an) ih. Útálatos módon, alakban; undorítólag, ocsmányul, csömörletesen. V. ö. ÚTÁLATOS.

ÚTÁLATOSKODÁS, UTÁLATOSKODÁS, (útál-at-os-kod-ás) fn. tt. *útálatoskodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Útálatos dolgok mívelése, gyakorlása; ocsmánykodás, förtelmeskedés.

ÚTÁLATOSKODIK, UTÁLATOSKODIK, (útál-at-os-kod-ik) k. m. *útálatoskod-tam, —tál —ott*. Útálatos dolgokat visz véghez, gyakorol; ocsmánykodik, förtelmeskedik, szemtelenül erkölcstelenkedik.

ÚTÁLATOSSÁG, UTÁLATOSSÁG, (útál-at-os-ság) fn. tt. *utálatosság-ot*, harm. szr. *—a*. Útálatot okozó tulajdonsága, vagy állapota valaminek. *Útálatossága miatt megehetetlen étek, türhetetlen ember.* Továbbá, maga az utálatnak tárgya. *Ezen utálatosságot nem nézhetem, nem szenvedhetem.*

ÚTÁLKODÁS, UTÁLKODÁS, (útál-kod-ás) fn. tt. *útálkodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Az ellenségeskedésnek azon neme, mely oly személyek között foly, kik egymást útálják, s ennélfogva minden adott alkalommal piszkolódnak, mocskolódnak; gyülölködés.

ÚTÁLKODIK, UTÁLKODIK, (útál-kod-ik) k. m. *útálkod-tam, —tál, — ott*. Valakivel folyvást, vagy gyakran haragoskodik, ellenkedik, piszkolódik, gyülölködik, útálatát érezteti.

ÚTALL, UTALL, (út-all) önh. m. *utall-ott*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Útnak indul. *Elutallott*, azaz, elment.

ÚTALÓ, (út-al-ó) mn. és fn. tt. *útalót*. Aki valamit vagy valakit útal. V. ö. ÚTAL.

ÚTÁLSÁG, UTÁLSÁG, (út-ál-ság) fn. tt. *útálság-ot*, harm. szr. *—a*. L. ÚTÁLATOSSÁG.

ÚTALT, (ut-al-at) mn. és fn. tt. *utaltat*. Aki vagy ami útalva van. *Szükségbeli utalt a váltón*, aki t. i. azon, esetre, ha az intézvényezett a váltót el nem fogadná, vagy az elfogadó fizetési kötelességének eleget nem tenne, a teljesítendők teljesítésével megbizatik.

ÚTÁLT, UTÁLT, (útál-t) mn. tt. *útált-at*. Amit utálunk; gyülölt; külérzékileg vagy erkölcsileg undok, ocsmány, förtelmes. V. ö. ÚTÁL.

ÚTÁLTAT, UTÁLTAT, (útál-tat) mivelt. m. *útáltat-tam, —tál, —ott*, par. *útáltass*. Eszközli, okozza, hogy valaki útáljon, megutáljon valamit. *Megutáltatni valakivel bizonyos ételt. Ha adsz, adj jó szivvel, ha kérsz, vedd jó kedvvel, és nem utáltatod meg magad. Zsarolásai, és kegyetlenségei által megutáltatta magát.*

ÚTALVÁNY, UTALVÁNY, (út-al-vány) fn. tt. *utalvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Iromány, melynélfogva valaki valakit fizetés fölvételére v. áru stb. átvételére egy harmadikhoz útasít. *A bankár útalványára a pénztárból tízezer forintot fölvenni. A főtiszt útalványa szerént a magtárnok száz köböl zabot méretett ki a lovászmesternek. Az erdőmester útalványára az erdőkerülőtől tiz öl fát kaptam.*

ÚTALVÁNYOS, (út-al-vány-os) fn. tt. *útalványos-t*, tb. *—ok*. L. ÚTALVÁNYOZ alatt.

ÚTALVÁNYOZ, (út-al-vány-oz) áth. m. *útalványoz-tam, —tál, —ott*, par. – *z*. Fizetés fölvételére stb. utalványt ad ki; különösen valaki valakit fizetés fölvételére egy harmadikhoz irományban utasít. Az útasítót *útaló*-nak v. *útalványozó*-nak, az útasítottat *útalt*-nak, azt pedig, kinek részére az útalvány adatott *útalványos*-nak hívjuk. V. ö. ÚTALVÁNY.

ÚTALVÁNYOZÁS, (út-al-vány-oz-ás) fn. tt. *útalványozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valaki utalványoz.

ÚTAS, v. UTAS, (1), (út-as) fn. tt. *útas-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Aki rendes lakhelyéről, s annak határából kiindulván valamely más idegen helyre, vidékre, országba stb. útaz. *Szárazföldi, gyalog, lóháton, kocsin járó utasok. Tengeri utasok. Az útast útba igazítani. Útasnak szállást adni.* V. ö. UT.

ÚTAS, UTAS, (2), (út-as) mn. tt. *útas-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Úttal ellátott, amin út vonul végig vagy által. *Országutas völgy, gyalogutas mezőség.* Ellentéte: *úttalan*. V. ö. ÚT.

ÚTAS v. UTAS, (3), puszták Gömör és Nógrád m.; helyr. *Útas-ra, —on, —ról*.

ÚTASÍT, v. UTASÍT, (út-as-ít) áth. m. *utasít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Bizonyos útra igazít valakit, megmutatja, vagy megmondja néki, merre kell a föltett czélhoz jutnia. *Jobbra, balra, jól, roszszul utasitani valakit. Elutasította őt a háztól*, azaz megmondták neki, hogy menjen isten hirével. *Kiutasították a városból*, a várost elhagynia parancsolták. Átv. valakinek bizonyos ügyben tanácsot, oktatást ad, mely szerint azt végrehajtsa, hogy czélját érje.

ÚTASÍTÁS, UTASÍTÁS, (út-as-ít-ás) fn. tt. *utasítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által valaki utasítunk. *Szóval, levélben tett útasítás. Útasítás szerint cselekedni. A követeknek utasítást adni. Országgyülési utasítás. Utasítás nélkül is eljár a dologban.* Továbbá levélnek bizonyos helyen lakó személyhez szóló czím alatt elküldése. V. ö. ÚTASÍT.

ÚTASÍTÁSI, UTASITÁSI, (út-as-ít-ás-i) mn. tt. *utasítási-t*, tb. *—ak*. Utasítást illető, arra vonatkozó. *Útasítási határozatok.*

ÚTASÍTVÁNY, UTASITVÁNY, (út-as-ít-vány) fn. tt. *utasítvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Azon irásban adott javaslat, tanács, határozat, vagy rendelet, melynél fogva bizonyos ügynek végrehajtására utasítnak valakit. *Országgyülési követnek adott utasítvány. Az utasítványhoz tartani magát.* V. ö. ÚTASÍT.

ÚTÁSZ, UTÁSZ, (út-ász) fn. tt. *útász-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A tábori mérnöktest egyik szakosztályának tagja, ki a vonuló hadsereg előtt az utakat készít, hidakat ver, továbbá palánkokat csinál, árkokat ás stb. (Pionnier). V. ö. ÚT.

ÚTÁSZKAR, (utász-kar) ösz. fn. Utászok testülete. V. ö. ÚTÁSZ.

ÚTATLAN, UTATLAN, (út-at-lan) mn. tt. *útatlan-t*, tb. —*ok*. Amin bizonyos út nem vezet, járatlan. *Útatlan pusztaság, sivatag. Útatlan erdőség.*

ÚTAZ v. UTAZ, (ut-az) önh. m. *utaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*, v. —*zál*. Rendes lakhelyének területét elhagyva idegen vidéken, tartományban, országban stb. jár kel. Néha *ik*-esen is használják : *útazik*; l. ezt. *Külföldre, messze utazni. Tapasztalás, mulatság végett utazni. Sok országot beutazni. Szárazon, tengeren, sivatagokon utazni. Gyalog, lóháton, kocsin, hajón utazni. Elutazni, visszautazni. Akkor jó utazni, mikor mind elül, mind hátul elegen vannak.* (Km.).

ÚTAZÁS, UTAZÁS, (ut-az-ás) fn. tt. *utazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Idegen földön való járás, vándorlás, zarándokolás. V. ö. ÚTAZ.

ÚTAZÁSI, UTAZÁSI, (ut-az-ás-i) mn. tt. *utazási-t*, tb. —*ak*. Utazást illető, ahhoz való, arra vonatkozó. *Utazási költség, számadás. Utazási jegyzetek, tapasztalatok. Utazási bajok, kényelmetlenségek.*

ÚTAZÁS— v. UTAZÁSIRÓ, (útazás-iró) ösz. fn. A ki utazása alatt szerzett tapasztalatait, ismereteit följegyzi és kiadja.

ÚTAZIK v. UTAZIK, (út-az-ik) k. m. *útaztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. L. ÚTAZ. Úgy látszik, hogy *ik* nélkül helyesebb, minthogy az ‚ik' rendszerént nem önkéntes, hanem szenvedő állapotot jelent.

ÚTAZÓ, UTAZÓ, (út-az-ó) mn. és fn. tt. *utazó-t*. 1) Utazáshoz tartozó, arra való, szükséges. *Utazó szekér. Utazó levél. Utazó könyv.* Ezeket és hasonlókat öszvetett szók gyanánt is lehet irni : *Utazótáska, utazóköpeny.* 2) Személy, ki utaz, azaz, utas, vándor, zarándok.

ÚTAZTAT, UTAZTAT, (ut-az-tat) miv. m. *útaztat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *útaztass*. Eszközli, rendeli, hogy valaki útazzon.

ÚTAZTATÁS, (út-az-tat-ás) fn. tt. *útaztatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Útazás eszközlése. V. ö. ÚTAZTAT.

ÚTBAIGAZITÁS, (útba-igazítás), ösz. fn. Jóakaró cselekvés, mely által a czélravezető helyes útat megmutatjuk valakinek, akár tulajdon, akár átv. értelemben véve. L. ÚT.

ÚTCSAP v. ÚTCSAT, (út-csap v. —csat) ösz. fn. A székelyeknél hely, hová valamely út bevezet, pl. „az a fogadó épen út csatjába esik." (Kriza J.)

ÚTCSINÁLÁS, (út-csinálás) ösz. fn. Közlekedési útvonalak készítése.

ÚTCSINÁLÓ, (útcsináló) ösz. fn. Személy, ki mesterséges utakat készit, épit.

ÚTCZA, UTCZA, (út-cza) kicsiny. fn. tt. *útczát*. 1) Szoros ért. térhuzam a városokban, s más helységekben, melyet két oldalt épületek zárnak be. *Széles, keskeny, hosszú, rövid, egyenes, görbe, rendetlen útcza. Kövezett, tiszta, sáros, szemetes útcza. Kútyaszoritó útcza*, mely igen keskeny. *Térj meg utcza*, melynek egyik vége el van zárva. *Nadrágútcza*, melynek oldalán benyuló fiókútcza van. *Kisútcza, nagyútcza. Czigányútcza* tréfásan am. lélekző cső. *Czigányutczába ment a bor. Útczán ácsorogni, járni, futkosni, sétálni. Új útczát nyitni, Utczákat szabályozni, rendezni.* 2) Szélesb ért. útul szolgáló térhuzam a kertek, vagy a vásári, tábori sátorok között, továbbá hasonló nyilások az erdőkben. 3) Átv. az egymással szemközt sorba állitott emberek, különösen katonák között levő térhuzam. Különböztetésül v. ö. TÉR v. PIACZ.

Világos, hogy e szónak gyöke a járáskelésre szolgáló *út*, melyből kicsinyitő *cza* képzővel lett *ut-cza*, mintegy kisebb út, honnan a hosszabb és szélesebb útczák neve csakugyan *út*, mint Pesten a *váczi, kerepesi, üllői útak*. Hasonlónak látszik hozzá a cseh-tót *ulica*, és az udvart jelentő szerb *ulica*, mely az *aula* szónak módositása. E találkozást a véletlenség müvének tartjuk. Különben is csak a képzők azonosak, nem a gyökök.

ÚTCZAABLAK, UTCZAABLAK, (útcza-ablak) ösz. fn. Épület ablaka, mely az utczára szolgál.

ÚTCZAAJTÓ, UTCZAAJTÓ, (útcza-ajtó) ösz. fn. Az épületnek útczára nyiló ajtaja, különböztetésül más, úgymint az udvarra, folyosóra stb. szolgáló ajtóktól.

ÚTCZABÜTÜ, UTCZABÜTÜ (útcza-bütü) ösz. fn. A székelyeknél am. útczavég. V. ö. BÜTÜ.

ÚTCZACSATORNA, UTCZACSATORNA, (útcza-csatorna) ösz. fn. Útcza mentében elnyuló csatorna, melylyel a házakból kimenő csatornák kapcsolatban vannak. V. ö. CSATORNA.

ÚTCZADAL, UTCZADAL, (útcza-dal) ösz. fn. Széles ért. dal, milyeneket a nép jó kedvében az utczákon dalolni szokott, különösen könnyebb dallamúak, vagy holmi pajkos, csintalan, tréfás, hevenyészett tartalmúak.

ÚTCZAI, UTCZAI, (út-cza-i) mn. tt. *útczai-t*, tb. —*ak*. Útczán levő, oda való, arra vonatkozó, ott történő. *Útczai koldusok, sihederek, ácsorgók, Útczai zsibárusok. Útczai zaj, verekedés.*

ÚTCZAKOLDÚS, UTCZAKOLDUS, (útczakoldús) ösz. fn. Utczákon kéregető koldús.

ÚTCZAKOPTATÓ, UTCZAKOPTATÓ, (útczakoptató) ösz. fn. Útczákon dologtalanul csavargó, ácsorgó henye ember; járdataposó, kövezettipró; lótifuti satrató.

ÚTCZAKURVA, UTCZAKURVA, (utczakurva) ösz. fn. Útczákon csatangoló, s magát áruló legszemtelenebb nőszemély.

ÚTCZARAKÓ, UTCZARAKÓ, (útcza-rakó) ösz. fn. Mesterember, ki az útczákat kővel vagy fával burkolja.

ÚTCZAREND, UTCZAREND, (útcza-rend) ösz. fn. Az utczáknak bizonyos szabályszerinti szerkezete. Továbbá rendőrségi szabályok, az utczákon járók, vagy utczai árusokra nézve stb.

ÚTCZASÈPRŐ, UTCZASÈPRŐ, (útcza-sèprő) ösz. fn. Alsóbb rendü napszámos, ki utczákat seperve keresi kenyerét.

ÚTCZASZÖRIBE v. —SZERIBE. A székelyeknél am. házsorba az útczán végig. (Kriza J.).

ÚTCZÖLÖP, (út-czölöp) ösz. fn. Az útakra vagy útak mellé ritkásan beásott karóféle eszköz, hogy az azokon gyalogjárókat kocsik vagy barmok ne háborgassák.

ÚTDÍJ, (út-dij) ösz. fn. Határozott napi vagy általános dij, mely a hivatalból utazó személynek jár. *Az útdijakat az illető tisztviselők rangfokozata szerint osztályozni.*

ÚTFÉL, (út-fél) ösz. fn. Az útnak melléke, menete, oldala, vagyis mennyiben az útat két szélvonal zárja be, annak egyik oldalsora. *Útfélen járni. Útfélre ültetett fák. Úton, útfélen találkozni valakivel. Úton útfélen gyalázni valakit;* am. mindenütt, vagy sok helyen, minden alkalommal. *Aki útfélen épit, sok mestere van annak.* (Km.) „Összevissza jártam útat, útfelet.“ (A falusi kis leány Pesten).

ÚTFÉLI, (út-féli) ösz. mn. Útfélen levő, oda tartozó, arra vonatkozó, ott történő. *Útféli fasorok, szántóföldek, épületek. Útféli mellékcsapások, kitérések.*

ÚTFÖLVIGYÁZÓ, (út-föl-vigyázó) ösz. fn. Az útak fentartására, s az útcsinálók munkájára felügyelő úthivatalnok; máskép: *útügyelő.*

ÚTHIVATAL, (út-hivatal) ösz. fn. 1) Hivatal, melynek feladata útakat épitni, s jó állapotban fentartani. 2) E hivatalban eljáró személyek testülete. 3) Lak, vagy terem, melyben e személyek hivatalosan müködnek.

ÚTHIVATALNOK, (út-hivatalnok) ösz. fn. Az úthivatalhoz tartozó tiszti személy.

ÚTI, (út-i) mn. tt. *úti-t*, tb. —*ak*. Útat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, úton létező, fekvő, termö stb. *Úti levél, úti költség, úti társ, úti vezér, úti tolvaj, úti szerencse.* Némelyeket ezek közől öszve is szoktak irni: *útilevél, útitárs, útifü, útilapu.*

ÚTIFŰ, UTIFŰ (úti-fű) ösz. fn. Növénynem a négy hímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje négy metszésü; bokrétájának metszései hátraszegettek; hímszálai a virágnál sokkal hosszabbak; tokja két rekeszü, derekán nyiló; virágzása füzéres. (Plantago). Fajai többfélék, részint leveles szárúk, részint leveletlen tőkocsányúk. Ilyenek a leveletlen tőkocsányúak közől a *széles úti fü* (plant. major), köznéven: *széles levelü útifü, közönséges útifü* v. csak *útifü*; a *közép útifü* (plant. media), köznéven: *szőrös útifü*; a *keskeny útifü* (plant. lanceolata), köznéven: *hegyes útifü, hosszu útifü, keskeny útifü*; a *sziki útifü* (pl. maritima), köznéven: *hajmalevelü útifü, tengeri útifü*; a *csipkés útifü* (plant. lusitanica) köznéven: *kigyónyelvü fü*; a *hollóláb úti fü* (pl. coronopifolia), köznéven: *varjuláb, hollóláb, kigyóharapta fü*; a leveles szároak közől a *balhaútifü* (plant. psyllium), köznéven: *balhafü, balhamag.* — Nevét onnan kapta, mert az utak és ösvények mentében szeret tenyészni. Gyógyerejü fü. *Útifüvet tett a talpa alá*, képes kifejezéssel am. elillant, elszökött.

ÚTIGAZITÁS, (út-igazitás) ösz. fn. A lejárt, fölvágott, gödrös, szóval megromlott útnak kijavitása.

ÚTIGAZITÓ, (út-igazitó) ösz. fn. Az úthivatalhoz tartozó közmunkás, kinek kötelessége a romlott utat kijavitani.

ÚTIKERÜLŐ l. ÚTKERÜLŐ.

ÚTIKÖLTSÉG, UTIKÖLTSÉG, (úti-költség) ösz. fn. Pénzmennyiség, melyet az utas elkölt, mely bizonyos utazásra szükséges. *Útiköltségből kifogyni.*

ÚTILAPU, UTILAPU, (úti-lapu) ösz. fn. Széles levelü, lapuforma útifü. (Plantago major). l. ÚTIFŰ alatt.

ÚTILEVÉL, l. ÚTLEVÉL.

„Megirták már az útilevelet,
Szegény legény mindenfelé mehet.“
(Népdal.)

ÚTI v. UTIPÉNZ, (úti-pénz) ösz. fn. Útazásra szánt vagy adott, vagy költött pénz.

ÚTIRÁNY, (út-irány) ösz. fn. Irány, mely az utas által kitüzött, s elérni szándékozott czélponthoz vezet. l. IRÁNY.

ÚTITÁRS, UTITÁRS, (úti-társ) ösz fn. Akik bizonyos útat együtt tesznek, egymásnak útitársai. *Útitársul szegődni valaki mellé.*

ÚTI v. UTITÁRSASÁG, (úti-társaság) ösz. fn. Társaság, melyet az együtt utazók képeznek; az utitársak együtt véve.

ÚTJEGY, (út-jegy) l. ÚTLEVÉL.

ÚTKAR l. ÚTMUTATÓ, 3).

ÚT— v. UTKELŐ, (út-kelő) ösz. fn. A székelyeknél az a hely, melyre út nyilik. *Nagyút-által kelőbe*, azon földek lábján, melyeket az országút derékba metsz. (Kriza J.)

ÚTKERÜLŐ, (út-kerülő) ösz. fn. 1) Az úthivatalt képező személyzet tagja, kinek kötelessége az útakat bejárni, s azok állapotát figyelemre venni, az útrontókat akadályozni, befogni stb.; máskép: *útőr*. 2) Igy nevezhető minden bujdosó, csavargó, ki a rendes utakat mellőzve bolyong.

ÚTKŐ, (út-kő) ösz. fn. 1) Kövek, melyekkel az útakat kirakják. 2) Köczölöpök, vagy szobrok bizonyos távolsági pontokon, az utak mentében leásva, melyek a mértföldek számát vagy azok részeit jelölik.

ÚTKÖVEZŐ, (út-kövező) ösz. fn. Útcsináló munkás, ki az útakat kövekkel rakja ki.

ÚTKÖZBEN, (út-közben) ösz. fn. Azon idő alatt, midőn valaki útazik, vagy úton van; menetközben. *Útközben találkozni valakivel.*

ÚTLEVÉL, (út-levél) ösz. fn. Utasok számára az illető hatóságtól adott igazolási levél. *Belföldre, idegen országokra szóló útlevél. Az útlevelet bemutatni, aláiratni. Az útlevél nélkül utazó gyanús személyt letartóztatni.* Máskép, föleg ha kisebb alakú: *útjegy.*

ÚTMELLÉK, (út-mellék) l. ÚTFÉL.

ÚTMELLÉKI l. ÚTFÉLI.

ÚTMÓD, (ut-mód) ösz. fn. Bizonyos czélra vezető eszközök, cselekvények öszvege. A viszonyragokat mindkét szó fölveszi. *Minden útatmódot elkövetni. Csak valamely útonmódon szerét ejthetném.*

ÚTMUTATÁS, (út-mutatás) ösz. fn. 1) Tulajd. szoros ért. cselekvés, szóval vagy jellel meghatározott irányadás, mely által valakinek a czéljára vezető útat kijelöljük. 2) Átv. ért. mindennemü oktatás, tanácsadás, mely által eléadjuk a módot, és eszközöket, mikép lehessen bizonyos ügyben czélt érni. V. ö. ÚT.

ÚTMUTATÓ, (út-mutató) ösz. fn. 1) Személy, ki akár tulajdon, akár átv. értelemben útba igazít valakit. 2) Irásba foglalt, vagy nyomtatva kiadott, s bizonyos czélra vezető oktatás, tanács; eligazodásra szolgáló értesítvény. 3) Az útoszlopokra szegezett vagy másként megerősített táblácska, melyre a közelebbi hely följegyezve van; másképen: *útkar*. Igy neveztetik a fákra vagy czölöpökre bevésett ilyenféle jegy is.

ÚTNYESŐ, (út-nyeső) ösz. mn. és fn. 1) Munkás, ki a kertekben, parkokban az útakat a fütől tisztogatja. 2) Ily tisztogatásra szolgáló vas eszköz.

ÚTON— v. UTONÁLLÁS, (úton-állás) ösz. fn. Erőszakoskodás, midőn valaki az utast támadólag feltartóztatja, kifosztja, vagy épen megöli.

ÚTON— v. UTONÁLLÓ, (úton-álló) ösz. fn. Vakmerő zsivány, rabló, ki az utak mellett lesben áll, s az utasokat megtámadja, kirabolja, és más sérelmekkel illeti.

ÚTOSZLOP, (ut-oszlop) ösz. fn. Az út mellékén leásott oszlop fából, vagy kőből, némely fölirásokkal ellátva, melyek a mértföldek számát, vagy az útba eső helységek, állomások neveit jelölik.

ÚTŐR, (út-őr) ösz. fn. Csőszféle felügyelő, ki az útak épségére, s az utasok biztoságára vigyáz.

ÚTPÉNZ, (út-pénz) l. ÚTIPÉNZ.

ÚTRAKÓ, (út-rakó) ösz. fn. Munkás, ki az útakat kővel vagy fával burkolja.

ÚTRAVALÓ, (útra-való) ösz. fn. Útazásra szükséges némely kellékek, p. pénz, eleség. *Útravalót vinni a tarisznyában. Ez a palaczk bor jó lesz útravalónak. Útravalót vásárolni.*

ÚTTATAROZÁS l. ÚTIGAZITÁS.

ÚTTÉVESZTÉS, (út-tévesztés) ösz. fn. Az utazónak hibás irányu eltérése, midőn a czéltól távozó vonalon halad.

ÚTTISZTSÉG, (út-tisztség) l. ÚTHIVATAL.

ÚTTÖRÉS, (út-törés) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. ujdon új útvonal csinálása, midőn a gyalog, lóháton, vagy szekéren menők bizonyos térhuzamon haladva utat képező nyomokat, csapásokat hagynak magok után. 2) Átv. kezdő merénylet; midőn valaki bizonyos anyagi vagy erkölcsi akadályokon általhat, tovább nyomul, s az őt követőknek mintegy tért nyit. L. ÚT.

ÚTTÖRŐ, (út-törő) ösz. mn. és fn. 1) Aki tulajd. ért. vett útat tör, gyalog, lóháton, vagy szekéren haladva. 2) Aki bizonyos nehézségekkel járó munkát némi elszánt merénylettel megkezd. V. ö. ÚTTÖRÉS.

ÚTÜGYELŐ, (út-ügyelő) ösz. fn. Úthivatalhoz tartozó tiszti személy, ki az utak épségére, s jókarban tartására, valamint az útcsináló munkásokra is fölügyel.

ÚT VÁLAMATJA, a székelyeknél am. válaszút torkolatja, az a tájék, hol az út elágazik.

ÚTVÁM, (út-vám) ösz. fn. Vám, vagyis bizonyos adózási díj, melyet az utasok az illető út fentartási költségeire fizetni tartoznak. *Gyalogokra, lovasokra, szekerezőkre kiszabott útvám.* V. ö. VÁM.

ÚTVÁMOS, (út-vámos) ösz. fn. Személy, ki az útasoktól járó vámdíjat beszedi.

ÚTVESZTÉS, (út-vesztés) ösz. fn. A czélra vezető útiránynak elhibázása, vagy, oly pontra jutás, melyen az útazó kifogyott az útból, s nem tudja, merre kelljen mennie.

ÚTVEZÉND, (út-vezénd) ösz. fn. l. KALAUZ.

ÚTVEZETÉK, (út-vezeték) ösz. fn. Azon irány vagy vonal, melyen valamely csinált út halad.

ÚTVONAL, (út-vonal) l. ÚTVEZETÉK.

Az Ú-ban van 406 czikk.

Ü.

Ü, (1), kisded alakban ü, harminczhatodik betü a magyar abécerendben, s tizennegyedik az önhangzók sorában. Határos a magas lejtőzetü *i*-vel, honnan mind némely tájejtésben, mind az irodalomban, gyakran váltakozik vele, mint az irodalomban is: *üdv, idv*; *ügyekszik, igyekszik*; *üdő, idő*; *üvölt ivölt*; *üzen izen*; *bükfa, bikfa*; *süker, siker*; *süket, siket*; *süheder, siheder*; *fütty, fitty* stb. A régi nyelvemlékekben az *ü* helyett még az imént emlitetteken kivül is *i* használtatik, pl. *igy*=ügy, *ill*=üll, *it*=üt, (l. ezeket); *mindenril*=mindenrül, *enyimbil*=enyimbül stb. (Szalay Ág. 400 m. l.). Némely tájszokás *ö* helyett használja, mint *ücsém, öcsém*; *pörül, pöröl*; *őrül öröl*; *törül, töröl*. Több szóban, illetőleg gyökben közszokás szerint állandóan rövid, pl. *üdő, ünő, üget, ük, ühög, ümög, üszög, üveg, süveg, üvölt, süvölt, üzen, üt, süt, fürög, gümő, lüktet, tütü, rüpők* stb. továbbá a személyragokban: *kérünk, kérjük, kértük, kérnünk, kezünk, fejünk*. Különben a hosszú *ü* hang mértéke ingadozó és gyakran rövid *ü*-re változik a tájak különböző ejtése szerint. Mire nézve az irodalomban leghelyesebb a széphangzathoz alkalmazkodni, hogy t. i. a rövid és hosszú önhangzók öszve ne torlódjanak, pl. *keserü, gömbölyű, hevederü, sikerü*; ellenben, *őrlésü, őrjöngésü, öntésü*. Némely szók végén, midőn önhangzóval kezdődő rag járul hozzá, *v*-re változik, mint: *enyü, enyv*; *fenyü, fenyv*; *tetü, tetv*; *ölü, ölv*. Palóczos kiejtéssel: *üö, iö*; még gr. Eszterházy M. nádor leveleiben is eléjön: *szükség* (=szükség), *küld* (=küld) stb. L. bővebben U és Ú alatt.

Ű, (2) előhaladó mozgást jelentő tiszta elemnek tekinthető 1) *ü-dö, ü-get, ü-ld, ü-z* (=ü-öz); 2) hangutánzó elemnek *ü-v-ölt* szóban, és ezek származékaiban.

—Ü v. —Ű, mély hangon —U v. —Ú, melléknévi képző, l. —Ú.

ÜBEG, palóczos tájejtés, l. ÜVEG. A *v* és *b* némely szókban országszerte fölcseréltetnek, mint az *olybá*, *magbaváló*, e helyett: *olyvá*, *magvaváló*.

ÜBÖR, fn. tt. *übör-t*, v. *übröt*. Előfordul Baróti Szabónál egy példázó mondatban: „Bár jól huzzad *übrödet* N. N. kaptájára.“ Értelme homályos, talán bőrből csinált ibrik vagy kannaféle edény neve.

ÜCS, ÜCSÉM, tájdivatosak ezek helyett: *öcs; öcsém* l. ÖCS.

ÜD, (1), elvont gyök, melyből származnak a régies *üdöl, üdöz, üdnep*, s a ma is szokott *üdv, üdvös, üdvösség, üdvöz, üdvözít, üdvözöl, üdvözül; üdül, üdít* és az újabbkori *üde*. Az *ü* az általános mai és régi nyelvben átváltozik *i*-re: *idv, idves, idvesség, idvezel*. Mi alapértelmét illeti, azt származékainak jelentéseiből vonhatjuk el, melyek szerint az *üd* egész emberi valónk azon jó kedves milétét fejezi ki, midőn testi lelki vágyaink teljesednek, midőn testileg és lelkileg jól érezzük magunkat, tehát a jólét és boldogság elvont fogalma rejlik benne. Alakra és leszármazási módra hasonlók hozzá a *ked, ned, red, ad* v. *od* gyökök, honnan *üdv, üdvös*, valamint *kedv, kedves, nedv nedves, red redves, adv advas* v. *odv odvas* hasonló származékok. Az *üd* gyökkel teljesen egyezik a mongol *üd*, honnan *üd ügei* am. üdvtelen, szószerénti üd szegény (Schmidtnél: schlecht, verwerflich, untauglich, Kowalewskinél: mal, mauvais; defaut). Továbbá rokon vele Vámbéry szerint az ujgur *üt* (orvosság), *etkü* (jó, üdvös, Zenkernél mint keleti török szó: *izgü*), jakut *ütüö* (jó).

ÜD, (2), közelebbi gyöke a régies és tájdivatos kiejtésü *üdő* szónak; szokottabban: *idő;* l. ÜDŐ.

ÜDE, (üd-e), új alkatú mn. tt. *üdét*, tb. *üdék*. Fris, ép testi vagy lelki erővel biró. *Üde szülött. Üde egészségi állapot. Üde ész, elmetehetség, ötlet.* V. ö. ÜDV, (1).

ÜDÍT, (üd-ít) áth. m. *üdít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Kreszneries értelmezése szerint: valamit üdővel megnevel, meghizlal. Ily jelentéssel találjuk a Tájszótárban is, t. i. Pápa vidékén am. nevel, fölnevel, Kemenes alján am. hizlal. Ez értelemben a korra vonatkozó *üdő*-vel látszik alapfogalmi rokonságban lenni, honnan *üdétlen* v. *idétlen* ami a kellő érettségi időt el nem érte, vagy azzal egy arányban nem fejlődött ki. V. ö. ÜDŰL. A mennyiben pedig *üdülni* annyit is tesz, mint testi vagy lelki erőben megujúlni, felfrisülni, s ez által jó, kedves, megelégedett, üdvös állapotba jutni; gyökben és alapfogalomban az *üde, üdv, üdvös* szókkal is egyezik. *Az egészséges lég üdíti a beteg testét és kedélyét.*

„De ha nehéz munkán sanyarta eléggé,
Hagy pihenőt közben; becsüli vendéggé;
Bő hússal üdíti, jó kedvü itallal;
Ki gondol ilyenkor testi viadallal!
Arany J. (Buda halála).

V. ö. ÜD, (1).

ÜDÍTÉS, ÜDITÉS, (üd-ít-és) fn. tt. *üdítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) A testi vagy lelki erőnek fölfrisitése, fölujitása, élénkké tevése. 2) Megérlelése, kifejlett érettségre juttatása valaminek. V. ö. ÜDÍT.

ÜDÍTŐ, ÜDITŐ (üd-ít-ő) mn. tt. *üdítő-t*. 1) Ami üdít, azaz frisít, az erőket megujítja, fölelevenîti. *Testüdítő szerek. Léleküdítő szórakozások, mulatságok.* 2) Érlelő, érett állapotra juttató. *Növényeket, gyümölcsöket üdítő égaly.*

ÜDL l. ÜDÖL.

ÜDLELDE l. ÜDVLELDE.

ÜDLÖVÉS, (üd-lövés) ösz. fn. Valakit v. valamit üdvözlő innepélyes lövés. *A megérkezett fejedelmet üdlövésekkel fogadták.*

ÜDNEP, l. ÜNNEP.

ÜDŐ, ugyanaz az ‚idő‘ főnévvel, s amaz alakban mind régebben, mind tájdivatosan eléjön. „Mert ha tudná a házi atya, mely üdőn az úr jönö“ (jöne. Müncheni cod. Lukács. XII.) A székelyeknél jelent évet vagy esztendőt is, pl. *ez előtt két üdővel. Az üdőn* =ebben az évben. (Kriza J.) „Az utóbbi példa ‚az idén‘ alakban az általános népnyelvben is megvan. Többire l. IDŐ.

ÜDÖL, (üd-öl) áth. m. *üdöl-t* v. *üdl-ött*, htn. *üdöl-ni* v. *üdl-eni*. Máskép, *ü* helyett *i*-vel: (mint *ünnep, innep*) *idöl*. Am. ünnepel. „Es en napomat üdli.“ (Nádor-cod. 489. l.) „Mind e napiglan idlik (üdlik) a zsidók a pinkestnek napját.“ (Székely Ist. chron. 18. l.) „Annakokáért üdnepet üdöljünk nem az régi kovászban.“ (1. Kor. 5. 8. Sylvester). Ebből lett hanghasonulással: *üll* (=üdl.) L. ÜLL és v. ö. ÜNNEP.

ÜDÖLLŐ, székely tájszólással am. dűlő; l. DŰLŐ fn.

ÜDŐS, ÜDŐSÖDIK stb. l. IDŐS, IDŐSÖDIK stb.

ÜDÖZ (üd-öz) a Müncheni codexben am. üdvöz. „ÜDÖZÖK legyetek“ (avete. Máté XVIII). Lásd ÜDVÖZ.

ÜDŰL, (üd-ül) önh. m. *üdül-t*. 1) A Tájszótár szerént Kemenesalján am. hízik, szépül; és Pápa vidékén am. növekedik; máskép általános népnyelven: *javul*. Üde állapotba jut, vagyis testi lelki ereje ujúl, frisül, épül, elevenedik. *Hosszas betegség után lassan üdülni. Szépen föl-* v. *megüdült*. Átv. ért. mondjuk növényekről is, midőn megélednek, gyarapodásnak indulnak. *Az ellankadt virágok az eső után megüdültek*. (Molnár A. szerint am. ébred, fölébred;

mely jelentése Vass József szerént a göcsei tájszólásban is megvan: „Fölüdül az ember az álomból.“

ÜDÜLÉS, ÜDÜLÉS, (üd-ül-és) fn. tt. *üdülés-t*, tb. —*ék*, harm szr. —*e*. Javulási állapot, midőn valaki v. valami üdül.

ÜDV, (üd-v) fn. tt. *üdv-öt*, harm. szr. —*e*. 1) Széles ért. jólét, szerencse, áldás, boldogság, mely testi, vagy lelki vágyainkat kielégiti. Ily értelemre mutat származéka: *üdvözöl*, azaz, valakit jó kivánatokkal halmoz, fogad, köszönt. *Testi, lelki üdv. Üdv ne ked*, azaz légy boldog, légy áldott, egészséges. 2) Szorosb ért. túlvilági mennyei boldoglét, mely keresztény hittani értelemben az igaz jámbor hivők örök jutalma.

Ez egykor elavult, de ujra divatba hozott szó helyett rendesen az *üdvösség* használtatott; pedig e kettő között oly különbség van, mint a *nedv* és *nedvesség*, *kedv* és *kedvesség*, *redv* és *redvesség*, *keserv* és *keservesség* között; v. ö. ÜDVÖSSÉG.

Mi származását illeti, gyöke: *üd*, s oly képzésü, mint a *ked, ned, red, el, keser, feny, sér, köny, ör, ter, seny, eny, ad, od, ham, mag, or, dar*, részint elvont, részint élő gyökökből származott *kedv, nedv, redv, elv, keserv, fenyv, sérv, könyv, örv, terv. senyv, enyv, adv, odv, hamv, magv, orv, darv*, továbbá az igékből képzett *ölv, nyelv, örv, élv*, melyekben a *v* képző nem más, mint vagy a tulajdonságot jelentő *u, ü*, vagy az igeneves *ó ő* változata, pl. *keserü keserv; könnyü könyv; hamu hamv; adu adv; ölő ölv, nyelő nyelv; ötő* v. *öttő ötv* (‚ötvös‘ szóban), *élő élv* stb.

ÜDVES; ÜDVESSÉG; ÜDVEZ stb. l. ÜDVÖS, ÜDVÖSSÉG stb.

ÜDVLELDE, (üdv-lelde) ösz. fn. Széchenyi I. által ajánlott szó a német ‚Walhalla‘ értelmében. 1) Az éjszaki ó német hitrege szerint azon tulvilági hely, hová a csatában elesett hősök, lovaikkal együtt jutnak, s örök életet élnek. 2) Jeles férfiak szobrait, képeit magában foglaló tisztelettemplom. Jobb hangzással: *üdlelde*, minthogy az *üd* törzs régibb iratokban *v* nélkül is használtatik, pl. *id-öl, id-öz, üd-nap*, (=ünnep) szókban. V. ö. ÜD, (1).

ÜDVLÖVÉS, (üdv-lövés) l. ÜDLÖVÉS.

ÜDVÖS, (üd-v-ös) mn. tt. *üdvös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Testi vagy lelki jólétünkre, szerencsénkre, boldogságunkra szolgáló erkölcsi, lelki vágyainkat kielégitő, végrendeltetésünknek megfelelő. *Üdvös szerek az élet fentartására. Üdvös tanács, lelki oktatások. Üdvös cselekedetek. Ez mindnyájunkra nézve igen üdvös dolog.* V. ö. ÜDV.

ÜDVÖSEN, (üd-v-ös-en) ih. Üdvös módon, eszközzel, hatással; boldogságunkra, erkölcsi jólétünkre. *Az egyházi beszéd üdvösen hatott sziveinkre.*

ÜDVÖSSÉG, (üd-vös-ség v. üd-v-öz-ség) fn. tt. *üdvösség-et*, harm. szr. —*e*. Üdvös állapot, vagy tulajdonság; jóságos, áldásos, boldogságos létezés; üdvnek bősége, folytonos élvezése. „És felemelé münekönk üdvösségnek szarvát“ (Münch. cod. Lukács. I.). Különösen keresztény hittani ért. a jámbor hivek lelki öröme, melyet a tiszta, fedhetlen élet gerjeszt a szivekben, s melyet Isten holtok után örök jutalomul ad nekik. *Örök mennyei üdvösség. Üdvösségre szolgáló szent beszéd. Váljék lelki üdvösségére. Elnyeri az örök-üdvösséget.* V. ö. ÜDV; ÜDVÖS.

ÜDVÖSSÉGBELI, (üdvösség-beli) ösz. mn. Üdvösségre vonatkozó, üdvösséget illető. *Üdvösségbeli dolog.*

ÜDVÖSSÉGÉS, (üd-v-ös-ség-és) mn. tt. *üdvösségés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Üdvös állapotu, vagy tulajdonságu; üdvösséget hozó; erkölcsileg boldogitó. Az illető állapotnak nagyobb fokozatát, teljességét fejezi ki mint *üdvös*, valamint *üdvösség* több az *üdv*-nél.

ÜDVÖSSÉGÉSEN, (üd-v-ös-ség-és-en) ih. Üdvös v. boldogitó állapotban.

ÜDVÖSSÉGI, (üd-v-ös-ség-i) mn. tt. *üdvösségi-t*, tb. —*ek*. Üdvösséget illető, arra vonatkozó.

ÜDVÖZ, (üd-v-öz) mn. tt. *üdvöz-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ezen szó csak a köszöntő szólitásokban divatozik: *üdvöz légy* (salve, ave), *üdvözek legyetek!* Értelme: üdvös, üdvben részes, áldott, szerencsés. Ily áldásokat, és szerencsemondatokat foglal magában az ismeretes angyali üdvözlet. Azon kevés melléknevek egyike, melyek a rendes *as, os, es, ös* helyett *az ez* képzővel alakulnak, mint: *száraz, igaz, nehez;* ide tartoznak a hasonló *kopasz, csupasz, dobasz, horpasz* is. Valamint az *igaz* és *nehez* törzsekből lett *igazol, nehezel, igazúl, nehezül, igazít, nehezit*, úgy az *üdvöz*-ből *üdvözöl, üdvözül, üdvözít*. „Üdvöz légy Mária, vagy malaszttal teljes. Úr vagyon teveled.“ (Münch. cod. Lukács. I.) „Üdvöz légy, áldott légy, boldogságos szüz Mária.“ (Egyházi ének).

ÜDVÖZEJT; s ezzel összefüggésben a parancsoló módban: ÜDVÖZÉH l. ÜDVÖZÍT.

ÜDVÖZÍT, (üd-v-öz-ít) áth. m. *üdvözít-ett*, parancs. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Széles ért. üdvözzé azaz üdvössé tesz, üdvben részesit, boldogit; illő vágyakat kielégitve megelégültté tesz. Szoros hittani ért. mennyei örök boldogságot szerez. *A hit maga cselekedetek nélkül nem üdvözít. Az erényes, jámbor élet üdvözít. Krisztus Urunk eljött, szentséges tana és halála által üdvözíteni az emberi nemet.* Régiesen: *üdvözejt* és a parancsoló módban az *ejt, ojt* végzetü igékben uralgó csaknem általános szabály szerént: *üdvözéh* (=üdvözits). „Te hütöd (hited) megüdvözejtett (salvum fecit) tégedet.“ (Münchcni cod. Lukács. XVIII). „Úr üdvözéh münket (salva nos), mert elveszönk.“ (Ugyanott. Máté. VIII.). Ellentéte: *kárhoztat*, mennyiben szoros hittani értelemben vétetik; mint az *üdvözül* ellentéte *elkárhozik*.

ÜDVÖZÍTÉS, ÜDVÖZITÉS, (üd-v-öz-it-és) fn. tt. *üdvözítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, működés, mely valakit üdvözit; különösen erkölcsi lelki örök, mennyei boldogitás. V. ö. ÜDVÖZÍT.

ÜDVÖZÍTŐ, ÜDVÖZITŐ, (üd-v-öz-ít-ő) mn. és fn. tt. *üdvözítő-t*. 1) Ami lelki üdvösséget szerez; a maga nemében jámbor, erkölcsös, jóságos, meny-

nyei boldogságunkat előmozdító. *Üdvözitő hittanok, jó cselekedetek.* 2) Mint főnév legnemesebb ért. Krisztus urunk, a mennyei Atyának fia, ki bennünket szentséges tana, és halála által az örök kárhozattól megmentett, s az örök üdvösség elnyerésére képesekké tett. V. ö. MEGVÁLTÓ.

ÜDVÖZL l. ÜDVÖZÖL.

ÜDVÖZLÉS, (üd-v-öz-öl-és) fn. tt. *üdvözlés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Köszöntés, vagy tisztelgő fogadás neme, mely által valakit üdvözlünk. *Nyájas, szives, örömteljes, innepélyes üdvözlés. Az érkezett fővendégnek üdvözlésére menni. Az üdvözlést hálás köszönettel fogadni.* V. ö. ÜDVÖZÖL.

ÜDVÖZLÉSI, (üd-v-öz-öl-és-i) mn. tt. *üdvözlési-t*, tb. —*ek*. Üdvözlést illető, ahhoz tartozó arra vonatkozó. *Üdvözlési szertartás.*

ÜDVÖZLET, (üd-v-öz-öl-et) fn. tt. *üdvözlet-et*, harm. szr. —*e*. Azon köszöntő szavak, mondatok, melyekkel valakit fogadunk, megtisztelünk, különösen találkozás, vagy látogatás alkalmával holmi jó kivánatokkal, szerencseáldásokkal illetünk. *Hevenyészett, innepélyes, előre készitett, irásból elolvasott üdvözlet. Angyali üdvözlet*, Szűz Mária tiszteletére, mely Gábriel arkangyal és Erzsébet asszonynak a boldogságos szűzhő intézett üdvözlő szavaiból, továbbá az anyaszentegyház által hozzájok kapcsolt könyörgésből van szerkesztve.

ÜDVÖZÖL, (üd-v-öz-öl) áth. m. *üdvözöl-t*, v. *üdvöz-lött*, htn. *üdvözöl-ni*, v. *üdvözl-eni*. Találkozás, vagy látogatás, vagy látogattatás alkalmával, vagy levélben valakit közszokásban levő szavakkal, mondatokkal, szives nyájas kifejezésekkel illet, megtisztel. pl. *Isten hozott* (téged). *Üdvözöllek. Isten hozta* (önt). *Üdvözlöm önt. Örülök, hogy szerencsém van* v. *szerencsés vagyok láthatni* stb. Köznépiesen: *Isten áldja meg kigyelmedet. Isten áldja meg a kendtek ebédjét, az emberét is.* Különösen, valamely előkelő, tiszteletben álló személyt innepélyes szertartással, és köszöntő beszéddel fogad. *A városba érkezett fővendéget üdvözölni.* Továbbá vallásos tiszteletből hódul. *Téged jöttünk üdvözölni Szűz Mária.* (Bucsujárók éneke). „És kezdék üdvözleni őtet: Üdvöz légy zsidóknak királya. (Münch. cod. Mark. XV.). „És ha csak tü atyátok fiait üdvözlenditek, mit tesztek többet, nemde az elnikosok es (is) teszik azt-e ?“ (Ugyanott. Máté V).

ÜDVÖZŐL l. ÜDVÖZŰL.

ÜDVÖZSÉG l. ÜDVÖSSÉG.

ÜDVÖZŰL, (üd-v-öz-ül) önh. m. *üdvözül-t*. Szoros hittani ért. holta után az örök mennyei boldogságban részesül. Régiesen: *üdvöző́l.* „Ki hiend és megkeresztelkedendik, *üdvöző́l.* (Münch. cod. Márk. XVI.). Jelentett régen gyógyulást is. „En lyányom halálán vagyon, jöjj és vessed rejá te kezedet, hogy megüdvözőljön.“ „Hogy ha en ő ruháját illetendem, megüdvözölök.“ (Münch. cod. Mark. V.). Ellentéte: *elkárhozik.*

ÜDVÖZŰLÉS, ÜDVÖZÜLÉS, (üd-v-öz-ül-és) fn. tt. *üdvözülés-t*, tb. —*ék*. Az örök mennyei boldogságnak megnyerése. Ellentéte: *elkárhozás.*

ÜDVÖZŰLET, (üd-v-öz-ül-et) fn. tt. *üdvözület-et*, harm. szr. —*e*. Azon jámborok állapota, kik üdvözülnek. Ellentéte: *kárhozat.*

ÜDVÖZŰLT, (üd-v-öz-ül-t) mn. és fn. tt. *üdvözült-et*. Aki holta után az örök mennyei üdvösségben részesült. Kegyeletes szójárással mondjuk általán a megholtakról. *Emlékezzünk üdvözült szüleinkről, barátainkról.* Máskép: *Istenben boldogult.*

ÜDVSZERZŐ, (üdv-szerző) ösz. mn. és fn. 1) A mi mennyei üdvösségünk elnyerésére eszközül szolgál. 2) l. ÜDVÖZÍTŐ.

ÜGE, régiesen pl. a Müncheni codexben am. ige. Mongolul is *üge.* L. IGE.

ÜGET, (üg-et) önh. m. *üget-ett*, par. *ügess*. Mondjuk négylábu állatról, különösen lóról, szamárról, öszvérről, farkasról stb. midőn sebesebb léptekkel, lüktetve, poroszkálva, mintegy félig futva siet ; vagy mint néhutt mondják, *koczogva* megy. Átv. ért. mondják sietve, félfutva haladó emberről is. „Az ur akaratján kell ügetni.“ (Mikes Kelemen LXI. levél). *Üget mint a böjti boszorkány.* (Km.). Különbözik tőle: *nyargal*, azaz, előre nyujtott lábakkal hosszabb mérvben szökdel, és a még erősebb mozgásra vonatkozó *vágtat.* — Hangváltozattal tájdivatosan: *iget.* Budenz J. szerént rokon vele (vagyis az *üg* gyökkel) a lapp *oko-*, a finnlapp *oakko-*. De rokonnak tekinthető a latin *fug* gyök is *fug-io, fug-a* szókban stb.

ÜGETÉS, (üg-et-és) fn. tt. *ügetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Sietésnek, mérsékelt futásnak neme, midőn valamely állat üget. *Kénytelen vagyok vele, mint czigány ló az ügetéssel.* (Km.). V. ö. ÜGET.

ÜGETŐ, (üg-et-ő) mn. tt. *ügető-t*, tb. —*k*. Ügetve, koczogva, poroszkálva, lüktetve siető. *Ügető kocsisló, paripa.*

ÜGETVE, (üg-et-ve) ih. ügető léptekkel. V. ö. ÜGET.

ÜGY, (1), fn. tt. *ügy-et*, harm. szr. —*e*. 1) Minden tennivaló, mely működő erőnket bizonyos munka, üzlet, foglalatosság, gondoskodás, hozzálátás, vigyázat által igénybe veszi, mely bizonyos fáradságba, eljárásba kerül. *Házi, családi ügy. Saját, idegen ügy. Magán, nyilvános, köz, hazai, országos ügy. Egyházi, polgári, katonai, községi ügy. Mások ügyében járni, fáradni, s magáért elhanyagolni.* „Eligazítom ügyét.“ (Szabó D.). *Kinek nem jó ügye, az ki ne fecsegje.* (Km.) *Veszödséggel, fáradsággal járó ügy.* Innen érthetők e mondatok: *Ügygyel bajjal végezni valamit*, sok nehézséggel, fáradsággal. *Kezem ügyébe esett*, azaz, épen kezemre volt, vagyis oly állapotban valék, hogy helyesen bánhattam vele , hogy megtehettem; lásd ÜGYIBE. *Szemügyre venni valamit*, azaz, szemjárással kisérni, szemét jártatni, rajta kellőleg működtetni, jól megvizsgálni. 2) Különösen az országos kormány által intézett, igazgatott tárgyak, és tennivalók. *Belügy*, melynek tárgyát az ország belső dolgainak

igazgatása teszi. *Külügy*, mely a külső országok, nemzetközi dolgok viszonyaira vonatkozik. *Pénzügy, hadügy, oktatási és vallási ügy, kereskedelmi ügy, tengerészeti ügy.* 3) Az egymással perlekedő felek vitás állapota eljárása. *Büntető, polgári ügy. Kereseti ügy. Igazságos, igaz ügy. Ügyét a törvényszék elé vinni, megnyerni, elveszteni, fölebbezni. Valakinek ügyét előmozditani, pártolni. Az ügyet jártas ügyvédre bizni. Sok ügye van* sok pert visz. *Saját ügyében senki sem lehet bíró.* (Km.). „Míg az császár igyet (ügyet) jára“ (ügyekben eljára, törvényt üle. Katalin Verseslegendája). Régente *ü* helyett gyakran *i*-vel: *igy*, pl. a föntebbi legendában, továbbá a Nádor-codexben, a görög bölcsek jeles mondásiban, Cátóban (ez uttóbbiak Toldy F. kiadása Pesti Gábor meséi végén), a Debreczeni Legendáskönyvben, gr. Eszterházy M. nádor leveleiben stb.; sőt *ügyekszik* v. *igyekszik* származékban mai nyelven is.

Mennyiben az ügy általán bizonyos cselekvési mozgékonyságot igényel, s azzal szokott járni: innen azon hasonló hangu gyökökkel rokonítható, melyek folytonos, vagy élénkebb mozgásra vonatkoznak, mint az *üdő* és *üget* szók gyökei *üd* és *üg*, t. i. a rokon *d, g, gy*, hangok fölcserélésével, és vég elemben az *üz* (=ü-öz) ige. Hogy pedig az *ügy* szóban az élénk mozgékonyság, és tevékenység alapfogalma rejlik, bizonyitják származékai, u. m. *ügyes*, aki czélszerüleg működni, forgolódni tud valamely dologban, mint a német *gewandt*, a *wenden* gyöktől; *ügyetlen*, azaz, tehetetlen, forgolódni nem tudó; *ügyekszik*, azaz, erejét megfeszitve sürög-forog, iparkodik. Jászay Pál szerént (Müncheni cod. 358. l.). ‚ügy‘ helyett hajdan ‚ige‘ szó is divatozott volna, mert a Münch. codexben Márk XV. fejezetében olvassuk: „ő *igéjének* czimerlete“ (titulus causae eius); és viszont, a Bécsi cod. Judit. XI. fej. „Nincs ilyen némberi földön, személyben, szépségben és *ügyeknek* értelmében.“ (in sensu verborum) Alighanem irási hiba egyik mint a másik. Az utóbbi szót Döbrentey is ‚ügé‘-nek olvassa (l. Szótárát), a Müncheni codex pedig már másolat (Münch. cod. V. lap.). Egyébiránt egyezik vele a mongol *ide* (force, adresse), honnan *idetei* épen az a magyar ügyes (adroit, alerte, habile stb.), *ide ügei* am. ügyszegény azaz ügyefogyott (mal-adroit). Továbbá rokonok vele a Hindoglunál, Zenkernél olvasható török *is* (Sache, Geschäft, Beschäftigung, Angelegenheit); Vámbéry szerént a csagataj *iš, üsz*, Budenz J. szerént a finn *asia*, észt *asja* (nom. *asi*), finnlap *aššе*, votják *už* stb.

ÜGYBAJ, ösz. fn. A ragokat mindkét tagja fölveszi: *ügyek bajok, ügyem bajom, ügygyel bajjal, ügyes bajos* stb. Nehéz fáradsággal, veszödséggel, akadálylyal járó dolog, munka.

ÜGYBARÁT, (ügy-barát) ösz. fn. Aki valamely ügyben velünk egy párton, illetőleg egy nézetben, egy akaraton van, ügyfél.

ÜGYBIZTOS, (ügy-biztos) ösz. fn. Általán személy, kire bizonyos ügyet, v. ügyeket bizunk; különösen l. ÜGYVISELŐ.

ÜGYBIZTOSSÁG, (ügy-biztosság) ösz. fn. Hivatal, vagy állomás, melyben valaki a mások által rábizott ügyeket viszi, előmozditja stb. l. ÜGYVISELŐSÉG.

ÜGYDÖNTŐ, (ügy-döntő) ösz. mn. Valamely ügyet így vagy amugy végleg elhatározó. *Ügydöntő itélet.*

ÜGYDÖNTŐLEG, (ügy-döntőleg) ösz. ih. Véglegesen elhatározva, elintézve.

ÜGYEFOGYOTT, (ügye-fogyott) ösz. fn. Magával jótehetetlen, gyáva, ügyetlen s ennek következtében szegény, elhagyott állapotban nyomorgó, együgyű. V. ö. ÜGY.

ÜGYEFOGYOTTSÁG, (ügye-fogyottság) ösz. fn. Gyáva tehetetlenség, együgyüség, szegény elhagyott állapot, vagy tulajdonság.

ÜGYEHET, (ügy-e-het) elavult áth. m. *ügyehet-ett*. Eléfordul a Müncheni codexben János XVI. fej. „A vigasztalandó szent szellet *ügyehet* tünektek mendeneket, valamelleket mondok.“ (*Suggeret* vobis omnia) azaz, eszetekre ad, figyelmetekbe hoz. Ezen igében a *het* nem tehető, hanem egyszerü miveltető képző, mint a *sebhet* (vulnerat) igében; tehát tulajdonkép: *ügyhet*. Itt az ügy különösen az észnek, figyelemnek tennivalójára vonatkozik. V. ö. ÜGYHEHÖDIK.

ÜGYEHÖDIK, (ügy-e-höd-ik) elavult k. m. *üggehöd-tem, —tél, —ett*. A Münch. codexben megfelel neki a latin intendit, azaz, ügyel, figyelmez, vigyáz, eszével kiséri. „Mert mend nép *ügyehöt*(t) vala hallgatván őtet“ *omnis populus suspensus erat audiens eum.* Itt *ügyehöt* hibásan van irva e helyett: *ügyehött* vagyis *ügyehödt*. Jelen ige oly képeztetésü, mint *hamuhodik, vénhedik, petyhüdik*, melyekben a *d* átváltozhatik *sz*-re is: *hamuhoszik, vénheszik, petyhüszik*, s ezek szerint lehet *ügyehöszik* is, melynek legközelebbi módositott rokona: *ügyekezik*, sőt ugyancsak a Müncheni codexben Lukács IV. fej. vele azonegy értelmü: „És mendeneknek a sinagógában valóknak szemök valának ő rejá *ügyekezők.*“ azaz ügyelők, figyelők. V. ö. ÜGYEL, ÜGYEKEZIK.

ÜGYEKÉZÉS, (ügy-e-kéz-és) fn. tt. *ügyekézés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Törekvés, iparkodás, melyet valaki bizonyos ügynek viselésében, végrehajtásában kifejt.

ÜGYEKÉZET, (ügy-e-kéz-et) fn. tt. *ügyekezet-et*, harm. szr. —*e*. Ügyekezés tárgyilag véve, vagy azon mü, cselekmény, melyet az igyekező kifejt, elétüntet. V. ö. ÜGYEKÉZIK.

ÜGYEKÉZIK, (ügy-e-kéz-ik) k. m. *ügyekéz-tem, —tél, —ett*, par. —*zél*. Bizonyos ügynek végrehajtására egész gonddal és törekvéssel működik; iparkodik, törekedik; tevékenyen forgolódik. Más ejtéssel: *ügyekszik*.

ÜGYEKÉZŐ, (ügy-e-kéz-ő) mn. tt. *ügyekézö-t*. Ügyeiben, dolgaiban törekvő, iparkodó. V. ö. ÜGYEKÉZIK.

ÜGYEKSZIK l. ÜGYEKÉZIK. Valamint több más hasonló igék, ez alakban csak a jelentő mód je-

len idejében és a határtalan módban *(ügyekszeni)* divatozik; az első multban: *ügyekvém, ügyekvél* stb. Egyéb módok és időket a közönséges *ügyekezik*-től kölcsönöz.

ÜGYEL, (ügy-el) önh. m. *ügyel-t.* Fölható ragú viszonynévvel am. valamire figyelmet, gondot fordít, s rajta van, hogy bizonyos ügy a maga rendén, czélirányosan folyjon, és végrehajtassék. *Házi dolgokra, gazdaságokra, munkásokra ügyelni, felügyelni. Nem is ügyel rám,* nem gondol velem, nem figyel rám.. Alapfogalomban és gyökre nézve hasonlók hozzá: *figyel, vigyáz.* Az irásbeli peres eljárásban *beügyelni valamely irományt* azt teszi: az ügybeli iratokhoz csatolni.

ÜGYELÉS, (ügy-el-és) fn. tt. *ügyelés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Bizonyos ügyre vonatkozó figyelés, gondoskodás, utánalátás, cselekvésileg véve. V. ö. ÜGYEL.

ÜGYELET, (ügy-el-et) fn. tt. *ügyelet-ét,* harm. szr. —*e.* Gond, vigyázat, figyelem, melyet valaki bizonyos ügyekre, hivatás vagy megbizatásánál fogva, fordit. Elvont értelmü szó.

ÜGYELETÉS, (ügy-el-et-és) mn. tt. *ügyeletés-t* v. —*et,* tb. —*ek.* A székelyeknél arról mondják, aki kötelességéhez képest mindenre ügyel. (Ferenczi János).

ÜGYELŐ, (ügy-el-ő) mn. és fn. tt. *ügyelő-t.* Általán, aki valamire ügyel, vigyáz, gondot visel, figyelemmel tart, kisér. Különösen hivatalos személy, kire bizonyos ügyet biztak; másképen: *felügyelő.*

ÜGYELŐSÉG, (ügy-el-ő-ség) fn. tt. *ügyelőség-ét,* harm. sz. —*e.* Ügyelői hivatal, s hozzá tartozó személyzet. *Fürdői, szinházi ügyelőség.*

ÜGYELTET, (ügy-el-tet) mivelt. m. *ügyeltettem,* —*tél,* —*ett,* par. *ügyeltess.* Rendeli, meghagyja valakinek, megbiz valakit, hogy ügyeljen valamire. V. ö. ÜGYEL.

ÜGYÉR, (ügy-ér) fn. tt. *ügyér-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Némelyek által használt, de eddig önmagában divatra nem igen kapott szó az (állam-) *minister* kifejezésére; összetételekben már divatozóbb, mint *belügyér, külügyér, hadügyér, pénzügyér.*

ÜGYÉRSÉG, (ügy-ér-ség) fn. tt. *ügyérség-ét,* harm. szr. —*e.* Ügyéri hivatal; munkásság. V. ö. ÜGYÉR.

ÜGYES, (ügy-es) mn. tt. *ügyes-t* v. —*et,* tb. —*ek.* Alkalmas testi vagy lelki tulajdonságokkal biró, melyeknél fogva bizonyos könnyüséggel és czélszerüleg, helyesen működik, iparkodik, sürgölődik, különösen oly dolgokban, melyek némi mesterséget igényelnek, vagy hivatalhoz tartoznak. *Ügyes mesterember, kocsis, lovagló. Ügyes tisztviselő. Igen ügyes ember, minden re alkalmas. Az ügyes ember kineveti az ügyetlent.* Tájdivatosan ami helyesen, czélirányosan van csinálva, mondva stb. *Ügyes mü, ügyes beszéd.* Faludinál előfordul ezen értelemben is: igaz, jogos, igazságos. *Ügyes hatalom. Ügyes ura valaminek.* Erdélyi tájnyelven annyi is mint derék, csinos testalkatú, magatartásu. *Ügyes leány. Ügyes asszony.*

ÜGYESBAJOS, (ügyes-bajos) ösz. mn. Fáradságos, nehéz végrehajtásu, ügygyelbajjal járó. *Ügyes bajos munka, hivatal.* Továbbá, aki peres ügyben jár. *Ügyesbajos felek.*

ÜGYESEN, (ügy-es-en) ih. Helyesen, alkalmasan, okosan, czélszerüleg, bizonyos könnyüséggel, fürgeséggel. *Ügyesen véghez vinni, elkésziteni valamit. Hivatalát ügyesen vinni. A fegyvert ügyesen tudja forgatni. Igen ügyesen védte magát.*

ÜGYESÍT, (ügy-es-ít) áth. m. *ügyesít-ett,* par. —*s,* htn. —*ni,* v. —*eni.* Ügyessé tesz, képez. V. ö. ÜGYES.

ÜGYESÍTÉS, ÜGYESITÉS, (ügy-es-ít-és) fn. tt. *ügyesítés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Ügyessé tevés.

ÜGYESKÉDÉS, (ügy-es-kéd-és) fn. tt. *ügyeskedés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Ügyes magaviselet, ügyes forgolódás.

ÜGYESKÉDIK, (ügy-es-kéd-ik) k. m. *ügyeskédtem,* —*tél,* —*ett.* Ügyesen viseli magát, ügyesen forgolódik. V. ö. ÜGYES.

ÜGYESSÉG, (ügy-es-ség) fn. tt. *ügyesség-ét,* harm. szr. —*e.* Azon tulajdonságok, melyeknél fogva valakit ügyesnek mondunk; könnyü, fürge, czélirányos tevékenységi, működési képesség, jártasság. V. ö. ÜGYES.

ÜGYÉSZ, (ügy-ész) fn. tt. *ügyész-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Jogismereti képességéről oklevéllei ellátott személy, ki bizonyos pereskfélnek ügyét az illető törvényhatóság előtt viszi. A közösebb szokás különbséget látszik tenni az *ügyvéd* és *ügyész* között, mennyiben az ‚ügyvéd' általán ügyek vitelére képesitett és oklevéllel ellátott személyt jelent, ki csak bizonyos perekben vagy peres ügyekben van megbizva. ‚Ügyész' pedig az, ki már mint állandó hivatalnok a hivatalához tartozó minden ügyekben működik. *Tiszti ügyész. Urodalmi, községi, kincstári, szentszéki ügyész. Államügyész.*

ÜGYÉSZDIJ, (ügyész-dij) ösz. fn. Díj, melyet az ügyésznek fáradságáért, munkálatáért fizetni szoktak, vagy birói rendeletnél fogva fizetni kell.

ÜGYÉSZI, mn. tt. *ügyészi-t,* tb. —*ek.* Ügyészt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Ügyészi képesség, eljárás.* V. ö. ÜGYÉSZ.

ÜGYÉSZKÉDÉS, (ügy-ész-kéd-és) fn. tt. *ügyészkédés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Ügyészi működés gyakorlása. V. ö. ÜGYÉSZKÉDIK.

ÜGYÉSZKÉDIK, (ügy-ész-kéd-ik) km. *ügyészkedtem,* —*tél,* —*ett.* Mint ügyész mások peres ügyeivel foglalkodik, ügyészi tisztet gyakorol. V. ö. ÜGYÉSZ.

ÜGYÉSZSÉG, (ügy-ész ség) fn. tt. *ügyészség-ét,* harm. szr. —*e.* Ügyészi hivatal, rang, tiszti minőség, képesség. *Ügyészségre készülni. Állami, községi, urodalmi, szentszéki ügyészség.*

ÜGYÉSZVALLÁS, (ügyész-vallás) ösz. fn. A peres félnek nyilatkozása, illetőleg megbizó kijelentése, melynél fogva valakit ügyészének nevez ki, s mint olyat a bíróságnak bejelent.

ÜGYETLEN, (ügy-et-len) mn. tt. *ügyetlen-t*, tb. —*ék*. 1) Magával jótehetetlen, gyáva, ügyefogyott, magán segitni nem tudó. 2) Kinek mozdulatai, tettei, fonákul, viszásan, helytelenül, idomtalanul ütnek ki, különösen anyagi vagy szellemi müvek készitésében járatlan, vagy nehézkes, lassu; tudatlan, oktalan. Határozóként am. ügyetlen módon, ügyetlenül. V. ö. ÜGYES.

ÜGYETLENSÉG, (ügy-et-len-ség) fn. tt. *ügyetlenség-et*, harm. szr. —*e*. Cselekvési fonákság, viszásság, helytelenség, járatlanság, idomtalanság, esetlenség, tudatlanság, tehetetlenség.

ÜGYETLENÜL, (ügy-et-len-ül) ih. 1) Helytelen, fonák, visszás, idomtalan, czélirányatlan módon; esetlenül. 2) Gyáván, magával jótehetetlenül. V. ö. ÜGYETLEN.

ÜGYEVESZTÉTT, (ügye-vesztett) ösz. mn. Aki peres ügyét az illető bíróság előtt elvesztette, vagy akármiféle vitatkozásban legyőzetett. *Ügyevesztett fél*, másképen: *vesztes fél*; ellentéte: *nyertes fél*.

ÜGYFÉL, (ügy-fél) ösz. fn. Kik valamely közös ügyben működnek, vagy szenvednek, vagy léteznek, vagy bizonyos czélra együtt törekszenek, egymásnak ügyfelei, ügytársai, pártfelei.

ÜGYFOLYAM, (ügy-folyam) ösz. fn. Valamely ügynek egymás után következő menete, esélyei.

ÜGYIBE, (ügy-i-be) ih. Tájdivat szerént am. czélirányosan, alkalmasan, jó módjával, kellete szerént. *Ügyibe eszik,ül; ügyibe fog a dologhoz.* (Szabó D.). Képeztetésre hasonlók hozzá: *izibe, hamarjába, felibe, harmadába.*

ÜGYIBEVALÓ, (ügyibe-való) ösz. mn. Erdélyiesen szólva, am. életrevaló, talpraesett; csinos, helyes külsejü. *Ügyibe való ember, legény, leány.*

ÜGYIGAZGATÓ, (ügy-igazgató) ösz. fn. Állami, illetőleg fejedelmi magánjogi ügyek főigazgatója, s az illető ügyészek főnöke. *Királyi ügyigazgató.*

ÜGYKÖDÉS, (ügy-köd-és) fn. tt. *ügyködés-t*, tb. —*ëk*, harm. szr. —*e*. Valamely ügyben működés.

ÜGYKÖDIK, (ügy-köd-ik) k. m. *ügyköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Valamely ügyben működik.

ÜGYLET, (ügy-l-et) fn. tt. *ügylet-et*, harm. szr. —*e*. Újabbkori szó s általában am. az egyszerü ügy; különösen *jogügylet* am. két vagy több személy közt kötött akár szó- akár irásbeli szerződés, vonatkozva a köztük megállapitott viszonyokra. *Adásvevési jogügylet. Ajándékozási jogügylet. Szállitási jogügylet.* Különbözik: *üzlet*, mely kereskedelmi foglalkodásra, viszonyokra vonatkozik általában. V. ö. ÜZLET.

ÜGYMENET, (ügy-menet) l. ÜGYFOLYAM.

ÜGYNÖK, (ügy-nök) fn. tt. *ügynök-öt*, harm. szr. —*e*; ÜGYNÖKSÉG, (ügy-nök-ség) l. ÜGYVISELŐ; ÜGYVISELŐSÉG.

ÜGYÖLI, mn. tt. *ügyöli-t*, tb. —*ék*. Székely tájszó. Ügyetlen, esetlen magaviseletével, nyájaskodni akarásával másoknak alkalmatlankodó, s aki igy viseli magát, azt mondják róla, hogy *ügyölög*. (Ferenczy János). Alkalmasint am. *enyéli, enyélög* (önyöli, önyölög) szók módosulatai; minthogy ugyancsak a székelyeknél *anyolog* szintén Ferenczi János szerént am. ügyetlenül nyájaskodik. (Tájszótár).

ÜGYÖLÖG, önh. m. *ügyölög-tem*, —*tél*, vagy *ügyölg-öttem*, —*öttél*, —*ött*; htn. *ügyölög-ni*, vagy *ügyölg-eni*. L. ÜGYÖLI alatt.

ÜGYSZERETET, (ügy-szeretet) ösz. fn. Kedélyi állapot, midőn valaki valamely ügygyel az ez iránti hajlammal, kedvteléssel foglalkodik.

ÜGYSZOBA, (ügy-szoba) ösz. fn. Helyiség melyben valaki rendes ügyeit elintézni szokta.

ÜGYTÁRS, (ügy-társ) l. ÜGYFÉL.

ÜGYÚT, (ügy-út) l. PERÚT, PERINTÉZET.

ÜGYVÉD, (ügy-véd) ösz. fn. Jogtudományokban képzett, s ebbeli jártasságáról hiteles oklevéllel ellátott, és peres ügyek vitelére engedélyt nyert személy. V. ö. ÜGYÉSZ.

ÜGYVÉDDÍJ, (ügyvéd-díj) ösz. fn. Valamely perben teljesitett munkálatokért fizetendő, vagy fizetett s rendszerént a biró által megállapitott pénzbeli összeg.

ÜGYVÉDELEM, ÜGYVÉDÉS, (ügy-védelem v. —védés) ösz. fn. A bíróság elé terjesztett peres ügynek védése.

ÜGYVÉDI, (ügy-védi) ösz. mn. Ügyvédet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, attól származó. *Ügyvédi oklevél, eskü. Ügyvédi megbizás* v. *meghatalmazás. Ügyvédi munkálat. Ügyvédi czim, rang. Ügyvédi képesség. Ügyvédi költség, kiadások.*

ÜGYVÉDKÉDÉS, (ügy-védkédés) ösz. fn. Ügyvédként, ügyvédi minőségben perbeli teendőkkel foglalkodás.

ÜGYVÉDKÉDIK, (ügyvéd-kédik) ösz. k. Ügyvédi minőségben folytatja pályáját, életmódját.

ÜGYVÉDSÉG, (ügy-védség) ösz. fn. 1) Ügyvédi állapot, rang, életmód. 2) Ügyvédek testülete.

ÜGYVÉDSÉGI, (ügy-védségi) ösz. mn. Ügyvédséget illető, arra vonatkozó, azzal viszonyban álló.

ÜGYVÉDVALLÁS, (ügyvéd-vallás) ösz. fn. Egy vagy több perben leendő eljárás végett valamely ügyvédnek a bíróság előtt szóval vagy irásban történő v. történt bejelentése.

ÜGYVESZTES, (ügy-vesztes) lásd ÜGYEVESZTÉTT.

ÜGYVESZTÉS, (ügy-vesztés) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn a peres fél elmozdittatik keresetétől, vagy elmarasztaltatik.

ÜGYVEZETŐ, (ügy-vezető) ösz. fn. Személy, ki valamely üzleti, és más vállalati ügyek közvetlen intézésének élén áll. (Geschäftsleiter).

ÜGYVISELÉS, (ügy-viselés) ösz. fn. Cselekvés vagy folytonos működés, midőn valaki a rábizott ügyben intézkedik, rendelkezik, eljár. *Biztositási, kereskedelmi, üzleti ügyviselés.*

ÜGYVISELET, (ügy-viselet) ösz. fn. Ügyviselés elvont ért. vagy is magán vagy köztiszti hivatal, mely bizonyos ügyek intézésével foglalkodik; más-

kép: *ügyitel*, azon különbséggel, hogy *ügyviselet* inkább alanyilag, az utóbbi pedig szorosan véve tárgyilag használtatik, pl. *Péter ügyviseletére van bizva a város javának előmozditása. A gyár ügyvitelében többen vesznek részt.*

ÜGYVISELŐ, (ügy-viselő) ösz. fn. Hivatalos személy, ki egyes személy vagy egész testület által meg van bizva, hogy ügyeiben intézkedjék, rendelkezzék, eljárjon. *Ügyviselő a kormányszéknél*, ki az ide tartozó magán vagy testületi ügyeket előmozditja, sürgeti. *Társulati ügyviselő.* Máskép: *ügyvivő, ügynök.* (Agens).

ÜGYVISELŐI, (ügy-viselői) ösz. mn. Ügyviselőre vonatkozó, ügyviselőt illető. *Ügyviselői megbizás. Ügyviselői állomás.*

ÜGYVISELŐSÉG, (ügy-viselőség) ösz. fn. Ügyviselői hivatal; és testület.

ÜGYVITEL, (ügy-vitel) ösz. fn. L. Ügyviselet.

ÜGYVIVŐ, (ügy-vivő); ÜGYVIVŐSÉG, (ügyviselőség) l. ÜGYVISELŐ; ÜGYVISELŐSÉG.

ÜH, elvont gyöke *ühödik* és *ühög* szóknak; l. ÜHÖDIK alatt.

ÜHÖDÉS, (üh-öd-és) fn. tt. *ühödés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Rohadás, megromlás különösen az állásban V. ö. ÜHÖDIK.

ÜHÖDIK, (üh-öd-ik) k. m. *ühöd-tem*,—*tél*, —*ött*. Rohad, állásban megromlik pl. a gyümölcs, tojás. Szabó Dávidnál: *megühödik, megühög*, megsenyved, purhásodik, redvesedik, p. o. a fa. Gyöke *üh* rokonnak látszik a rosz szagra vonatkozó székely *üz*, általános divat szerént *büz* szóval.

ÜHÖG, (üh-ög) önh. m. *ühög-tem*, —*tél*, —*ött*. L. ÜHÖDIK.

ÜHÖGÉS, (üh-ög-és) l. ÜHÖDÉS.

ÜHÜ, köznépiesen valamely kérdésre ráhagyólag, erősitőleg felelő szócska ‚úgy' v. ‚igen' v. ‚igenis' értelmében. A köznép saját osztályu társai irányában gyakorta használja e szócskát; pl. Kérdések: 1. *Fú a szél?* Felelet: *Ühü.* 2. *Elszaladt a kutya? Ühü.* 3. *Megitattad már az ökröket? Ühü.* 4. *Be fogtad már a lovakat? Ühü.* Felel ugyan a köznép a kérdés hangsulyos szavával is, pl. a föntebbiekben: 1. *Fú.* 2. *El.* 3. *Meg.* 4. *Be;* de a föntebbi feleleteket sem fogja egy magyar ember sem tagadni, ki a magyar köznépnek egymással való társalgását, legalább a tiszai vidékeken ismeri. Hatalmas czáfolata ez azok véleményének, kik a felelő *igen-t* németesnek tartják. Mi ifjuságunkban állandóan a nép között forogván úgy tapasztalók, hogy a köznép ott is, a hol tiszta magyarság lakott, és tiszta magyar iskolák léteztek, az ‚igen' vagy ‚igenis' szót az úriasabb személyek irányában használja.

Mandsu nyelven: *ecsi* (so, ja. Gabelentz).

ÜK, (1) fn. tárgyesete: —öt. Párizpápainál: Nagyanyád anyja (abavia); Szabó Dávidnál: *ük* am. szép- v. nagyanyának anyja (proavia), *ük anyja* (abavia), *üknek üki* (atavia); Molnár Albertnél Kresznerics szerint nagyanya (avia), Éder kiadásában: proavia (die Alt—oder Grosz-Grosz-Mutter). Székelyes tájejtéssel: *uk* a Tájszótárban am. mátka nagy anyja. Némely régieknél: *ik, ike.* „Szent Anna asszony Krisztusnak ikeje." Kazinczy cod. 39. l. „Te naponkéd az ikömnek tisztöletet tész." Ugy. o. 54. l. „Mit gondolhatunk nagyobb méltóságot és tisztességet Istentől adatni, minthogy istenszilő magzatnak atyja és anyja lenni, és istennek ősi iki neveztetni." Érdi cod. 438. l. Ezen tétovázó jelentéseken a törvényszaki ujabb irodalom akként segíte, hogy a nagyanyának nagyanyját nevezi *ük*-nek, ily fokozattal: 1. *anya* (mater), 2. *nagyanya* (avia), 3. *ősanya* (proavia azaz nagyanyának anyja), 4. *ősnagyanya* vagy *ük* (abavia), 5. *ükös* (a nagyanyának ősanyja—atavia). A mongolban *eke* és a szanszkritban *akká* am. anya; továbbá szintén a mongolban *üköi* am. néne (soeur ainée); Budenz J. szerént a finnben *eukko* és finnlapban *akko* am. nagyanya.

ÜK, (2) elvont gyöke *üklely* vagy *üklü* és *üker* szóknak, s rokonnak látszik *ág* (?) szóval. V. ö. ÜKLÜ.

—ÜK, (1) l. —UK, magas hangon: —ÜK, (1)

—ÜK, (2) l. —UK, —ÜK, (2).

ÜKLELY fn. tt. *üklely-t*, tb. —*ék*. L. ÜKLÜ.

ÜKLÜ, fn. tt. *üklü-t*, tb. —*k*. Vasvármegyében, különösen az Őrségben jelenti azon kört vagy szögöt, melyet a fának két ágatöve képez, vagy a szekérrudnak kétágu végét, mely a tengely alá nyúlik. Máskép: *üklely*. (Tájszótár).

Valószinü, hogy gyöke *ük* egy a kettőst jelentő *iker* gyökével, tehát tulajdonkép *üklő* v. *iklő* volna, talán az *iklik* (ágazik, ketté ágazik) elavult igétől. Egyébiránt az *ük* v. *ik* gyök egyezik a töröktatár *iki* (=két) szóval is. V. ö. IK, (1).

ÜKÖR, Sándor István szerint a régieknél am. *iker*, azaz kettős. Mongolul: *ikere* v. *ikire*, mandsu nyelven: *ikiri*. V. ö. ÜKLÜ, ÜKÖRKE; és l. IKER.

ÜKÖRKE, (ük-ör-ke) fn. tt. *ükörkét*. Növényfaj köznépies neve a gyalog, kétvirágu-kocsányos lonczok alneméből; levelei tojáskerekek, ellenesek, épélük, pelyhesek. Bogyói veresek, néha feketék, mérgesek. Máskép szintén köznépiesen: *eb-* v. *kutyacseresznye, veres ükörke, ikeres cseresznye;* növénytani néven: *ükörkeloncz*. (Lonicera xylosteum). Törzse a kettőst jelentő *ükör* v. *iker*.

ÜKÖRKELONCZ, (ükörke-loncz) ösz. fn. L. ÜKÖRKE.

ÜL, önh. m. *ül-t*, 1) Altestét szilárd alapra leereszti, s testét nyugtatja, különböztetésül az *áll, fekszik, hasal, guggol, térdel* szintén a test helyzetére vonatkozó igéktől. Gyermeknyelven: *csücsül. Földön, gyepen, széken, pamlagon, padon, zsámolyon ülni. Lovon, kocsin, hajón ülni. Lóra, kocsira ülni, felülni. Asztal, kályha, ablak, ajtó, fal mellé ülni. Valakinek jobbja, vagy balja felül ülni. Elül, hátul, fent, alant, magasan ülni. Törökösen, keresztbe tett lábakkal ülni. Görbén. egyenesen, feszesen ülni. Beülni valahová. Elülni, Estve a tyúkok el szoktak ülni. Elültek a verebek,* késő

estve van. *Ebédhez ülni, hozzá ülni az asztalhoz. Kiülni az utczára. Öszveülni. Öszveültek a jó sültek.* (Km.) *Föllülni, leülni, odaülni, ráülni valamire. A kocsiban háttal ülni.* Ülnek némely négylábu állatok is, pl. a kutyák, macskák, evetek, midőn hátulsó felökre ereszkednek s első lábaikat föltartják. A szárnyas állatok tulajdonkép hasra ereszkedve, s gugorodva ülnek, midőn alusznak, vagy tojásaikat költik. *Elültek a madarak*, aludni mentek. *Tojáson ül a kotlós, a nöstény veréb* stb. 2) Használjuk többféle alkalmazott értelemben, midőn t. i. valaki bizonyos czélból van ily helyzetben. *Festésznek ülni*, magát lefestetni. *Gyóntatószékben ülni*, gyóntatni. *Törvényt ülni*, itélni. *Vásárban ülni*, holmit árulni. *Mindig otthonn ülni*, maradni, tartózkodni. *Tanácsban, gyülésben, törvényszékben ülni, elölülni.* „Ő az itélő székben ülette." (Sedente illo pro tribunali. Müncheni cod. Máté. XXVII.) 3) Átv. ért. *Kiül a szeme*, kidudorodik. *Beül az örökségbe, a házba*, elfoglalja azt. *Elülhetsz vele*, elmaradhatsz vele, abban hagyhatod. 4) Tárgyesetes viszonynévvel. *Megüli a lovat. Körülülték (az asztalt), semmi sincs, kitálaltak, senki sincs.* (Km.) *Ünnepet ül*, miről l. ÜLL. 5) Képes kifejezéssel, valamely élettelen, de mozgékony tárgy bizonyos helyen vesztegel. *Köd ül a hegyen. A hajó ül*, zátonyba v. zátonyra akadt. *A hajó leült a viz fenekére*, elsülyedt, alámerült. Viszonyban látszik lenni a *le* szócskával.

Zenker szótárában és Vámbérynél az Abuskában keleti török v. csagataj nyelven: *oltur-mak* =ül-ni (sich setzen, sitzen; wohnen, verweilen, bleiben. A *tur-mak* ige magában azt teszi: stehen, bleiben, leben). A Müncheni codexben, és Katalin Verseslegendájában olvassuk: *ültepik*, tehát az *l* után már a *t*. is eléjön. L. ÜLTEPIK. Néha, különösen a régieknél pl. a Nádor-, Górycodexben: *il*. A Bécsi codexben gyakran: *ell*, pl. *lóra elleni* (equum conscendere. 145. levél); *lóra elő* (ascendens equum. 109, 144, 145, 146. levelek); *szekerre elő* (ascensor quadrigae. 144. l.) stb.

—ÜL, (1) l. —ÚL, —ŰL, (1).
—ÜL, (2) l. —ÚL, —ŰL, (2).
—ÜL, (3) l. —ÚL, —ŰL, (3).

ÜLBŐR, (ül-bőr) ösz. fn. Bányászok nyelvén, kötényféle bőr, melyet a bányászok farra kötve viselnek.

ÜLCSÍK, fn. tt. *ülcsik-et*. Heves megyei tájnyelven am. görbe oldalu kocsi bőrülése.

ÜLCSONT, (ül-csont) ösz. fn. Boncztani ért. azon csont, mely az úgynevezett medencze alatt fekszik, s melyen ülünk. (Os ischii.)

ÜLD, elavult áth., melyből *üldöz, üldözés* gyakorlatosak származtak. A régi Halotti beszédben előfordúl ez igenév, mintközvetlen származék: *ildet* azaz *üldet*. „És szabadó ha (=szabadótsa) vőt ördöng *ildetvitől*." Maga az *üld* és *üldöz* között olykülönbség van, mint a *kérd* és *kérdez, kend* és *kendez, küld* és *küldöz* között, vagyis az első rendűek egyszerü, a másik osztályuak gyakorlatos cselekvésre vonatkoznak. Miszerint *üld* am. a latin persequitur, *üldöz* pedig, continuo, frequenter persequitur. E bevett jelentésénél fogva gyökeleme *ü (ü-ld)*, mint az *üz* (=ü-öz) igének is. Teljesen egyezik a mongol *ülde-kü* igével, mely am. a franczia chasser, poursuivre stb.

ÜLDÉS, (ül-d-és) fn. tt. *üldés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit üldenek, üzőbe vesznek. Különbözik tőle a gyakorlatos *üldözés*, valamint különböznek *küldés* és *küldözés, kérdés* és *kérdezés*. V. ö. ÜLD.

ÜLDET, (üld-et) fn. tt. *üldet-ét*. Jelenti azon állapotot, melyben valaki van, midőn üldik, vagy üzőbe veszik. V. ö. ÜLD.

ÜLDÖGÉL, (üld-ög-él) gyak. önh. m. *üldögél-t*. Folytonosan, s némi kényelemmel veszteg ül; csücsül. Mindhárom képzője gyakorlatos, valamint ezekben is: *álldogál, mendegél, járdogál, aluddogál, eddegél, iddogál*. Mindezek, és hasonlók a végszótag megnyujtása nélkül is helyesek, sőt eredetileg rövidek. Ilyféle öszvehalmozás divatozik a latin nyelv némely gyakorlatos igéiben is, mint: *prensat prensitat, vellit vellicat, captat captitat*.

ÜLDÖGÉLÉS, (üld-ög él-és) fn. tt. *üldögélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Folytonos, gyakori, könnyed, kényelmes ülés.

ÜLDŐZ, (üld-öz) gyak. áth. m. *üldöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. 1) Valakit folyton, vagy gyakran nyomban követ, hajt, kerget, üz, hogy megkerithesse s hatalmába ejthesse, vagy bizonyos határon túlmenni kényszeritse. *Üldözni a tolvajokat, szökevényeket. Üldözni a megfutamodott ellenséget.* 2) Különösen rosz indulatból, gyülöletből, boszuból valakinek minden alkalommal és módon ártani törekszik, s javát, szerencséjét akadályozni, sőt életét is veszélyeztetni akarja. *A zsidók, a pogány római császárok üldözték a keresztényeket. A gonoszok üldözik a jókat. Addig üldözték, hogy kénytelen volt elvándorolni.* Képzésre hasonlók hozzá: *küldöz, kérdez, kendez, áldoz, toldoz, foldoz, hordoz*.

ÜLDÖZÉS, (üld-öz-és) fn. tt. *üldözés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit üldöznek. *A rablók, zsiványok üldözésére kiküldött csendőrök. Saul a keresztények üldözésére szövetkezett a zsidókkal.*

ÜLDÖZŐ, (üld-öz-ő) mn. és fn. tt. *üldöző-t*. Aki valakit üldöz, akár hivatalos kötelességből, akár rosz akaratból, boszuból. *Az üldözők elől menekült szökevények. Alárendeltjeit üldöző főnök.*

ÜLEDÉK, (ül-ed-ék) fn. tt. *üledék-ét*, harm. szr. —*e*. A hig testben felolvadt, vagy belevegyült testrészecskék, melyek akár természetes nehézségöknél, akár vegytani működésnél fogva fenékre szállanak, pl. a zavaros vizben a homok, a megforrott borban a söprü, stb.

ÜLEDÉKÉS, (ül-ed-ék-és) mn. tt. *üledékés-t* v. *et*,-*tb*.-*ek*. A miben üledék van.

ÜLEDÉKFAGGYU, (üledék-faggyu) ösz. fn. A felolvasztott faggyunak söpreje, alja, mely az edény fenekére száll.

ÜLÉL, (ül-él) gyak. önh. m. *ülél-t*. Palóczos szójárás szerint am. folyvást, vagy gyakran ül valahol. Ugyan a palóczoknál divatoznak e hasonlók is: *járál, menél, szokál, hálál* a *hál* igétől stb. Ezekből látható, hogy az *ál él* önmagában is gyakorlatos képző.

ÜLÉLÉS, (ül-él-és) fn. tt. *ülélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Folytonos vagy gyakori ülés. V. ö. ÜLÉL.

ÜLEMÉR, fn. tt. *ülemér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*je* v. —*e*. Kriza J. szerént megült méreg állatok tölgye dagadásában. Hihetőleg összetétele *ül* v. *ülő* és *mér* (=méreg) szóknak, mint föntebbi értelmezésében Kriza J. is sejteti.

ÜLEMÉRÉS, (ülemér-és) mn. tt. *ülemérés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Ülemérben szenvedő. *Üleméres juh.* (Kriza J.)

ÜLEP, (ülep) fn. tt. *ülep-et*, harm. szr. —*e*. Az altestnek hátulsó fele, melyen az ember ül; továbbá a nadrágnak vagy gatyának azon öblös része, mely ezen testtájat takarja. *Ülepére vertek. Nagy ülepü gatya. Tányéros ülepü nadrág. Bugyogós, feszes ülep.*

Képeztetésre egyeznek vele a megállapitott térre vonatkozó *alap, közep, talap, telep, terep*, és az önállólag nem divatozó *állap*. Tájejtéssel: *ület*.

ÜLEPÉDÉS, (ül-ep-éd-és) fn. tt. *ülepedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valamely hig test idegennemü részei fenékre szállanak. Átv. gondolkozási s cselekvési érettség, higgadtság. V. ö. ÜLEPÉDIK.

ÜLEPÉDÉTT, (ül-ep-éd-ett) mn. tt. *ülepedett-et*. A minek hig részei megtisztultak, vagyis a benne levő idegennemü, s fajilag nehezebb testrészecskék elválván fenékre szálltak. *Ülepedett víz, bor*. Átv. ért. kinek kedélye az indulatok salakjától megtisztult; érett, higgadt gondolkozásu, komoly magatartásu. *Ülepedett férfiu*. V. ö. HIGGADT.

ÜLEPÉDIK, (ül-ep-éd-ik) k. m. *ülepéd-tem, —tél, —ett*. Mondjuk hig testekről, midőn failag nehezebb sulyu, vagy idegennemü részecskéi lassanlassan elválva alászállanak, s fenéken megtelepesznek, és ugynevezett üledéket képeznek. *Ülepedik a zavaros viz, midőn homokja, iszapja az edény fenekére száll*. Átv. gondolkozásmódja érettebbé, higgadtabbá, cselekvésmódja mérsékeltebbé, nyugodtabbá, komolyabbá leszen.

ÜLEPÍT, (ül-ep-ít) áth. m. *ülepít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Eszközli, hogy bizonyos folyadék közé vegyült testrészecskék leülepedjenek, s fenékre szálljanak. Vegyészileg ülepitik a folyadékban felolvasztott testet, midőn egy harmadikat vegyítnek bele, mely az egyik szert magához húzza, minélfogva a sulyosb rész elválik s fenékre száll. (Praecipitare).

ÜLEPÍTÉS, ÜLEPITÉS, (ül-ep-ít-és) fn. tt. *ülepítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, vagy vegyészi működés, mely által valamely folyadék bizonyos részei leülepednek. V. ö. ÜLEPÍT.

ÜLEPSZIK, (ül-ep-szik) l. ÜLEPÉDIK. Csak a mutató mód jelenidejében ragoztatik, egyebütt ‚ülepedik' szó helyettezi.

ÜLEPŰL, (ül-ep-ül) önh. m. *ülepült*. L. ÜLEPÉDIK.

ÜLEPŰLÉS, ÜLEPÜLÉS, (ül-ep-ül-és) lásd ÜLEPÉDÉS.

ÜLEPÜLT, (ül-ep-ül-t) l. ÜLEPÉDÉTT.

ÜLÉS, (1) (ül-és) fn. tt. *ülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Azon helyzet, melyben testünk van, midőn ülünk, illetőleg egy helyben maradó, veszteglő, nyugovó állapot. *E székben kényelmes ülés esik. Megunni a hosszas ülést*. 2) Szék vagy ilynemü készület, melyen ülni szokás, vagy lehet. *E hintóban négy ülés, ama társaskocsiban tiz ülés van. Ülést bérleni a szinházban. Zsupból, szalmából csinált ülés*. 3) Bizonyos testület tagjainak öszvejövetele a végett, hogy valamely tárgyban közösen tanácskozzanak, értekezzenek, illetőleg valamit határozzanak. *Tanácsülés, törvényszéki ülés, akadémiai ülés. Ülést hirdetni, abban elnökölni, azt bezárni, eloszlatni*.

ÜLÉS, (2) puszta a Kis-Kunságban, helyr. *Ülés-re, —én, —ről*.

ÜLÉSÉZ, (ül-és éz) önh. m. *üléséz-tem, —tél, —ett*. Gyakran vagy folytonosan tart üléseket.

ÜLÉSÉZÉS, (ül-és-éz-és) fn. tt. *ülésezést*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ülések tartása. A sok ülésezés lankasztó.

ÜLÉSI, (ül-és-i) mn. tt. *ülési-t*, tb. —*ek*. Ülést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, tulajd. és átv. értelemben véve. V. ö. ÜLÉS. (1)

ÜLÉSNAP, (ülés-nap) ösz. fn. Nap, melyen valamely gyülekezet, társulat, törvényszék stb. ülést tart.

ÜLÉSSZAK, (ülés-szak) ösz. fn. Évszak, melyben üléseket tartanak. *Téli ülésszak*.

ÜLESZT, (ül-eszt) áth. m. *üleszt-ett*, htn. —*eni* v. —*ni*, par. *üleszsz*. L. ÜLEPÍT.

ÜLET, (ül-et) fn. tt. *ület-et*, harm. szr. —*e*. L. ÜLEP.

ÜLJ LE! Vadász parancsszó a vizslának (setz dich, là bas).

ÜLKE, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Ülké-n, —re, —ről*.

ÜLL, (üd-l v. üd-öl) önh. m. *üll-t*, v. —*ött*, htn. —*ni* v. —*eni*. Általán, valamely nevezetes, szent emlékezetü, vagy akármely tekintetből kedves érdekü napot némi ünnepélyes szertartással megtisztel, vagy eltölt. *Urunk születését karácsonkor, feltámadását husvétkor ülljük meg. Szentek ünnepét megülni. Valakinek neve, születése napját ülni. Valamely száza-*

dos nagy esemény emlékét megüllni. István király napján az egész magyar haza ünnepet üll. Szokták egy *l*-el is mind ejteni, mind írni:

„Lát egyenes törvényt, mint apa, mindennek;
Ül lakomát vígan; áldozik Istennek."
Arany J. (Buda halála).

A régieknél rendszerint két *ll*-lel találjuk. L. alább.

Kérdés: mily elemekből áll ezen szó? Menynyiben az ünnep általán a dologtevő napnak ellentéte, némelyek úgy vélekednek, hogy az *üll* nem más, mint a nyomatosabban kiejtett, s a testnek nyugtatására vonatkozó *ül*, miszerint *ünnepet üllni* annyit tenne, mint a dologtól megpihenve azt ülésel, azaz nyugalomban tölteni. A szláv *nedela* (vasárnap) is ezt teszi: nem dolgozik. Mi azt tartjuk, hogy az *üll* első része egy az *ünnep* (=üdnep) szónak *üd* alkatrészével, melyből az *üdv, üdvös, üdvösség, üdvözöl* stb. is származtak, tehát *üllni*=üdleni, vagy üdölni (l. ÜDÖL) üdvös cselekedetek által megtisztelni. Valamint *üd, üdv*, máskép: *id, idv*: hasonlóan *üll* a régieknél máskép: *ill.* „Miért ez mai napon anyaszentegyház illi szent Erzsébet aszszonnak innepét." (Carthausi Névtelen. Toldy F. kiadása 117. l.) „E mai napon boldog szent István innepét illjük." Pázmán Préd. 122. l. Így a Nádorcodexben, Debreczeni Legendáskönyvben stb. V. ö. ÜNNEP.

ÜLLEFÜLLE l. ÜLLŐFÜLLŐ.

ÜLLÉS, (üd-l-és) fn. tt. *üllés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. L. ÜNNEPLÉS.

ÜLLET (üd-l-et) fn. tt. *üllet-ét*, harm. szr. —*e*. Sándor Istvánnál am. a ma divatos ‚ünnepély'.

ÜLLŐ, (1), (üd-l-ő v. üd-öl-ő) eléjön Szabó Dávidnál: üllő nap am. ünnep, innep.

ÜLLŐ, (2) l. ÜLŐ (2).

ÜLLŐ, (3) falu Pest m., helyr. *Üllő-re*, —*n*, —*ről*.

ÜLLŐFÜLLŐ, (üllő-füllő) iker fn. Csavargó, tekergő, lótifuti haszontalan ember. Máskép: *illőfillő*, s ezen alakjánál fogva egy jelentésü, és azon egy eredetü a mély hangú *illó, illan, illanó* szókkal. A *füllő*, illetőleg *fillő* nem egyéb, mint az üllő (illő) előtéte s ismétlése, pl. *irka-firka, iczke-ficzke, üz-füz* stb.

ÜLLÜ l. ÜLÜ.

ÜLNÖK, (ül-nök) fn. *ülnök-öt*, harm. szr. —*e*. Bizonyos törvényhatósági testületnek, illetőleg tanácsnak, törvényszéknek tagja, ki a testület tanácskozásaiban részt vesz, és szavazati joggal bir. (Assessor, Beisitzer). E czim a mai államszerkezetben jóformán elavult, mert a törvényhatóságok tagjai most képviselőknek, bizottsági tagoknak, tanácsnokok vagy tanácstagoknak, a törvényszéki tagok biráknak stb. hivatnak. Az árvaszékeknél érintetnek a törvényben ülnökök is.

ÜLNÖKI, (ül-nök-i) mn. tt. *ülnöki-t*, tb. —*ek*. Ülnököt illető, arra vonatkozó. *Ülnöki hivatal, fizetés. Ülnöki teendők.*

ÜLNÖKSÉG, (ül-nök-ség) fn. tt. —*ét*, harm. szr. —*e*. Ülnöki minőség, ülnöki hivatal.

ÜLŐ, (1) (ül-ő) mn. és fn. tt. *ülő-t*. 1) Aki, vagy ami ül. *Asztalnál ülő tudós. Szőnyegen ülő török. Ülő tyúk*, mely tojásokon ül. *Guggon ülő bab, borsó.* 2) Magasabb hely vagy állás, melyen a madarak, különösen a háziak alunni szoktak. *Tyúkülő, kakasülő*, mely tréfásan a szinházakban, szinkörökben stb. a legmagasabb karzat.

„Felült a tyúk az ülőre,
Hegyes turó lett belőle."
(Régi népd.)

ÜLŐ (2) v. ÜLLŐ, fn. tt. *ülő-t*. Töketalapra állított eszköz, illetőleg állvány vasból, melyen a kovácsok, lakatosok s más érczmívesek a munkába vett anyagot ütik, lapitják, gömbölyítik, szóval: czélszerüleg alakitják. Eredete kétes. Más nyelvekben, mint a latin *incus*, a német *Ambosz*, a szláv *kuvadlo* stb. az ütéstől, koholástól kapta nevét. Ezen alapfogalom szerint az *ülő* szó tulajdonkép *üllő* azaz *ütlő ütölő* volna, melyen t. i. a vasat ütik, verik; t. i. *ütlő*-ből lett volna hanghasonúlással *üllő*. Ha pedig az *ülő* a szokottabb kiejtés szerént is a valódi eredeti alak, úgy kénytelenek vagyunk átv. értelemben elemezni, mennyiben az *ülő* némileg székhez hasonló, melyre az ütnivaló érczet helyezik. Hasonló átv. értelmüek: *faragószék, mosószék, vágószék, szövőszék*, melyeken t. i. bizonyos munkákat végeznek, mint a kovácsok az ülőn.

ÜLŐHÁT, (ülő-hát) ösz. fn. Az ülővasnak felső lapja, melyre a munkába vett anyagot fektetik.

ÜLŐHELY, (ülő-hely) ösz. fn. Hely, melyen valaki ülni szokott, vagy mely különösen ülésre van rendelve, mint a szék, pad, pamlag stb.

ÜLŐMUNKA, (ülő-munka) ösz. fn. Munka, mely mellett ülni kell, pl. a varrás, szövés mellett.

ÜLŐS, (ül ős) mn. tt. *ülős-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kiköltés végett tojáson ülő tyúkról és más szárnyas állatról mondják.

ÜLŐSZÉK, (ülő-szék) ösz. fn 1) Bábaszék. 2) A kis gyermekek számára csinált karos és elül is elzárható székecske, melyben ülni tanulnak.

ÜLŐSZOBA, (ülő-szoba) ösz. fn. Kényelmes ülőhelyekkel, u. m. pamlagokkal, kerevetekkel, karszékekkel bútorozott szoba vagy terem, melyben társalgás végett szokták fogadni a vendégeket.

ÜLŐTIK, (ülő-tik) l. ÜLŐTYÚK.

ÜLŐTŐKE, (ülő-tőke) ösz. fn. Tőke, mely az ülővasnak talapját teszi.

ÜLŐTYÚK, (ülő-tyúk) ösz. fn. Tyúk, mely megkotlott, s kiköltenivaló tojásokon ül.

ÜLŐVAS, ösz. fn. l. ÜLŐ, (2).

ÜLTEPIK, (ül-t-ep-ik) k. m. *ültep-tem*, —*tél*, —*ett*. Régen am. lóra ül. Eléjön a Müncheni codex-

ben: „És felültepék, ki megholt vala.“ (Lukács VII.) Így a Katalin Verseslegendájában:

„Poroszkájára ültepék
És az nép keziben (közibe) lépék.“
(Toldy F. kiadása 10. lap.)

ÜLTET, (ül-tet) mivelt. m. *ültet-tem, —tél, —ett*, par. *ültess*. 1) Tettleg eszközli, hogy valaki bizonyos helyre üljön: *Pamlagra, székre ültetni a vendéget. Asztalhoz ültetni, előre, hátra, jobbjára, baljára ültetni valakit. Lóra ültetni a legényeket.* 2) Házi madarakat kiköltés végett fészekbe rakott tojásokra tesz. *Tyúkokat, ludakat, réczéket ültetni.*

„Lepkék! házatoktól messze ne lépjetek,
Időnek javában tikakot ültössetek.“
Feddő Ének a 16-dik századból.

3) Átv. növényeket tenyészés végett töveiknél, gyökereiknél fogva stb. földbe tesz, lalinosan: plántál. *Fákat, zöldséget ültetni. A fiatal csemetéket a faiskolából kiültetni, átültetni.* Továbbá, némely növények magvait, gümőit, hajmáit, csucsorait stb. külön-külön csinált likakba, fészkekbe rakja, dugja, leássa. *Babot, borsót, burgonyát, dinnye-, tökmagot stb. ültetni.* Különbözik tőle *vet*, pl. buzát, kölest. V. ö. VET.

ÜLTETÉS, (ül-tet-és) fn. tt. *ültetés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit ültetünk. *Asztalhoz ültetés; tyúkültetés; faültetés.* V. ö. ÜLTET.

ÜLTETETLEN v. ÜLTETLEN, (ül-tet-[et]len) mn. tt. *ültetetlen-t*, tb. *—ek*. Növényekre vonatkozólag, ami ültetés nélkül nő. *Ültetetlen cserjék, sarjak.* Továbbá amit el nem ültettek; vagy amit be nem ültettek. *Sok ültetetlen csemete hever a kertében. A kertnek egy része még ültetetlen.* Határozóként am. ültetetlenül.

ÜLTETMÉNY, (ül-tet-mény) fn. tt. *ültetmény-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Minden növény, melyet ültettek, el- v. átültettek. Továbbá ily növényekkel bővelkedő földterület, vidék. *Czukornádültetmény, dohányültetmény.* Máskép: *ültetvény.*

ÜLTETMÉNYÁGY, (ültetmény-ágy) ösz. fn. Kerti ágy, melyben ültetmény van vagy lesz.

ÜLTETMÉNYÉS, (ül-tet-mény-és) l. ÜLTETVÉNYES.

ÜLTETMÉNYÉZ, (ül-tet-mény-éz) ön- és áth. m. *ültetményéz-tem, —tél, —ett*, par. *—z*. Ültetéssel foglalkodik. Ültetménynyel ellát. Eléjön Szabó Dávidnál.

ÜLTETŐ, (ül-tet-ő) mn. és fn. tt. *ültető-t*. 1) Földmives, erdősz, kertész, ki gyönge növényeket, gümőket stb. ültet. 2) Eszköz, melylyel valamely növényt átültetnek. V. ö. ÜLTETŐGÉP; ÜLTETŐVAS.

ÜLTETŐFA (ültető-fa) l. ÜLTETŐVAS alatt.

ÜLTETŐGÉP, (ültető-gép) ösz. fn. Kicsiszerü gép bádog pléhből, melyet gyönge növények, különösen dinnye- s virág-plántáknak földrészekkel együtt gyökerestül való kivevésére és átültetésére használnak.

ÜLTETŐVAS, (ültető-vas) ösz. fn. Hosszukás szegforma eszköz vasból, melylyel gyönge növények pl. dohány-, kápo szta-, paradicsomalma-, karalábéplánta átültetésénél, gyakran szőlőültetésnél is a földben likat fúrnak. Ha az fából van: *ültetőfa.*

ÜLTETVÉNY, (ül-tet-vény) fn. tt. *ültetvény-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Egyes növénysarj, fiatal csemete, melyet más helyre ültettek. Néha több fiatal növénynyel beültetett nagyobb térséget is igy neveznek.

ÜLTETVÉNYÁG, (ültetvény-ág) ösz. fn. Levágott nyers ág, melyet tenyészés végett földbe ültetnek. *Fázról vágott ültetvényágak.*

ÜLTETVÉNYÁGY l. ÜLTETMÉNYÁGY.

ÜLTETVÉNYÉS, (ül-tet-vény-és) mn. és fn. 1) Mint mn. tárgyesete: *ültetvényés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 2) Ültetvénynyel vagy ültetvényekkel ellátott; ültetvényekkel bővelkedő. *Ültetvényes kert, szántóföld.* Mint fn. tárgyesete: *ültetvényés-t*, tb. *—ek*. Ültetvény v. ültetvények birtokosa. *Dohány-, czukornádültetvényes.*

ÜLTETVÉNYÉZ l. ÜLTETMÉNYÉZ.

ÜLTETVÉNYFŰZ, (ültetvény-fűz) ösz. fn. Fűz, mely ültetett ágból nőtt, különböztetésül a magról kelt, vagy töről hajtott fűztől.

ÜLTŐHELY, (ültő- v. ültü-hely) ösz. fn. Ülőhely. *Azért fel sem kelek ültőhelyemből.*

ÜLÜ, a székelyeknél különösen Gegő Nicephor és Incze József sz erént, Csikszékben am. ölyv, kánya; némely kiejtés után: *üllü*. Szabó Elek szerint „azon récze nagyságu ragadozó madár, mely a tyúkokat s némely más szárnyas állatokat szokta pusztítani; innen *tyukász ülü, galambász ülü, madarász ülü* fajai is vannak; a tyúkász legnagyobb, a galambász kisebb, a madarász akkora mint egy rigó. Különböznek az *ölyv*-től, mely a mezőkön szokott járni s egerek után leselkedni és nagyobb a tyúkász ülünél is.“ Mindazáltal alig szenved kétséget, hogy valamint az *ölyv* szó úgy *ülü* is az *öl* igétől származik s am. ölő.

ÜM l. HÜM.

ÜMEG v. ÜMÖG v. ÜNG l. ING.

ÜMGET l. HÜMGET; és v. ö. ÜNGET.

ÜMMENT, (ümm-en-t) önh. m. *ümment — ett*, htn. *—ni* v. *—eni*, par. *—s*. Horváth Zsigmond szerént Balaton mellékén valamit bizonyitani, vagy helybehagyni akarván, fejbólintva azt mondja: *ümm!* Néhutt: *ühü;* s talán *ümm* is össze van vonva ebből: *ühüm.*

ÜN, régies *ön* helyett pl. a Nádor-codexben: „ün kíjeken“ am. önkéjökön, azaz önként. „Ün maga“ a Góry-codex kiegészitéséhez. VII. lap. L. ÖNNÖN.

ÜNÉ régiesen am. ünő; l. ezt.

ÜNG l. ING.

ÜNGET, (üm-get) székelyesen: *ungat.* Mandsu nyelven: *ung vang* (durch die Nase sprechend, näselnd). l. HÜMGET.

—ÜNK, (1) lásd —UNK, magas hangon: ÜNK, (1).

—ÜNK, (2) l. —UNK, —ÜNK, (2).

ÜNNAP; ÜNNAPOL l. ÜNNEP; ÜNNEPEL.

ÜNNEP, INNEP, (üd-nap) ösz. fn. tt. *ünnep-ét,* harm. szr. —*e.* 1) A keresztény évben oly nap, melyben a hivek a testi, főleg külső munkáktól megpihenni, s lelki üdvökre szolgáló jámbor cselekedeteket gyakorolni, u. m. templomba menni, Isten igéjét hallgatni stb. tartoznak. Néhutt: *szent nap.* Ilyek általán a vasárnapok és azon napok, melyeken a keresztény felekezetek valamely hitrejteménynek, vagy szentnek emlékét tisztelik meg. *Karácsoni, hus véti, pünkösdi- fő* v. *sátoros ünnepek. Szüz Mária, s némely szentek tiszteletére rendelt ünnepek. Pap hagyja az ünnepet, de maga meg nem tartja.* (Km.) *Állandó ünnepek,* melyek az évnek mindig ugyanazon napjára esnek, pl. Karácson, Nagyboldogasszony, Péter és Pál ünnepe. *Mozgó* v. *változó ünnepek,* melyek az első tavaszi holdtöltéhez alkalmazott husvéttal állanak viszonyban, mint maga a husvét ünnepe, továbbá az Úr mennybemenetele, a Pünkösd, az Úr napja. *Ünnepet üllni, megüllni, megszentelni.* 2) Oly nap, melyen valamely örvendetes, nagyszerű esemény emlékét tiszteljük meg, nevezetesen holmi mulatságokkal, lakomákkal stb. *Örömünnep, népünnep, békeünnep, diadalünnep, menyekzői ünnep, születési ünnep, névünnep* stb.

Minthogy a tulajdon értelemben vett ünnepek lelki üdvünk előmozdítása, üdvös cselekedetek gyakorlása végett rendeltettek: innen legokszerübbnek látszik, hogy az *ünnep* az *üd* és *nap* elemekből van öszvetéve, t. i. a *nap* önhangzója átváltoztával, mint a *nepestig* tájdivatos szóban is *napestig* helyett. Hogy továbbá a *d* a szók végén, az *n*-vel kezdődő szó, vagy rag előtt erre változik által, kivált a lomha kiejtésben, elég példa van rá, mint: harmadnapja *harmannapja;* hadnagy, *hannagy;* adna, *anna;* tudna, *tunna;* szedne, *szenne;* valamint a szervrokon *g, gy* is, pl. tegnap, *tennap;* fogyna, *fonna;* hagyna, *hanna* stb.

Példákat találunk e szófejtésre mind némely mai tájbeszédben, mind a régieknél. A székelyeknél a *nap* szót ezen összetételben most is változatlanul használják: *innap, innapol* (Kriza J.) A régieknél pedig az *id* igen gyakran található. „Nagy jeles idnepeken, mint husvét napján.“ Peer. cod. 110. l. „Közel vala paska, zsidóknak idnepek napja.“ Döbrentei cod. 311. l. Nomina quatuor componuntur modis. Ex duobus corruptis, ut *jámbor, üdnep;* integra fuerat *iō ember, üdös nap.*“ Sylvester. (Corpus Gramm. 26. l.)

ÜNNEPDAL, (ünnep-dal) ösz. fn. Dal, melynek tárgyát valamely örvendetes esemény emléke teszi. Más kiejtéssel: *innepdal.*

ÜNNEPÉL, INNEPÉL, (ünnep-el sajátlag: üd-nap-ol) ösz. áth. m. *innepél-t* v. *ünneplett.* 1) Bizonyos egyházi ünnepet üll, megszentel. *Karácsont, husvétot, pünkösdöt ünnepelni.* 2) Kedves emlékü napot, örvendezve, vigadozva, lakomázva stb. tölt. A székelyeknél: *ünnapol.* V. ö. ÜNNEP.

ÜNNEPÉLY, INNEPÉLY, (ünnep-ély) fn. tt. *ünnepély-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Rendkivül diszes, fényes, pompás szertartások, készületek, cselekvények, körülmények, melyek bizonyos napnak v. napoknak tetszetes, meglepő szint kölcsönöznek. *Koronázási, diadalmi ünnepély. Fényes menettel, kivilágitással, tüzjátékkal tartott ünnepély.*

ÜNNEPÉLYES, INNEPÉLYES, (ün-nep-ély-es). mn. tt. *ünnepélyes-t* v. —*et,* tb. —*ek.* Ünnepélylyel diszitett, rendkivül fényes, pompás, különféle szertartásu, kedélyeket tetszetesen meglepő hatásu stb. *Ünnepélyes mise. Ünnepélyes diadalmi menet. Ünnepélyes kocsi, öltözék. Ünnepélyes fogadása valamely fővendégnek. A városnak, szinháznak ünnepélyes kivilágitása.* V. ö. ÜNNEPÉLY.

ÜNNEPÉLYÉSEN, INNEPÉLYÉSEN (ünnep-ély-és-en) ih. Ünnepélyes módon, fényes készületekkel, cselekvényekkel, szertartásokkal. V. ö. ÜNNEPÉLYES.

ÜNNEPÉLYÉSSÉG, INNEPÉLYÉSSÉG, (ünnep-ély-es-ség) fn. tt. *ünnepélyesség-ét,* harm. szr. —*e.* Mindazon körülmények, tulajdonságok, melyek bizonyos tényt, szertartást ünnepélyessé tesznek; fényesség, pompásság.

ÜNNEPÉNEK, INNEPÉNEK (ünnep- v. innepének) ösz. fn. Valamely ünnep dicsőitésére szerzett, s elzengedeztetett ének. *Ünnepénekkel üdvözölni a fejedelmet.*

ÜNNEPÉS, INNEPÉS, (ünnep-és) mn. tt. *ünnepés-t* v. —*et,* tb. —*ek.* 1) Akinek tiszteletére az egyház ünnepet tart. *Ünnepes szentek.* 2) Egy vagy több ünnepü. *Ünnepés hét,* melyre valamely ünnep esik.

ÜNNEPEST, INNEPEST, (ünnep- v. innep-est) ösz. fn. Egyházi ünnepet megelőző nap estvéje, melyen a hivek bizonyos szertartással, imákkal, bőjtöléssel készülnek az ünnephez; különösen a régi egyházi szokás szerint az ünnepnek virrasztva s imák között töltött előestvéje. (Vigilia.)

ÜNNEPI, INNEPI, (ünnep-i) mn. tt. *ünnepi-t,* tb. —*ek.* Ünnepet illető, arra vonatkozó, akkor történni szokott; a maga nemében diszesebb, fényesebb, pompásabb, *Ünnepi szertartások, egyházi beszédek. Ünnepi öltözet. Ünnepi lakoma.*

ÜNNEPIES, INNEPIES, (ünnep-i-es) mn. tt. *ünnepies-t* v. —*et,* tb. —*ek.* Ünnepi szokásokra mutató; diszes, fényes.

ÜNNEPIESEN, INNEPIESEN, (ün-nep-i-es-en) ih. Úgy, mint ünnepen szokás; diszesen, fényesen, pompásan.

ÜNNEPILEG, INNEPILEG, (ün-nep-i-leg) ih. Ünnepi módon, diszszel, fénynyel, pompával; másképen: *ünnepiesen.*

ÜNNEPISÉG, INNEPISÉG, (ün-nep-i-ség) fn. tt. *ünnepiség-et*, harm. szr. —*e*. Ünnepszerü tulajdonsága valamely napnak.

ÜNNEPLAKOMA, (ünnep-lakoma) ösz. fn. Lakoma, mely ünneppel vagy ünnepélyességgel van egybekapcsolva, ünnepi lakoma. (Bankett).

ÜNNEPLÉS, INNEPLÉS, (ünnep-el-és) fn. tt. *ünneplés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Egyházi vagy polgári szertartások, melyekkel bizonyos napot megünneplünk. V. ö. ÜNNEPÉL.

ÜNNEPLŐ, INNEPLŐ (ünnep-l-ő) mn. tt. *ünneplő t.* 1) A ki bizonyos ünnepet megüll. *Husvétet ünneplő keresztények és zsidók.* 2) Diszes, fényesebb nemü, amit ünnepeken szokás használni. *Ünneplő ruha. Nem mind kevély az, ki ünneplő ruhát tart.* (Km.). Ellentéte : köznapi, mindennapi, viseltes.

ÜNNEPNAP, INNEPNAP, (ünnep- v. innep-nap) ösz. fn. Nap, melyen ünnepet üllünk. Itt az ‚ünnep' elváltozott eredeti alakja miatt a népnyelvérzéke — kivévén a székelyeknél (v. ö. ÜNNEP)— a ‚nep' (=nap) eredeti jelentését elveszítvén, ezt a *nap* hozzá toldása által megkettőzteti ; mire azonban semmi szükség nincsen, s ‚ünnep' önmagában is am. ünnepnap. Egyébiránt eléjön a régieknél is, pl. a Müncheni codexben : „Az innepnap után ke(dég) szolt vala a fedelm (fejdelem. Máté XXVII.) A Bécsi codexben : „És fordeitom tü ünnepnaptokat siralomba. (Ámos VIII).

ÜNNEPNAPOS, INNEPNAPOS, (ünnep- v. innep-napos) ösz. mn. 1) L. ÜNNEPLŐ. 2) ÜNNEPES.

ÜNNEPRONTÁS, (ünnep-rontás) l. ÜNNEPSZEGÉS.

ÜNNEPRONTÓ, (ünnep-rontó) l. ÜNNEPSZEGŐ.

ÜNNEPSZÁMÍTÁS, INNEPSZÁMITÁS (ünnep- v. innep-számitás) ösz. fn. Az egyházi időtanban, kiszámitása azon napnak, melyen évenkint a husvét, s ezzel viszonyban a többi mozgó ünnepek, u. m. Úr mennybemenetele, Pünkösd és Úrnapja, továbbá az úgynevezett pünkösd utáni vasárnapok számszerint esnek.

ÜNNEPSZEGÉS, INNEPSZEGÉS, (ünnep- v. innep-szegés) ösz. fn. Az egyház azon parancsának áthágása, mely szerint a hivek az ünnepeken a testi, főleg külső munkáktól megpihenni, s ájtatoskodni kötelesek.

ÜNNEPSZEGŐ, INNEPSZEGŐ, (ünnep- v. innep-szegő) ösz. fn. Aki valamely ünnepen v. ünnepeken tiltatni szokott munkával foglalkodva az egyház parancsát áthágja.

ÜNNEPTOR, (ünnep-tor) ösz. fn. Helyesebben : *ünneplakoma*; minthogy a ‚tor' szót főleg halotti vendégségre szokták használni.

ÜNNEPÜLÉS v. ÜNNEI ÜLLÉS v. INNEPÜLLÉS, (ünnep- v. innep-üllés) ösz. fn. Cselekvés, szertartás, melynél fogva ünnepet üllünk.

ÜNNÖN régiesen pl. a görög bölcsek jelemondásiban am. önnön ; a régi Magyar Passióban, Góry-codexben stb. *ünön*.

ÜNŐ, fn. tt. *ünő-t*. Fiatal tehén, mely már üzekedésre alkalmas. Máskép általán : *üsző*. V. ö. ÜSZŐ. Régebben előfordul *üné* is. „Egy ekreth (ökröt) és három üneth" (Szalay Á. 400 m. l. 88-ik l.) Egyeznek az *ünő* szóval a kalmuk *üné* (Kuh) épen mint imént, továbbá a mongol *ünigen* és *ünije* v. *ünijen*, talán más olvasással : *ünje ünjen* (vache, génisse, Kowalewszkinél, és Kuh, Schmidtnél), a mandsu *unijen*, *ihan* (Kuh. Megjegyzendő, hogy a mandsuban nincs *ü* betü). Továbbá Vámbéry szerint a csuvas *inü* (tehén), oszmanli *inek* (tehén).

ÜNŐBORJU, (ünő-borju) l. ÜSZŐBORJU.

ÜNÖG, (ün-ög) gyak. önh. m. *ünög-tem*, —*tél*, —*ött*. Orrából ejtett *ün ün* hangon szól. Természeti orrhangutánzó, mint *dünnyög*, *szuszog*, *hortyog* stb. V. ö. ÜNGET.

ÜNÖGÉS, (ün-ög-és) fn tt. *ünögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Orrából ejtett *ün-ün* hangon szólás. V. ö. ÜNÖG.

ÜNÖK, vasmegyei őrségtáji szó e helyett : *ének*. (Tájszótár).

ÜNŐMEZŐ Kresznericsnél ; de Lenknél : *Unómező* ; l. ezt.

ÜNÖN l. ÜNNÖN.

ÜNYÖLŐDÉS, (üny-öl-ő-öd-és) fn. tt. *ünyölődés t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Tájdivatosan am. bajlódás. V. ö. ÜNYÖLŐDIK.

ÜNYÖLŐDIK, (üny-öl-ő-öd-ik) k. m. *ünyölődtem*, —*tél*, —*ött*. Tájdivatosan am. valamivel bajlódik, vesződik. Alkalmasint e helyett van : *ügyölődik*, vagy pedig az *ügyöli*, *ügyölög* szókkal egy eredetü.

ÜNSÉG, régies, elavult szó ; l. INSÉG.

ÜR, fn. tt. *ür-t*, tb. —*ök*. Rövidsége miatt, mint több ily gyökszó, csaknem kiment a divatból, s helyette *üreg*, vagy *üresség* használtatott, melyek azonban szabatosan véve különböznek tőle. Az *ür* bizonyos távolságban álló határvonalakkal bezárt tér, tár, vagy helyiség, melyet valamivel betölteni lehet. *Minden edénynek, veremnek, szobának van üre. Nagy hordónak nagy üre van. Álgyu üre.* Továbbá jelenti azon hiányt, midőn ama helyiség nincs szemmel látható tárgygyal betöltve, s ezt ily esetben *üres*-nek mondjuk, melytől különbözik *ürös*, azaz, ürrel ellátott, üreges, likas, vermes stb.

A latin és görög verselésben így nevezik, midőn valamely szó önhangzón végződik és a reá következő szó szintén önhangzón kezdődik, s az első önhangzó a verstaglalásban rendszerént kiesik. (Hiatus). Pl. Horatiusnál : „Dulce et decoru(m) est pro patria mori." (Önhangzó előtt a végső *m* is kimarad.

Rokon vele a mongolban : *orom* (Raum), *oru* (erledigte Stelle, Vacanz).

ÜRBELI, (ür-beli) ösz. mn. Ürben levő, ürre vonatkozó. *Ürbeli mennyiség.*

ÜRBELISÉG, (ür-beliség) ösz. fn. Ürre vonatkozó állapot. (Räumlichkeit).

ÜRBŐ, puszta Pest megyében; helyr. *Ürbő-n, —re, —ről.*

ÜRE, (ür-e) fn. tt. *ürét.* L. ÜREZAB.

ÜREG, (ür-eg) fn. tt. *üreg-ét,* harm. szr. *—e.* Akár a természettől, akár mesterségesen csinált, vájt, ásott kisebb-nagyobb nyiladék, pl. barlang, verem, lik, mely ürt képez. Molnár A. melléknevül veszi, midőn latinul igy értelmezi: *cavus, vacuus, alveatus,* tehát, *üres,* t. i. hely v. tér. *Hegyoldali, esővájta üreg. Odvas fa ürege.*

ÜREGÈL, (ür-eg-èl) áth. m. *üregèl-t.* Bizonyos testbe üreget csinál, váj, fúr. *Üregelni a part oldalát.*

ÜREGÈLÉS, (ür-eg-èl-és) fn. tt. *üregelés-t,* tb. *—èk,* harm. szr. *—e.* Üreg vájása, furása.

ÜREGÉS, (ür-eg-és) mn. tt. *üregés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Amiben egy vagy több üreg van. *Üreges szikla, partoldal. Üreges bástya.*

ÜREGET, (ür-eg-et) Faludinál am. üritget; máskép ugyanő nála: *üresget.*

ÜREGÈZ, (ür-eg-èz) áth. m. *üregèz-tem, —tél, —ètt,* par. *—z.* l. ÜREGÈL.

ÜREGH, falu Nyitra m., helyr. *Üregh-re, —èn, —ről.*

ÜRÈM l. ÜRÖM.

ÜRES, (1), (ür-es) mn. tt. *üres-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Mondjuk oly térről, helyről, határok közé szoritott öbölről, melyben semmi sincs, mely nincs elfoglalva, puszta, hiu, töltetlen, hézagos. *Üres ház, szoba,* mely nincs bútorozva, melyben nem lakik senki. *Üres hordó, üres kancsó, üres erszény. Üres kamara, pajta, bolt.* Közmondatok: *A hol üres, ne keress. Jár kel, mint kalmár az üres boltban. Üres hordó jobban kong,* az ostoba többet beszél, nagyobb zajt üt. *Kinek üres az erszénye, üres a szekrénye. Késő a takarékosság, mikor üres a szekrény. Üres kamarának bolond a gazdasszonya. Szemérmes koldusnak üres a táskája. Üres a felső vár, nincs otthon a gazda,* elment az esze. *Teli van üressel. Csendes mint üres malom,* melyben nincs mit őrleni. *Üres kézzel jött,* adomány v. ajándék v. pénz nélkül. *Üres szóval tartani valakit,* átv. ért. hiu igéretekkel. 2) Időre vonatkozva, ami bizonyos munkára nincs elfoglalva. *Most van egy kevés üres időm. Naphosszanta, alig van egy üres órám.* 3) Állomást, hivatalt illetőleg, melyet jelennen senki el nem foglal. *A püspökség* v. *püspöki szék üres. Több hivatali állomás üressé lett Az üres hivatalokat betölteni.* 4) L. ÜRESSZÁM. Különböztetésül v. ö. ÜRÖS.

ÜRES, (2), (ür-es) fn. tt. *üres-t,* tb. *—èk.* L. ÜRESSZÁM.

ÜRESÈDÉS, (ür-es-èd-és) fn. tt. *üresedés-t,* tb. *—èk,* harm. szr. *—e.* Állapotváltozás, midőn valamely betöltött, elfoglalt hely üressé leszen.

ÜRESÈDIK, (ür es-èd-ik) k. m. *üresèd-tem, —tél, —ètt.* Üres állapotuvá leszen, azaz, a beteriméjében létezett tárgyak, testek eltünvén puszta ürt hagynak magok után, tulajd. és. átv. értelemben véve. *Üresedik a hordó,* ha a bort kieregetik belőle. *Üresedik az erszény,* ha kiadjuk belőle a pénzt. *A püspök halála által megüresedett a püspöki szék.* V. ö. ÜRES.

ÜRESEN, (ür-es-en) ih. Töltetlenül, el nem foglalva, pusztán. *A nagy ház üresen áll. Üresen álló pajta, pincze, hordó. A töltött erszényt üresen hozta vissza. A megholt hivatalnok állomását üresen hagyták.*

ÜRES FORGATMÁNY, forgatmány a váltón, melyben csak a forgató neve van kitéve, de vagy a kelet, vagy a forgatmányos neve, vagy mind a kettő hiányzik. (Giro in bianco).

ÜRESGET, (ür-es-get) Faludinál am. üritget.

ÜRESÍT, (ür-es-it) áth. m. *üresít-ètt* par. *—s,* htn. *—ni,* v. *—eni.* Üressé tesz, vagyis, az ürben foglalt tárgyakat kiveszi, kibocsátja, elkölti stb. *A pompa, fényüzés erszényt üresit. A hordókat kiüresiteni.* V. ö. ÜRES.

ÜRESÍTÉS, ÜRESITÉS, (ür-es-it-és) fn. tt. *üresítés-t,* tb. *—èk,* harm. szr. *—e.* Cselekvés mely által valamit üresitünk. *Igen jól ért az erszény üresitéshez. A boroshordók üresitéséhez fogni.*

ÜRESKÉDÉS, (ür-es-kèd-és) fn. tt. *üreskédés-t,* tb. *—èk,* harm. szr. *—e.* A Debreczeni Legendáskönyvben elmélkedést jelent. „Oly igen nagyon foglalja vala magát az isteni üresködésökben is, hogy gyakorta a titkon való imádságában a földről nagy magassan az égben fölemelködik vala.“ (206. l.) V. ö. ÜRESKÉDIK.

ÜRESKÉDIK, (ür-es-kèd-ik) k. m. *üreskèd-tem, —tél, —ètt.* A Debreczeni Legendáskönyvben am. hivalkodik. „S üresködvén házasságnak törésében“. (87. l.). Alkalmasint a latin ‚vacare‘ szolgai forditása.

ÜRESSÉG, (ür-es-ség) fn. tt. *üresség-èt,* harm. szr. *—e.* Tulajdonság, midőn valami üres, azaz töltetlen állapotban van, midőn semmit sem foglal magában. *Erszénye ürességben szenved. Csupa üresség, amit beszélt,* nincs tartalma, veleje. *Ürességben maradt hivatal. Időbeli üresség,* valamely más foglalatosságtól üres állapot, ráérés. „Ürességem vagyon: reáérkezem.“ (Szabó D.). „És keres vala ürességöt, miképpen adnája nekik ütet.“ Nádor-codex (a Szótárban). V. ö. ÜRES.

ÜRESSZÁM, (üres-szám) ösz. fn. A számtanban némelyek igy nevezik a zerust; néha cak magában: *üres.*

ÜRESÜL, (ür-es-ül) önh. m. *üresül-t,*. Üressé leszen, vagyis, a benne foglalt holmi eltünik, elfogy stb. belőle; üresedik; pusztává töltetlenné leszen.

ÜRESÜLÉS, ÜRESÜLÉS, (ür-es-ül-és) fn. tt. *üresülés-t,* tb. *—èk,* harm. szr. *—e.* Állapotváltozás, midőn valami üresül. V. ö. ÜRESÜL.

ÜRE ZAB, (üre-zab) ösz. fn. Növényfaj a zabok neméből; bugája konyuló; csészéje két virágu, egyik nős, másik him, egyik kalászos másik kalásztalan. (Avena elatior). Különbözik tőle az, mely köz nyelven csak *üre,* máskép, *vadzab, szörös zab, fekete zab,* Diószeginél növénytani néven: *héla*

zab. (Avena fatua.) Gönczy Pál nemi növénynek irja, mely nála latinul: arrhenatherum.

ÜRGE, (ür-ög-e, azaz ür-ög-ő) fn. tt. ürgé-t. A cziczkányok seregébe tartozó, nálunk közismeretü négylábu, szürke szőrü, élénk, fürge mozgásu állat, mely emeltebb száraz helyeken, dombokon, buczkákon ásott likakban lakik. *Két lika van, mint a jó ürgének.* (Km.). *Ürgét önteni, kiönteni. Olyan lett, mint a kiöntött ürge,* igen megázott, csuromvíz lett. *Ürgebőrből csinált erszény. Csak magoknak vannak, mint az özvegy ürgék.* (Pázmán. Kal. 515. l.). *Hánykódik mint ürge a pórázon.* (Km.). Minthogy a mezőkön üregeket, likakat ás, és azokban lakik: innen némelyek az *ür* gyöktől származtatják, a latin ‚cuniculus' szerint, mely mind üreget, mind ürgét jelent. De valószinűbb, hogy azon *ga ge* és *ka ke* képzőjü szók osztályába tartozik, melyek gyakorlatos igékből származnak, mint: *pörög, p'rge, sürög sürge, csörög csörge, czineg czinege, bugyog bugyoga,* továbbá, *nyafoga v-nyafiga, taliga, varrga, csacska, locska, fecske* stb. stb. E hasonlat szerint az *ürge* törzse *ürög,* (forog) s am. *ürögő, ürgő,* azaz, frisen mozgó, forgó. Ily jelentésü ama mondat is: „Olyan fürge, mint az ürge." Valamint több állat a hangjától, úgy némelyek mozgási módjaiktól kapták neveiket. pl. *futrinka, szalonka, ugrifüles, lepke* (lebegő, lebege), *csúszómászó, lajhár, szökcső, iramszarvas, buvár, billegény.*

ÜRGEFIÚ, (ürge-fiú) ösz. fn. Az ürge nevü állatnak kölyke.

ÜRGEHÁZ, puszta Csanád m. helyr. *Ürgeház-ra, —on, —ról.*

ÜRGELYUK, (ürge-lyuk) ösz. fn. Lyuk, melyben ürge lakik, s melyből azt vizzel ki szokták önteni.

ÜRGEMAJOR, puszta Moson m. helyr. *Ürgemajor-ba, —ban, —ból.*

ÜRGETEG, falu Biharm. helye. *Ürgetegre, —en, —ről.*

ÜRÍT, (ür-ít) áth. m. *ürít —ett,* par. *—s,* htn. *—ni,* v. *eni.* Eszközli, hogy ür képződjék valamiben, vagyis, a benne foglalt tölteléket, árut, belet stb. kitakarítja. *Poharat üriteni, kiüríteni,* tartalmát kiinni, kitölteni. *Hordót, zsákot, hajót üríteni. Magát kiüríteni,* am. szükségét végezni.

ÜRÍTÉS, ÜRITÉS, (ür-ít-és) fn. tt. *ürítés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valamit ürítünk. V. ö. ÜRIT.

ÜRÍTGET, (ür-ít-ég-et) gyak. áth. m. *ürítget —tem, —tél, —ett,* parancs. *üritgess.* Gyakran, vagy folytonosan, vagy némi kényelemmel, mintegy aprózva ürít. *Egymás után üritgeti a boros poharakat,* iddogál. V. ö. ÜRÍT.

ÜRITGETÉS, (ür-ít-ég-et-és) fn. tt. *ürítgetés-t* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Gyakorlatos cselekvés, mely által valamit ürítgetünk. V. ö. ÜRÍTGET.

ÜRK, szokottabban: *urok,* v. *hurok*; l. ezeket. „A vitorlák rúdjait, a kötelek ürkeit, és csigáit, az árboczfáknak koszorúit hol látszatos föstékekkel, hol ezüsttel, hol aranynyal borították." (Faludi, T. É. 49, 50.). Mongolul: *urgha.*

ÜRKÖL, ÜRKÖLÉS, l. HURKOL, HURKOLÁS.

ÜRLAP, (ür-lap) ösz. fn. Irományminta, melyen csak névaláirás létezik, legfölebb az általános kitételek vannak azon kiírva vagy nyomtatva, a többi helyek a különös esetekhez képesti kitöltés végett üresen hagyattak. (Blanquét).

ÜRMÉNY, mváros Nyitra m. helyr. *Ürmény-be, —ben, —ből.*

ÜRMÉNYHÁZA, falu Torontál m. helyr. *Ürményházá-ra, —n —ról.*

ÜRMINCZ, falu Nyitra m. helyr. *Ürmincz-re, —en, —ről.*

ÜRMÉRET, (ür-méret) ösz. fn. Valamely test ürtartalmának bizonyos mennyiségben kifejezése. *Valamely szoba ürmérete.*

ÜRMÉRTÉK, (ür-mérték) ösz. fn. Határozott öbölnagyságu edények, melyekkel a hig, s némely más testeket mérni szokás, milyenek: *akó, itcze, mérü, véka,* különbötetésül a *súly-, tér-, távmértéktől.*

ÜRMÖS, (1) (ür-öm-ös) mn. tt. *ürmös-t* v. *et, tb. —ek.* 1) A hol üröm terem, ürömmel benőtt. *Ürmös kertágy.* 2) Ürömmel készített, fűszerezett. *Ürmös borok, ürmös gyógyital.* Midőn ürömmel készitett bort, mustot jelent, egyszerü főnévül is használtatik, s ekkor tárgyesete: *—t* többese: *—ök. Ráczürmös,* vörös borból ráczok módjára készített, fűszeres ürmös.

ÜRMÖS, (2), erdélyi falu F. Fehér m. helyr. *Ürmös-re, —ön, —ről.*

ÜRMÖSÍT, (üröm-ös-ít) áth. m. *ürmösít —et,* par. *—s,* htn. *—ni* v. *eni.* Ürmössé tesz, üröm vegyítése által kesernyés izt ad valamely italnak.

ÜRMÖZ, (üröm-öz) áth. m. *ürmöztem, —tél, —ött,* par. *—z.* L. ÜRMÖSÍT.

ÜRÖG, (ür-ög) gyak. önh. m. *ürög-tem, —tél, —ött,* v. *ürg-ött.* Fris, könnyü mozdulatokat tesz. Ikerítve: *ürögfürög, ürögforog, ürögsürög.* Hangváltozattal: *ireg.* Gyöke *ür,* rokon értelmü azon vastag hangu *ir* gyökkel, melyből a sebes mozgásra vonatkozó *iram, iramlik, ironga, irongál* származtatak, továbbá *fir, für* és *vir* előtétes gyökökkel, a *firge* v. *fürge, firgencz* v. *fürgencz, virgoncz* származékokban. V. ö. *R,* gyökhang.

ÜRÖG, MAGYAR—, NÉMET—, faluk Baranya m. helyr. *Ürög-re, —ön, —ről.*

ÜRÖGD, KIS—, NAGY—, faluk Bihar m. helyr. *Ürögd-re, —ön, —ről.*

ÜRÖM, (1), v. ÜRÖM fn. tt. *ürmöt,* harm. szr. *—e.* Növénynem az együttnemzők seregéből és nősözvegyek rendéből; vaczka alig szőrös; fészke födelékes; pikkelyei kerekítettek, egymásra feküsznek; karima virági szirmatlanok; bóbitája nincs. (Artemisia). Vannak *cserjesedő,* és *fünemü, ágas száru, bugás virágu* alnemei, s mindkettőnek több fajai, melyek közől nálunk kiváltképen ismeretesek a *fehér üröm*

(artemisia absinthium) és *fekete üröm*, (artemisia vulgaris). *Keserü mint az üröm. Öröm, üröm, csak egy bötüben különböznek.* (Km.). *Ürömmel készített bor, gyógyital.* Átv. *ürömpohár*, szenvedés, szivkeserítő állapot. Tájejtéssel, a hosszú *ü-s* üröm szón kivül: *irem*, s a székelyeknél Gyarmathy szerint *ürem*. Hangra hasonló a német *Wermuth* szó első (werm) hangjaihoz s lehet, hogy ebből kölcsönöztük. Adelung e hangokat az angolszász ‚Wormwood' és ‚Wyrmwyrt' után a ‚Wurm' szóval azonosítja, és azt mondja, hogy némely német tájbeszédben valósággal ‚Wurmkraut' a neve, mint a férgek, különösen bélférgek elleni szernek.

ÜRÖM, (2) falu Pest-Pilis m. helyr. *Üröm-be, —ben, —ből.*

ÜRÖMSZESZ, (üröm-szesz) ösz. fn. Ürömmel vegyített s kifőzött mustból csinált szesz.

ÜRÖMTAPLÓ, (üröm-tapló) ösz. fn. Az ürömnövénynek megszárított bugája, taplószerü anyaggá alakítva, mely a belé esett szikrától tüzet fog.

ÜRÖS, (ür-ös) mn. tt. *ürös-t*, v. *et*, tb. *—ek*. A minek üre van, a mibe ürt vájtak; üreges, odvas, likas, vermes. *Ürös part*, melynek likaiban fecskék fészkelnek. *Ürös hegyoldal.* Különbözik tőle: *üres*, azaz, a miben semmi sincs, töltetlen, pl. a nád szára ürös, de ha sarat tömnek bele, nem üres; ürös minden hordó, de nem üres ha borral van teli; a pohár ürös, de üres is, ha kiitták belőle a bort.

ÜRÖSÉR, (ürös-ér) ösz. fn. A legnagyobbik, s legtágabbik vérér neve. (Vena cava.) *Felső ürösér*, mely a vért a fejből, mellből, és felső tagokból felvevén azt a szívnek elülső mellékkamarájába fölülről vezeti be. *Alsó ürösér*, mely a csipővérek egyesüléséből támad, s a mellüregen által az elülső mellékkamarába alulról megy be.

ÜRÖSFEKÉLY, (ürös-fekély) ösz. fn. l. SIPOLY.

ÜRPÓT, (ür-pót) ösz. fn. Általán, minden, a mi ideiglen bizonyos ürt, vagy hézagot betölt, vagy más testet pótol. Különösen a nyomdászoknál azon négyszögü ón darab, melyet szedéskor valamely bötü pótlékául szoritnak a többi bötü közé.

ÜRSZÉK, (ür-szék) ösz. fn. Újabb korban így nevezték el az árnyékszéktől megkülönböztetve azon ülőszéket, melyen valaki a háló- vagy mellékszobában pl. éjente, vagy beteges állapotban, bélsarát kiüríti, azaz szükségét végezi. Régies neve: *kamaraszék.* (Leibstuhl).

ÜRTAN, (ür-tan) ösz. fn. A testek ürtartalmáról szóló tan.

ÜRTARTALOM, (ür-tartalom) ösz. fn. Bizonyos ür vagy ürök mennyiségileg kifejezve. V. ö. ÜRMÉRET.

ÜRÜ, fn. tt. *ürü —t.* tb. *—k.* Kiherélt kos; másképen: *berbecs*, mely a latin *vervex*-ből alakult. Mongolul: *irge* (mouton châtré). Vámbéry szerént csagataj nyelven is *ürü*. Budenz J. ezen szókkal is rokonítja: lapp *varjes*, finnlap *vares*, finn *oraha* (nominat. *oras*), *orasa*, *oro*, valamennyi am. hímállat, *orihi* (nom. *oris*), *ori* ménló, liv *vórki* ártány disznó, mordvin *urïs*, *urïś* vadkan stb. Ha általán a hímállat jelentő szókkal rokonítást elfogadjuk, akkor még közelebb áll az *ürü* szóhoz a mongol *ere* (mari; le mâle, masculin), és a latin *ari-es*. Azonban valószinübbnek látszik, hogy e szó az *ir-t*, *or-t* szó gyökével áll viszonyban, melyben a metszés (kimetszés) fogalma rejlik. Ezen alapfogalomból értelmezi Adelung is Wachter után a német *Hammel* és *Schöpps* szókat; amazt a *hammen*, *hammeln*, angolszász *hamelan* (= verstümmeln, abschneiden), emezt a *kappen*, *schneiden* szóktól származtatva.

ÜRÜBÁRÁNY, (ürü-bárány) ösz. fn. Kiherélt kosbárány.

ÜRÜBOJTÁR, (ürü-bojtár) ösz. fn. Az ürüket, ürünyájat őrző bojtár.

ÜRÜBŐR, (ürü-bőr) ösz. fn. Az ürünek bőre, akár nyers, akár kikészített állapotban.

ÜRÜCZÍMER, (ürü-czímer) ösz. fn. Az ürühús azon része, melyet czímernek hívnak.

ÜRÜCZOMB, (ürü-czomb) ösz. fn. Az ürü lábának felső, vastagabb része, különösen levágott és ételül elkészített állapotban. *Foghajmával füszerezett sült ürüczomb.*

ÜRÜGY, (1), a székelyeknél Gyarmathi szerént hangváltozattal am. irigy.

ÜRÜGY, (2), fn. tt. *ürügy*-et, harm. szr. *—e.* Költött, színlett, hamis, alaptalan ok, mely által valaki cselekvésének valódi okát, czélját eltakarni akarja. *Ez csak ürügy. Azon ürügy alatt, hogy templomba megy, látogatóba ment. Valamit ürügyül használni.* Tájejtéssel mondják néhutt: *ürüd* v. *ürüt.* Másképen: *szin*, v. *örv*, az ily kifejezésekben: *azon szin alatt*, *azon örv alatt* (Szabó D.)

Úgy látszik, mintha az *ür* és *ügy* elemekből volna öszvetéve, honnan Faludi igy is használja, *üres ügy.* De nem alaptalan azon vélemény sem, mely szerint azon szóban az első rész az ürügyet jelentő *örv*, s ebből hangváltozattal *örü* v. *ürü* lett, ebből ismét *gy* képzővel *ürügy*, mint *murugy*, *mirigy*, *irigy*, *tárgy*, *horgy*, *rongy*, *bongy*, *szomogy* stb. E szóban t. i. a valamit kerítő, borító *örv* átv. értelemben vétetik, mennyiben az ürügy is valamit bizonyos színnel, látszattal bekerít, eltakar. Úgy látszik, hogy ily alapfogalom szerint képződött a latin *praetextus* és német *Vorwand* is.

ÜRÜGYLÉS, (ürügy-öl-és) fn. tt. *ürügyölés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Az okadásnak, vagy mentegetésnek azon neme, melylyel valaki igaz ok helyett ürügyöt használ. V. ö. ÜRÜGY.

ÜRÜGYÖL, (ürügy-öl) áth. m. *ürügyöl-t*, v. *ürügylött*, htn. *—ni*, v. *ürügyleni.* Ürügyül igaz ok helyett ál okot használ, vagy ad elé. *Azt ürügyölte, hogy könyvekre kell neki a pénz, pedig kártyázásra használta.*

ÜRÜHÚS, (ürü-hús) ösz. fn. A kivágott ürünek sütni főznivaló húsa. *Pörkölt, paprikás, sült ürühúst enni. Az ürühús nyár végén legizletesebb.*

ÜRÜL, (ür-ül) önh. m. *ürül-t.* Mondjuk teli, megtöltött, rakott akármiféle tárról, midőn tartalma fogyásnak indul, kevesbedik, eltünik. *Ürülnek a boros hordók,* ha csapra ütik. *Ürül az erszény,* ha elköltjük belőle a pénzt. *Ürül a pincze, pajta, kamara, hombár. Ürülnek a kancsók, palaczkok, poharak* stb. *Kiürül, megürül.* Állati tevellésre vonatkozva, *ürül az ember,* vagy *más állat,* illetőleg vég bele, húgyhólyaga, midőn szükségét végzi.

ÜRÜLÉK, ÜRÜLÉK, (ür-ül-ék) fn. tt. *ürülék-t,* harm. szr. —*e.* Az ember s más állat végbeléből ürülés által kivált ganaj.

ÜRÜLÉS, ÜRÜLÉS, (ür-ül-és) fn. tt. *ürülés-t,* tb. —*ek,* hrm. szr. —*e.* Allapotváltozás, fogyatkozás, midőn a mi előbb töltve volt, üressé kezd lenni. *Bélürülés, székürülés, húgyhólyag ürülése.*

ÜRÜSZEGY, (ürü-szegy) ösz. fn. A kivágott ürünek azon húsrésze, melyet a szegyéből, azaz szügyéből, melléből metszenek el. V. ö. SZEGY.

ÜRÜTOKLÓ, (ürü-tokló) ösz. fn. Egy esztendős ürübárány, különböztetésül a jerkétől, és kostoklótól. V. ö. TOKLÓ.

ÜSCSINT, a barkóknál divatos tájszó, mint a *tüsténT* szónak módosulata. L. TÜSTÉNT.

ÜST, fn. tt. *üst-öt,* harm. szr. —*je.* Vas, vagy réz, vagy más keverék érczanyagból készitett, kalapált edény, bográcz, fazék, vasfazék, melyben sütni, pörkölni, főzni szoktak. *Üst horga,* melynél fogva azt a tűzre akasztják. *Üst süvege, födele, kupakja. Üstben pörkölt paprikás hús. Üstben vizet forralni. Se üstöm se komlóm* (km.), nincs hozzá semmi közöm, semmibe sem veszem. *Üst korholja a fazekat* (km.), egyik olyan kormos mint a másik. Mint feje csonkított szót használják néhutt *ezüst* helyett is. *Tündöklik mint az üst.* Mi eredeti értelmét illeti, ha azt veszszük, hogy az üst nevü eszközt tűzi edénynek használják: okszerünek látszik, hogy azon rokonhangu szókkal van eredeti rokonságban, melyek tüzet jelentenek, vagy annak tüneményeit jellemzik, milyenek: *üszk,* v. *üszög, izz, izzó, zsizs, zsizsi, zsizseg, sis, sisereg, süstörög, süt;* minél fogva az üst jelentene tüzön izzó, zsizsegő, *sütő* edényt.

ÜSTCSINÁLÓ, (üst-ssináló) ösz. fn. Érczmives, ki üstféle edényeket készit; rézmives, kolompáros.

ÜSTDOB, (üst-dob) ösz. fn. Üstedényhez hasonló formáju, rendesen rézből alakított oldalu, s fölül bőrrel bevont dobféle hangszer, mely erősebb hangon szól.

ÜSTFOLTOZÓ, (üst-foltozó) ösz. mn. és fn. Mives, ki a repedt, kilikadt üstöket öszveforrasztja. *Üstfoltozó czigány.*

ÜSTGYÁRTÓ, (üst-gyártó) l. ÜSTCSINÁLÓ.

ÜSTLEGÉNY, (üst-legény) ösz. fn. A sófőző hutákban azon legény, ki az üstök mellett dolgozik, melyekben a sót kifőzik.

ÜSTMESTER, (üst-mester) ösz. fn. Mester a sófőző hutákban, ki az üstlegényekre fölügyel.

ÜSTMIVES, (üst-mives) ösz. fn. l. ÜSTCSINÁLÓ.

ÜSTÖK, fn. tt. *üstök-öt,* harm. szr. —*e.* Hajcsomag a fej előrészén a homlok közepe fölött. *Az üstököt hátra, le, oldalra fésülni, befonni, fölcsavaritani. Üstökön* v. *üstökén fogni, húzni valakit. Üstökénél fogva megczibálni, földhöz vágni. Megrángatni az üstökét. Üstökbe kapni. Egymás üstökébe kapni. Nehéz a kopasznak üstökébe kapni.* (Km.). *Kezemben az üstöke* (km.), hatalmamban tartom. Igy nevezzük a ló fülei között levő serénytincset is. *A fáradt lónak üstökét meghúzni.* Továbbá azon hajcsomag, melyet a fejeiket borotváló törökök, s több ázsiai népek fejeik tetején meghagynak. Átv. midőn a húzás, vonás, rántás szókkal van viszonyban, erőszakos cselekvésre vonatkozik. *Üstökénél fogva kellett őt behúzni, hogy részt vegyen a köz mulatságban.* Szintén átv. értelemben használjuk az ismeretes bolygó csillagok sugárfényéről, mely üstökként előnyúlni látszik. A növénytanban egy csomóba nőtt rost vagy hajszál alaku nyujtvány a virágzat- vagy a mag, vagy a gyökér tetején. Mongolul *üszü* v. *üszün* am. haj, hajazat; szőr (die Haare, cheveu, chevelure, poil; coma, caesaries); innen *üszütü* am. hajas, tömött haju v. szőrü (poileux, velu). Vámbéry A. az ‚üstök' szót a csagataj *üszt* (fenn, felső) szóval rokonitja.

ÜSTÖKHAJ, (üstök-haj ösz. fn. Hajból álló, hajbúl font üstök.

ÜSTÖKÖL, (üstök-öl) áth. m. *üstököl-t.* Üstökénél fogva megráz, megránczigál, megczibál, vagy, mint néhutt túl a Dunán mondják, czibakol, megczibakol valakit.

ÜSTÖKÖLÉS, (üstök-öl-és) fn. tt. *üstökölés-t,* tb. —*ek,* harm. sz. r. —*e.* Cselekvés midőn valaki valakit üstökénél fogva megráz.

ÜSTÖKÖS, (üstök-ös), mn. és fn. mint mn. tárgyesete *üstökös* —*t,* v. —*et,* tb. —*ek*; mint fn. tárgyesete: *üstökös-t,* tb. —*ök.* A kinek üstöke van, különösen a ki csomóba font üstököt visel. *Üstökös apáink, őseink.* (Szabó D.). Átv. ért. *üstökös csillagok,* vagy egyszerüen mint főnevek: *üstökösök,* azon csapongva bolygó égi testek, melyek napunk körül forognak ugyan, hanem forgásaikban nem követnek, mint más bolygók, rendes pályákat, hanem némelyek olyhosszas pályákon mozognak, hogy azoknak megfutására több század, vagy ezred évekre is van szükségök. (Cometa, görögül: κομήτης, κόμη szótól, mely hajat jelent.)

ÜSTÖKÖSCSILLAG, (üstökös-csillag) ösz. fn. l. ÜSTÖKÖS alatt.

ÜSTÖKÖZ, (üstök-öz) áth. m. *üstököz-tem, —tél, —ött,* par. —*z.* I. ÜSTÖKÖL.

ÜSTÖKSZIJ, (üstök-szíj) ösz. fn. Szíj a lószerszámban, melylyel a ló üstökét megkötik, leszorítjúk.

ÜSTÖKTELEN, (üstök-telen) mn. tt. *üstök-*

telen-t. tb. *—ék.* Kinek vagy minek üstöke nincs.

ÜSTÖKVONÁS, (üstök-vonás) ösz. fn. A székelyeknél am. vitatkozás — disputatio — (Kállay gyüjt.)

ÜSTÖLLÉST, ih. Túl a Dunán, különösen Kemenes alján és az Ormánságon Baranyában annyi mint, tüsténT, röktön, szaporán, hevenyében; barkósan: *üscsint.* Talán ebből lett: füstöllést = füstölvést azaz füstén, füsténT. L. TÜSTÉNT.

ÜSTÖS, (üst-ös) mn. tt. *üstös-t* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Üsttel ellátott. *Üstös konyha.* 2) Ezüstös. *Üstös buzogány.* (Thúry György hagyatéki leltára 1571-ből. Századok. 1870. X. füzet.)

ÜSTÖZ, (üst-öz) áth. m. *üstöz-tem, —tél, —ött,* par. *—z.* Üsttel fölkészít.

ÜSZK, l. ÜSZÖG alatt.

ÜSZKE, (üsz-ke v. üszöke) l. ÜSZŐ.

ÜSZKEBORJU, (üszke-borju) l. ÜSZŐBORJÚ.

ÜSZKEGÖDÖLYE, (üszke-gödölye) l. ÜSZŐGÖDÖLYE.

ÜSZKÖLŐ, ÜSZKÖLLŐ, fn. tt. *üszkölőt,* Szabó Dávidnál (két *ll*-vel) járomszeg, vagy járomszíj, melyekkel az igába fogott ökör nyakát bezárják. Eredeti kiejtéssel alkalmasint: *öszköllő,* mintegy öszkötélő, öszkötő, az *ösz* gyöktől, mert a bélfával együtt szoritja közbe az ökör nyakát.

ÜSZKÖPÜL, (ösz-köpül) ösz. áth. Férfit nővel, legényt leánynyal szerelmi, vagy házassági viszony végett együvé hoz. Székely tajszó, s képes kifejezés az összeköpüléstől véve. Mondják néhutt igy is: *összeboronál.*

ÜSZKÖTÖL, áth. m. *üszkötölt.* Valamire sürget, ösztönöz. Átvetett hangokkal, a rendes *ösztökél* v. *üsztökél* igéből; l. ÖSZTÖKÉL.

ÜSZKÖTÖLÉS, l. ÖSZTÖKÉLÉS.

ÜSZŐ, (üsz-ő vagyis üz-ő) fn. tt. *üsző -t.* Fiatal szarvasmarha, különösen azon korban véve, midőn már párosodni kezd, midőn azt mondják róla hogy *üzekedik.* Másképp: *ünő,* de eredetre azon különbség látszik köztök lenni, hogy az *üsző,* üzekedésre vonatkozik, vagyis ezen nősény állat azon tulajdonságára, melynél fogva üzekedésre való, vagy már valóban üzekedni kezd; az *ünő* pedig szülői, elléi rendeltetésére, s rokon az *eme* szóval, (mely a mongolban is am. nő; nőstény, femme; femelle.). Az üsző tehát elemezve *üző,* (*üz* szótól, honnan *üzekedik* is) szenvedő értelemben véve, vagyis üzni, üzekedni való, mint *kaszáló, legelő,* kaszálni, legelni való, t. i. rét, fü. Budenz J. a bornyút jelentő finn *vasa, vasu* stb. szókkal rokonítja.

ÜSZŐBORJU, (üsző-borju) ösz. fn. A tehénnemü állatoknak, különösen szarvas teheneknek is nőstény borja, különböztetésül a *bika-* és *herélt borjutól,* azaz tinótól.

ÜSZÖG, (üsz-ög) fn. tt. *üszög-öt,* harm. szr. *—e.* Túl a Dunán 1) Izzó tüzzel égő test, pl. fa, kőszén, kanócz, eleven szén. Más kiejtéssel: *üszök,* v. *üszk.* 2) Átv. némely növények, különösen gabonamagok kóros állapota, midőn mintegy égetteknek, kormosoknak látszanak. T. i. az ily magvak megfeketülnek, s fölpuffadva toklászaikból kidudorodnak. *Kukoriczaüszög, búzaüszög, rozsüszög* v. *anyarozs* stb. *Üszög a fákban,* midőn húsaik a bél vagy úgy nevezett szék körül megfeketülve elrohadnak. 3) Emberek, s más állatok betegsége, mely tűz gyanánt elharapódzik, s a meglepett részeket gyúladásba hozza. *Forró üszög,* midőn a lágyrészek rohadni kezdenek. (Gangraena). *Fekete üszög,* melytől az illető részek megfeketülnek. (Sphacelus). *Csontüszög, máj-üszög* stb. Mátyus földén gúnyosan mondják megesett leányról, midőn még a viselősség alig látszik rajta, hogy: üszög van benne. A Tisza vidékén az ‚üszög' és ‚üszök' szókat meg szokták különböztetni, s emez alatt csak az 1-ső pont, amaz alatt csak a 2-ik és 3-ik pontok alatti jelentéseket értik. Szabó Dávid ezen mondatában is: „Még üszögében van a munkám, azaz készítetlen, egészen ki nem dolgozott" üszköt kell érteni, azaz „üszkében van." Ugyanő nála: „Még hamvas, még üszögös" am. még üszkös; még hamvában van. Az ‚üszök' ragozása is némileg, különböző, mert ennek tárgyesete: *üszköt* s harmadszemélyi raggal: *üszke.*

Mind alapfogalomban, mint hangban rokonok vele az *égésre* vonatkozó *izz, izzó, zsizsi, siseg, sisereg,* mint az égő testnek hangját utánzó szók. Rokonnak tekinthető a mongol *iszü* (korom, francziául: suie, suie fine de la fumée ou des vapeurs d'une chose qui brûle.)

ÜSZÖGI, pusztа Baranya m. helyr. *Üszögi-be, —ben, —ből.*

ÜSZŐGÖDÖLYE, (üsző-gödölye) ösz fn. Nőstény kecskeborju. Bérczy Károlynál, ki a gödölyét őzborjúnak írja, az őznek nőstény borja.

ÜSZÖGŐR, (üszög-őr) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből és nősözvegyek rendéből; vaczka kopasz, fészke hengeres, egyenlő, üszögös hegyü pikkelyekkel (honnan a neve); tövét apró pikkelyek födelékesen boritják. (Senecio). Háromféle alneme van: *sugártalan, legöngyölödött sugárú, kiterült sugarú üszögőr.*

ÜSZÖGÖS, (üsz-ög-ös) mn. tt. *üszögös-t.* v. *et.* tb. *—ek.* A mibe üszög esett, mit az üszög megrontott; üszöggel vegyített. *Üszögös kukoricza, búza. Üszögös* (üszkös) *fa. Üszögös része az állati testnek.* V. ö. ÜSZÖG.

ÜSZÖGÖS PÉTER, Szt Péter mint antiochiai püspöknek február 22-diki ünnepe, melyről a babonás nép azt tartja, hogy oly napon, péld. hétfőn, kedden, szerdán stb., melyre ezen ünnep esik, egész esztendő folytán gabonát nem kell vetni, mert üszög esik bele.

ÜSZÖK, fn. tt. *üszk-öt,* harm. szr. *—e.* l. ÜSZÖG alatt.

ÜSZTÖKE, l. ÖSZTÖKE.

ÜSZTÖKÉL; ÜSZTÖKÉLÉS; l. ÖSZTÖKÉL; ÖSZTÖKÉLÉS.

ÜSZÜ, l. ÜSZŐ.

ÜT, áth. m. *üt-ött* (a palóczoknál az 1-sö és 2-ik személy: *üttem, üttél,*) parancs. *üss.* Általán mondjuk szilárd testekről, midőn sebesebb mozgásba jövén súlyaik erejével más testekre akármiféle irányban nyomólag, zuzólag hatnak. Különbözik tőle: *taszít,* mely valamely testet távolabbra mozdulni kényszerít; továbbá: *lök,* mely közvetlen szintén távolításra vonatkozik. De közel rokona: *csap,* mennyiben az ütés által okozott csappanó hangot fejezi ki, honnan: *legyet ütni* v. *csapni; valakit pofon ütni* v. *csapni; földhöz ütni* v. *csapni,* egy jelentésüek. Néha *vág* is tétethetik helyette, pl. *földhöz vágni. Ostorral meg-* v. *rávágni.* Gyakorlatos értelemben megfelel neki *ver,* az az, több ütést tesz, pl. *fejbe ver valakit,* többször fejbe üt; *zongorán kiveri a nótát,* több ütéssel visszaadja. Ikerítve: *ütni-verni, ütiveri.* Alkalmazásban többféle (tulajdon és átv.) értelemben fordul elé. 1) Öklének, tenyerének, vagy megmarkolt bizonyos eszköznek sebes mozgású sulyával illet valamely testet. *Fejbe, mellbe, hátba, oldalba ütni valakit. Nyakon ütni, agyon ütni,* halálosan megütni. *Körmére ütöttek. Tenyerével pofon ütött. Bottal, fejszefokkal ütni, megütni valakit. Kiütni, felütni, elütni a laptát. Beütni a hordó fenekét. Kezéből kiütötték a fegyvert. Szeget ütni a falba. Kiütötték a fogát, az egyik szemét. Beütötték a fejét, orrát, az oldalát. Leütöm a derekadat. Az alkudozók egymás tenyerébe ütnek* (csapnak). *Kezet ütni egymással. Félreütötte a kalapját. Aczéllal tüzet ütni, kiütni. Egy csapással, sujtással leütni az ökröt. Úgy leüti a südöt, csak a füle látszik.* (Kanászdal). *Egy csapással két legyet ütni* (km.), egyszerre kétfélét végezni. *A nyerget ütik, hogy a ló is érezze* (km.), leányomnak szólok, hogy a menyem is értsen belőle. *Bélyeget, pecsétet ütni valamire,* rányomni, rásütni. *Addig üsd a vasat, míg tüzes* (km.), élj a jó alkalommal, s forditsd előnyödre. *Ne a lábát üsd, hanem a fejét, hogy meg ne sántuljon. Belé ütötte a kést. A tromfot tromffal szokták ütni.* (Km.). *Elütni más kártyáját,* nagyobbat, értékesebbet adva rája, elnyerni. *Üssünk egyet!* kártyázzunk. *Kaptára, rámára ütni valamit. Olajt ütni, sajtólni. Dobot ütni* v. verni; különbözik: *dobra ütni;* l. alább. A test némely részeire alkalmazva: *összeütni a bokáját, térdét. Fejét falba ütni. Leüti a fejét,* lehajtja. *Felüti a fejét,* hirtelen fölemeli.

Néha a mondatban a cselekvés tárgya nincs megnevezve, s annak csak iránya, vagy hatáspontja említtetik. *Üt, vág, mint az istennyila. Nem nézi, hová, csak üt. Erősen, sebesen, jobbra, balra üt.* 2) Mondjuk élettelen, de mozgásba jött testekről. *Üt az óra, a harang.*

„Hejh te torony, falu tornya,
Hányat ütött most az óra?“
(Székely népdal).

Leütött, beütött a mennykö. Üsse meg a part. A botot ha megaranyozzák is, sulyost üt. (Km.). A *forró must kiütötte a hordó fenekét. A rázuhant gerenda földre ütötte. Száz arany ütötte a markát,* v. *tenyerét,* annyit kapott. *A gabonát megütötte az öböly* (hőböly), *a ragya.* 3) Bizonyos kórállapot, vagy halál neme érte hirtelen. *Egyik oldalát a szél ütötte. Megütötte a guta. Guta üti aztat orrba, a ki vizet önt a borba.* (Népd.). 4. Több átv. értelmü, képes, példázó mondatok alapját teszi, melyekben mindig a sulynyomatú ütés alapfogalma rejlik. *Beütött neki a szerencse,* hirtelen érte. *Beütött az ellenség a várba,* erőszakosan benyomult. *Ráütött az ellenségre,* megtámadta. *Rajta ütni valakin,* véletlen, erőszakosan megrohanni. *„Rajtam üt a sok nyelv, s fülemet nem hagyja nyugonni.“* (Vörösmarty. Cserh.) *Elütött őseitől,* nem hasonló hozzájok, mintha mondanók, hogy őseinek eredeti képe nincs ráütve. *Apjára, anyjára ütött,* azoknak testi külalaki, vagy lelki tulajdonságai mintegy rá vannak ütve. *Valamit más kezéről elütni,* elvenni, elnyerni, elcsábitani, magáévá tenni. *Kiütött a háboru, a forradalom,* elkezdődik, kitör. *Jól, roszul, helyesen ütött ki a dolog. Leütötték a szarvát,* megalázták, kevélységét, gőgjét, hatalmát megtörték. *Dobra ütni. A mit hall, legott dobra üti,* kihíreszteli, elpletykázza. *Jószágát dobra ütötték,* nyilvánosan elárverezték. *Megüti a mértéket,* kellőleg magas v. nagy. *Öszveütötték fejeiket,* valamely titkos dologról súgtakbúgtak, tanakodtak. *Tökkel ütötték a fejét,* ostoba tökfejü. *Ez a dolog nagy szeget ütött a fejembe,* nagy aggodalomra, kétségre adott okot, ovatossá, figyelmetessé tett. *Bottal ütheted a nyomát,* eltünt, elszökött, elveszett, hiába keresed. *Felütötte az orrát,* megboszonkodott, neheztel. *Beleüti mindenbe az orrát,* minden lében kanál, mindenbe avatkozik; fürkész, kutat. *Nem oda üt, a hová néz,* bandsa, vagy, más czélja van, mint a melyet szinlel, mutat. Néha am. valamit csinál, készit, szerez. *Nagy konyhát, lakomát, vendégséget ütni. Zajt, lármát, tréfát ütni. Nagy szelet, nagy pompát üt. Tréfára ütni a jó intést.* (Szabó D.). *Ütöttkopott,* nagyon el van nyüve; l. a maga helyén. *Sátort, tábort ütni* stb. Néha a régieknél pl. Pesti Gábornál: *it,* honnan *iteget* am. ütöget.

Legegyszerűbb igéink egyike; s rokonok vele a sínai *t'ă* (verberare), *tiáo* (concutere), mandsu tanta-me (üt-ni, schlagen); a szanszkrit *uṭ* v. *uṭh* ferire, percutere, továbbá szintén a szanszkrit *tup* (pulsare, ferire) és *tud* (tundere, ferire); amattól Bopp F. szerént a görög *τύπτω,* emettől a latin *tundo* ered; Budenz J. rokonitása a finn *iske-* (vi ferire), Vámbéryé a csagataj *küt-mek,* honnan *kütek* v. *küteg* am. *ütleg.*

ÜTÁRNY, (üt-árny) ösz. fn. A festészetben és rajztanban, oly árny, melyet a nap vagy más fény által jól megvilágított test valamely világos alapra vagy háttérre vet, s mely éles szélkört mutat.

ÜTEG, (üt-eg) fn. tt. *üteg-ét,* harm. szr. —*e,* v. —*je.* Hadtudományi ért. a csatában, vagy ostromkor bizonyos számu ágyúk, melyek egy telepen vannak fölállítva. *Hat, nyolcz ágyúból álló üteg.* (Batterie).

ÜTEL, (üt-el) régies áth. m. *ütelt*. Am. az egyszerü *üt*, vagy talán gyakorlatos jelentéssel: *ver*. „Nyakba ütelék, nékik (némelyek) kedég arcel es (arczúl is) ütelék.“ Régi Magyar Passio. (Toldy F. kiadás a. 12. l.).

ÜTEM, (üt-em) fn. tt. *ütem-ét*, harm. szr. —*e*. L. ÜTENY.

ÜTENY, (üt-eny) fn. tt. *üteny-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Időmozzanat, vagy időmérték a zenében, azaz kéz- vagy lábütéssel megkülönböztethető oly egyes részei a zenei műnek, melyek annak bizonyos jellemet adnak; és a melyek ismét kisebb részekre oszthatók, melyek *ütenyrészek*-nek hivatnak.

ÜTENYIRÁS, (üteny-irás) ösz. fn. Bizonyos időmérték szerént eszközlendő vagy eszközlött irás.

ÜTENYRÉSZ, (üteny-rész) ösz. fn. A zenei ütenynek megkülönböztethető egyes kisebb mozzanatai. V. ö. ÜTENY.

ÜTENYSZERŰ, v. — SZERÜ, (üteny-szerü) ösz. mn. A zenei ütenynyel egyező vagy ahhozhasonló.

ÜTÉR, (üt-ér) ösz. fn. Azon erek neve, melyek a vért a szivből a testnek különféle részeibe viszik. (Arteriae.) V. ö. *Vérér*, *Viszér*.

ÜTÉRDAG, (üt-ér-dag) ösz. fn. Daganatszerü dudorodás, vagy csomósodás az üterekben.

ÜTÉRNYILÁS, (üt-ér-nyilás) ösz. fn. Nyilás a szívkamarában, mely az ütérbe vezet.

ÜTÉRNYITÁS, (ütér-nyitás) ösz. fn. Minden vágás, metszés, szurás, melyet az ütéren ejtenek.

ÜTÉRSÉRV, (üt ér-sérv) ösz. fn. Sérv, mely bizonyos erőltetés által az ütérben támad.

ÜTÉS, (üt-és) fn. tt. *ütés-t*, —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, melynél fogva valamit ütünk, ez igének mindenféle értelmében. *Agyon ütés*. *Nyakon ütés*. *Olajütés*. Továbbá azon erős hatás, melyet az ütő testek tesznek. *Kalapács-ütés*, *mennykő-ütés*. *Vakütés*, vakseb, ütésből lett kék a testen. (Szabó D.). Kártyajátékban, a kiadott kártyalapoknak egy értékesebb lappal fölülmulása, s megnyerése. *Egy ütése sem volt*. V. ö. Üt.

ÜTÉSHELY, (ütés-hely) ösz. fn. Azon hely, melyre ütöttek, az ütésnek némi hátrahagyott nyomával, jegyével, vakseb. *Kékes*, *vörös ütéshelyek a testen*. *Az ágyugolyó ütéshelye*.

ÜTET, (1), (üt-et) fn. tt. *ütet-ét*, harm. szr. —*e*. A mit ütéssel készítettek, csináltak, vagy a mi egy-egy ütésre való. *Egy ütet olaj*, melyet egyszerre ütöttek. *Két ütet tapló*.

ÜTET, (2), tájdivatosan és régiesen, pl. a Nádor-codexben am. őtet, amidőn az *ő* személynévmás is *ü*.

ÜTETLEN, (üt-etlen) mn. tt. *ütetlen-t*, tb. —*ék*. A mi ütés nélkül maradt, akit, vagy amit nem ütöttek. Határozóként am. ütés nélkül. *Verekedésben egy tagja sem maradt ütetlen*.

ÜTKÖZÉS, (üt-köz-és v. üt-ög-öz-és) fn. tt. *ütközés-t*. tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Általán két, ellenirányban egymással erősen érintkező testnek viszonyos szenvedő állapota. *Összeütközés*. *Megütközés*. Ez utóbbi átv. ért. visszataszító, kellemetlen hatás, melyet érzünk, midőn valami kedélyi hajlamunkkal, erkölcsi nézeteinkkel, várakozásunkkal stb. ellenkezik. V. ö. ÜTKÖZIK.

ÜTKÖZET, (üt-köz-et) fn. tt. *ütközet-ét*, harm. szr. —*e*. Általán, azon tettleges állapot, midőn két ellenkező irányban működő fél erőszakosan érintkezik egymással; különösen csata, rendezett harcz a háborúskodó ellenségek között. *Szárazföldi*, *tengeri ütközet*. *A seregeket ütközetre vezényelni*. *Az ütközetben elveszni*. *Véres*, *több óráig tartó*, *kétes ütközet*.

ÜTKÖZETBELI, (ütközet-beli) ösz. mn. Ütközetben történő, ütközetre vonatkozó. *Ütközetbeli események*, *parancsnoki*, *vezéri rendelkezések*.

ÜTKÖZETHELY, (ütközet-hely) ösz. fn. Tér, sikság, illetőleg tenger, hol az ellenséges seregek egymással megütközve csatáznak, harczolnak; csatamező, harczmező, csatatér, harczter.

ÜTKÖZETI, (üt köz-et-i) mn. tt. *ütközeti-t*, tb. —*ek*. Ütközethez tartozó, azt illető, abban történő. *Ütközeti hely*, *ütközeti rend*, *ütközeti nap*, *ütközeti lárma*.

ÜTKÖZETNAP, (ütközet-nap) ösz. fn. Nap, melyen valamely ütközet történt, vagy melyre ki van tűzve. *A szerencsétlen mohácsi ütközetnap augustus 29-én volt*.

ÜTKÖZETREND, (ütközet-rend) ösz. fn. Rend, sorozat, melybe az ütközendő seregek állitva vannak, csatarend.

ÜTKÖZIK, (üt-köz-ik, v. üt-ög-öz-ik) k. m. *ütköz-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Valamely mozgásban levő szilárd test, utjába eső más testbe akad. *A kocsi tengelye a sarokkőbe ütközött*. *A rúd az előtte menő kocsiba ütközött*. *A szembe jövő szekérrel összeütközni*. *Kőbe*, *fába ütköztem* v. *ütközött a lábam*. 2) Különösen, csatarendbe állítva az ellenféllel összecsap, harczol, verekedik, üt és visszaüttetik. *Nyilt téren*, *tengeren ütközni*, *egész erővel megütközni*. 3) Átv. *valamin* v. *valamiben megütközni*, am. erkölcsileg fennakadni, megbotránkozni, némileg visszataszító, sértő behatást érezni. *Megütközém rajta*, *midőn részegnek láttam*. *A gáncsoskodó ember minden csekélységen megütközik*. Szemre vonatkozólag, am. föltünik, észrevehetővé lesz. *Szemembe ütközött*. Szabó Dávidnál eléjön: „Az a gondolat ütközött (ötlött) elmémbe.“

ÜTKÖZŐ, (üt-ög-öz-ő) mn. és fn. tt. *ütköző* —*t*. 1) Aki vagy ami másba ütközik, v. mással csatáz. *Egymásba ütköző tengelyek*. *Ütköző ellenfelek*. 2) Mint fn. ⌐ alaku vas eszköz a lakatosoknál, melyet két hegyes végénél fogva az ajtóragasztóba, vagy falba ütnek, s melynek nyilásába a zár nyelve bejár.

ÜTLEG, (üt-öl-eg) fn. tt. *ütleg-ét*, harm. szr. —*e*. Csapások, melyeket valaki szenved, midőn verik. V. ö. ÜT.

ÜTLEGÉL, (üt-öl-eg-él) áth. m. *ütlegélt*; l. ÜTLEGÉZ.

ÜTLEGÉZ, (üt-öl-eg-éz) áth. m. *ütlögéz-tem, —tél, —ett*, par. *ütlegéz-z*. Valamely kézbeli eszközzel megver, ütöget.

ÜTLEGÉZÉS, (üt-öl-eg-éz-és) fn. tt. *ütlegézés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés midőn vki ütlegez.

ÜTLEK l. ÜTLEG.

ÜTŐ, (üt-ő) mn. és fn. tt. *ütő-t*. 1) Aki üt. 2) Általán, a mivel ütnek, elütnek valamit. *Laptaütő. Olajütő*, melyben olajt sajtólnak. *Ütőmüszer, ütőfa*. 3) Laptajáték, melyben egy a laptát kiüti, a többi szemközt álló pedig iparkodik elfogni. *Kiütőt játszani*. 4) Különösen a harang nyelve, v. szive, harangütő.

ÜTŐDÉS, (üt-ő-öd-és) fn. tt. *ütődés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. 1) Állapot, midőn bizonyos testek egymásba akadva visszataszító erővel hatnak egymásra. 2) Átv. ért. kedélyi illetődés, erkölcsi fennakadás, megbotránkozás. *Nagy megütődéssel hallottam szerencsétlen esetedet*. V. ö. ÜTŐDIK.

ÜTŐDIK, (üt-ő-öd-ik) belsz. m. *ütöd-tem, —tél, —ött*. 1) Más testbe akadt test visszaható nyomást, csapást, taszítást szenved. *Sebes mentében a szögletbe ütődött. Belém ütődött. Hanyatt esvén feje a falba ütődött.*

„Három napig szólt az ágyu egyre,
Ütődött a hangja hegyről hegyre.“
Székely népvers.

2) Átv. valamin megütődni, am. érzékenyen megilletődni, fájdalmas részvétet érezni valamely szomoru eset miatt.

ÜTŐDZIK, (üt-ő-öd-öz-ik) k. m. *ütődz-tem, —tél, —ött*, par. *—zél*. L. ÜTŐDIK. 1)

ÜTŐFA, (ütő-fa) ösz. fn. Általán, eszköz fából, melylyel valamit ütni, elütni szoktak, p. a laptajátékosok botja, vagy melylyel az utczakövezők, az útlapitók a köveket, göröngyöket ütögetik stb.

ÜTÖGET, (üt-ög-et) gyak. áth. m. *ütögettem, —tél, —ett*, par. *ütögess*. Gyakran, folytonosan, aprózva, vagy gyöngédebben üt. V. ö. ÜT.

ÜTÖGETÉS, (üt-ög-et-és) fn. tt. *ütögetés-t*. tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Gyakorlatos, vagy aprózott, gyöngédebben ismételt ütés, peczegetés.

ÜTŐKÁRTYA, (ütő-kártya) ösz. fn. Kártyalap, mely az illető játék szabályai szerint a többinél értékesebb, s azokat legyőzi, megnyeri, adutt, tromf.

ÜTŐKE, (üt-ő-ke) kics. fn. tt. *ütőké-t*. A zongora billentyüjével öszveköttetésben levő, s függőlegesen fölbillenő pöczköcske, mely az illető húrt megüti. (Tangent)

ÜTŐKOS, (ütő-kos) ösz. fn. Vas pántokkal befoglalt vastag koczkaalaku tönk, v. kolonez, melylyel czölöpöket szoktak a földbe verni. A régiek várfalak rontására is használták.

ÜTÖL-HATOL szathmárvidéki tájszó; l. ÖTÖL-HATOL.

ÜTŐMIV, (ütő-miv) ösz. fn. Az ütőórának azon részei, melyek tüzetesen az ütést eszközlik, t. i. a csengetyüke vagy aczél-sodrony, a kalapács, a rúgó, mely amazt mozgásba hozza stb.

ÜTŐÓRA, (ütő-óra) ösz. fn. Óramü, mely az órákat, illetőleg negyedeket nem csak mutatja, hanem ki is üti.

ÜTŐRECZE, (ütő-recze) ösz. fn. Madarászok hálója, melynek kiterített szárnyai zsineg által megrántva öszvecsapódnak.

ÜTŐRUGÓ, (ütő-rugó) ösz. fn. Az óra ütőmivének rugója. Különböztetésül másnemü rugóktól.

ÜTŐSZEG, (ütő-szeg) ösz. fn. Szegecskék az ütőórában, melyek az ütőkalapácsot fölemelik, és leeresztik.

ÜTÖTTKOPOTT, (ütött-kopott) össz. mn. Mondják igen viseltes, ócska ruháról, mely sok porolásban, kefélésben, használásban elkopott. Átv. ért. *ütöttkopott beszéd*, igen sokszor hallott, s már megúnt beszéd.

ÜTŐVAS, (ütő-vas) ösz. fn. Vasból csinált eszköz, melylyel vagy melyen valamit ütni, koholni, kalapálni szoktak.

ÜTŐVÉSŰ, (ütő-vésü) ösz. fn.. A fából dolgozó mivesek, p. bodnárok, kerékgyártók vésüje, melylyel a fát simitják.

ÜTTEM, tájdivatos, e helyett: *ütöttem*; v. ö. ÜT.

ÜTTET, (üt-tet) miv. m. *üttet-tem, —tél, —ett*, par. *üttess*. Meghagyja, eszközli, hogy valaki vagy valami üssön. Valakinek *a fejét üttetni. Az órát üttetni.*

ÜTŰ, (üt-ü) fn. tt. *ütü-t*, tb. *—k*. Kalapács, pöröly, sulyokféle eszköz, melylyel valamit ütnek, lapitanak stb. Képzőre nézve hasonló azon eszközöket jelentő szókhoz, melyek az igeneves *ó ő* helyett *u* v. *ü* képzőt vesznek föl, mint: *válu, vésü, gyalu, gyüszü* v. *tüszü, szivatyú, pattantyú sarkantyú, förgetyü* stb.

ÜTVES, tájdivatos és régies, pl. Sándor Istvánnál, *ötvös* helyett; l. ÖTVÖS.

ÜVECS, fn. tt. *üvecs-et*. A gyergyai és felcsiki székelyeknél Kállay Ferencz szerént esztendős nőstény bárány, Kriza J. szerént két éves fekete (csak fekete?) bárány. Talán vagy az *ünő* szóból módosult, mintha volna *ünecs*, vagy am. *évecs* az az éves. Másképen szintén Kriza J. szerént Maros- és Háromszékben: *kirlán* (éves bárány), Udvarhelyszékben: *mióra*.

ÜVEG, fn. tt. *üveg-et*, harm. szr. *—e*. Fényes, átlátszó, szilárd, kemény, többé kevésbé törékeny test, melyet hamuzsirral, égetett mészszel vegyitett, s tüzben folyóvá tett kovaföldből stb. alakitanak. V. ö. ÜVEGANYAG. *Üveget csinálni. Üveget fujni, köszörülni, festeni. Fehér kékes szinü üveg. Törik mint az üveg.* (Km.). *Üvegből csinált palaczkok, poharak, tálak, tálczák. Üveget metszeni az ablakba. Üveget tükörré alakitani.* Átv. ért. üveganyagból csinált edények. *Eczetes üveg, boros üveg, tintás üveg.* Továbbá eszközök: *nagyitó, kicsinyitő üveg, kotyogós üveg, szemüveg, köppölyüveg, buritóüveg* stb. *Üvegen át nyalat mézet,*

oly adománynyal, jóval kecsegtet, melyhez hozzá jutni, melyet élvezni nem lehet. Melléknévül tekintve jelent üvegből valót, üvegből csináltat, s közösebb irói szokás szerint az illető főnévvel öszvetett szót alkot: *üvegajtó, üvegablak, üvegház, üvegedények, üveggomb* stb. mint rendesen az anyagból készült eszközök nevei. Azonban néha az ily összetételben főnévként szerepel, pl. *üvegkefe, üvegfestés, üveghuta* stb. Tájkiejtéssel: *öveg*, túl a Dunán némely vidékeken összehúzva: *ög*, s a székelyeknél: *éveg*.

„Csillag az abrosza, éveg az ablaka,
Éveg ablak alatt egy édes almafa.“

„Hoztam egy éveg bort, hogy igyál belőlle.
Szomoru a szüved, majt megvidul tőlle.“

Székely népdalok.

Eléjön Mikes Kelemennél is.

Rokonítható a mongol *ünggе* szóval, mely am. szín (couleur); honnan *ünggetü* v. *ünggetei* am. színes, *ünggele-kü* színel-ni, fényesít-ni (donner une couleur, polir, rendre luisant stb.) Lugossy József az ‚ég‘ igével hozza viszonyba. (Magyar Nyelvészet. II. K. 145. l.)

ÜVEGABLAK, (üveg-ablak) ösz. fn. Üvegtáblákból csinált ablak, különböztetésül a lantorna ablaktól.

ÜVEGAJTÓ, (üveg-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek táblái üvegből vannak, különböztetésül a fa-, vasajtótól.

ÜVEGALMÁRIOM, üveg-almáriom) l. ÜVEGSZEKRÉNY.

ÜVEGANYAG, (üveg-anyag) ösz. fn. Alkatrészeiből, közönségesen hamuzsír vagy szíksóból, továbbá porrázúzott kovából (hegyi kristályból, quarczból) és porrá állott égetett tiszta mészből annak módja szerént összeelegyített vagy már tüzben fel is olvasztott tömeg, melyből üvegfuvó sípok segitségével üveget készitenek. Ha a tömeg vasat is tartalmaz, a nyert üveg zöld vagy az éleny nagyobb mennyisége szerént sárga szinü lesz. Ha az üveghez mész helyett óloméleget vesznek, ez szebb fényt és sugártörési erősebb tulajdonságot ad neki. Más szineket is az érczek kölcsönöznek neki. Így az uránéleg azt zöld sárga, a kobaltélecs szép kék, a manganéleny ibolya, az arany ónéleggel vegyítve szép rubinvörös színüvé teszik. A zománcz sem egyéb, mint bizonyos anyagokkal, érczélegekkel vegyülve átláthatlanná vált üveg.

ÜVEGÁRU, (üveg-áru) ösz. fn. Üveganyagu áru, mint kereskedelmi czikk.

ÜVEGÁRUS, (üveg-árus) ösz. fn. Üveganyagból csinált különféle mívekkel, edényekkel kereskedő.

ÜVEGÁRUSSÁG, (üveg-árusság) ösz. fn. Üvegkereskedés.

ÜVEGBÁNYA, 1) l. ÜVEGHUTA. 2) Puszta Tolna m. helyr. —*bányá-ra*, —*n*, —*ról*.

ÜVEGBORITÓ, (üveg-boritó) ösz. fn. Harangalakú boritó üvegből pl. gyümölcsökre, czukorsütményekre, hogy a por, s legyek ne lepjék. Továbbá szintén ily boritó némely becsesebb házi eszközökre pl. álló órákra, aranyozott mívekre stb.

ÜVEGBURA, (üveg-bura) ösz. fn. Üvegből álló bura. V. ö. BURA.

ÜVEGBURÁNY, (üveg-burány) ösz. fn. Festett üvegből csinált, nem valódi burány v. kláris. V. ö. KLÁRIS.

ÜVEGCSÉPP, (üveg-csépp) ösz. fn. A folyó üveganyagból egy cseppnyi, melyet ha hideg vizbe cseppentenek, tojásdad alakot ölt, s hosszukás vékony farkat kap. Ezen üvegcsepp, ha farkát eltörik, elpattanva szétporlik.

ÜVEGCSERÉP, (üveg-cserép) ösz. fn. Az eltörött üvegnek, üvegedénynek darabja. *Üvegcserépel vakarni valamit. Üvegcserép megsértette a talpát.*

ÜVEGCSŰR, (1), (üveg-csür) ösz. fn. l. ÜVEGHUTA.

ÜVEGCSŰR, (2), erdélyi puszták F. Fehér, Kolos és Torda m. helyr. *Üvegcsür-re, —ön, —ről.*

ÜVEGDARAB, (üveg-darab) ösz. fn. Egy része valamely üvegmívnek, pl. egyes ablaküveg; üvegtábla. Különösen valamely üvegmívből pl. pohárból, palaczkból, ablaktáblából el- v. letört rész v. részecske.

ÜVEGEDÉNY, (üveg-edény) ösz. fn. Üveganyagból készített, idomított, metszett, köszörült, festett stb. edényféle eszközök.

ÜVEGELEGY, (üveg-elegy) l. ÜVEGKEVERÉK.

ÜVEGÉS, (1), (üveg-és) mn. tt. *üvegés-t.* v. *et*, tb. —*ek*. A miben üveget tartanak, szállítanak, vagy aki üvegeket hord. *Üveges szekrény. Üveges szekérláda. Üveges tót.* Továbbá üveggel, v. üvegekkel kirakott, fölkészített. *Üveges czifrázatu mű. Üveges csillár. Üveges méhköpü. Üveges hintó*, üveg ablakokkal ellátott hintó. Átv. üveghez hasonló fényü. *Üveges szemek*, meredtek, megtörtek. *Üveges érczek, jegeczek.*

ÜVEGÉS, (2), (üveg-és) fn. tt. *üvegés-t.* tb. —*ék*. A ki üvegmívekkel, üvegedényekkel kereskedik; továbbá, aki különféle használatra, p. ablakokba, ajtókba, szekrényekbe üvegtáblákat, fiókokat metsz.

ÜVEGESHINTÓ, (üveges-hintó) ösz. fn. Üvegablakokkal fölkészített hintó.

ÜVEGESMÉHKÖPŰ (üveges-méh-köpü) ösz. fn. Üvegablakocskákkal ellátott méhköpü, leginkább annak hátulsó részében, melyeken által a méhek munkálkodását, a lépek mibenlétét stb. látni lehet.

ÜVEGÉSSÉG, (üveg-és-ség) fn. tt. *üvegesség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Kereskedés, melyet valaki üveg-

árukkal üz. 2) Mesterség, mely által valaki a kész üveganyagot bizonyos czélokra idomítja.

ÜVEGÉZ, (üveg-éz) áth. m. *üvegéz-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—z*. Valamit üveggel ellát, bevon, fölszerel. *Üvegezni az ablakrámákat, az ajtókat, holmi mívveket.*

ÜVEGÉZÉS, (üveg-éz-és) fn. tt. *üvegézés-t*. tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, kézmivesi munka, mely által valamit üvegeznek. V. ö. ÜVEGÉZ.

ÜVEGFAL, (üveg-fal) ösz. fn. Szobák, termek közt elválasztó falakként, vagy a falak nagyobb részén öszveillesztett üvegtáblák.

ÜVEGFÉDÉL, v. — FÖDÉL, (üveg-fédél) ösz. fn. Üvegtáblákból csinált födél az épületen, vagy valamely más mívven.

ÜVEGFÉLE, (üveg-féle) ösz. mn. L. ÜVEGNEMŰ.

ÜVEGFESTÉS, (üveg-festés) ösz. fn. Mesterség, mely által az üvegeket különféle szinekkel, czifrázatokkal ékesítik.

ÜVEGFESTŐ, (üveg-festő) ösz. fn. Kézmives, ki üveganyagot, és üvegmíveket, edényeket színez, cifráz.

ÜVEGFONAL, (üveg-fonal) ösz. fn. Üveganyagból húzott, s megkeményült fonal.

ÜVEGFUVÁS, (üveg-fuvás) ösz. fn. Üveghutai munka, midőn a híg üveganyagból a fuvócsővel bizonyos alakú üvegedényt, vagy más mívet, vagy táblát alakítanak.

ÜVEGFUVÓ, (üveg-fuvó) ösz. fn. Üveghutai munkás legény, ki üveget fú.

ÜVEGGOMB, (üveg-gomb) ösz. fn. Üveganyagból csinált gomb.

ÜVEGGYÁR, (üveg-gyár) ösz. fn. Épületek, helyiségek, melyekben mindenféle üvegnemüeket készítenek.

ÜVEGGYÁRNOK, ÜVEGGYÁROS, (üveggyárnok v. —gyáros) ösz. fn. Aki üveggyárral bír.

ÜVEGGYÁRTÁS, (üveg-gyártás) ösz. fn. Üvegcsinálás, üvegkészitès, minden hozzá tartozó munkálatokkal.

ÜVEGGYÁRTÓ, (üveg-gyártó) ösz. mn. és fn. 1) A ki üveganyagokból különféle míveket készít. 2) Aki üveggyárral bír.

ÜVEGGYÉMÁNT, (üveg-gyémánt) ösz. fn. Utánzás által üvegből köszörült ál gyémánt.

ÜVEGGYÖNGY, (üveg-gyöngy) ösz. fn. Üvegből csinált, igaz gyöngyöt hazudó csecsebecse.

ÜVEGGYURMA, (üveg-gyurma) l. ÜVEGANYAG.

ÜVEGHAMU, (üveg-hamu) ösz. fn. Üvegcsináláshoz szükséges hamu, vagyis hamuzsír, melyet a többi anyaggal vegyítenek. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGHARANG, (üveg-harang) ösz. fn. Harang alaku üvegmív, különféle nagyságban, és használatra való, pl. melylyel a zsenge kényes növényeket a dér ellen befödik, vagy holmit leborítanak.

ÜVEGHÁRTYA, (üveg-hártya) ösz. fn. Azon szemhártya, mely üveghez hasonló látszatu, és sejtszövetes. (Membrana hyaloidea.)

ÜVEGHÁZ, (üveg-ház) ösz. fn. Általán, ház, melynek oldalai, falai üvegtáblákból vannak. Különösen, kerti épület, melynek délre fekvő oldala üvegekből áll, hogy a nap sugarai nagyobb erővel törvén át rajta a benn lévő növényeket bujább tenyészésre kényszeritsék, télen a hideg ellen megóvják stb.

ÜVEGHUTA, (1) (üveg-huta) ösz. fn. Huta, melyben üveget készítenek, a hozzá szükséges melléképületekkel együtt; üvegcsinálók telepe.

ÜVEGHUTA, (2) hutatelepek Vas m. helyr. *Üveghutá-ra*, *—n*, *—ról*.

ÜVEGJÁTÉK, (üveg-játék) ösz. fn. Régi hangszer, mely rendszerént 18 öszveillesztett üvegdarabból állott, s melyen kis ütőpálczikával játszottak. (Campe.)

ÜVEGKALMÁR, (üveg-kalmár) ösz. fn. Üvegedényeket, s más üvegmíveket áruló kalmár.

ÜVEGKARIKA, (üveg-karika) ösz. fn. Karikaformára vágott üveg, milyeket régente gyakrabban, de néha ma is ablakokra szoktak használni.

ÜVEGKEFE, (üveg-kefe) ösz. fn. Üvegpalaczkokat, edényeket tisztítani való sajátnemű kefe.

ÜVEGKEMENCZE, (üveg-kemencze) ösz. fn. Kemencze az üveghutában, melyben az üvegnek való anyagot olvasztják.

ÜVEGKERESKÉDÉS, (üveg-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki üvegárukkal üz.

ÜVEGKERESKEDŐ, (üveg-kereskedő) ösz. fn. A ki üvegárukkal kereskedik.

ÜVEGKERET, (üveg-keret) l. ÜVEGRÁMA.

ÜVEGKÉSZITŐ, (üveg-készitő) ösz. fn. Kézmives az üveghutákban, ki az üveganyagokat felolvasztja, s azokból üvegmíveket csinál.

ÜVEGKEVERÉK, ösz. fn. Azon anyagok vegyítéke, melyekből üveget készítenek. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGKLÁRIS, (üveg-kláris) ösz. fn. Üvegből csinált ál kláris; máskép: *üvegburány*.

ÜVEGKOH, v. — KOHÓ, (üveg-koh vagy — kohó) ösz. fn. 1) Koh, melyben az üveget olvasztják. 2) Vétetik az egész ‚üveghuta' helyett is.

ÜVEGKOSÁR, (üveg-kosár) ösz. fn. 1) Üvegből csinált kosár. 2) Kosár, melybe az üvegtáblákat rakni, és ide-oda szállitani szokták.

ÜVEGKŐ, (üveg-kő) ösz. fn. 1) Fehéres, tengerzöld és eres kőnem Olaszországban, mely üvegként egy kevessé átlátszó. 2) Drágaköveket hazudó üvegmívek, milyenek az ugynevezett cseh kövek.

ÜVEGKÖNNY, (üveg-könny) ösz. fn. l. ÜVEGCSÉPP.

ÜVEGKÖSZÖRÜLÉS, (üveg-köszörülés) ösz. fn. Mesterség, mely által az üveget kisimítják, s különféle czifrázatokkal diszitik.

ÜVEGKÖSZÖRŰS, (üveg-köszörüs) ösz. fn. Mester, ki az üvegköszörülést érti, s azzal foglalkozik. V. ö. ÜVEGKÖSZÖRÜLÉS.

ÜVEGLÁMPA, (üveg-lámpa) ösz. fn. Lámpa, mely a világot üvegen bocsátja által, különböztetésül a lantorna, papir stb. lámpáktól.

ÜVEGLENCSE, (üveg-lencse) ösz. fn. Lencsemaghoz hasonló alakú, mindkét lapján domborúra köszörült üveg, milyet a gór, és távcsövekbe szokás alkalmazni.

ÜVEGMÁZ, (üveg-máz) ösz. fn. Üvegalakú érczöntet, melylyel némely testeket máz gyanánt beborítanak.

ÜVEGMETSZŐ, (üveg-metsző) ösz. fn. l. ÜVEGKÖSZÖRŰS.

ÜVEGMINTA, (üveg-minta) ösz. fn. Minta, melynek alakjára olyféle üvegeket képeznek, milyeket szabad kézzel készíteni nem lehet.

ÜVEGMÍV, (üvegmív) ösz. fn. Akármifle mív, mely üveganyagból van csinálva.

ÜVEGMÍVES, (üveg-míves) ösz. fn. Aki üvegeket csinál, vagy azokat idomítja, köszörüli, festi stb.

ÜVEGMUNKA, (üveg-munka) ösz. fn. l. ÜVEGMÍV.

ÜVEGMŰ, l. ÜVEGMÍV.

ÜVEGMŰHELY, (üveg-műhely) ösz. fn. Üvegmivesek, köszörüsök műhelye.

ÜVEGNEMŰ, v. —NEMŰ, (üveg-nemü) ösz. mn. 1) Üvegfajt képező, alakjára, rendeltetésére nézve valamely üvegnemhez tartozó. 2) Némi tulajdonságaira nézve üveghez hasonló. *Üvegnemü érczek, kövek.*

ÜVEGOLDA, (üveg-olda) ösz. fn. Olvasztó erejü folyadék, melynek hozzájárultával valamely anyag üvegnemü tömeggé alakúl.

ÜVEGOLLÓ, (üveg-olló) ösz. fn. Az üvegfuvók tompa élü ollója, melylyel a még lágy üveget nyirkálják, vagy a fölfújt üveghólyagot kitágítják stb.

ÜVEGÓRA, (üveg-óra) l. FÖVENYÓRA.

ÜVEGPALACZK, (üveg-palaczk) ösz. fn. Üveganyagból való palaczk; különböztetésül más p. faanyagú palaczktól.

ÜVEGPALOTA, (üveg-palota) ösz. fn. Palotaszerü épület, melynek oldalai nagyobb részt üveg ablakokból, vagy födelei is üvegekből rakvák össze, az újabb korban divatba jött világtárlatok számára.

ÜVEGPOHÁR, (üveg-pohár) ösz. fn. Ivópohár üvegből, különböztetésül más anyagú, pl. arany-, ezüst-, bádog-, cserép-, fapohártól.

ÜVEGPOR, (üver-por) ösz. fn. Porrá zúzott, őrlött üveg.

ÜVEGRAGASZ, (üveg-ragasz) ösz. fn. Ragasz, melylyel az elrepedt, vagy eltörött üvegmiveket, edényeket öszve lehet illeszteni.

ÜVEGRÁMA, (üveg-ráma) ösz. fn. Festett, köszörült, czifrázott üvegből csinált ráma, üvegkeret.

ÜVEGSZÁRU FÁJVIRÁG; l. ÜVEGSZÁRÚFŰ.

ÜVEGSZÁRÚFŰ, (üveg-szárú-fü) ösz. fn. A fájvirág nemü növény egyik fajának népies neve; szára felálló, általlátszó (innen a neve), üres belü, bötykös czikkelyü; levelei tojásdadok; virágfürtjei két-két ágúk. Máskép szintén népiesen: *hozzám ne nyúlj, engem ne bánts;* növénytani néven: *üvegszáru fájvirág.* (Impatiens noli tangere).

ÜVEGSZÉK, (üveg-szék) ösz. fn. Polczféle állvány, melyen az üvegeket, palaczkokat, poharakat tartják, pohárszék.

ÜVEGSZEKRÉNY, (üveg-szekrény) ösz. fn. 1) Szekrény üvegtáblákból, vagy legalább, melynek ajtaja üvegből van. 2) Szekrény, melyben az üvegedényeket tartogatják, mely rendesen üvegajtaju, vagy oldalú is.

ÜVEGSZEM, (üveg-szem) ösz. fn. 1) Üvegből csinált mesterséges pótlékszem. 2) Átv. homályos üveghez hasonló, törött fényü, élénktelen, kifejezés nélküli szem.

ÜVEGSZÍN, (üvegszín) 1) ösz. fn. Az üvegnek rendszerénti tiszta, átlátszó színe. 2) Ösz. mn. L. ÜVEGSZÍNŰ.

ÜVEGSZÍNŰ, v. —SZINÜ, (üveg-színü) ösz. mn. Olyan színü, milyen a közönséges üveg.

ÜVEGTÁBLA, (üveg-tábla) ösz. fn. Táblaformára alakított üveglap, milyet tükrökre, ablakokba stb. alkalmaznak.

ÜVEGTAJT, (üveg-tajt) ösz. fn. Tajtféle anyag, mely a felolvasztott üveganyagtól habzás közt elválik, t. i. az összeolvadásnak kitett anyagban a szénsav a hamuzsirból a kovasav által kihajtatván a sürü tömegből lassanként kiszáll.

ÜVEGTEST, (üveg-test) ösz. fn. 1) Általán, minden üvegnemü test. 2) A szemnek üveg gyanánt fénylő része, az ideghártyán belül. (Corpus vitreum.)

ÜVEGTÖMEG, (üveg-tömeg) ösz. fn. Az üvegkemenczében felolvasztott testek tömege, melyből az üveget készítik. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVEGZET, (üveg-ez-et) fn. tt. *üvegzet-et*, harm. sz. r. —*e*. 1) Üvegmáz némely égetett edényeken. 2) A festményeken könnyü, fényes festékkel bevonás. 3) Fénylő mázféle a fogakon. (Glasura.)

ÜVEGZÖLD, (üveg-zöld) ösz. mn. Olyan zöld, mint a legközönségesebb üveg (némi vastartalommal) szokott lenni. V. ö. ÜVEGANYAG.

ÜVÖLT, (üv-öl-t) önh. m. *üvölt-ött*, par. —*s*, htn. *ni*, v. *eni*. Erős (*ü*) hangon szól, kiált. *Teli torokkal üvölteni, kiáltani.* „Követék ötet két vakok üvöltvén (clamantes) és mondván: Irgalmazjh mü nekönk“ (Münch. cod. Máté IX.). „És üvöltö (üvölte — clamavit —) mend a nép úrhoz“ (Bécsi cod. Judith IIII.). Hangutánzó, s alakjára olyan, mint a

rokon értelmü *süvölt, sikolt, rikolt, kiált*, melyekben az *l* jobbára ki is hagyható, mint, *sikót, rikót, süvöt, kiát, üvöt* stb. Tul a Dunán némely tájakon összevhúzva: *öt*, pl. *öt kiát*. Az *ü* hang helyett gyakran *i*-vel: *ivölt*.

ÜVÖLTÉS, (üv-öl-t-és) fn. tt. *üvöltés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Erős, fülsértő kiáltás. V. ö. ÜVÖLT.

ÜVÖLTÖZ, (üv-öl-t-öz) gyak. önh. m. *üvöltöztem*, — *tél*, —*ött*. Gyakran vagy folytonosan üvölt. Hasonlók hozzá: *süvöltöz, sikoltoz, kiáltoz, ordítoz*.

ÜVÖLTÖZÉS, (üv-öl-t-öz-és) fn. *üvöltözés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori vagy folytonos üvöltés, süvöltözés, kiáltozás.

ÜZ, (1) l. ŰZ, (1).

ÜZ, (2) l. ŰZ, (2).

ÜZ, (3) elvont gyöke *üzen* igének és származékainak; l. ÜZEN.

ÜZBÉGH, falu Nyitra m. helyr. *Üzbégh-re*, —*én*, —*ről*.

ÜZDE fn. tt. *üzdét*. Melegházat v. ágyat tenne, de igen rosz szó, mely úgy látszik, a német treiben szó után ‚Treibhaus' jelentésében gyártatott; rosz, mert magyarul nem mondjuk: üzni a növényeket, hanem: (melegházban vagy melegágyban) termelni, tartani stb. növelni.

ÜZEKÉDÉS, (üz-e-kéd-és) fn. tt. *üzekédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Mondjuk tehénnemü állatról, midőn nemi ösztöne által párosodásra ingereltetik.

ÜZEKÉDIK, (üz-e-kéd-ik) k. m. *üzekéd-tem*, —*tél*, —*ett*. A tehénnemü állat nemi ösztöntől ingereltetve bikával párosodni vágy, s attól üzőbe vétetik. *Tavaszkor üzekednek a tehenek. A harmadfü üsző megüzekedett*. Máskép: *üzekészik*, továbbá *folyat*, v. *folyatik*. Aljas nyelven mondják megvetőleg, nőszemélyről is. Bérczy K. a vadludak- és vadruczákról is azt mondja, hogy üzekesznek.

ÜZEKÉDŐ, (üz-e-kéd-ő) mn. tt. *üzekédő t*. A mi üzekedik, t. i. párosodni vágyó tehén. *A hol üzekedő tehén nincs, nem megy oda a bika*. (Km.). Aljas nyelven, bujálkodó nőszemély.

ÜZEKÉSZIK, (üz-e-kész-ik) k. Az *sz* hangot csak a jelenben tartja meg, egyebütt egészen egyezik hangokban is az ‚üzekédik' igével. L. ÜZEKÉDIK.

ÜZELÉM, (üz-el-ém) fn. tt. *üzelmét*, harm. sz. r. —*e*. Cselekvény, melynél fogva valaki egy vagy más dologban eljár, azokkal tartósabban foglalkodik.

ÜZELKÉDÉS, (üz-el-ég éd-és) fn. tt. *üzelkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kergetődzés, midőn ketten vagy többen egymást üzik, kergetik.

ÜZELKÉDIK, (üz el-ég éd-ik) k. m. *üzelkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Jó kedvből, játékból egymást üzögetik, hajszolják, kergetik.

ÜZEM, (üz-em) fn. tt. *üzem-ét*, harm. sz. r. —*e*. Üzési mód. Az erdészeti Műszótárban használják (erdő) gazdálkodás módja helyett.

ÜZEMÉNY, (üz-e-mény) fn. tt. *üzemény-t*, tb. —*ék*, harm. sz. r. —*e*. L. ÜZELÉM.

ÜZEN, önh. és áth. m. *üzen-t*. Hangváltozattal: *izen*. Szoros értelemben, bizonyos közleni való dolgot valaki által a távollevőnek szóval elmondat, tudtára adat. *Barátjának üzent, hogy meg fogja látogatni. Beüzenni a városba, hogy közeledik az ellenség. Kiüzenni a munkásoknak, hogy jöjjenek haza. Ráüzent, hogy adósságát fizesse meg. Odaüzenni valakihez. Fölüzenni, leüzenni. Mit üzensz haza? Semmi jót nem üzenhetek. Azt üzenem, hogy beteg vagyok, s nincs pénzem. Üzent nekem a mészáros, kell-e szivem gyürü páros?* (Népd.). *Hadat üzenni*, azaz, tudtára adni valakinek, hogy haddal fog ellene menni. Szélesb ért. valami tudnivalót irásban, levélben közöl, akár közvetlenül, akár közvetőleg. *Három levélben üzentem neki, hogy szükségem van rá, még sem jött el*. Mongolul *ücsi-kü* am. beszélni, egy másiknak mondani; válaszolni (parler, dire à un autre; repondre), továbbá *esi* am. beszéd. Vámbéry szerént az ujgur *üzsi* és csagataj *üzse* am. szó. Hasonló hozzá Budenz J. szerént a moksa-mordvin *azï-* is, mely am. mondani.

ÜZENÉS, (üzen-és) fn. tt. *üzenés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szóbeli meghagyás, mely által valamit üzenünk. V. ö. ÜZEN.

ÜZENET, (üzen-et) fn. tt. *üzenet-ét*, harm. szr. —*e*. Azon tudnivaló közlemény, szóval elmondott tudósítvány, melyet egy harmadik által értésére adunk valakinek. Egykori országgyüléseinken egyik táblának a másik táblához vitt vagy küldött felirati avagy törvényjavaslata, és a javaslatra tett észrevételek, s viszonészrevételek.

ÜZENGET, (üzen-ég-et) gyak. önh. és áth. m. *üzenget-tem*, —*tél*, *ett*, par. *üzengess*, Gyakran, ismételve, többször üzen. *Régtől üzenget hozzám, hogy látogassam meg. Azt üzengeti, hogy* . . . . V. ö. ÜZEN.

ÜZENGETÉS, (üzen-ég-et-és) fn. tt. *üzengetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori, ismételt, többszörös üzenés, tudósítás. V. ö. ÜZENGET.

ÜZÉR, (üz-ér) fn. tt. *üzér-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Személy, ki bizonyos kereskedelmi s nyerészkedési foglalatosságot üz, folytat, ki ad vesz, csereberél, pénzzel nyerekedik. Az ‚üzlet' szóval együtt ujabb korban alkotott szó. (Fogarasitól. V. ö. ŰZ, áth. ige, 4).

ÜZÉRKÉDÉS, (üz-ér-kéd-és) fn. tt. *üzérkédés —t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Foglalatosság, melynél fogva valaki mint üzér müködik. V. ö. ÜZÉR.

ÜZÉRKÉDIK, (üz-ér-kéd-ik) k. m. *üzérkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Üzéri foglalatosságot gyakorol; árukkal, pénzzel nyerekedik, kereskedik. V. ö. ÜZÉR.

ÜZÉRLET, (üz-ér-el-et) fn. tt. *üzérlet-ét*, harm. sz. r. —*e*. L. ÜZÉRKÉDÉS.

ÜZÉRSÉG, (üz-ér-ség) fn. tt. *üzérség-ét*, harm.

szr. —*e*. 1) Üzérek együtt véve. 2) L. ÜZÉRKÉDÉS.

ÜZKÉL l. ŰZKÉL.

ÜZLET; ÜZLETI stb. l. ŰZLET; ŰZLETI stb.

ÜZÖNCZ, (üz-öncz) fn. tt. *üzönczöt*. L. GYAKORNOK.

Az Ü-ben van 594 czikk.

Ű.

Ű, (1), kisded alakban *ű*, harminczhetedik betű a magyar ábéczerendben, s tizenötödik az önhangzók sorában. Hangzásra legközelebb áll a vékonyhangú hosszú *í*-hez, ezzel tájszokások szerint, de néha az irodalmi nyelvben is fölcseréltetik, pl. *nyű nyí, mű mív, szü szív*, ámbár ritkábban, mint a rövid *ü*. Mint kezdethang, alig egy-két szóban fordul elé, s országszerte értve csak az *űz* igében és származékaiban, de ezek közől is némelyek inkább röviden hangzanak, mint: *üzekedik, üzér, üzelkedik*. Némely egytagu szók, közepén rendesen hosszu, mint: *bűz, bűn, csűd, csüg, csür, fűz* (ige és név), *für, gyür, szűk, nyüg, tüz, tür*, de ezek is ragozott állapotban gyakran megrövidülnek. Midőn az *ő* igenévképzőnek módosúlata, csak tájdivat szerint lesz röviddé, mint: *seprü, gyeplű, heverü, förgetyü, pörgetyü, leffentyü, ergetyü*; ide tartoznak a *keserü, gyönyörü, körkörü* és hasonló melléknevek is. Mikor két önhangzóból olvad öszve, rendesen hosszú, pl. *fül* (= *fü-ül*), *hül, dül, hüt, füt, feketül* (= fekete-ül) *gyöngül, gyűl* és a hasonlóan képzettek; azonban, kivált több tagu szókban, itt is megrövidülhet. Az egytagu szók végén, rövidités nélkül általában v. rendszerént megnyujtatik, mint: *hü, sü, szü, bű, nyü, mü, fü*. — Tájdivatos kiejtéssel gyakran *ő* helyett használtatik, mint: *ü* (=*ő*), *bül* (=*böl*), *rül* (=*röl*), *tül* (=*töl*), *dül* (=*döl*), *bü* (=*bö*), *kü* (=*kö*) stb. Egyébiránt V. ö. Ú, és rövid Ü betüket.

Ű, (2), régiesen és tájdivatosan pl. Göcsejben = *ő* személynévmás. „Ül vala ű tizenkét tanejtványival.“ „Es tahát ü felelvén monda.“ Ű vacsorájok levén.“ „Es tanejtványok tőnek miként Jézus szerzé (rendelé) ű nekik.“ „Es ű vele nagy sereg.“ „Ű az, tartsátok (fogjátok) ütet.“ „Miként írván vagyon ü róla“ stb. Régi Magyar Passio (Toldy Ferencz kiadása 5, 6, 9. ll.). Így Erdősinél is. Bátori László Bibliájában szellettel vagyis fuvallattal: *hű, hüket, hütet* stb.

Ü! (3) v. Ü! lovakat menésre nógató szócska, különösen a hajóvontatóknál; másképen általán a kocsisoknál: *hi*.

—Ű, mély hangon —Ú, l. —Ú.

ŰK, régiesen és tájdivatosan am. ők. „Es tahát ük szerzének neki harminez ezüst pénzt.“ „De ük Jézust megtartván.“ „Ük kedég elmenvén.“ „Es űket meghagyván“ (elhagyván) stb. Régi Magyar Passio. (Toldy F. kiadása. 5, 10, 21. ll.).

—ŰL, (1) l. —ÚL, (1).

—ŰL, (2) l. —ÚL, (2).

—ŰL, (3) l. —ÚL, (3).

—ŰL, (4) mély hangon: —ÚL. A régieknél helynévrag s használtatik —*ról*, —*ről* helyett pl. „Az terek (török) Pécsűl (irva: Pechyẅl) még[h] tegnapon elindúlth.“ Levél 1554-ről. (Szalay Ág. 400 m. l. 127. l.) „Pécsül (irva: Péchewl) jöve emböröm.“ (Ugyanott. 204. l. Olvasható *ől*-nek is, pl. az utóbbi lapon van: „Uramnak az csordából két ökrét [irva: ewkreth] elvitték.“)

—ŰLTETIK l. —ÚLTATIK.

Ű NEKI, Ű RÓLA, Ű TŐLE, Ű VELE stb. régies és tájdivatos kiejtések, *ő neki, ő tőle, ő vele* stb. helyett. L. Ű, (2).

ŰRÖM l. ÜRÖM.

ŰT, v. ŰTET régiesen és tájdivatosan am. őt, őtet. „Es en ütet nektek adom.“ Régi Magyar Passio. (Toldy Ferencz kiadása 5. l.) V. ö. Ú, (2).

—ŰT, némely régieknél —*ít* igeképző helyett. . . . . „Egy szép kápolnácskát önnen költségével épüttetett vala“ Temesváry István 1569-ben (Thaly K. gyüjt. L. Előbeszéd. 134. 135.ll).

ŰZ, (1), áth. m. *üz-tem, —tél, —ött*, par. *z*.— 1) *Ű* v. *ü!* biztató avagy fenyegető hangon üvöltve hajtja, kergeti, sürgeti, sietteti, futtatja pl. a barmot. Ily *ü! ü!* hangon kiáltoznak a dunai hajóvontatók, midőn lovaikat megindítják, vagy sebesebb menésre biztatják. *Üzi hajtja a lovat, ökröt. A kártevő barmokat elűzni, kiüzni a tilosból. A tolvajok tiz tulkot üztek el a gulyából. Szétüzni a nyájat*. 2) A futó vagy megszalasztott embernek nyomában van, hogy elfogja, vagy messze távolitsa. *Gyalog, lóháton üzni a megfutamodott ellenséget. Üzni a tolvajokat. Üzőbe vette a megszökö't foglyot*. 3) Távozni, elmenni, eltakarodni kényszerít. *A csavargókat elűzni, kiüzni a városból. A csendzavarókat az országból kiüzni, számüzni*. 4) Átv. ért. bizonyos munkán rajta van, azt folytonosan gyakorolja. *Mesterséget, ipart, kereskedést üzni*. T. i. aki mesterséget, kereskedést, ipart üz, foglalkodásainak mindenike a másiknak szüntelen mintegy nyomában van, és a kéz alá vett tárgyat mintegy üzőbe veszi, nyugonni nem hagyja. Rosz értelemben is használják, pl. *fajtalanságot, gonoszságot üz*. A székelyeknél: *üzi az eszit* am. fitogtatja, ügyetlenkedik. (Kriza J.). Ez igének gyöke a természeti indulathang *ü* v. *ű*, melyből *öz* képzővett lett *üöz*, öszvehúzva üz. Egyezik vele a héber *úcz*, (pressit, ursit) és magyar *uczu, uszu*.

Némely származékaiban a népies és irodalmi szokás inkább rövid *ü*-t használt, pl. ezekben: *üzekedik, üzelkedik*, s az újabb alkotásu *üzér, üzérkedik, üzlet, üzelem*. Néha a régieknél pl. Pesti Gábornál: *iz* v. *íz*.

ŰZ, (2), fn. tt, *üz —et*, harm. szr. —*e*. A széke-

lyeknél Kriza J. szerént jelent szagot; s úgy látszik, hogy az inyekre vonatkozó *íz* szónak változata. Hangi és alapfogalmi viszonyban van a *büz* névvel. *Sem üze, sem büze.* (Sándor István).

Vámbéry szerént jakut nyelven: *üsz* am. szag, erős szag, és csagataj nyelven *isz* szintén am. szag; honnan *iszle-mek* am. *üzöl-ni*, l. ÜZÖL.

ÜZDÖGÉL, ÜZDÖGÉL, (üz-öd-ög-él) gyak. áth. m. *üzdögél-t.* Menésre sürget, előre hajt, ösztökél.

ÜZDÖGÉLÉS, ÜZDÖGÉLÉS, (üz-öd-ög-él-és) fn. tt. *üzdögélés-t*, tb. —*ék*, harm. sz. r. —*e.* Menésre sürgetés, ösztökélés.

ÜZEKÉDÉS; ÜZEKÉDIK l. ÜZEKÉDÉS; ÜZEKÉDIK.

ÜZELEM l. ÜZELEM.

ÜZELKÉDÉS; ÜZELKÉDIK l. ÜZELKÉDÉS; ÜZELKÉDIK.

ÜZÉR; ÜZÉRKÉDIK stb. l. ÜZÉR; ÜZÉRKÉDIK stb.

ÜZÉS, ÜZÉS, (üz-és) fn. tt. *üzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* Sürgető, nyomozó cselekvés, mely által valamit, v. valakit üzünk. Továbbá, bizonyos munkának, mesterségnek, foglalatosságnak gyakorlása. Összetéve: *elüzés, kiüzés, beüzés, visszaüzés, ellenségüzés, tolvajüzés; iparüzés* stb. V. ö. ÜZ, (1).

ÜZETLEN, ÜZETLEN, (üz-etlen) mn. tt. *üzetlen-t*, tb. —*ék.* 1) Akit vagy amit nem üztek vagy nem üznek. Határozóként am. üzetlenül, a nélkül, hogy üzték volna vagy üznék. *Üzetlen is elmegy.* (Szabó D.) 2) Üz vagyis szag nélküli; V. ö. ÜZ, (2.).

ÜZ-FÜZ, ikerített áth. mindkét szó ragoztatik; m. *üztem-füztem, üztél-füztél, üzött-füzött*, par. *üzz-füzz.* Folyvást rajta van valamely munkán dolgon. *Üzni-füzni a dolgot. Üzni-füzni a pletykát, mendemondát.* (Erdélyi János.)

ÜZKÉL, (üz-kél vagy üz-ög-él) áth. m. *üzkélt.* Gyakran vagy folyvást üz.

„Legjobb, úgy vélem, hogy ha minden azt
Üzkéli, a mit tud, és, ha kedvvel üzi."
Kazinczy Ferencz. (Horácz után. Ep. I. 14.).

ÜZKÉLÉS, (üz-kél-és) fn. tt. *üzkélés-t*, tb. —*ék*, harm. sz. r. —*e.* Gyakori vagy folyvásti üzés.

ÜZLET, ÜZLET, (üz-öl-et) fn. tt. *üzlet-et*, harm. szr. —*e.* Foglalatosság az ipar vagy kereskedés valamely ágában, nemében; műszorgalom. *Iparüzlet, pénzüzlet, kereskedelmi üzlet.* V. ö. ÜZ, (1); ÜZÉR.

ÜZLETÁG, (üzlet-ág) ösz. fn. Az általában vett üzletnek egyik vagy másik neme, faja.

ÜZLETI, ÜZLETI, (üz-öl-et-i) mn. tt. *üzleti-t*, tb. —*ek.* Üzlethez tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Üzleti helyiség. Üzleti forgalom. Üzleti könyvek. Üzleti tőke. Üzleti összeköttetés, viszony.*

ÜZLET- v. ÜZLETKEZELÉS, (üzlet-kezelés) ösz. fn. Valamely üzlettel, üzletággal személyesen folytonos foglalkodás. Máskép: *üzletvitel.*

ÜZLET- v. ÜZLETKEZELŐ, (üzlet-kezelő) ösz. mn. és fn. Aki valamely üzlettel vagy üzletággal személyesen folyvást foglalkodik. *Üzletkezelő személyzet.*

ÜZLET- v. ÜZLETTERV, (üzlet-terv) ösz. fn. Előleges vázolata valamely életbe léptetendő üzletnek.

ÜZLET- v. ÜZLETTŐKE, (üzlet-tőke) ösz. fn. Valamely üzletbe, üzletágba fordítandó vagy fordított tőkepénz.

ÜZLET- v. ÜZLETVEZETÉS, (üzlet-vezetés) ösz. fn. Valamely üzletnek, üzletágnak oly vitele, melytől függ a többi kezelés.

ÜZLET- v. ÜZLETVEZETŐ, (üzlet-vezető) ösz. fn. Főszemély valamely üzlet vagy üzletág vitelében.

ÜZLET- v. ÜZLETVITEL, (üzlet-vitel) l. ÜZLETKEZELÉS.

ÜZLET- v. ÜZLETVIVŐ, (üzlet-vivő) ösz. mn. és fn. L. ÜZLETKEZELŐ.

ÜZŐ, ÜZŐ, (Üz-ő) mn. tt. *üző-t.* Aki valamit, vagy valakit üz, kerget, hajt. *Tolvajokat üző csendőrök. Üző hadak*, melyek a futó ellenséget hajtják, üldözik. Továbbá, valamit gyakorló. *Mesterséget, kereskedést, földmivelést üző polgárok. Üzőbe venni valakit*, azaz föltenni magába, elhatározni, hogy üzni, üldözni fogja; vagy valósággal üzni, üztön üzni. *Üzőbe vette a szerencse.* (Km.).

ÜZŐDIK, ÜZŐDIK, (üz-ő-öd-ik) k. m. *üzödtem,—tél, —ött.* L. ÜZEKEDIK.

ÜZŐ- v. ÜZŐFA, (üző-fa) ösz. fn. Általán, a gépekben, s bizonyos munkáknál használt fa eszköz, melylyel valamit tovább hajtanak, forgatnak, taszítanak, p. a kádárok üzőfája, melylyel az abroncsokat a hordóra húzzák.

ÜZÖGET, ÜZÖGET, (üz-ög-et) gyak. áth. m. *üzöget-tem, —tél, —ött*, par. *üzögess.* Gyakran, ismételve, többször üz valakit v. valamit. V. ö. ÜZ, (1.).

ÜZÖGETÉS, ÜZÖGETÉS, (üz-ög-et-és) fn. tt. *üzögetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* Gyakori- ismételt üzés. V. ö. ÜZÉS.

ÜZÖGÉL, (üz-ög-él) áth. m. *üzögélt.* L. ÜZÖGET.

ÜZÖL, (üz-öl) áth. m. *üzölt.* A székelyeknél am. szagol. *Megüzölni* (= megszagolni) *a virágot. Üzöldsze meg.* (Kriza J.). V. ö. ÜZ. (2.).

ÜZÖLÉS, (üz-öl-és) fn tt. *üzölés-t*, tb. —*ék*, harm. sz. r. —*e.* Szaglás. V. ö. ÜZÖL.

ÜZTÖN ÜZ, folyvást üz; v. ö. — TON.

ÜZŰ, ÜZŰ, (üz-ű) mn. A székelyeknél am. szagu. *Jó üzű* (= szagu) *a rózsa.* (Kriza J.)

Az Ü-ben van 48 czikk.

V.

V, kisded alakban *v*, harmincznyolczadik betü a magyar ábécze-rendben, s hangszervre nézve az

ajakhangok (*b, f, m, p, v*) osztályába tartozik. Mint fuvóhang, az *f*-nek lágyított módosulata, valamint a *b* a *p*-nek. Kiejtésben folytonos tartásu, s az *f*-vel együtt nem érülköző, vagyis az ajkakat öszve nem zárja, s ebben különböznek tőle a *b, p, m*, melyek kiejtésekor az ajkak egymást szorosabban érintve becsukódnak.

E hang változékony alakoskodása által nagy szerepet játszik nyelvünkben.

Némely szókban, kivált a régieknél, némi gyönge fuvalatként elötétetik, mint a régi Halotti beszédben: vimadjomuk *ʸimádjamuk* = imádjunk azaz imádkozzunk, *vőt* (ʸőt) = öt stb.; továbbá a mai beszédben is kétképen divatosak: *ihog vihog, ahákol vahákol* (a csecsemő), *iháczol viháczol, innyog vinnyog, inczároz vinczároz, áj váj, ás vás vés, ajh vajh! egyít vegyít, illog villog, illan villan* stb. Ugyancsak a szók elején váltakozik a) *b*-vel: *valaska balaska, vajludik* v. *vajudik bajlódik, velő bel, Veszprém* régen: *Beszprém, Valent Bálint;* b) *f*-vel: *viczkándozik ficzkándozik, virgoncz fürgöncz, vinczároz finczároz, vaszok* v. *vaczok fészek, ivadék* (progenies) *ifjú, von fon;* c) *p*-vel: *vorczog porczog, vör* (vér, vir) *pör (pér pir)* pl. *vörös* v. *veres piros, pörzsöl pérgél villog pillog, villan pillan* (mint a német *blitzen* és *blicken)*; d) *m*-vel: *Visegrád Misegrád, vézna mázna, vakog makog.* — A szók közepén szintén fölcserél-tetik más ajakhangokkal: *tévelyeg tébolyog, leveg lebeg lefeg, levegő lebegő, zsivaj zsibaj, magvaváló magbaváló, kotyvál kotyfol, szivogat szipogat, sivít sipít, nyivog nyifog, kövecs göbecs;* kivált a palóczos szóejtésben, mint: *üveg übeg, zavar zabar;* ezek is: *oly-bá, eli-be* (v. elé-be), *közi-be, föli-be, hegyi-be*, ezek helyet vannak: *oly-vá, elé-ve*, (régiesen. pl. Thaly Kálmán gyüjteményében: Vitézi Énekek. I. K. 65. lapon: *elővе*), *közé-ve, fölé-ve, helyé-ve*, (mint *ho-va* v. *ho-vá, to-va, el-ve;* l. —VA, —VE). Különösen azon *ba be, fa fe, ma me, pa pe* képzőjü szókban, melyek igenevekből módosultak, mint: *tör*-ből *törve törpe, csal*-ból: *csalva csalfa, dúz*-ból: *duzva duzma, szusz*-ból *szuszma, tuty*-ból *tutyma, fity*-ból *fityma, töm*-ből *tömve tömpe.* Ide tartoznak azon *vány vény* képzőjü nevek, melyekben a *v m*-vel váltakozik, pl. *alkotvány alkotmány, keresvény keresmény, látvány látmány, kérvény kéremény;* ámbár néha az ujabb irói szokás különbséget tesz; miről bővebben l. —MÁNY —MÉNY, és —VÁNY —VÉNY képzőket. Továbbá, melyek eredetileg *ó* v. *ő* képzővel alakúltak, s ezt *ú ű*, azután *v*, végre valamely ajakhangra változtatták, mint: gom gomó gomú gomv *gomb*, kam kamó kamu kamv *kamp*, zúr zuró zuru zurv *zurb*, csom csomó csomu csomv *csomb*, rom romó romu romv *romb*, csöm *csömb*, göm *gömb*, lom *lomb*, ter terü terv *terp*, ször *szörp*, hör *hörp*; dölő dölv *dölf*, csörő csörv *csörf csörfös*, lam lamv *lamp lampos*; hor horó horv horp *horpad* stb. Alkalmasint hasonló módon alakúltak részint önálló, részint közvetett törzsekből: gomba = *gomva*, görbe = *görve*, kacsiba = *kacsiva*, bámba = *bamva*, hajma = *hajva*, szakma = *szakva*, szakmány = *szakvány*, csámpa = *csámva*, báma = *báva.* Megtartották a *v* hangot: *csáva, csóva, mogorva, durva, golyva, ponyva, pányva, elve, öszve* stb.

A szók legvégén a) átalakult igeneves *ó ő*, pl. *ölő* ölv, ötő *ötv ötvös*, merő *merev*, nyelő *nyelv*, védő *védv*, mérő *mérv*, sérő *sérv*, hi-ő (hi-vő) *hív*, oló *olv*, hamó homó (azaz omó) *hamv homv*, különben *hamu homu;* b) az olyanságot jelentő *ó ő* vagy *u ü* (v. *ú, ű*) képzőnek változata. Keserü régiesen: keserő *keserv*, örü *örv*, nedü *nedv*, üdü *üdv*, adu *adv*, fenyü *fenyv*, enyü *enyv*, terü *terv*, elő *elv*, redő *redv*, kedü *kedv*, daru *darv*, szaru *szarv*, hiu *hiv* (vacuus, vanus), könyü *könyv*, tetü *tetv*, senyü *senyv.* — Hasonlóan a *v*, illetőleg *u ü* változatai rejlenek ezen rövid szók ajakhangjaiban: *eb* =eő eü ev (=evő), *síp*, sió sív, honnan: *sipít sivít.* Alapfogalomban egyeznek ezek is: *öv* és *öb, av* és *áp.* pl. *av*-asodik és *áp*-orodik.

Szintén azt tartják némelyek, hogy a *v* az *u ü* képző módosulata több egytagu, s összehúzott szókban, ami leginkább a szóképzés- és némely ragozásnál tűnik elé, mint *ó* = a-u, *av* (honnan: *av-as, av-ul*), *hó* = ha-u, *hav* (honnan: *hav-at, hav-as*), *só* = sa-u, *sav, szó* = sza-u *szav, tó* = ta-u *tav, ló* = lo-u *lov, jó* = jou jov v. jav, *cső* = csö-ü *csöv, bő* = bö-ü, *bőv* v. *bé* bé-ü *bév; hő* = he-ü *hev* v. *hév, tő* = tö-ü *töv, kő* = ke-ő ke-ü kem (a kemény gyöke) *köv; tű* = tü-ü *tüv*, tüvis, *hü* = hü-ü *hüv* (frigidus) változattal: *hív*, honnan: *hüvös* és *hivés, dí* = di-u *div, í* = i-u, *iv* (arcus), *mű* = mü-ü *müv*, vagy *mí miv, nyü* = nyü-ü *nyüv, sü* = sü-ü *süv, bű* = bü-ü *büv, szü* = szü-ü *szüv* v. *szív, szú* = szu-u *szuv*, lé = leü, *lev.*

A föntebbiekhez hasonlók ezen igék: *ó* = o-ó *ov, ró* = ro-ó *rov, szí* = szi-ó *szív, hí* = hi-ó *hív, sí* = si-ó *siv, rí* = ri-ó *riv*, nyí = nyi-ó *nyív* v. *nyíf, ví* = vi-ó *vív, lő* = lö-ő *löv, nő* = nö-ő v. ne-ő, *növ* v. *nev* (nevel, nevekedik), *sző* = szö-ő *szöv, fő* = fö-ő *föv, bú* = bu-ó *buv* v. *buj, fú* = fu-ó *fuv* v. *fuj* v. *fúj.* Azonban mindezekben más vélemény szerént a *v* oly közbeszúrat, mint a *j* az ürnek (két önhangzó torlódásának) elkerülése végett, pl. *fá-j-a, munká-j-a, erde-j-e, vessze-j-e* stb. stb. Mutatják ezt a Müncheni codexben eléjövő: *utó-v-ak, elő-v-ek, együ-gyü-v-ek, hitü-v-ek;* a többek közt a göcseji nyelvjárásban *fü-j-ek* áll ‚fü-v-ek' helyett; sőt a *v* egészen ki is marad, pl. *kü-ecs* = kö-v-ecs, *lu-am, lu-ak* = lo-v-am, lo-v-ak, *to-a* = to-v-a, szü-em = szü-v-em stb. Egyébiránt a *h* és *j* hangokkal kiejtésre nézve a *v*-nek azon rokonsága van, hogy nem érülköző, különösen lágyságban a j-hez közel áll; s e hangtani okoknál fogva részint általán, részint tájdivatosan a mondott önhangzókkal is szeret váltakozni, mint: *kova koha, sovár sohár, bival bihal, hóvér* (a székelyeknél am.) *hóhér, vigályos*

higályok, posvad poshad, kömíves kömíhes, sávoly sáholy, báv báj, sav saj (‚sajtalan' szóban), *szio sziu szív szij, hiu hiv hij, div dij, iv íj, buv buj, fuv fuj.* A göcseji hangejtésben *ójok* = óvok, *fújelő* (legelő) = fűvelő, fújek = fűvek, *réjok* = révok azaz rívok. (Vass József. Dunántuli Neylvjárás. Magyar Nyelvészet V. kötet). A *vá vé* rag is néha a régieknél *já jé* pl. *fiájá* = fiává. (l. —VÁ, —VÉ.)

A régi Halotti beszédben is *terömteve, veteve* igealakok szintén más régieknél: *teremteje, veteje*, ma összevonva: *teremté, veté.* Ugyanezen Halotti beszédben: *üldetvitől* e helyett áll: *üldetjétől.* A göcseji hangejtésben is *puhájá* (= puhává) *gyúrta, lójá* (lóvá) *tette, kurtájá* (= kurtává) *szabta.* (Vass József. Dunántuli Nyelvjárás, mint föntebb. L. —VÁ. —VÉ.) Néha szintén régiesen fölcseréltetik *l*-vel a) a szók elején: *vék lék, vépik lépik, váz láz, vápa lápa;* b) a szók közepén ma is tájdivatosan *tola te!* am. *tova te* (borjuüző szó.) Tájejtés szerint néha *l*-re változik ezekben is: *hílok hívok, szílok szívok, rílok rivok, nőlök növök.* Ellenben irodalmilag is divatozik az *ó* v. *óv* igétől származott *óltalom* v. *ótalom.* Kétségtelen közbeszúratként, mint összeeső önhangzókat elválasztó hang áll több igeragozásában: e-v-ém, i-v-ám, te-v-ék, le-v-ék, ve-v-ék, vi-v-ék, hi-v-ék, e-v-ő, i-v-ó, te-v-ő, le-v-ő, ve-v-ő, vi-v-ő, hi-v-ó; e-v-én, i-v-án, te-v-én, le-v-én, ve-v-én, vi-v-én, hi-v-én és némely származékaikban, mint: te-v-eg-et, i-v-og-at, te-v-és, i-v-ás stb. Ellenben a jövő időben kimarad: é-endik, i andik, té-end, vé-end, lé-end, vi-end, hi-end; valamint több más szóban is pl. *ri-vad* ri-ad, *ri-vaszt* ri-aszt, *di-vó* dió, *si-vó* sió, *ho-vá*, tájdivatosan: ho-á, *to-v-a* tájdivatosan: to-a.

A *v* hasonulásáról l. a —VÁ —VÉ, és —VAL —VEL névmódositó ragokat; sőt —VA, —VE ragot is.

V. rövidítve am. vagy (kötszó).

VKI am. valaki.

VMELY am. valamely.

VMI am. valami.

V. ö. am. vesd össze.

VA, elvont gyöke *vág, váj, vál, válik, vás* önálló szóknak, és származékaiknak, melyek szétnyilásra, elszakadásra vonatkoznak.

—VA, magas hangon —VE, 1) igékből melléknévi állapotjegyzőt, némelyek elnevezése szerént félmult részesülőt képző rag, mint: *ad-va, áll-va, hal-va, ir-va, szab va, zár-va; él ve, szel-ve, tör-ve, ül-ve, sírva, (sírva vígad a magyar;* km.). Némely tájbeszédben: *val, vel*, pl. *fizetvel.* — Talán a *va-n* ige gyökeleme: *va.* A régieknél mint igerag a személyragokat is fölvevé pl. a Bécsi codexben: „A mely föld tégedet meghalvád fogadand, azon haljak meg. (Ruth. I.) „És ő atyja és anyja meghalvájok, Mardocheus ő magának lyányaól vevé ötet." (Heszter. II.). „Ennen magam meghagyatván (= elhagyatván) látám e nagy látatot." (Daniel X.). „Fordóhad (= fordíjad v. fordítsad) mü siralmonkat örömre, hogy élvénk dicsérjük te nevedet." (Heszter. XIII.). „Bünhödtünk eltávozvánk te tőled." (Daniel. III.). „Esmég megfordulvátok tízszer inkább megkeresitek ötet" (Baruch VI.). „Mert en atyámfiai ma keves sérelmet szenvedvéjek (modico nunc dolore sustentato. Machabeus. A vulgataban VII. fejezet.) Továbbá fölveve némely névragokat is. „Az én postillámat, úgy mint semmit, és minden tévelygésekkel rakvát neveti" (Telegdi. Révay Grammaticájában II. 798. lap.). „Hívsággal rakvának érzené minden javát e földnek" (Ugyanott). „Az utczák rakvák valának sokaságos csodáló néppel. (Lépesi. U. o. 799. l.) Az úrnak irgalmasságával rakvák a vizek." (U. o.). Ez utóbbi alakban ‚vannak' szóból összevonva pl. *irvák* = irva vannak, *szabvák* = szabva vannak, *intézvék* = intézve vannak, divatosak a mai irodalomban is.

Ami e képzőrag rokonságát illeti, az összehasonlitható a török *üb* v. *üp* v. *ip* hasonló képzővel, mely még *eň* ragot is vehet magához, (épen úgy mint a magyar *va ve*-ből *ván, vén* lesz) pl. *szevip* v. *szeviben* (szeretve, szeretvén, geliebt haben. Kasem-Beg.) A mándsu nyelvben: *fi* pl. *ili-me* (álla-ni) szóból: *ili-fi* (áll-va v. álló), *gónime*-től *góni-fi* (gondol-va v. gondoló), *mute-me*-től, *mute-fi* (hatva v. ható) stb. A szürjén nyelvben: *öma, ema* v. *öm, em* pl. *mun-nï* (men-ni) szótól: *mun-öma* men-ve stb. 2) Némely ígehatározók képzője, mint *ho-va, to-va, ösz-ve, ki-ve* v. *kü-ve* (régiesen am. ki), *el-ve* (régiesen am. túl. ‚Föli-be' is am. *fölé ve;* l. V betű alatt. Az ormánysági tájbeszédben mint állapotjegyzői ragban a *v* hasonúl is az előtte álló mássalhangzóval pl. *adda* = adva, *tudda* = tudva, *fonnyadda* = fonnyadva, *megelégedde* = megelégedve; (*l* hozzá függedésével: *addal, tuddal* stb.); mi leginkább a *d* végzetü tőszóknál van szokásban. (Vass József. Magyar Nyelvészet. V. kötet.). A régieknél is eléjön az *l* toldalékhang pl. a Régi Magyar Passióban: *mul-val.* L. —VAL, —VEL, (2.)

—VÁ, vékonyhangon VÉ, névmódositó rag p. *só-vá, kő-vé.* Ha az illető viszonyszó rövid *a, e* önhangzóval végződik, ez rendesen megnyújtatik, mint: *fá-vá henyé-vé*; az *u, ü, i* röviden marad: *hamu-vá, sürü-vé, mi-vé, semmi-vé.* Mássalhangzó után az általános népnyelvben a *v* ehhez hasonúl, pl. *dob-bá* (dob-vá), *tőr-ré* (tőr-vé), *lom-má* (lom-vá). De némely tájejtésben változatlan marad. Két alakú ezekben: *az-zá* v. csak ritkán: *av-vá, ez-zé* v. szintén ritkán *ev-vé.*

Értelemre nézve: *Változási, átalakulási* viszonyt fejez ki, még pedig a) Midőn valami előbbi minőségét, mivoltát mintegy letevén egy másnemüt veszen föl, pl. *a vizet borrá változtatni. A sivatag vadont kies vidékké* (vidék-vé) *alakítani. A fa kővé vált. Az ige testté* (test-vé) *lön.* (János evangyéliomában). b) Szélesb ért. midőn valaki bizonyos ok vagy járulék által új állapotot ölt, mely az előbbin változást okoz. pl. *a bor évről évre jobbá lesz. A csemete vastag fává növekszik. Por voltál és ismét porrá leszesz.*

Porrá égett a falu. Kereskedés által gazdaggá lett. c) Jelenti uj életnem, hivatal, rang, méltóság fölvételét, s ez által az illető egyénnek mintegy átváltozását p. *biróvá tették, tisztté* (tisztvé) *nevezték, báróvá, gróffá lett.* „És ha király consentiál az hitnek, tahátt (akkor) császárrá koronázzák és Max(imilian) urunkat királylyá.“ (Levél 1557-ből. Szalay Ág. 400 magy. l. 233 l.) „Az isten embörré lön.“ (Debr. Legendásk. 53. l.). d) Ezekben: *olybá* (= olyvá) *tartom, olybá veszem, nak* helyett áll: olyannak tartom, veszem, s *mint, mintha* következik utána. „Olybá tartom rosz embernek reám szóllását, mint szeméten gubás ebnek az ugatását.“ Szirmay Hungaria in Parabolis. Katalin verses legendájában is (92. lapon): „jobbá (jobb-vá azaz jobbnak) tartanám.“ Ezekben pedig: *kissé* (= kis-vé), *kevessé*, (keves-vé) *kevesbbé* (kevesb-vé), *többé* (több-vé, de a harmadik *b*-t nem irjuk ki), *továbbá* stb. a mennyiségi, mértéki állapot változását fejezi ki. e) Régiesen gyakran *ul, ül* névrag helyett áll, pl. a régi Halotti beszédben *házoá* (házává) am. házaúl, mint itt alább; a Debreczeni Legendáskönyvben: „Hogy özvegygyé (= özvegyül) marada“ (79. l.) „Vendéggé (= vendégül) hivatá“ stb. Továbbá helyrag helyett is: „Uronk Jézusnak sziletése e világgá (= e világra. Ugyanott 53. l. L. alább is.) A Carthausi Névtelennél eléjön: négygyé (= négyfelé) vágatá. (13. l.). Ugyanott: nehézzé (nehéznek v. nehézül) tartja vala. (11. l.) Arany Jánosnál is:

„Tagot is embernek párjával az isten,
Ada csupán egy főt úrrá egész testen.“
Buda halála.

Szintén a régieknél számtalanszor *v* nélkül csak az önhangzót (*á* v. *é*) találjuk, pl. a régi Halotti beszédben: „És adotta vala neki paradicsomot házoá“ (házaá, azaz házává, házaúl). Sz. Krisztina életében: „Méltóá töttél engemet“ (29. l.) „Az oktalan állatokhoz egyenlőé tötted magadat (32. l.). A Bécsi codexben: „És semmié egyébbé nem lesznek, hanem csak azzá, mié akarják lenni a papok.“ (Baruch 2). Ezekben: egyébbé, azzá, már úgy látszik a *vé vá* rejlik, hanemha így elemezzük: egyebb-é, az-á). Néha pedig *v* helyett *j* áll. „Kit ömagának lányájá választott vala.“ (Heszter. II.). „Teszitek őtet kétszer inkább pokolnak fiájá.“ (Müncheni cod. Máté XXIII.). L. V betü. Egy levélben 1557-ből olvassuk: „Enihán (egynehány) drabonthokath bocsáttam vala, hogy — az borokat el ne hadnájak az hegyekrül *másvé* (e helyett: máshová v. máshelyüvé) vinni. (Szalay Ág. 400 magy. l. 262. l.). A régieknél gyakran eléjönnek *ra re* v. *ba be* helyragok helyett, pl. a Carthausi Névtelennél: *Fejérvárrá* (90. l.), *Csanáddá* (89. l.), *Veszprimmé* (13. l.), *Pécscsé* (90. l.). *Győrré* (ez ma is divatos) stb.

VAÁD, l. VÁD, (2).

VAÁL, mváros Fehér m. helyr: *Vaál-ba —ban, —ból.*

VÁCS, (1), hangutánzó gyök *vacskol, vacskotol* és *vacsog* szókban.

VÁCS, (2), puszta Pest m. helyr. *Vács-ra, —on, —ról.*

VACSÁRCSI, erdélyi falu Csik székben; helyr. *Vacsárcsi ba, —ban, —ból.*

VACSI, puszta Máramaros m.; helyr. *Vacsi-ba, —ban, —ból.*

VACSKOL, (vacs-ok-ol) áth. m. *vacskolt. L.* VACSKOTOL.

VACSKOLÓDIK l. VACZKOLÓDIK.

VACSKOS, l. VASKOS.

VACSKOTOL, (vacs-ok-ot-ol) gyak. áth. m. *vacskotol-t.* Székely tájszólás szerint, zúzás, nyomkodás által a gyümölcsöt öszverontja. Máskép: *vacskol.* Gyökük: *vacs*, mely mint hangutánzó rokon a *mocs, pocs, pacs, fecs* gyökökkel.

VACSKOTOLÁS, (vacs-ok-ot-ol-ás) fn. tt. *vacskotolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés midőn valaki vacskotol v. vacskol.

VACSOG, (vacs-og) gyak. önh. m. *vacsog, —tam, —tál, —ott.* Mondják gyermekről, midőn sirva nyafog. Gyöke hangutánzó.

VACSOGÁS, (vacs-og-ás) fn. tt. *vacsogás-t*; tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* A gyermeknek síró nyafogása.

VACSORA, fn. tt. *vacsorá-t.* A szláv *vecsera*, Miklosichnál: *vecserja* szóból módosult; magyarosan: *estebéd* (= estveli ebéd v. evés) mint a déli evés: *délebéd*, az ozsonna: *harmadebéd*, a reggeli: *éhomét, éjomét.* V. ö. EBÉD. *Szegény ebéd, melynek vacsorája nincsen.* (Km.). *A mely szolga elfelejt ebédet enni, megérdemli a jó vacsorát.* (Km.). *Vacsorára is kevés* (a gyönge ellenség a hatalmasbnak. Km.) *Vacsorát nem is lát*, v. *csillagot néz vacsorára* (km.) azaz vacsorálás nincsen módjában, olyan szegény. *Vékony vacsora*, szegényes vacsora. *Szentvacsora* l. ÚRVACSORA.

VACSORACSILLAG, (vacsora-csillag) l. ESTCSILLAG.

VACSORA-IDŐ, (vacsora-idő) ösz. fn. Estveli, napnyugot utáni idő, midőn vacsorát szokás enni.

VACSORÁL, (vacsora-al) önh. m. *vacsoráltam, —tál, —t.* Vacsorát eszik, estebédel. Vonz tárgyesetes viszonynevet is. *Mit vacsoráltál? Sültet, és tésztást. Megvacsorálni*, az estebédet elvégezni. *Úgy jó vacsorálni, hogy megtudja más is.* (Km.). A régieknél pl. a Debreczeni Legendáskönyvben: *vacsorálik.* „Hogy vacsorálik vala, egy haltetem általálla a^{h} torkán.“ (89. l.). A Münch. codexben is ikes igeként ragoztatik: „Készéh (készíj azaz készits) hogy vacsoráljam.“ (Lukács. XVII.); tehát itt is *vacsorálik*, valamint ‚ebédel‘ helyett ‚*ebéllik*‘.

VACSORÁLÁS (vacsora-al-ás) fn. tt. *vacsorálás-t* tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Estebédelés.

VACSORÁLIK (vacsora-al-ik) k. L. VACSORÁL.